

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Kis Kelemen Bence

CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS A NEMZETKÖZI JOGBAN

különös tekintettel a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazására

Doktori (PhD) értekezés



Témavezető:

Dr. habil. Mohay Ágoston
egyetemi docens

**Pécs
2021**

Kézirat lezárva: 2021. szeptember 28.

Támogatások

Az értekezés alapjául szolgáló kutatás egyes elemei az alábbi támogatások felhasználásával készültek:



AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-18-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJA



AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJA



AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-20-3-II KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSA

AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM JOGÁSKÉPZÉS SZÍNVONALÁNAK EMELÉSÉT CÉLZÓ PROGRAMJA

Rövidítések jegyzéke

AQAP	Al-Kaida az Arab-Félszigeten
AUMF	Authorization for Use of Military Force. 50 USC 1541.
BT	Biztonsági Tanács
CIA	Central Intelligence Agency
ARSIWA	Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts
ECCHR	European Center for Constitutional and Human Rights
EJAB	Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága
EJABi	Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága
EJAE	Emberi Jogok Amerikai Egyezménye
EJB	Emberi Jogi Bizottság
EJEB	Emberi Jogok Európai Bírósága
EJEE	Emberi Jogok Európai Egyezménye
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
EU	Európai Unió
FARC	Kolumbia Forradalmi Fegyveres Erői
ICRC	A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága
ICTY	A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék
IDF	Israel Defense Forces
ISIS	Iszlám Állam
NB	Nemzetközi Bíróság
PPJNE	Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
RAF	Royal Air Force
UAV	Unmanned Aerial Vehicle
VCLT	A szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés

Tartalomjegyzék

I. BEVEZETŐ.....	9
1. PROBLÉMAFELVETÉS	9
1.1. <i>A célzott likvidálás mint állami eszköz és policy.....</i>	<i>9</i>
1.2. <i>A célzott likvidálás prominens eszköze, a fegyveres, pilóta nélküli repülőgép.....</i>	<i>12</i>
2. KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK	17
2.1. <i>Első hipotézis.....</i>	<i>17</i>
2.2. <i>Második hipotézis.....</i>	<i>18</i>
2.3. <i>Harmadik hipotézis.....</i>	<i>18</i>
2.4. <i>Negyedik hipotézis.....</i>	<i>18</i>
2.5. <i>Ötödik hipotézis.....</i>	<i>19</i>
2.6. <i>Hatodik hipotézis.....</i>	<i>19</i>
5. A KUTATÁS MÓDSZERTANA.....	20
4. A DISSZERTÁCIÓ SZERKEZETE	22
II. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS FOGALMA.....	24
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	24
2. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS	26
3. AZ ASSZASZINÁCIÓ VAGY MERÉNYLET	28
3.1. <i>Asszaszináció vagy merénylet békeidőben.....</i>	<i>29</i>
3.2. <i>Asszaszináció vagy merénylet fegyveres konfliktusok idején.....</i>	<i>30</i>
3.3. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>31</i>
4. TÖRVÉNYTELEN EMBERÖLÉS ÉS HALÁLBÜNTETÉS.....	34
4.1. <i>A törvénytelen emberölés.....</i>	<i>34</i>
4.2. <i>A halálbüntetés.....</i>	<i>35</i>
4.3. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>35</i>
5. PREVENTÍV AKCIÓK.....	36
6. KÖVETKEZTETÉSEK.....	37
III. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS TÖRTÉNETE ÉS GYAKORLATA.....	43
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	43
2. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS TÖRTÉNETE	43
3. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS GYAKORLATA	46
3.1. <i>Izrael.....</i>	<i>47</i>
3.2. <i>Az Egyesült Államok.....</i>	<i>49</i>
3.3. <i>Az Egyesült Királyság.....</i>	<i>51</i>
3.4. <i>Célzott likvidálás más államokban.....</i>	<i>53</i>
4. A NEMZETKÖZI KÖZÖSSÉG ÉS A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS	54
5. KÖVETKEZTETÉSEK	57
IV. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS ÉS A <i>JUS AD BELLUM</i>.....	58
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	58
2. AZ ERŐSZAK TILALMA	59
3. AZ ERŐSZAK TILALMA ALÓLI KIVÉTELEK.....	61
3.1. <i>Hozzájárulás.....</i>	<i>65</i>
3.1.1. <i>A hozzájárulás szabályai a nemzetközi jogban.....</i>	<i>65</i>
3.1.2. <i>Hozzájárulás a célzott likvidálásokhoz.....</i>	<i>67</i>
3.1.3. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>69</i>
3.2. <i>A Biztonsági Tanács határozata.....</i>	<i>69</i>
3.2.1. <i>A Biztonsági Tanács eljárási szabályai a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében.....</i>	<i>69</i>
3.2.2. <i>Az ENSZ BT határozata és a célzott likvidálás.....</i>	<i>72</i>
3.2.3. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>75</i>
3.3. <i>Az önvédelem természetes joga.....</i>	<i>75</i>
3.3.1. <i>Az önvédelmi norma jellege.....</i>	<i>75</i>
3.3.2. <i>Az önvédelmi norma tartalma.....</i>	<i>76</i>
3.3.2.1. <i>A még be nem következett támadással szembeni önvédelem problémája.....</i>	<i>81</i>
3.3.2.2. <i>A nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem problémája.....</i>	<i>84</i>
3.3.3. <i>Célzott likvidálás és az önvédelmi jog.....</i>	<i>89</i>
3.3.4. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>93</i>

4. KÖVETKEZTETÉSEK.....	93
V. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS ÉS AZ EMBERI JOGOK NEMZETKÖZI RENDSZERE.....	96
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	96
2. AZ ÉLETHEZ VALÓ JOG.....	99
2.1. <i>Az élethez való jog tartalmi oldala.....</i>	<i>99</i>
2.2. <i>Az élethez való jog és a célzott likvidálás.....</i>	<i>103</i>
2.3. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>105</i>
3. AZ EMBERI JOGOK EXTRATERRITORIÁLIS VÉDELME.....	105
3.1. <i>Az emberi jogi egyezmények extraterritoriális alkalmazhatósága.....</i>	<i>105</i>
3.2. <i>Extraterritorialitás és célzott likvidálás.....</i>	<i>111</i>
3.3. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>113</i>
4. KÖVETKEZTETÉSEK.....	113
VI. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS ÉS A <i>JUS IN BELLO</i>.....	116
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	116
2. A FEGYVERES KONFLIKTUSOK MINŐSÍTÉSE.....	117
2.1. <i>A fegyveres konfliktusok minősítésére alkalmazandó szabályok.....</i>	<i>117</i>
2.2. <i>A fegyveres konfliktusok osztályozása és a célzott likvidálás.....</i>	<i>122</i>
2.3. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>127</i>
3. AZ ELLENSÉGESKEDÉSRE ALKALMAZANDÓ SZABÁLYOK.....	128
3.1. <i>A humanitárius nemzetközi jog alapelvei és szabályai és a célzott likvidálás.....</i>	<i>128</i>
3.2. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>137</i>
4. A TÁMADHATÓSÁG.....	137
4.1. <i>A harcosok vagy kombattánsok.....</i>	<i>138</i>
4.1.1. <i>A harcosok vagy kombattánsok támadhatósága.....</i>	<i>138</i>
4.1.2. <i>A harcosok támadhatósága célzott likvidálások során.....</i>	<i>138</i>
4.2. <i>A polgári személyek.....</i>	<i>139</i>
4.2.1. <i>A polgári személyek fogalma és jogállása.....</i>	<i>139</i>
4.2.2. <i>Az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel.....</i>	<i>140</i>
4.2.3. <i>A polgári személyek támadhatósága célzott likvidálás keretében.....</i>	<i>142</i>
4.2.4. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>144</i>
5. KÖVETKEZTETÉSEK.....	145
VII. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLATA.....	147
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	147
2. FELOLDHATÓ-E A FELELŐSSÉGI VÁKUUM? – BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT NEMZETKÖZI SZÍNTÉREN..	148
2.1. <i>A Nemzetközi Bíróság.....</i>	<i>149</i>
2.2. <i>A Nemzetközi Büntetőbíróság.....</i>	<i>152</i>
2.3. <i>Emberi jogi bíróságok.....</i>	<i>158</i>
2.4. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>160</i>
3. ALTERNATÍVÁK A FELELŐSSÉGI VÁKUUM FELOLDÁSÁRA – BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT NEMZETI FÓRUMOK ELŐTT.....	161
3.1. <i>Közvetlen bírósági felülvizsgálat.....</i>	<i>162</i>
3.1.1. <i>Bírósági felülvizsgálat az Egyesült Államokban.....</i>	<i>163</i>
3.1.1.1. <i>Al-Aulaqi v. Obama ügy.....</i>	<i>163</i>
3.1.1.2. <i>Al-Aulaqi v. Panetta ügy.....</i>	<i>164</i>
3.1.1.3. <i>Bin Ali Jaber v. United States of America ügy.....</i>	<i>166</i>
3.1.1.4. <i>Ahmad Muaffaq Zaidan v. Trump és Bilal Abdul Kareem v. Haspel ügyek.....</i>	<i>167</i>
3.1.1.5. <i>Következtetések az Egyesült Államok vonatkozásában.....</i>	<i>168</i>
3.1.2. <i>Bírósági felülvizsgálat Izraelben.....</i>	<i>169</i>
3.1.3. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>172</i>
3.2. <i>Közvetett bírósági felülvizsgálat.....</i>	<i>173</i>
3.2.1. <i>Bírósági felülvizsgálat az Egyesült Királyságban.....</i>	<i>173</i>
3.2.1.1. <i>R (Khan) v The Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs ügy.....</i>	<i>173</i>
3.2.2. <i>Bírósági felülvizsgálat Németországban.....</i>	<i>175</i>
3.2.2.1. <i>Unterbindung der Nutzung der Air Base Ramstein für bewaffnete US-Drohneinsätze im Jemen.....</i>	<i>175</i>
3.2.2.2. <i>Feststellung von Pflichtverletzungen in Bezug auf bewaffnete US-Drohneinsätze in Somalia.....</i>	<i>178</i>
3.2.3. <i>Bírósági felülvizsgálat más államokban.....</i>	<i>179</i>
3.2.4. <i>Alternatív felülvizsgálati lehetőségek.....</i>	<i>180</i>
3.2.5. <i>Részkövetkeztetések.....</i>	<i>181</i>
4. A NEMZETI BÍRÓSÁGOK ÉS A NEMZETKÖZI JOG KAPCSOLATA, A BÍRÓI FELÜLVIZSGÁLAT JELENTŐSÉGE.....	182

5. KÖVETKEZTETÉSEK	183
VIII. KÖVETKEZTETÉSEK	185
ÖSSZEFOGLALÓ	191
ENGLISH SUMMARY	195
I. INTRODUCTION.....	195
II. DEFINITION OF TARGETED KILLINGS	195
III. STATE PRACTICE OF TARGETED KILLINGS	197
IV. LEGALITY OF TARGETED KILLINGS.....	198
1. <i>Jus ad bellum analysis</i>	198
2. <i>Human rights law analysis</i>	202
3. <i>Jus in bello analysis</i>	204
V. JUDICIAL REVIEW OF TARGETED KILLINGS.....	207
VI. CONCLUSIONS	209
FORRÁSJEGYZÉK.....	210

„Pontosan akkor van szükségünk a jogra, amikor szólnak az ágyúk.”¹
Aharon Barak

¹ HCJ 769/02. The Public Committee Against Torture et al. v. The Government of Israel et al. 61. bek. A fordítás az angol változat alapján készült.

I. Bevezető

1. Problémafelvetés

1.1. A célzott likvidálás mint állami eszköz és *policy*

A célzott likvidálások nemzetközi jogi vizsgálata számos pontból indítható. Elemzésünket kezdetül történelmi esetekkel és megemlíthetjük például a Japán Birodalom admirálisának, Jamamoto Iszoroku repülőgépének elfogását és lelövését 1943 áprilisából,² vagy vizsgálhatjuk az első modern célzott likvidálási programot, amelyet Izrael indított útjára a 2000-es évek elején.³ E disszertáció célja azonban nem a célzott likvidálás mint jelenség teljeskörű bemutatása és jogi elemzése. Ennek megfelelően a célzott likvidálás egy szűkebb keresztmetszetével foglalkozom, mégpedig a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek, vagyis a drónok ilyen irányú bevetésével, amely jelentős szakirodalmi érdeklődésre tartott számot az elmúlt években.⁴

A célzott likvidálások e formája elsőként talán 2010-ben került az érdeklődés középpontjába, amikor is Philip Alston, az ENSZ törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzések vizsgálatáért felelős különmegbízottja jelentés-kiegészítésében beszámolt egy új jelenségről, a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazásával – mint új technológiai elemmel – végrehajtott célzott likvidálásokról. A jelentés szerint 2010-ben több mint negyven állam rendelkezett ezzel a technológiával, amelyek közül néhány lézerirányítású rakéták célba juttatására is képes volt.⁵ Ezek közül a jelentés kiemelte az Egyesült Államokat, amely már 2002 óta egy – akkor még – titkos célzott likvidálási programot működtetett, a CIA közreműködésével.⁶

Az Alston-jelentés óta eltelt több mint tíz évben számtalan fejlemény látott napvilágot. Egyfelől más államok, példának okáért az Egyesült Királyság is átvette e technológia alkalmazását.⁷ Másfelől további államok is képessé váltak hasonló műveletek végrehajtására,

² OTTO, Roland: Targeted Killings and International Law. Springer, 2012. 8-9. o.

³ GUNNEFLO, Markus: Targeted Killing – A Legal and Political History. CUP, 2016. 71. o.

⁴ Magyarországon példának okáért Spitzer Jenő foglalkozott behatóan a kérdéskörrel. Ld. SPITZER Jenő: A felfegyverzett drónok alkalmazásának egyes nemzetközi jogi kérdései. In FARKAS, Ádám – VÉGH Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézmények és jogi kihívások.* Zrínyi Kiadó, 2020. 172-190. o. A nemzetközi szakirodalom ennél természetesen jóval gazdagabb. Ld. pl. PLAW, Avery – FRICKER, Matthew S. – COLON, Carlos R.: *The Drone Debate – A primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside conventional Battlefields.* Rowman & Littlefield, 2016; KNUCKEY, Sarah (szerk.): *Drones and Targeted killings – Ethics, Law, Politics.* International Debate Education Association, 2015. vagy CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law.* Brill – Nijhoff, 2018.

⁵ Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Philip Alston. Addendum. Study on Targeted Killings. A/HRC/14/24/Add. 6. 2010. május 28. 27. bek.

⁶ A/HRC/14/24/Add. 6. 18-19. bek.

⁷ British Drones: An Overview. Drone Wars. 2019 május. <https://dronewars.net/british-drones-an-overview/> (2021. 01.04.)

így például a drónok komoly szerepet játszottak a 2020 végén lezajló örmény-azeri konfliktusban is.⁸

A dróntámadással végrehajtott célzott likvidálások számos nemzetközi jogi kérdést felvetnek, amelyek egy jó része már az említett, Philip Alston által készített 2010-es jelentésben is megjelent.⁹ Ennek megfelelően el kell tudni határolni egymástól a fegyveres konfliktus keretei között végrehajtott katonai akciókat az azon kívüli célzott likvidálásoktól.¹⁰ Választ kell tudni adni továbbá olyan kérdésekre, hogy ki, mikor és milyen alapon támadható,¹¹ valamint abban az esetben, ha az erőszakalkalmazásra a támadást végrehajtó államon kívül kerül sor, akkor milyen jogi alapja lehet egy ilyen beavatkozásnak egy másik állam szuverenitásába.¹²

Az értekezés alapjául szolgáló kutatás megkezdésének időpontjában a célzott likvidálás – néhány történelminek nevezhető példát leszámítva – alapvetően a terrorizmus elleni küzdelem egyik eszköze volt, amelyet korábban jellemzően különleges erők bevetésével, előre telepített robbanóanyaggal, vagy éppen helikopterből kilőtt rakétával valósítottak meg.¹³ Az Egyesült Államokat és rajta keresztül az egész világot megrázó 2001. szeptember 11-ei terrortámadásokat követően a célzott likvidálás elsődleges formája a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek bevetése lett, amely szerkezetek így a terrorizmus elleni küzdelem egyik ikonjává is váltak.¹⁴ A drónok alkalmazása meghatározott terrorista célpontok megsemmisítésére

⁸ DIXON, Robin: Azerbaijan's drones owned the battlefield in Nagorno-Karabakh – and showed future of warfare. *The Washington Post*. 2020. november 11.

⁹ Philip Alstont követően is születtek célzott likvidálással kapcsolatos jelentések az ENSZ különmegbízottjaitól, így utalhatunk a Christof Heyns által készített két jelentésre. Ld. Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. A/68/382. 2013. szeptember 13. 12-101. bek. és Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Christof Heyns. A/HRC/26/36. 2014. április 1. 135-141. bek. Legfrissebben pedig a jelenlegi törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzések vizsgálatáért felelős ENSZ különmegbízott Agnès Callamard is készített egy jelentést, mégpedig Kászem Szolejmáni iráni tábornok az Egyesült Államok által végrehajtott célzott likvidálása kapcsán. Ld. Use of armed drones for targeted killings. Report of the Sepcial Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. A/HRC/44/38. 2020. augusztus 15.

¹⁰ A/HRC/14/24/Add. 6. 46-56. bek.

¹¹ A/HRC/14/24/Add. 6. 57-69. bek.

¹² A/HRC/14/24/Add. 6. 37-45. bek.

¹³ Pl. KIS-BENEDEK József: A palesztin intifáda biztonságpolitikai és katonai összefüggései. *Felderítő Szemle*, 2006/3. sz. 48. o.

¹⁴ Pl. SPITZER Jenő: Koordináták a legalitás felé – A dróntámadások nemzetközi joggal való összeegyeztethetőségének egyes kérdései. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2017/1-2. sz. 69. o. 2020-ra a drónok által végrehajtott célzott likvidálások a terrorizmus elleni küzdelem „normális” formájává váltak. Ld. SABBAGH, Dan: Targeted killings via drone becoming 'normalised' - report. *The Guardian*. 2020. január 19.

csaknem¹⁵ kizárólagossá vált, amelynek fő hirdetője egyértelműen a már többször említett Egyesült Államok volt.¹⁶

Míndez a dolog természetéből adódóan számos következménnyel járt a célzott likvidálások nemzetközi jogi legalitásának vizsgálata vonatkozásában. Ezek közül az első és talán legfontosabb a célzott likvidálások nemzetközi kapcsolatokban elfoglalt helyét érintette, ugyanis az elemzések kiindulópontja az kellett, hogy legyen, hogy a célzott likvidálás egy eszköz a terrorizmus elleni küzdelemben, mégpedig egy olyan eszköz, amely nem feltétlenül illeszkedik bele abba a bűnüldözési paradigmába, amelyet a terrorizmus elleni küzdelemre elsősorban alkalmazandónak vélünk. Nem lehet eltekinteni attól sem, hogy a modern célzott likvidálások határon átnyúló jellegűek, így egyebek mellett az államközi erőszakalkalmazás nemzetközi jogi szabályai is a vizsgálat tárgyát kell, hogy képezzék, amely különösen jelentős a tekintetben, hogy a célzott likvidálások célpontjai alapvetően olyan terrorista vagy terrorista gyanús személyek, akiknek a magatartása főszabály szerint legalábbis nemzetközi jogi értelemben nem tudható be egy államnak sem. Ebből a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem számos problematikus kérdése következik. Mindez kiegészül a fegyveres konfliktusok jogának különböző támadhatósági és státuszkérdéseivel, valamint az emberi jogok extraterritoriális védelmével is.

Ezek a következtetések bár nem elhanyagolhatóak, azonban mindenképpen árnyalásra szorulnak 2020 januárját követően. Az év első napjaiban ugyanis az Egyesült Államok olyat tett, amit a II. világháború óta egyszer sem, mégpedig célzottan likvidálta egy másik állam fegyveres erejének egy tagját, az iráni Kászem Szolejmáni tábornokot.¹⁷ Ezzel a fentiekben vázolt helyzet alapjaiban megváltozott, ugyanis kialakult a modern célzott likvidálások egy másik csoportja, amely immáron nem a terrorizmus elleni küzdelem jegyében zajlik.

A disszertáció keretei között, igazodva a nemzetközi kapcsolatok és politika legfrissebb fejleményeihez, a drónok által végrehajtott célzott likvidálások mindkét formáját vizsgálom: a terrorizmus elleni küzdelem, és a modern államközi hadviselés eszközeként egyaránt. Ennek során a fentiekben lefektetett kérdéseket válaszolom meg, mégpedig egy szűk tényállási keret, az államok által, saját területükön kívül végrehajtott célzott likvidálások elemzésével.

¹⁵ Érdekesként megjegyzendő, hogy a legnagyobb jelentőségű célzott likvidálási akciókat mégsem drónokkal hajtották végre. Így különleges alakulatok végeztek Oszáma bin Ládennel, 9/11-es terrortámadások szellemi atyjával, 2011-ben. Ld. Macon PHILIPS, Macon: Osama Bin Laden Dead. *The White House President Barack Obama*. 2011. május 2. <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/05/02/osama-bin-laden-dead> (2020. október 29.). Szintén hasonló körülmények között vesztette életét Abu Bakr al-Bagdadi, az Iszlám Állam alapítója és vezetője 2019 őszén. Ld. Statement from the President on the Death of Abu Bakr al-Baghdadi. *White House*. 2019. október 27. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-death-abu-bakr-al-baghdadi/> (2020. október 29.)

¹⁶ Ld. részletesen II. fejezet.

¹⁷ CROWLEY, Michael – HASSAN, Falih – SCHMITT, Eric: U.S. Strike in Iraq Kills Qassim Suleimani, Commander of Iranian Forces. *The New York Times*. 2020. január 2.

1.2. A célzott likvidálás prominens eszköze, a fegyveres, pilóta nélküli repülőgép¹⁸

A pilóta nélküli légi jármű, angolul *Unmanned Aerial Vehicle* (UAV) kifejezés olyan légi járművet jelöl, amelynek fedélzetén nincs jelen az azt irányító pilóta.¹⁹ A hétköznapi nyelv e szerkezeteket az angol „*drone*”, vagyis méh here szóból adódóan drónnak nevezi. Etimológiai megközelítésben a drón elnevezést kezdetben a gépek által generált hanghatáshoz kapcsolták, mára azonban – amikor léteznek teljesen csendben működtethető UAV-k is – e megközelítés részben meghaladottá vált.²⁰ Feltétlenül kiemelés érdemel azonban az, hogy a drónok generálta hanghatás nem csak e technikai eszközök elnevezése miatt jelentős, ugyanis a gyakorta célzott likvidálással érintett társadalmak esetében a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek jellegzetes hangja nagyban erősíti a katonai akciók negatív mentális hatásait: hozzájárul ugyanis a célzott likvidálástól való folyamatos félelemhez.²¹

Kiindulásképpen célszerű néhány technikai jellegű fogalmi elhatárolást tenni, amely nélkülözhetetlen a pilóta nélküli légi járművek tudományos igényű vizsgálatához. Elsőként tisztázni kell a légi jármű fogalmát, amelyet az 1944. évi chicago-i egyezmény 7. Függelékéből ismerhetünk meg. E szerint légi jármű minden olyan szerkezet, amely a levegőnek a földfelszínnel szembeni reakcióitól eltérő aerodinamikai reakciók révén képes a levegőben maradni.²² Repülőgépről ezzel szemben akkor beszélünk, amikor egy légi jármű a levegőnél nehezebb és erőgéppel meghajtású, amely elsősorban rögzített helyzetben maradó felületekre ható aerodinamikai reakciók segítségével tesz szert felhajtó erőre.²³ Ennek alapján tehát „minden repülőgép légi jármű, de nem minden légi jármű repülőgép. Az értekezés szempontjából kiemelendők a fegyveres, pilóta nélküli légi járművek (*Unmanned Combat Aerial Vehicles,UCAVs*). E fogalom a fegyveres, vagy felfegyverzett alkalmazásra is képes pilóta nélküli harci repülőgépeket foglalja magába.²⁴ A disszertációban drón alatt fegyveres, pilóta nélküli légi járművet, azon belül is repülőgépet értek, kivételt képez ez alól a történeti vizsgálódás, ahol minden pilóta nélküli légi járművet jelöl a kifejezés.

¹⁸ E részlet részben OTDK dolgozatomon, valamint szakdolgozatomon alapul. Ld. KIS KELEMEN Bence: Extraterritoriális célzott likvidálás a hagyományos hadszíntereken kívül, az Egyesült Államok drón-programjának tükrében. Szakdolgozat, PTE ÁJK, 2016.

¹⁹ PALIK Máttyás (szerk.): Pilóta nélküli repülés profiknak és amatőröknek, második javított kiadás. Nemzeti Közszerkesztési Egyetem, 2013. 11. o.

²⁰ A fejlett technológia mára már lehetővé teszi nem csak hangjukban, de formájukban és méretükben is méh herére hasonlító drónok megalkotását, ilyenek az ún. nano vagy kolibrimadár drónok. Ezek alkalmazására tudomásom szerint ezigdig nem került sor. Ld. CSAPÓ Zsuzsanna: Drónok harca- kérdések keresztüztében, Van-e szükség új nemzetközi szabályozásra. In CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): *Emlékkötet Hercegh Géza születésének 85. évfordulójára – A ius in bello fejlődése és mai problémái*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 39. o. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 11. o. A kolibrimadár drónról részletesen ld. MELZER, Nils: *Human Rights Implications of the Usage of Drones and Unmanned robots in warfare*. Directorate-General for External Policies. European Union. 2013. 9. o.

²¹ Living under drones: death, injury, and trauma to civilians from US drone practices in Pakistan. International Human Rights and Conflict Resolution Clinic at Stanford Law School and Global Justice Clinic at NYU School of Law. 2012. 80. o. E félelmet érintőlegesen érintem a VII. fejezetben.

²² 7. Annex a Nemzetközi Polgári Repülési Egyezményhez – A légi jármű felség- és lajstromjele. 6. kiadás, 2012. július.

²³ Uo.

²⁴ PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 12. o. A disszertációban az idézett magyar irodalommal szemben az „*Air*” szó helyett a precízebb „*Aerial*” jelzőt használom.

A pilóta nélküli légitűeszközök mint technológia immáron több mint 150 éve része a hadviselésnek, és annak ellenére, hogy mára már a polgári életben is széles körben alkalmazzák azokat, mégiscsak a háborús konfliktusok eredményeképpen létrejött technikai fejlesztésnek nevezhetjük őket.²⁵

Sokszor olvasható, hogy a pilóta nélküli légitűeszközök első megjelenését a második világháború „távírányítású” repülőgépeihez vagy éppen még korábban, az első világháború légi torpedóihoz²⁶ kötik, azonban a drónok első katonai bevetéséről szóló írásos feljegyzés sokkal korábbra datálható, nevezetesen 1849. augusztus 22-ére, amikor az osztrák seregek megostromolták Velence városát. Ebben az ütközetben ballonokkal próbálták bombázni az egyébként a tüzérség számára elérhetetlen várost. A XIX. század a „pilóta nélküli légi ballonok” kora maradt, amelyeket változó sikerekkel alkalmaztak az amerikai kontinensen is.²⁷

Az új századdal a fejlődés iránya is megváltozott és – a már fent említett módon – az első világháborút és az azt követő néhány évet az ún. pilóta nélküli repülő torpedók határozták meg. Ezek a szerkezetek egy előre kijelölt irányt követtek, majd meglehetősen pontatlan módon belerepültek az eltalálni kívánt célba a fedélzetükön szállított robbanóanyag segítségével felrobbantva azt.²⁸

A második világháborúban még mindig a robot-rakétáké volt a főszerep. A világháború talán leghíresebb távírányítású robotrepülőgépe a német V-1 rakéta volt. A fegyver amikor elérte az előre beállított távolságot, ahol a célja elhelyezkedett, a magassági kormányok átállításával zuhanásba kezdett. Mindeközben a hajtómű leállt, élesedett a robbanófej, lényegében tehát a szerkezet úgy működött, mint egy repülőgépből kidobott szabadesésű bomba. Mindazonáltal a „megtorló fegyver”²⁹ sem hozott átütő sikert a partraszállás után. Az USA is megalkotta a saját ilyen rakétáját egy lezuhant V-1-es alapján JB-2 Doodle Bug néven. Ebben a korszakban jelentek meg azonban az amerikai TDR-1 elnevezésű drónok is, amelyből egyidejűleg négyet lehetett irányítani a rájuk szerelt kamera visszasugárzott képei alapján. Ezeket már sikeresen alkalmazták harci szituációkban: a háború végéig 46 sikeres támadásban vettek részt.³⁰ A második világháborúban ezen túlmenően lögyakorlatokra is használtak drónokat.³¹

²⁵ HENDERSON, Ian – CAVANAGH, Bryan: Unmanned Aerial Vehicles: Do They Pose Legal Challenges? In NASU, Hitoshi – McLAUGHLIN, Robert (szerk.): *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. Asser Press - Springer, 2014. 210. o.

²⁶ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate...* 14. o. Álláspontom szerint ez sokkal inkább hasonlított még a rakétákra, mint egy mai értelemben vett drónra.

²⁷ Az ostrom történetéhez ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 25-26. o.

²⁸ E korszakról részletesen ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 26-28. o. Vö. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate...* 14. o.

²⁹ A V-1 rakéta német nevében a V a „Vergeltungswaffe” szót jelenti, amely magyarul annyit tesz, megtorló fegyver. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 31. o.

³⁰ E korszakról részletesen ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 31-34. o.

³¹ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate...* 14-15. o.

A hidegháború alatt a fejlődés új irányt vett a pilóta nélkül légi járművek terén. Ezúttal az ún. célrepülőgépeké lett a főszerep, amely az 1960-as évekre válhatott valósággá a Northrop vállalat jóvoltából. A kétpólusú világ mindkét oldalán felgyorsult a hangsebességet elérni képes drónok fejlesztése. Így jutunk el a vietnámi háborúig, amikor is az első mai fogalmaink szerint értelmezhető UAV-k harctéri bevetésére került sor, mégpedig felderítő célzattal. A felderítés gyakorlatilag a légi csapások előtti helyzetfelmérést, majd pedig az okozott károk felmérését jelentették. Ezen felül alkalmazták őket rádiólokációs felderítésben, valamint fontos szerepet játszottak az ellenség zavarásában, megtevesztésében és a légvédelmi rakéták elkerülésében.³²

Izrael az amerikai eredményeket látva kezdett saját drónjainak fejlesztésébe. Ezek közül kiemelendők a Pioneer, a Hermes, és a Heron típusú felderítő gépek. Izrael – valószínűleg a rá nehezedő állandó nyomás és folyamatos háborúskodás hatására is – a világ egyik legnagyobb UAV exportőrévé vált, amely olyan államoknak is szállít, mint Oroszország, India, Nagy-Britannia, Németország vagy Törökország.³³

Az Öböl-háborúban – főként a „Sivatagi vihar” és „Sivatagi pajzs” hadműveletek során – alkalmaztak pilóta nélküli repülőeszközöket. A szövetséges haderőből az USA, Nagy-Britannia és Franciaország vetett be rendkívül változatos típusú és fajtájú drónokat. Ezekben a fegyveres összeütközésekben végre lehetővé vált valós idejű adatok továbbítása, mélyen az ellenséges vonalak mögött is. A gépeket érintő nagy veszteségek ellenére is sikeresek voltak ezek az akciók, hiszen olyan feladatokat végeztek el, amit más módon nem, vagy csak hatalmas emberáldozatokkal lehetett volna megtenni.³⁴ Ebben a konfliktusban a pilóta nélküli repülőgépeket felderítési célra használták fel.³⁵

Az Öböl-háborút követően egy európai konfliktus váltotta ki a drónok alkalmazásának szükségességét, ez pedig a délszláv háború volt. A NATO részéről 1995 óta folyamatosan végeztek felderítő műveleteket különböző típusú drónok a konfliktus során. Ezek közül kiemelendők az 1996-tól hazánkban – a taszári légi bázison – állomásozó United State Air Force Predatorok, amelyek később átalakítva a terrorizmus elleni küzdelemben is szerepet kaptak.³⁶

A történeti fejlődés áttekintésében itt érdemes megállni egy pillanatra és megvizsgálni, hogy milyen főbb tulajdonságokkal rendelkezett az 1990-es évekre kifejlesztett Predator, ami később, egészen pontosan 2000 nyarára lehetővé tette, hogy akár célzott likvidálásokat is végrehajthassanak általuk. A Predator közel 15 méteres fesztávolsággal rendelkezett, amely

³² E korszakról részletesen ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 34-39. o. Kiemelendő továbbá, hogy ebben a korszakban nem nevezhetjük túl sikeresnek a pilóta nélküli repülőgépek által végzett kémkedést, felderítést, ami Vietnámon kívül példának okáért Kínára is kiterjedt a lassú információ áramlás miatt. Ld. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 15-16. o.

³³ Izrael fejlesztéseiről ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 34-39. o.

³⁴ Az Öböl-háború drónjairól részletesen ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 44-46. o.

³⁵ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 16-17. o.

³⁶ A drónok balkáni szerepének részletes leírásához ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 46-48. o. Magyarország mellett Albániában is állomásoztak Predator típusú drónok. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 18. o.

jóval meghaladta kicsivel több mint 8 méteres hosszát. Mindez kiegészült 135 mérföld/órás végsebességével. Ezzel a gép akár 40 órát is képes volt a levegőben maradni – tényleges alkalmazása azonban általában egy teljes napra korlátozódott. E képessége lehetővé tette a kiválasztott katonai célpontok hosszán tartó, sőt akár folyamatos megfigyelését is. A megfigyelés 2000-re azonban nem mutatkozott eléggé és a Predatorokat felszerelték két Hellfire típusú rakatával is, így létrehozva az első modern értelemben vett fegyveres, pilóta nélküli repülőgépet, amely megkezdte legfőbb misszióját, hogy Oszáma bin Ládénre vadásszon Afganisztánban.³⁷

Látható tehát, hogy a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek kifejlesztése megelőzte a 2001. szeptember 11-ei terrortámadásokat, így tehát az ezzel az eszközzel végrehajtott célzott likvidálások nem tekinthetők e tragikus eseménysor egyenes következményének. 9/11 azonban kétségkívül elindított egy folyamatot, ugyanis 2001. október 7-én lezajlott az első felfegyverzett Predatorral végrehajtott akció a Talibán és az al-Kaida ellen.³⁸

Az ezt követő terrorizmus elleni küzdelemben a felderítésre használt Global Hawk mellett a Predator típus nagytömegűvé tekinthető Reaper emelhető ki, amelyet először 2007-ben vetettek be Afganisztánban. Ez a szerkezet mindenben felülmúlta a Predator drónokat.³⁹ Az UAV-k alkalmazása később más államok területére is kiterjedt, úgymint Jemen, Szomália, Szíria és Irak.⁴⁰

2020-as adatok alapján potenciálisan legalább 150 állam rendelkezik fegyveres drón-technológiával, ebből legkevesebb 102-nek aktív arzenálja van, 40 pedig vagy rendelkezik ezekkel a fegyverekkel, vagy azok beszerzése éppen folyamatban volt.⁴¹ Ezek közül vélhetően 35 állam tudhatja magáénak a legnagyobb és „leghalálosabb” drón típusokat. 2015 óta vélhetően összesen 11 állam, köztük az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Izrael, sőt Törökország és Nigéria is vetett be fegyveres, pilóta nélküli repülőgépeket egyebek mellett célzott likvidálási akciók során.⁴² A 2020-as év több fordulatot is hozott a fegyveres drónok alkalmazási körében, ugyanis először vetettek be ilyen katonai eszközöket nemzetközi fegyveres konfliktusban, ilyen volt a már említett iráni tábornok célzott likvidálása, valamint a szintén felvetett örmény-azeri háború. Egyesek szerint az elkövetkező 10 évben az összes pilóta nélküli repülőgép több mint 40%-a lesz felfegyverezve, ezzel párhuzamosan pedig egyre több állam alkalmazza majd ezt a technológiát.⁴³

A fenti rövid történeti áttekintésből világosan látszik, hogy az államok gyakorta használnak pilóta nélküli légi járműveket katonai célok elérésére, illetve ezek fejlesztése az elmúlt száz évben egyre precízebb eszközöket hozott létre. A fejlődés lendülete pedig – egyelőre

³⁷ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 16-21. o.

³⁸ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 21. o. PALIK: *Pilóta nélküli repülés* ... 48. o.

³⁹ PALIK: *Pilóta nélküli repülés* ... 50. o.

⁴⁰ Ezeket a kérdéseket részletesen a III. fejezet tárgyalja.

⁴¹ Összehasonlításképpen 10 évvel ezelőtt a drón-technológiával rendelkező államok száma 40 körül mozgott, amely exponenciális növekedésre utal. Ld. A/HRC/14/24/Add. 6. 27. bek.

⁴² A/HRC/44/38. 7. bek.

⁴³ A/HRC/44/38. 10. bek.

legalábbis úgy tűnik – megmarad. Logikusan következik mindebből az a kérdés, hogy mi lehet az oka a drónok ilyen gyors elterjedésének? Vajon miért mondhatta Leon Panetta, a CIA egykori vezetője, hogy a drón az egyetlen eszköz, amivel legyőzhető az al-Kaida vezetése?⁴⁴

Kezdjük az egyik legmateriálisabbnak tekinthető kérdéssel, nevezetesen az árral. Elsőként rögzíthető, hogy a pilóta nélküli légitárművek ára töredéke a hasonló képességekkel rendelkező hagyományos rendszereknek. A Predator típusú drón példának okáért megjelenésének időpontjában 1.5-4.5 millió dollár közötti áron mozgott, ezzel szemben egy F-22-es Raptor, vagy egy F-31-es Joint Strike Fighter több mint 100 millió dollárba került. A pénzügyi előnyököt növelte az alacsony üzemanyagköltség is.⁴⁵ Szintén az UAV-k pénzügyi fenntarthatóságához kapcsolódik egy másik kérdés is, nevezetesen az, hogy mennyi ember kell azok üzemeltetéséhez. Egy 2018-as tanulmány szerint a Reaper, valamint a Predator típusú drónok 24 órás bevetéséhez legalább 350 fő személyzetre van szükség.⁴⁶ Ez a dolog természetéből adódóan jelentősen növeli a költségeket. A platformokat váltott legénység mellett akár a teljes repülési időtartamuk alatt alkalmazni lehet, például hosszú megfigyelés esetén,⁴⁷ tovább növelve ezzel az összes kiadást. Látható tehát, hogy a drónok viszonylag alacsony bekerülési költséggel szerezhetőek be, azonban fenntartásuk hatalmas anyagi ráfordítással jár. A fentiekben említett módon a drónokkal akár egy teljes napig megfigyelhető és bármikor meg is semmisíthető egy adott célpont, amely vitathatatlan taktikai előnyt is jelent.

Barack Obama, az Egyesült Államok 44. elnöke 2013-ban egy, a *National Defense University*-n tartott beszédében kiemelte: a drónok sokkal pontosabbak a hagyományos légierőnél vagy rakétáknál, így utóbbiak sokkal több civil áldozatot okozhatnak, ami együtt jár a helyiek felháborodásával is.⁴⁸ A drónok minden kétséget kizáróan, pénzügyileg fenntarthatóbbak mint egy – hasonló akciókat lehetővé tevő – megszállás; könnyen adaptálhatók új, megváltozott körülményekhez, hatékonyak, és ami talán ennél is fontosabb, politikailag elfogadhatóak különösen alkalmazásuk könnyű letagadhatósága, sikeres akció esetén pedig politikai hasznuk miatt.⁴⁹

⁴⁴ U.S. airstrikes in Pakistan called 'very effective' *CNN Politics*. 2009. május 18. <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/05/18/cia.pakistan.airstrikes/> (2021. 01. 21)

⁴⁵ Meg kell jegyezni, hogy a Reaper típusú drónok már lényegesen többre, egyenként mintegy 20 millió dollárba kerültek 2010 környékén, ez azonban még mindig lényegesen olcsóbb a fent bemutatott hagyományos harci gépeknél. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 18. és 23. o.

⁴⁶ DICKINSON, Laura A.: Drones, Automated Weapons, and Private Military Contractors – Challenges to Domestic and International Legal Regimes Governing Armed Conflict. In LAND, Molly K. – ARONSON, Jay D. (szerk.): *New Technologies for Human Rights Law and Practice*. CUP, 2018. 95. és 97. o. Erről részletesen ld. még a VII. fejezetet.

⁴⁷ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 18. o.

⁴⁸ Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. 01. 22.)

⁴⁹ A/HRC/44/38. 14. bek.

Ezen felül az sem elhanyagolható tényező, hogy a drónoperátorok egy képernyőn keresztül szemlélik az eseményeket és számítógépen keresztül irányítják a repülőgépeket. Ezzel a „pilóták” teljes mértékben kikerülnek a veszélyzónából, így az akció az állam saját humán erőforrására semmilyen veszéllyel nem jár.⁵⁰ A drónok e jellegzetességét etikai kritika is érte, miszerint ez egyfajta „PlayStation mentalitást” fejleszt ki az operátorokban az ölés tekintetében.⁵¹

Összességében egy dolog vitathatatlan: a drónok velünk maradnak.⁵² Az UAV-kat sikerrel alkalmazták célzott likvidálási programokban, de mint minden katonai akció, ezek is felvetnek számos jogi, politikai, valamint etikai kétséget. Az értekezés keretei között a jogi kérdések nemzetközi joghoz tartozó részét vizsgálom.

2. Kutatási kérdések és hipotézisek

2.1. Első hipotézis

A célzott likvidálás mellett még számos más fogalmat alkalmaznak a többek között drónokkal történő, határon átnyúló, halálos eredménnyel záruló erőszakalkalmazásokra. A disszertáció II. fejezetében arra a kérdésre keresem a választ, hogy e fogalmak közül melyik a legalkalmasabb a vonatkozó állami gyakorlat leírására. Álláspontom szerint e fogalmak egy része szükségtelenül határolja le a vizsgálandó tárgykörét és feleslegessé teszi a jogszerűségről folytatott vizsgálandást, hiszen a leírt állami akciókat alapvetően jogellenesnek tekinti. Ennek fényében szükséges a célzott likvidálás fogalmának meghatározása és elhatárolása a többi, ezzel kvázi szinonimaként használt fogalomtól, továbbá utalni kell arra is, hogy mely esetekben van valóban szükség a különböző állami magatartások és a célzott likvidálások érdemi elhatárolására. Ennek alapján első hipotézisem a következő:

A célzott likvidálás mint neutrális fogalom a legalkalmasabb az állam határon átnyúló erőszakalkalmazásainak leírására, amelyek célja egy előre meghatározott személy halálának előidézése, mégpedig oly módon, hogy a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó őrizzetében.

⁵⁰ ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal*, 44. (2011) 735. o. A drón „pilóták” azonban ha nem is kerülnek közvetlenül a tűzvonalba, mentális megterhelésük igen jelentős, amelyet több tanulmány is kimutatott. Ld. VALENZANO, Ana et al.: Stress Profile in Remotely Piloted Aircraft Crewmembers During 2 h Operating Mission. *Frontiers in Physiology*, 9. (2018) 461. cikk. WALLACE, D. – CASTELLO, J.: Eye in the sky: Understanding the mental health of unmanned aerial vehicle operators. *Journal of Military and Veteran's Health*. 25. (2017) 36. o.

⁵¹ KEENE, Shima D.: *Lethal and Legal? The Ethics of Drone Strikes*. United States Army War College Press. 2015. 22. o.

⁵² Statement by Ben Emmerson, UN Special Rapporteur on Counter-Terrorism and Human Rights concerning the launch of an inquiry into the civilian impact, and human rights implications of the use of drones and other forms of targeted killing for the purpose of counter-terrorism and counter-insurgency. *United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights*. 2012. január 24. <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Terrorism/SRCTBenEmmersonQC.24January12.pdf> (2021. 01. 22.)

2.2. Második hipotézis

Egy nemzetközi jogi értekezés nem lehet teljes egy jelenség kellő körültekintéssel elvégzett állami gyakorlatának feltérképezése nélkül. Ebből a célból a III. fejezetben általános képet festek a célzott likvidálások történetével, valamint jelenlegi állami gyakorlatával kapcsolatban. Álláspontom szerint az államok hallgatása rendkívül nehézzé teszi a célzott likvidálások legalitásáról alkotott felfogásuk vizsgálatát, amely főként annak tudható be, hogy ezekre a katonai akciókra főként terrorelhárítási akciók keretében kerül sor, így pedig – alapvetően legalábbis – egyik állam érdekkörébe sem tartozó célpontok megsemmisítéséről beszélünk. Bár az államok tisztában vannak azzal, hogy a célzott likvidálások és főként a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazása problémás lehet a hatályos nemzetközi jogban, minden esetben valamilyen nemzeti és/vagy belső jogi igazolást keresnek magatartásukra. Ennek alapján második hipotézisem a következő:

Az államok kiterjedt célzott likvidálási gyakorlattal rendelkeznek, amely hosszú múltra tekint vissza, és bár egyértelmű képet nem alkothatunk a nemzetközi jog alanyainak a célzott likvidálásokról alkotott jogi véleményéről, minden állam igyekszik valamilyen módon alátámasztani az általa véghezvitt katonai akciók legalitását, végső soron hitet téve ezzel a nemzetközi jog kötelező erejű szabályai mellett.

2.3. Harmadik hipotézis

Tekintettel arra, hogy a célzott likvidálási programok jelentős része határon átnyúló elemmel rendelkezik, ezért elengedhetetlen, hogy azokat megvizsgáljuk a *jus ad bellum* lencséjén keresztül, amelyre a IV. fejezetben kerül sor. Álláspontom szerint a *jus contra bellum* rendszere alapján akkor lehet jogszerű egy célzott likvidálás, ha a terület állami hozzájárulását adja a művelet területén való végrehajtásához, vagy az ENSZ Biztonsági Tanácsa hatalmaz fel egy vagy több államot erőszak alkalmazására, amelyen belül kivitelezhetőek az ilyen műveletek, illetve, ha az állam egyéni vagy kollektív önvédelmi jogát alkalmazza. Az államok célzott likvidálási gyakorlata alapján megállapítható, hogy a hozzájárulás és az önvédelem képezik a célzott likvidálások *jus ad bellum* igazolásainak gerincét, azonban a legtöbb esetben az önvédelem lehetőségét kiterjesztően értelmezik, a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem engedélyezésével és a küszöbön álló fenyegetésekkel szembeni fellépés lehetőségének indokolatlan kiszélesítésével. Ennek alapján harmadik hipotézisem a következő:

Az államok célzott likvidálási programjaira az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalapok oldaláról az állam beleegyezése, az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazása vagy pedig önvédelem gyakorlása alapján kerülhet sor. Míg az állami gyakorlat a hozzájárulással végrehajtott műveletek esetében azt mutatja, hogy amennyiben azokat a terrorizmus elleni küzdelem során hajtják végre az akció valószínűsíthetően jogszerű lesz, addig az önvédelem alkalmazása esetén annak kiterjesztő értelmezése miatt gyakorta jogellenes célzott likvidálásokkal találkozhatunk.

2.4. Negyedik hipotézis

A célzott likvidálások legalitásának vizsgálata során a téma *jus ad bellum* elemzését követően az V. fejezetben a logikus lépés az emberi jogi elemzés, ugyanis általánosságban, fegyveres konfliktus hiányában e műveletekre az emberi jogok nemzetközi rendszere lesz irányadó. A

célzott likvidálások emberi jogi vizsgálata során alapvetően két kérdésre kell hangsúlyt fektetni. Egyfelől arra, hogy nem lehet jogszerű az élethez való jog tartalmi oldala szempontjából egy olyan állami gyakorlat, amely előre meghatározott személyeket szándékosan likvidál, másfelől, az államokat saját területükön kívül is kötik negatív emberi jogi kötelezettségeik. Ennek alapján harmadik hipotézisem a következő:

Az emberi jogok nemzetközi rendszere szempontjából az államok által működtetett célzott likvidálási programok nagy valószínűséggel jogellenesek lesznek, amennyiben azok a célszemélyek korábbi cselekményeire alapozzák a támadhatóságot, nem pedig az általa jelentett kűszűbűn álló és másként el nem bírűtható életre jelentett fenyegetésre. Az államokat ezen felűl a nemzetkűzi szokásjogbűl és az emberi jogi nemzetkűzi szerűdésekbűl eredűen is kűtik negatív jellegű kűtelezettségei, így minden államnak tartűzkűdnia kell a fentieknek meg nem felelű célzott likvidálásoktűl saját területűkűn kűvűl is.

2.5. Őtűdik hipotűzis

A célzott likvidálások egy jelentűs részere fegyveres konfliktusok kűzűtt kerűl sor, így a VI. fejezetben meg kell vizsgálni, hogy a *jus in bello* szabályai alapján mikor kerűlhet sor jogszerűen egy célzott likvidálásra. Úgy vűlem, hogy fegyveres konfliktusok idejűn alapvetűen akkor tekinthetűnk jogszerűnek egy célzott likvidálási akciűt, ha azt harcosok vagy kombattánsok, vagy olyan személyek ellen kűvetik el, akik folyamatos harci funkciűt tűltenek be egy szervezett fegyveres csoportban. Ilyen akciűra sor kerűlhet jogszerűen még az ellensűgeskedűsben sporadikusan résztvevű polgári személyekkel szemben is, amennyiben a művelet tűszeletben tartja a humanitarius nemzetkűzi jog egyűb normáit. Az államok célzott likvidálási gyakorlata alapvetűen arra utal, hogy azok gyakorta alkalmazzák a humanitarius nemzetkűzi jog normáit olyan esetekben is, amikor erre nem lenne lehetűség és a támadhatűságot kűrdűsét is viszonylag kűterjesztűen értelműzik. Ennek alapján Őtűdik hipotűzisem a kűvetkező:

A humanitarius nemzetkűzi jog célzott likvidálásokra tűrtűnű alkalmazására akkor kerűlhet sor, ha a hadviselű felek kűzűtt nemzetkűzi vagy nem nemzetkűzi fegyveres Ősszeűtkűzűsre kerűl sor. Ilyen esetben azok a személyek támadhatűak, akik harcosnak vagy kombattánsnak minűsűlnek, valamint azok a személyek, akik oly módon integrálűdtak egy szervezett fegyveres csoportba, hogy kűzűben folyamatos harci funkciűt tűltenek be. Azok a személyek, akik csak sporadikusan vesznek részt kűvetlenűl az ellensűgeskedűsben csak és kűzűrűlűg e részűvűtel erejűg lehetnek támadás kűvetlen áldozatai.

2.6. Hatűdik hipotűzis

A célzott likvidálások jelentűs része egyfajta felelűssűgi vakuumban valűsul meg. Ez azt jelenti, hogy a jogellenes célzott likvidálásokat elkűvetű államok, valamint természetes személyek mindeddig elkerűltek bűrminemű felelűssűgre vonást. Tekintve, hogy e tűmakűr kűlűnűsen elhanyagolt a szakirodalomban, a VII. fejezetben azokra a kűrdűsekre keresem a vűlaszt, hogy lehetsűges-e valamely nemzetkűzi, illetve nemzeti bírűi fűrum elűtt a célzott likvidálások bírűsági felűlvizsgálata. Álláspontom szerint a nemzetkűzi bírűi fűrumok elűtt ugyan elműletűleg lehetűség lenne a célzott likvidálások jogszerűsűgének felűlvizgálata, azonban azok politikai okok, valamint tűlsűgosan korlátűzű joghatűsági tesztek alkalmazása miatt valűsűnűleg nem valűsulhatnak meg, így a bírűsági felűlvizgálát alapvetűen nemzeti

úton történhet, ahol viszont az elkerülési doktrínák komoly szerepet játszanak a bírósági felülvizsgálatok megakadályozásában. Ennek alapján a hatodik hipotézisem a következő:

A célzott likvidálások bírósági felülvizsgálata megtörténhet akár nemzeti, akár nemzetközi bíróságok előtt is, azonban valamennyi felelősségre vonási formának jelentős, főként eljárási akadályai vannak, amelyek generálisan az államok ilyen eljárásokban való részvételére vagy a döntések végrehajtására irányuló politikai akaratának hiányában keresendőek. Mindemellett a bírósági felülvizsgálat nem csak abból a szempontból lehet jelentős, hogy a materiális feltételek ellehetetlenítése folytán képesek véget vetni a célzott likvidálási programoknak, hanem azért is, mert az érdemi döntések rávilágíthatnak a célzott likvidálásokra vonatkozó jogi normák helyes értelmezésére vagy éppen a szokásjog jelenlegi állására.

5. A kutatás módszertana

Az értekezés a társadalomtudományok tudományterületén belül az állam- és jogtudományok tudománycsoportjában helyezkedik el.⁵³ Tekintve, hogy az állam- és jogtudományokon belül a disszertáció nemzetközi jogi tárgyú, így célszerű néhány gondolatban összefoglalnom a nemzetközi jogról alkotott képemet.

A disszertáció a nemzetközi jogi pozitivizmus talaján áll,⁵⁴ ebből kiindulva tehát az államok nemzetközi jogi kötelezettségei álláspontom szerint saját akaratukból keletkeznek, amelyek nemzetközi szerződések és a nemzetközi szokásjog formájában öltenek testet.⁵⁵

Nemzetközi szerződés alatt természetesen az államok és/vagy nemzetközi szervezetek között létrejött, írásbeli, a nemzetközi jog által szabályozott megállapodást értek,⁵⁶ amelyeket a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény általános értelmezési szabályai, az előkészítő munkálatok (*travaux préparatoires*), valamint a szerződéskötés körülményeinek figyelembevételével értelmezek.⁵⁷ A szerződésértelmezésben főként, de nem kizárólagosan a szerződésekhez fűzött kommentárookra, valamint az államok szerződéskötést követő gyakorlatára támaszkodom.

A nemzetközi szokásjogot ezzel szemben az államok és/vagy nemzetközi szervezetek gyakorlata (*usus*) alakítja ki, ám ahhoz, hogy az jogilag kötelező normává váljon, szükséges az is, hogy az államok és/vagy nemzetközi szervezetek abból az okból kövessék e gyakorlatot, mert azt számukra jogilag kötelező jellegűnek tekintik (*opinio juris sive necessitatis*).⁵⁸ Értekezésemben kiemelt figyelmet fordítok a szokásjogi normák alakulására, amelyet

⁵³ SZILÁGYI Péter: *Jogi Alaptan. Átdolgozott, 2. kiadás*. Osiris, 2003. 42. o.

⁵⁴ BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog I. – Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, 2011. 68. o. Ezt tekintem a kutatás „alapvető módszerének”. Az alapvető módszerről ld. SZILÁGYI: *Jogi Alaptan* ... 57. o.

⁵⁵ The Case of the S.S. „Lotus” (France v. Turkey), Collection of Judgments *Series A.–No. 10*. September 7th, 1927. 18. o.

⁵⁶ A szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés (a továbbiakban: VCLT) 2. cikk 1. pont a) alpont

⁵⁷ VCLT 31-32. cikk

⁵⁸ North Sea Continental Shelf, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3. 77. bek.

fentiekkel összhangban a mögöttes állami gyakorlatból, valamint jogi meggyőződésből vezetnek le.⁵⁹

A nemzetközi szerződések mellett a nemzetközi jog forrásának tekintem a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályait (*jus cogens*), valamint az általános jogelveket.⁶⁰ A *jus cogens*-t mások nem egy jogi norma típusnak, nem is egy jogforrásnak, hanem egyfajta jogi minőségnek, vagy technikának tekintik.⁶¹ A magam részéről ugyanakkor a feltétlen alkalmazást igénylő szabályoknak egyfajta nemzetközi „alkotmányos” jelentőséget tulajdonítok, így önálló jogi norma típusként, jogforrásként fogom fel azokat. Ez a megközelítés nem mond ellent a Nemzetközi Jogi Bizottság a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályairól szóló konklúzió vázlatainak sem.⁶² A Nemzetközi Bíróság Statútumában rögzített „egyéb források” (tehát: nem jogforrások) közül a bírói döntéseket és a legkiválóbb jogtudósok tanításait az ott meghatározottakkal összhangban a kötelező normák megállapításainak segédeszközeként fogom fel.⁶³ Ennek megfelelően az értékezés nagyban támaszkodik nemzetközi bírói fórumok ítéleteinek értelmezésére és elemzésére. Ezen felül különös figyelmet szentelek egyes nemzeti bírói fórumok döntéseinek, ezek ugyanis a nemzetközi szokásjogi normák konkrét megállapításában is segítséget nyújthatnak, hiszen a bíróságok, mint állami szervek tevékenysége állami gyakorlatnak, döntéseik pedig akár jogi meggyőződésnek is tekinthetők.

A nemzetközi jogi tárgyú elemzések azonban nem létezhetnek a nemzetközi jogot létrehozó és végre is hajtó államok politikai tevékenysége nélkül, amely viszont már az állam- és jogtudományokkal rokon, szintén a társadalomtudományok körébe tartozó politikatudomány területe.⁶⁴ E tekintetben tehát feltétlenül szükséges néhány szót ejteni az államok bizonyos szakpolitikai (*policy*) jellegű tevékenységéről is, úgymint a külpolitika, vagy biztonságpolitika. Szakpolitika (*policy*) alatt a politizálás tartalmát, céljait, programjait és elveit értem, amely itt az állami szervek az értekezés keretében elsősorban kül- és biztonságpolitikai jellegű politika alakító tevékenységére utal (*public policy*).⁶⁵ Az elemzés a szakpolitikai kérdések bemutatásán túl kerüli a politikai jellegű értékítéleteket.⁶⁶

⁵⁹ Külön vizsgálat nélkül fogadom el szokásjogi erejűnek a Nemzetközi Jogi Bizottság 2001. évi államfelelősségi tervezetét (Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. Adopted on 12 December 2001. A/RES/56/83. (a továbbiakban: ARSIWA kommentár)), és a humanitárius nemzetközi jog szokásjogi normáinak a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága által összegyűjtött joganyagát is bizonyos kivételekkel. Ld. HENCKAERTS, Jean-Marie – DOSWALD-BECK, Louise: *Customary International Humanitarian Law – Volume I: Rules*. ICRC–CUP, 2005.

⁶⁰ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog* I... 141. o.

⁶¹ KOLB, Robert: *Peremptory International Law – Jus Cogens*. Hart Publishing, 2015. 3. és 9. o.

⁶² Peremptory norms of general international law (*jus cogens*) Text of the draft conclusions and draft annex provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading. A/CN.4.L.936. 2019. május 29.

⁶³ Az Egyesült Nemzetek San Franciscóban, 1945. évi június hó 26. napján kelt Alapokmánya. (a továbbiakban: ENSZ Alapokmány) A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai 38. cikk

⁶⁴ SZILÁGYI: *Jogi alaptan* ... 46. o. Bihari szerint helyesebb politikai tudományokról beszélni. Ld. BIHARI Mihály: *Politológia. A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2013. 18.

⁶⁵ BIHARI: *Politológia*... 50. o.

⁶⁶ A disszertáció ennek fényében tehát megmarad az etikus vizsgálódás talaján. Ld. FEKETE Balázs – JAKAB András: *A jogtudományi munka alapjai*. In JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-ORAC, 2015. 719. o.

Mindkét tudománycsoport esetében a primer források mellett szekunder forrásokat is használok, így felhasználom különösen a témakörben született monográfiák, tanulmánykötetek és tanulmányok eredményeit is.

A közjogi⁶⁷ tudományos vizsgálati módszerek közül az értekezés valamennyi módszerre támaszkodik, így különösen a leíró, elemző, valamint kritikai és konstruktív szemléletmódokra. Ahol szükséges és célravezető, összehasonlító elemzést is alkalmazok.⁶⁸

4. A disszertáció szerkezete

Szerkezetét tekintve a disszertáció nyolc elkülönült fejezetre oszlik. Az első fejezet tartalmazza a bevezető gondolatokat, úgymint az értekezés problémafelvetését, valamint ahhoz kapcsolódóan a pilóta nélkül repülőgépek és alkalmazásuk rövid történetét. Ezen felül a kutatási kérdések és az arra felállított hipotézisek, valamint a kutatás módszertana, végül pedig disszertáció szerkezete is ebben a fejezetben kapott helyet.

A második fejezet foglalkozik a fogalmi elhatárolási kérdésekkel, amely definiálja a célzott likvidálást és elhatárolja más hasonló jelenségektől, mint például az asszaszinációtól vagy merényllettől, a törvénytelen, bírói eljárásen kívüli emberöléstől, a preventív célú akcióktól és a halálbüntetéstől.

A harmadik fejezet foglalkozik a célzott likvidálások állami gyakorlatával, bemutatja különösen az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, valamint Izrael célzott likvidálási programját, illetve a célzott likvidálások történetét.

A negyedik fejezet az ún. *jus contra bellum* rendszeréről szól, vagyis a modern nemzetközi jogi erőszaktilalom normáját körülvevő szabályokkal foglalkozik, különösen az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalappal, mint a hozzájárulás, az önvédelem, valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsának az erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozatával, illetve az esetlegesen ezen felül létező egyéb jogalappal. E fejezet tárgyalja részletesen a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem kérdését, valamint a megelőző önvédelem problematikáját és kitér az ún. vonakodik vagy képtelen elméletre is.

Az ötödik fejezetben a célzott likvidálások emberi jogi vizsgálatára kerül sor. Az akciók által leginkább érintett emberi jog az élethez való jog, amelynek érvényesülését univerzális és több regionális emberi jogi egyezmény lencséjén keresztül elemzem. A fejezetben helyet kap egyebek mellett a fegyveres konfliktusok joga, a *jus contra bellum* valamint az emberi jogok

⁶⁷ A nemzetközi jog egyszerre mutat közjogi és magánjogi elemeket is. Ld. KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog. 3., átdolgozott és bővített kiadás*. Osiris, 2016. 94. o. Ettől eltekintve a magam részéről a nemzetközi jogot a közjog körébe sorolom.

⁶⁸ Petrétei József ezeket a módszereket az alkotmányjog-tudomány alkalmazott módszereiként írja le, de álláspontom szerint mindez alkalmazható a közjogtudomány tágabb keretei között is. Ld. PETRÉTEI József: *Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények*. Kodifikátor Alapítvány, 2016. 21-22. o.

nemzetközi rendszere egymásra hatásának, illetve az emberi jogok extraterritoriális védelmi kötelezettségének vizsgálata is.

A hatodik fejezet elemzi a fegyveres konfliktusok jogának alapvető szabályait, figyelmet szentelve az egyes konfliktusok minősítésének, valamint az abból eredő következményeknek, különösen a támadhatóság kérdése vonatkozásában. E fejezetben bemutatom a humanitárius nemzetközi jog legfontosabb elveit és szabályait és kitérek bizonyos különleges személyi körök támadhatóságára is, úgymint az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevőkre és a folyamatos harci funkcióval rendelkező személyekre.

Az értekezés hetedik fejezete fejtegeti a célzott likvidálások bírósági felülvizsgálatát. Bemutatom különösen a nemzetközi bíróságok joghatóságának megállapításával kapcsolatos kihívásokat, továbbá számos állam nemzeti bíróságainak célzott likvidálásokkal kapcsolatos esetjogából válogatok.

A nyolcadik, egyben utolsó fejezet összefoglalóan tartalmazza a disszertáció következtetéseit, különös tekintettel a hipotézisek helyességének vizsgálatára.

II. A célzott likvidálás fogalma⁶⁹

1. Bevezető gondolatok

E fejezet célja és rendeltetése, hogy kitöltse tartalommal és meghatározza a célzott likvidálás fogalmát, valamint elhatárolja azt más hasonló állami cselekményektől. Fontos rögzíteni, hogy e fejezet keretei között a célzott likvidálást tágabb értelemben kezelem, amelyből a fejezet végén alkotom meg, a disszertáció keretei között alkalmazott célzott likvidálás fogalmat, amely így illeszkedik az I. fejezetben bemutatott célkitűzésekhez.

Ahhoz, hogy képet kapjunk a célzott likvidálás természetéről, célszerű áttekinteni néhány olyan példát, amelyben egy állam meghatározott személlyel szemben, célzott módon alkalmazott erőszakot, akár katonai vagy titkosszolgálati akció keretei között.

2000. november 9-én egy izraeli Apache helikopterről rakétával kilőtték Husszein 'Abajat Tanzim vezetőt.⁷⁰ 2011 májusában Pakisztán területén SEAL tengerészgyalogosok tűzharc során megölték Oszáma bin Ládent, a 2001. szeptember 11-es amerikai terrortámadások szellemi atyját.⁷¹ 2011 szeptemberében egy fegyveres, pilóta nélküli repülőgép Hellfire rakétái segítségével megsemmisített egy Észak-Jemenben haladó gépjárművet, benne az amerikai születésű, az al-Kaida az Arab Félzigeténhez köthető, Anwar al-Awlakival. Az akcióért valószínűleg a CIA volt a felelős.⁷² 2017 augusztusában az Egyesült Államok hadserege megerősítette, hogy egy dróncsapás során végeztek Ali Mohamed Husszeinnel, más néven Ali Dzsaballal, egy magas beosztású al-Shabaab vezetővel Szomáliában, aki vélhetően felelőssé tehető számos Mogadishut ért terrortámadásért.⁷³ Szintén célzott likvidálási akcióban, bár öngyilkosság folytán veszítette életét 2019 októberében Abu Bakr al-Bagdadi, az Iszlám Állam nevű terrorszervezet feje Szíria Idlib nevű provinciájában.⁷⁴

A fenti, terrorizmus elleni küzdelem jegyében alkalmazott akciók mellett találunk azonban olyanokat is, amelyek szintén egy meghatározott személy elleni halálos erőszak alkalmazását jelentették államok részéről. Ilyen volt Sergej Skripal és lányának megmérgezési kísérlete

⁶⁹ E fejezet részben egy átdolgozott és aktualizált változata egy korábban megjelent írásnak. Ld. KIS KELEMEN Bence: Célzott likvidálás – fogalmi dilemmák. In MÁRTON Mónika (szerk.): *Studia Iuvenum Iurispratorum* 9. PTE ÁJK. 2018. 265-282. o.

⁷⁰ KENDALL, J. Nicholas: Israeli Counter-Terrorism: Targeted Killings under International Law. *North Carolina Law Review*. 80. (2002) 1069. o.

⁷¹ BAKER, Peter – COOPER, Helene – MAZETTI, Mark: Bin Laden is Dead, Obama Says. *The New York Times*. 2011. május 1. <http://www.nytimes.com/2011/05/02/world/asia/osama-bin-laden-is-killed.html?pagewanted=all> (2021. 01. 22.)

⁷² MAZETTI, Mark – SCHMITT, Eric – WORTH, Robert F.: Two-Year Manhunt Led to Killing of Awlaki in Yemen. *The New York Times*. 2011. szeptember 30. <http://www.nytimes.com/2011/10/01/world/middleeast/anwar-al-awlaki-is-killed-in-yemen.html?pagewanted=all> (2021. 01. 22.)

⁷³ GULED, Abdi: US confirms airstrike killed al-Shabab commander in Somalia. *AP News*. 2017. augusztus 4. <https://apnews.com/article/4f61d26e796a4810933f55c118d52910> (2021. 01. 22.)

⁷⁴ Trump confirms 'Islamic State' leader al-Bagdadi killed in US operation. *Deutsche Welle*. 2019. október 27. <https://www.dw.com/en/trump-confirms-islamic-state-leader-al-bagdadi-killed-in-us-operation/a-51007825> (2021. 01. 22.)

2018-ban, amely mögött feltételezhetően Oroszország állt,⁷⁵ hasonlóan Aleksei Navalnij, orosz ellenzéki vezető megmérgezési kísérletéhez 2020-ból.⁷⁶ Sikeres volt ezzel szemben a Dzsamál Hasogdzsi szaúdi újságíró elleni merénylet 2018-ban, amelyet vélhetően szaúdi ügynökök követtek el.⁷⁷

A fent felsorolt néhány eset példálózó jelleggel igyekezett bemutatni azokat az állami magatartásokat, amelyeket összefoglalóan úgy jellemezhetünk, hogy az állam egy ügynöke szándékosan megöl egy valamilyen módon kiválasztott egyént vagy egyéneket. A kiválasztás alapja lehet politikai hovatartozás, korábbi bűncselekmények elkövetése, vagy az a gyanú, hogy a célszemély terrorcselekményeket készül elkövetni. Ebből következik a művelet célja is, amely egyfelől védekezés az államot ért múltbéli támadással szemben, másfelől az esetleges jövőbeni támadások megelőzése. Ezeket a beavatkozásokat az állam változatos szervei számos módszerrel hajthatják végre. Így találunk példát átfogó, hosszú idő óta zajló katonai műveletekre, de egyszerűnek tűnő titkosszolgálati akciókra is.

A sajtó sokféleképpen nevezi ezeket az eseteket, sőt gyakran a nemzetközi jog tudományának művelői is különböző elnevezéseket és meghatározásokat használnak rájuk. Így beszélhetünk célzott likvidálásról (*targeted killing*, *gezielte Tötung*),⁷⁸ asszaszinációról vagy merényletről (*assassination*),⁷⁹ törvénytelen (bírói eljáráson kívüli) emberölésekről (*extrajudicial killing*),⁸⁰ illetve preventív akciókról.⁸¹ Bár a témával foglalkozó kutatók közül volt, aki 23,⁸² sőt 31⁸³ különböző használt fogalmat gyűjtött össze, álláspontom szerint ezek alapvetően besorolhatók az említett négy nagyobb kategóriába, így külön-külön nem elemzem őket.

⁷⁵ Salisbury: What we know a year after the Skripal poison attack. *Deutsche Welle*. 2019. március 4. <https://www.dw.com/en/salisbury-what-we-know-a-year-after-the-skripal-poison-attack/a-47757214> (2021. 01. 22.)

⁷⁶ TROIANOVSKI, Anton: As Evidence Mounts that Navalny Was Poisoned by State, Russians Just Sigh. *The New York Times*. 2020. december 23. <https://www.nytimes.com/2020/12/23/world/europe/russia-navalny-poisoning.html?auth=login-email&login=email> (2021. 01. 22.)

⁷⁷ Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. *BBC News*. 2020. július 2. <https://www.bbc.com/news/world-europe-45812399> (2021. 01. 22.) Érvelhetünk amellet is, hogy a kérdéses emberölés nem volt célzott likvidálás, mert vélhetően az elkövető állam ügynökeinek őrzetében került sor az élet elvételére, ugyanakkor sem erre, sem az ellenkezőjére nem rendelkezünk megfelelő bizonyítékokkal.

⁷⁸ PL. MCMAHAN, Jeff: Targeted Killing: Murder, Combar of Law Enforcemnt. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP. 2012. 135-155. o. A fogalom magyar használatát ld. KIS-BENEDEK: A palesztin intifáda... 44. o. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a tanulmány használja a „célzott megsemmisítés” kifejezést is. Ld. *Uo.* 14. o.

⁷⁹ PL. BLUM, Gabriella – HAYMANN, Philip: Law and Policy of Targeted Killing. *Harvard National Security Journal*, 1. (2010). 147. o. E példa azért érdekes, mert a célzott likvidálás fogalmát az asszaszináció fogalmának felhasználásával kívánja meghatározni a szerzőpáros. „[...] targeted killing—the deliberate assassination of a known terrorist outside the country’s territory (even in a friendly nation’s territory), usually (but not exclusively) by an airstrike—an essential part of their counterterrorism strategy.” Bár ezzel a meghatározással alapvetően nem értek egyet, a célzott likvidálás és az asszaszináció rész-egész viszonya a későbbiekben is használatos lesz.

⁸⁰ További megnevezéseket összefoglalva ld. A/HRC/14/24/Add. 6. 10. bek. vagy OTTO: *Targeted killings...* 9-12. o.

⁸¹ OTTO: *Targeted killings...* 16-18. o.

⁸² ALKATOUT, Josef: The Legality of Targeted Killings in View of Direct Participation in Hostilities. Duncker & Humblot, 2015. 30. o.

⁸³ OTTO: *Targeted killings...* 9-12. o.

E fejezet célja, hogy eligazítást adjon a fogalmak helyes használatáról. A fogalmi tisztázás eredményeképpen képesek leszünk elhatárolni a célzott likvidálást más elkülönült – ámbár hasonló – állami aktusoktól, amely így lehetővé teszi az azok jogszerűségéről folytatott vita mélyebb elemzését az értekezés további fejezeteiben.

A fejezet a fenti célok elérése érdekében elsőként a célzott likvidálásokra adott változatos meghatározásokat vizsgálja (2. rész), ezt követően foglalkozik az asszaszináció vagy merénylet fogalmával⁸⁴ (3. rész), majd kitér a törvénytelen (bírói eljáráson kívüli) emberölések és a halálbüntetés fogalmaira (4. rész), ezután pedig rátér a preventív akciók megítélésére. (5. rész) Végül, de nem utolsó sorban a fejezet rámutat a vizsgált állami aktusok közötti főbb különbségekre is (6. rész).

2. A célzott likvidálás

A célzott likvidálásnak nincs általánosan elfogadott definíciója. A kifejezés és amit alatta értünk változott egyrészt az idő múlásával, másrészt eltérő tartalommal jelenik meg az azt használó értekezés, tanulmány vagy más dokumentum céljától függően.

A célzott likvidálás, mint fogalom elsőként 2000 körül került reflektorfénybe, mégpedig akkor, amikor Izrael a megszállt palesztin területeken tevékenykedő „terroristák” ellen alkalmazott erőszakot a világon elsőként „preemptív célzott likvidálásnak” nevezte.⁸⁵ Néhány évvel később a fogalom már lényegesen finomodott, ekkor így határozták meg: „[c]élzott likvidálásnak nevezük a halálos erőszak alkalmazását egy olyan személlyel szemben, akit nem azon az alapon támadnak, hogy »kombattáns«, hanem, hogy az állam az adott személyt olyan komoly fenyegetésként azonosítja – korábbi cselekményeiből adódóan – amely alapján úgy dönt, hogy likvidálja az adott személyt, még akkor is, ha az éppen nem vesz részt az ellenségeskedésben.”⁸⁶

2008-ban aztán – Nils Melzer tollából – megszületett az egyik legtöbbet citált definíció a célzott likvidálás témakörében, amelyet azóta többé-kevésbé átvett a témával foglalkozó szakirodalom.⁸⁷ Melzer úgy határozta meg a célzott likvidálást, mint halálos erőszak alkalmazása, amely betudható a nemzetközi jog egy alanyának, amely esetben az ölés

⁸⁴ A két fogalmat az értekezésben egymással felcserélhetően használom.

⁸⁵ Izrael azzal, hogy nyilvánosan elismerte célzott likvidálási programját, azt kívánta jelezni, hogy tevékenysége nem illegális, nem esik az „*extrajudicial killing*” – általában a jogvédő szervezetek által használt – fogalmába. L. BEN-NAFTALI, Orna – MICHAELI, Karen R: We Must Not Make a Scarecrow of the Law: A Legal Analysis of the Israeli Policy of Targeted Killings. *Cornell International Law Journal*, 36. (2003.) 235. és 240-241. o.

⁸⁶ DOSWALD-BECK, Louise: The right to life in armed conflict: does international humanitarian law provide all the answers? *International Review of the Red Cross*, 88. (2006) 894. o.

⁸⁷ Philip Alston, az ENSZ különmegbízottja 2012-ben például a következőképpen határozta meg a célzott likvidálást, esszenciálisan a melzeri definícióval egyező módon: „A targeted killing is the intentional, premeditated and deliberate use of lethal force, by States or their agents acting under colour of law, or by an organized armed group in armed conflict, against a specific individual who is not in the physical custody of the perpetrator.” A/HRC/14/24/Add. 6. 1. bek. Ugyancsak ezt veszi át LOTRIONTE, Catherine: Targeted Killings By Drones: A Domestic and International Legal Framework. *Journal of International and Comparative Law*, 3. (2016) 19-20. o. és CRAWFORD, Emily: *Identifying the Enemy – Civilian Participation in Armed Conflict*. OUP, 2015. 97. o.

célzatosan, szándékosan és előre megfontoltan történik, mégpedig oly módon, hogy a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó őrizetében.⁸⁸

Láthatjuk tehát, hogy öt kumulatív feltétel együttes teljesülése estén beszélhetünk célzott likvidálásról, amelyek a halálos erőszak alkalmazása, a szándékos, célzatos és előre megfontolt jelleg, a meghatározott személy elleni akció, a nemzetközi jog egy alanyának való betudhatóság, valamint a fizikai őrizet hiánya. E fogalmi elemeket röviden jellemezve elsőként leszögezhetjük, hogy a halálos erőszak alkalmazása olyan aktus, amely képes egy emberi lény halálát okozni. A nemzetközi jog alanyai közé tipikusan és elsősorban az államok értendők, de bizonyos esetekben, példának okáért fegyveres konfliktusok idején nem állami szereplők,⁸⁹ illetve nemzetközi szervezetek is ebbe a körbe vehetők a célzott likvidálás tekintetében.⁹⁰ A célzatos, szándékos és előre megfontolt ölés alatt olyan gyilkosságot értünk, amelynél a célszemély halála egyrészt konkrétan megfogalmazott elvárás, vagy cél, másrészt az ölés szándékosan történik, tehát nem gondatlanságból, harmadrészt az élet elvétele előre megfontoltan zajlik, amelyhez elegendő, hogy tudatos döntés alapján történjen, ne pusztán egy impulzus hatására. Végül, de nem utolsó sorban célzott likvidálásra kizárólag fizikai őrizet hiányában kerülhet sor.

Ebből a pontból célszerű indítani a fogalmi elhatárolásokkal foglalkozó vizsgálatunkat, ugyanis lentebb a melzeri fogalomhoz képest vizsgálom az asszaszináció vagy merénlyet, a törvénytelen emberölés, a preventív akciók és érintőlegesen a halálbüntetés fogalmait. Az elemzés célja, hogy elhatárolja egymástól ezeket a kifejezéseket és meghatározza, hogy azok milyen tényállásra alkalmazhatók helyesen.

⁸⁸ MELZER, Nils: *Targeted Killing in International Law*. OUP, 2008. 5. o. A melzeri definíció után is születtek fogalomalkotási kísérletek a célzott likvidálás tágabb, vagy éppen szűkebb meghatározására. 2009-ben Roland Otto monográfiájában példának okáért egyszerűen egy állam ügynöke által meghatározott személy szándékos megöléseként határozta meg a célzott likvidálást. Ld. OTTO: *Targeted killings...* 13. o. Markus Gunneflo történeti áttekintésében nevezi a célzott likvidálást meghatározott terroristák extraterritoriális megölésének. Ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 3. o. A fogalom túlzott leegyszerűsítése is megjelenik, amikor az ellenséges kombattáns szándékos megölésével azonosítják a célzott likvidálást, ld. POWELL, H. Jefferson: *Targeting Americans – The Constitutionality of the U.S. Drone War*. OUP, 2016. xix. o. vagy olyan eseteket írnak le vele, amikor az Egyesült Államok „ellenségei” ellen, a hagyományos hadszíntereken kívül erőszakot alkalmaznak. Ld. MCDONALD, Jack: *Ethics, Law and Justifying Targeted Killings – The Obama administration at war*. Routledge, 2017. 3. o. Szintén túlzottan szűkítő Gary Solis definíciója, még akkor is, ha alkalmazása rendkívül csábító. Eszerint a célzott likvidálás meghatározott személy szándékos megölése, akinek elfogása belátható módon nem lehetséges és aki közvetlenül részt vesz az ellenségeskedésben. Az ölés egy állam irányítása vagy felhatalmazása alatt, egy nemzetközi vagy nem nemzetközi fegyveres konfliktus keretében történik. Ld. SOLIS, Gary: *Targeted Killing and the law of armed conflict*. *Naval War College Review*, 60. (2007) 127. o. E definíció legnagyobb hiányossága, hogy figyelmen kívül hagyja a *law enforcement* modell keretében – szűk körben – de kivitelezhető célzott likvidálásokat, mivel csak fegyveres konfliktus idejére korlátozza alkalmazhatóságát. Emellett 2007-es kelte miatt nem is számol a folyamatos kombattánsi funkcióval, amely az ellenségeskedésben közvetlen részvétel korábbi értelmezési kereteit tágtotta ki. Erről részletesen ld. az V. fejezetet. Hasonlóan Josef Alkatout is fegyveres konfliktusokra korlátozza a célzott likvidálás fogalmát, aminek oka elsősorban az értekezése keretek közé szorítása. Ld. ALKATOUT: *The Legality...* 30-31. o.

⁸⁹ Ez *expressis verbis* megjelenik Philip Alston definíciójában. „[...] vagy szervezett fegyveres csoport által, fegyveres konfliktus idején [...]” Ld. A/HRC/14/24/Add. 6. 1. bek.

⁹⁰ Pl. a NATO is hajtott végre célzott likvidálást Afganisztánban. Ld. BACHMANN: *Targeted Killings...* 265. o.

3. Az asszaszináció vagy merénylet

Elsőként határoljuk el az asszaszinációt vagy merényletet a célzott likvidálástól. Az asszaszináció, mint szó eredetére többféle elmélet létezik. Egyesek szerint a szó az al-Hassan ibn-al-Sabbah vezette „asszaszinok” rendjéből származik, amely a XI-XII. században működő muzulmán szekta volt. A rend tagjai saját politikai érdekeik mentén magas beosztású hivatalnokokat öltek meg.⁹¹ Mások úgy hiszik, hogy a szó a „hasis” kifejezésből ered, amelyet az asszaszinok vezetője, alkalmazott, hogy „zsoldosokat” „buzdítson” – a drog felhasználásával – saját politikai céljai elérése érdekében elkövetett gyilkosságokhoz.⁹² Jól látszik tehát, hogy függetlenül attól, hogy melyik eredettörténet igaz, történetileg az asszaszinációra politikai karakterű gyilkosságként tekinthetünk.

Egyes korai nemzetközi jogi gondolkodóknál, így például Hugo Grotiusnál szintén megjelenik az asszaszináció, mégpedig úgy, mint a fejedelem megölése. Az asszaszinációhoz azonban egy minősítő körülmény megléte is szükséges volt, ez pedig nem volt más mint, hogy a célszemély bizalmát kihasználva, „árulással”, „alattomban” vagy „hítségessé” (*treacherous*) kellett elkövetni a gyilkosságot. A politikai karakter és a „hítségesség”, mint minősítő körülmény mellett fontos kiemelni, hogy az ilyen aktusokat egyértelműen illegálisnak tekintették már ekkor is⁹³, szemben azokkal a merényletekkel, amelyek nem sértettek „kifejezett vagy hallgatóságos hűségre való kötelezettséget.”⁹⁴ Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a nemzetközi jog első nagy jogtudósainak álláspontja azért jelentős, mert gondolataik – legalábbis egyesek szerint – nyomokban, de a hatályos nemzetközi jogban is jelen vannak.

A merénylet, mint állami aktus fogalma az amerikai jogirodalom szerint eltér attól függően, hogy fegyveres konfliktus, vagy béke idején alkalmazzák azt.⁹⁵ Ebből következően eltérő jogi normák szabályozzák ezeket az állami magatartásokat.

⁹¹ OTTO: *Targeted killings...* 19. o. 114. lábjegyzet

⁹² WIEBE, Matthew C.: Assassination in Domestic and International Law: The Central Intelligence Agency, State Sponsored Terrorism, and the Right to Self-Defense. *Tulsa Journal of Comparative and International Law*, 11. (2003) 367. o. A szó eredete rendkívül érdekes és a mai napig vitatott. A hasisra való utalás valószínűleg csupán legenda, amelyet Marco Polo jegyzett fel, amikor 1273-ban, 150 évvel Al-Hassan uralma után járt Rudbarban, amely a mai Irán területén fekszik a Kaszpi-tenger partján. A mítosz szerint Al-Hassan az udvarában tartott olyan 12 éves fiúgyermeket, akiről úgy tartotta, hogy bátor férfiak lesznek, ha felnőnek. Al-Hassan – vagy ahogy Marco Polo hivatkozik rá: az „Öregember” – a gyermekekkel hasist itatott (*sic!*), amitől azok három napig aludtak. Mialatt a gyermekek nem voltak maguknál, átvitték őket egy kertbe, ahol, amikor felébredtek csodálatos dolgokat találtak (meztelen nők, bor stb.) így azt hitték, hogy a Paradicsomban vannak. Miután ismét hasist ittak (*sic!*), és Al-Hassan előtt felébredtek az különböző feladatokkal bízta meg őket, hogy visszatérhessenek a csupán felvillantott Paradicsomba. A történet a hasis itatás okán is megkérdőjelezhető, így sokkal valószínűbb, hogy az asszaszin szó, a hassasin, azaz Al-Hassan követői etimológiai eredettel rendelkezik. Külön érdekesség, hogy történeti feljegyzések szerint az „Öregember” a hasis betiltása mellett kardoskodott, mert úgy gondolta, hogy a Korán tilalma az alkohol mellett a kábítószerekre is kiterjed. ld. Etymology of Assassin. Alamut, <http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/etymolAss.html> (2021. 01. 25.)

⁹³ SCHMITT, Michael N.: State-Sponsored Assassination in International and Domestic Law. *Yale Journal of International Law*, 17. (1992) 613-618. o.

⁹⁴ GROTIUS, Hugo: *A háború és béke jogáról*. Kriterion Könyvkiadó, 1973. 182. o.

⁹⁵ PARKS, W. Hays: Memorandum of Law, Executive Order 12333 and Assassination, Reproduction Department of the Army. 1989. november 2.

3.1. Asszaszináció vagy merénylet békeidőben

Az amerikai jogi doktrína egy olyan békeidei definíciót alakított ki, amely szerint asszaszinációról beszélünk politikai okból kivitelezett, meghatározott személyek ellen irányuló halálos erőszak alkalmazása esetén, amely illegális.⁹⁶ A politikai motívum és meghatározott személy ellen irányuló cselekmény mellett néhány szerző említi még az akció titkosságát is, mint minősítő körülményt,⁹⁷ vagy a célzott személyek nemzetközileg védett státuszát és a cselekmény nemzetközi karakterét.⁹⁸

Elsőként fontos különbséget tenni az olyan merényletek között, amelyeket egy nem állami szereplő, adott esetben egy államon belül működő fegyveres, vagy politikai csoport követ el, illetve azok között, amelyeket egy olyan személy, akinek a cselekménye betudható egy államnak. Míg az első cselekmény egyszerű emberölés lehet, amelyért az azt elkövető személyt szinte bármely államban felelősségre lehet vonni, addig az állam által elkövetett asszaszinációk már nem ilyen egyszerű jogi megítélésűek.

Bár az emberölést a világ összes állama kriminalizálja és a nemzetközi jog elvi szinten ugyancsak elítéli, mégis kevés olyan nemzetközi jogi norma van, amely érintené az asszaszináció témakörét. *Expressis verbis* csak az Afrikai Unió Kartája⁹⁹ említi, és a nemzetközileg védett személyek, köztük a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló 1973. évi New York-i egyezmény¹⁰⁰ is csak korlátozott esetekben és közvetett módon véd ellene.¹⁰¹ Az egyezmény továbbá nem létesít nemzetközi normát a merénylet tilalmára, csak olyan jogalkotási kötelezettséget ír elő a részes felek számára, amely kriminalizálja a szóban forgó magatartást.¹⁰²

Speciális nemzetközi jogi norma hiányában a békeidőben kivitelezett asszaszinációk tilalmát az amerikai szerzők az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében található általános erőszaktilalomban találják meg.¹⁰³ E szakirodalom majdnem kivétel nélkül csak államközi –

<https://www.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/targetedkilling/papers/ParksMemorandum.pdf>
(2021. 01. 25.) 2-3. o.

⁹⁶ MELZER: *Targeted killing*... 46. o. Az amerikai szakirodalomból ld. például: WIEBE: *Assassination*... 365. o. vagy PARKS: *Memorandum*... 2. o.

⁹⁷ PARKS: *Memorandum*... 2-3. o.

⁹⁸ SCHMITT: *State-Sponsored*... 627-628. o.

⁹⁹ Charter of the Organization of African Union, Addis Ababa, 25 May 1963. 3. cikk 5. pont

¹⁰⁰ A nemzetközileg védett személyek, köztük a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló, New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXVIII. ülészakán az 1973. évi december hó 14. napján kelt egyezmény 2. cikk

¹⁰¹ Az 1973. évi New York-i egyezmény rendelkezései csak akkor alkalmazhatók, amennyiben a célzott személy külföldön tartózkodik. Ld. CANESTARO, Nathan: *American Law and Policy on Assassinations of Foreign Leaders: The Practicality of Maintaining the Status Quo*. *Boston College International and Comparative Law Review*, 26. (2003) 12-13. o.

¹⁰² SCHMITT: *State-Sponsored*... 618-619. o.

¹⁰³ Pl. CANESTARO: *American Law*... 13. o.

jus ad bellum – oldalról vizsgálja e tevékenységeket,¹⁰⁴ és bár ezek az elemzések általában az önvédelem jogára korlátozódnak, az erőszaktilalom kivételrendszerének tágabb értelmezése is lehetséges.¹⁰⁵ Melzer azonban rámutatott, hogy az amerikai szerzők legnagyobb hibája, hogy hallgatnak az merénylet belső, *law enforcement* aspektusáról, sőt még az emberi jogok nemzetközi rendszeréről is,¹⁰⁶ amely fegyveres konfliktus hiányában, sőt, még fegyveres konfliktusok idején is alkalmazható és alkalmazandó marad, az előtérbe kerülő – *lex specialis* – humanitárius nemzetközi jog¹⁰⁷ mellett, ezzel egyfajta kölcsönhatást kialakítva a két normarendszer között.¹⁰⁸

3.2. Asszaszináció vagy merénylet fegyveres konfliktusok idején

Fegyveres konfliktusok idején az amerikai jogi doktrína másfajta megközelítést alkalmaz. Eszerint asszaszináció alatt háború idején kizárólag az egyénileg kiválasztott, ellenséges csapatokhoz tartozó személy alattomban vagy hitszegéssel történő megölését értik.¹⁰⁹

E fogalmat e szerzők a Francis Lieber tollából származó Lieber Kódexből (1873) – annak is a 148. cikkéből¹¹⁰ – vezetik le, amelyet Abraham Lincoln elnök 100-as Általános Parancsa átdolgozott formában emelt be az amerikai jogba.¹¹¹ Bár a Kódex *expressis verbis* kiemeli az asszaszinációt, ezt mégsem a korai gondolkodók által kidolgozott „árulással” azonosítja, sem pedig az „alattomban”, „hitszegéssel” elkövetett cselekmények mintájára értelmezi. Egyes szerzők ezt teljesen figyelmen kívül hagyják,¹¹² mások azonban azt elismerik, hogy a definíció így nem világos. Az ellentmondást úgy oldják fel, hogy a „törvényen kívül helyezésbe” beleértik az alattomban vagy hitszegéssel elkövetett cselekményeket is.¹¹³ Melzer azonban utal arra is, hogy a Kódex 101. cikke¹¹⁴ külön nevesítve tilalmazza az alattomban vagy hitszegéssel

¹⁰⁴ CANESTARO: American Law... 12-18. o., WIEBE: Assassination... 365-366. és 388-401. o. és SCHMITT: State-Sponsored... 642-649. o.

¹⁰⁵ Itt a Biztonsági Tanács felhatalmazó határozatára utalok. Ld. IV. fejezet

¹⁰⁶ MELZER: Targeted killing... 46-47. o.

¹⁰⁷ MELZER: Targeted killing... 15-16. o.

¹⁰⁸ Részletesen ld. V-VI. fejezetek

¹⁰⁹ MELZER: Targeted killing... 47. o.

¹¹⁰ „The law of war does not allow proclaiming either an individual belonging to the hostile army, or a citizen, or a subject of the hostile government, an outlaw, who may be slain without trial by any captor, any more than the modern law of peace allows such intentional outlawry; on the contrary, it abhors such outrage. The sternest retaliation should follow the murder committed in consequence of such proclamation, made by whatever authority. Civilized nations look with horror upon offers of rewards for the assassination of enemies as relapses into barbarism.” Ld. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863. 148. cikk. Az asszaszináció a szöveg mellett a cikk címében is szerepel.

¹¹¹ WIEBE: Assassination... 392.-393. o. SCHMITT: State-Sponsored... 628-629. o. CANESTARO: American Law... 6-7. o.

¹¹² Pl. WIEBE: Assassination... 393. o.

¹¹³ Pl. SCHMITT: State-Sponsored... 629. o. vagy CANESTARO: American Law... 7. o.

¹¹⁴ „While deception in war is admitted as a just and necessary means of hostility, and is consistent with honorable warfare, the common law of war allows even capital punishment for clandestine or treacherous attempts to injure an enemy, because they are so dangerous, and it is difficult to guard against them.” Ld. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863. 101. cikk

elkövetett emberöléseket, így az nem tartozhat a jogfosztottság (*outlaw*) kategóriájába.¹¹⁵ Bárhogyan is, a három évvel később kiadott Oxford Kézikönyv 8. cikk b) pontja¹¹⁶ végül ismét összekapcsolta az ellenség alattomban vagy hitszegéssel való megölését a merénylettel,¹¹⁷ amelyet később számos állam katonai kézikönyve is átvett.¹¹⁸ Végül az 1907-ben kodifikált negyedik hágai egyezményben is helyet kapott a tilalom,¹¹⁹ amelyet lényegében megismételt a 1949-es genfi egyezmény I. kiegészítő jegyzőkönyve.¹²⁰

3.3. Részkövetkeztetések

A fentiek alapján tehát az asszaszináció fogalmát helyesen viszonylag szűk körben használhatjuk. Azt békeidőben a politikai okból elkövetett emberölésekre alkalmazhatjuk, amelynek fogalmi eleme az illegalitás. Ezzel szemben fegyveres konfliktusok esetén a politikai elem kiesik és az ellenség alattomban, hitszegéssel történő megölése minősül merényletnek, amelynél szintén fogalmi elemként tekinthetünk az illegalitásra.

¹¹⁵ MELZER: Targeted killing... 48. o.

¹¹⁶ „It is forbidden: (b) To make treacherous attempts upon the life of an enemy; as, for example, by keeping assassins in pay or by feigning to surrender;” Ld. The Laws of War on Land. Oxford, 9 September 1880.

¹¹⁷ SCHMITT: State-Sponsored... 630. o.

¹¹⁸ Példának okáért I. Izrael, Kanada, Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Új-Zéland. Ld. MELZER: *Targeted killing...* 48-49. o. Vö. SCHMITT: State-Sponsored... 631-632. o. Fontos leszögezni, hogy ezek a katonai kézikönyvek már nem minden esetben a legfrissebbek, így ezeket lentebb külön is elemzem.

¹¹⁹ „A külön egyezményekkel megállapított tilalmakon felül tilos nevezetesen: b) az ellenséges nemzethez vagy hadsereghez tartozó egyéneket orvul megölni vagy megsebesíteni;” Ld. A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló 1907. évi október hó 28. napján Hágában kelt egyezmény 23. cikk b) pont.

¹²⁰ „1. Az ellenséget tilos hitszegéssel megölni, megsebesíteni, vagy foglyul ejteni. Hitszegést képeznek azok a cselekmények, amelyek az ellenségben bizalmat kelteve, őt - e bizalommal való visszaélés szándékával - abban a hitben tartják, hogy a fegyveres összeütközésekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályok alapján védelem illeti meg. Többek között az alábbi cselekmények minősülnek hitszegésnek:

a) a megfelelő zászló kitűzésével fegyverszüneti tárgyalási szándék, vagy megadás színlelése:

b) sebesülés, vagy betegség miatti harcképtelenség színlelése:

c) polgári, nem harcos minőség színlelése:

d) védett helyzet színlelése az ENSZ vagy semleges, illetve az összeütközésben rész nem vevő más államok jelzéseinek, jelvényeinek, vagy egyenruháinak viselésével.

2. A hadicserek alkalmazása nem tilos. Hadicserek az olyan cselekmények, amelyek célja az ellenség félrevezetése, vagy meggondolatlan akciókra bírása, de amelyek nem sértik a fegyveres összeütközésre vonatkozó nemzetközi jogi szabályokat, s amelyek azért nem hitszegők, mert az ellenségben nem keltenek bizalmat jogi védeltség tekintetében. Hadicsereknek tekintendők többek között az álcázás, a csapda, a megtévesztő hadműveletek és a féltevezető adatok közlése.” Ld. Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyzőkönyv (a továbbiakban: I. Kiegészítő Jegyzőkönyv) 37. cikk. Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvhöz fűzött 1987-es kommentár szerint az új rendelkezésnek nem célja, hogy leváltsa a korábbi hágai normát, hanem inkább annak fejlesztésére törekszik. Tehát teljesen nyilvánvaló, hogy az 1907-es szabály, miszerint tilos alattomban (orvul) megölni vagy megsebesíteni az ellenséges katonát, vagy civilt, teljességében megmaradt, bár a francia *trahison* kifejezés, – annak szűk értelmezési tartománya miatt – a *perfidie* vagy csalárdság (hitszegés) az itt preferált változat. Ld. SANDOZ, Yves – SWINARSKI, Christophe – ZIMMERMANN, Bruno (szerk.): *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. ICRC, 1987. 1488. bek. Kiemelésre érdemesnek tartom még, hogy a hivatalos magyar fordítás a „*treacherously*” kifejezést orvulnak, míg a „*perfidy*” kifejezést hitszegésnek fordította.

Vetítsük most rá a vonatkozó fogalmat a disszertáció első fejezetében jellemzett, pilóta nélküli repülőgépekkel végrehajtott célzott likvidálásokra. Egyértelműen látszik, hogy az asszaszináció nem képes megfelelően leírni ezt a jelenséget. Ezt egy Michael N. Schmitt által alkalmazott példa szemlélteti a legjobban, miszerint repülőgépek felhasználásával egyénileg meghatározott személyek likvidálása nem minősül asszaszinációnak, kivéve, ha nem megfelelően tüntették fel a gép felségjelzéseit.¹²¹ Ez azonban semmi esetre sem jellemző a drónokkal végrehajtott célzott likvidálásokra. Más szerzők kiterjedt elemzésének visszaidézése nélkül¹²² azt mondhatjuk, hogy a XXI. századi drónprogramok,¹²³ amelyek lényege, hogy az állam ügynöke által valamilyen módon kiválasztott személyeket szándékosan likvidálnak, fegyveres összeütközések esetében nem tekinthető merényletnek, hiszen a metódus lényegét tekintve semmiben nem különbözik a hagyományos légitámadásoktól. Önmagában egy ilyen akció nem alattomban vagy hitszegéssel végrehajtott támadás, így nem asszaszináció.

A merénylet békeidőben alkalmazott definíciója – előre kiválasztott személyek politikai okból történő megölése – akár még alkalmazható is lenne a célzott likvidálásokra, hiszen az állam szinte valamennyi halálos erőszak alkalmazásával járó cselekvése politikai jellegűnek tekinthető, hacsak nem egyfajta defenzív, önvédelmi akcióról van szó. A fogalom alkalmazhatóságának problémáját itt – mint a fegyveres konfliktusok esetében – az állami magatartás jogszerűtlensége adja. Ebből adódóan tehát nem beszélhetünk jogszerű asszaszinációról, következésképpen bár a célzott likvidálás fogalmi elemei közül mindegyik, így tehát a halálos erőszak alkalmazása, a szándékosság, célzatosság és előre megfontoltság, a kiválasztott célszemély, a fizikai őrizet hiánya és a betudhatóság) is jelen lehet, a fogalom többletelemekkel terhelt, úgymint a hitszegés vagy alattom mint módszer alkalmazása fegyveres konfliktusok idején és politikai karakter békeidőben. Mindez tehát egy rész-egész viszonyt feltételez a célzott likvidálás és a merénylet között, ahol a célzott likvidálás a nagyobb kategória.

Ezen felül a merénylet az amerikai jogi doktrínában megjelenő definícióját kritikus szemmel figyelhetjük, ugyanis az asszaszináció békeidei és háborús változata között nem mindig szükséges különbséget tenni. Gondoljunk csak egy olyan merényletre, amely egy másik állam államfője ellen zajlik.¹²⁴ Ebben az esetben egyáltalán nem beszélhetünk békeidei asszaszinációról, mivel két állam között már az első fegyveresüléstől kezdve nemzetközi fegyveres összeütközés keletkezik, amely így magával hozza a humanitárius nemzetközi jog alkalmazhatóságát.¹²⁵ Ebből adódóan fogalmilag kizárt ilyen esetben békeidei merényletről beszélni.

¹²¹ A dolog természetéből adódóan ez a példa a fegyveres konfliktusok idején alkalmazandó asszaszinációra vonatkozik. Ld. SCHMITT: State-Sponsored... 634. o.

¹²² Ezeket ld. pl. CANESTARO: American Law... 7-11. o. vagy SCHMITT: State-Sponsored... 633-642. o.

¹²³ Ezekről részletesen I. fejezet 1.2. alpont, valamint a III. fejezet.

¹²⁴ Erre remek példa az Egyesült Államok bármelyik asszaszinációs kísérlete Fidel Castro, azóta már elhunyt kubai diktátorral szemben az 1960-as évekből. Ld. SCHMITT: State-Sponsored... 654-655. o.

¹²⁵ Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber, Decision on the defence motion for interlocutory appeal on jurisdiction, 2 October 1995. (a továbbiakban: Tadić ügy) 70. bek. Vannak akik ezt a kitétel úgy értelmezik, hogy ez csak az állam fegyveres erejére vonatkozik, azaz ha nem az állam fegyveres ereje alkalmazza az

Az asszaszináció fentiekben meghatározott fogalmát Melzer is kritikusan fogadta. A szerző ugyanis kétféle, hogy nemzetközi konszenzus alakult volna ki az asszaszináció fegyveres konfliktusok idején alkalmazott szűk definíciójára.¹²⁶ Sőt, azt is problematikusnak tartja, hogy békeidőben és háborúban más és más fogalmakat használunk. Szerinte ez bizonyos helyzetekben félreértésekhez vezethet, ilyenek tekinti példának okáért a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokat,¹²⁷ a megszállást,¹²⁸ vagy az összeütközések szürke zónáját,¹²⁹ ahol az erőszak még nem éri el a fegyveres konfliktusok szintjét.¹³⁰

Bár a melzeri kételyek és aggodalmak alaposak, ez mégsem indok az asszaszináció és a célzott likvidálás rendszerbe helyezésével szemben. Ehhez fontos adalék Otto meghatározása, miszerint nem minden illegális ölés asszaszináció, de minden asszaszináció illegális ölés.¹³¹ Ez persze nem jelenti azt, hogy ha egy ölésre nem a merénylet szót használjuk, attól az már jogszerű is lesz, de azt igen, hogy semmilyen legális ölésre nem hivatkozhatunk asszaszinációként. Magának az asszaszinációnak, mint szónak nincs jogi hatása, így minden olyan ölést is, amelyre ezt a szót használjuk a vonatkozó jogi normák (akár belső,¹³² akár nemzetközi¹³³) alapján kell megítélni. A jogi hatás hiánya okán ezzel egy tekintet alá esik a célzott likvidálás is.

Mindebből tehát az alábbi következtetések vonhatók le. Ha és amennyiben elfogadjuk a merénylet minden tekintetben illegális, valamint a célzott likvidálás semleges jellegét, akkor

erőszakot, akkor más standardnak kell megfelelni. „When the armed forces of two States are involved, suffice it for one shot to be fired or one person captured (in conformity with government instructions) for IHL to apply, while in other cases (e.g. a summary execution by a secret agent sent by his government abroad), a higher level of violence is necessary.” Ld. SASSÒLI, Marco – BOUVIER, Antoine A. – QUINTIN, Anne: *How Does Law Protect in War. Volume I. Outline of International Humanitarian Law. Third Edition.* ICRC. 22. o. Ez az állítás azonban semmivel sem alátámasztott és nem következik a Tadić ügyből sem.

¹²⁶ Az asszaszináció az alattomban, hitelességgel való elkövetéssel azonosítását a korai szerzők egyfajta maradványaként fogja fel, ami álláspontja szerint nem praktikus, sőt túl szűk. Ld. MELZER: *Targeted killing...* 49-50. o.

¹²⁷ Tekintettel arra, hogy a hágai és genfi jog hivatkozott rendelkezései csak nemzetközi fegyveres konfliktusok idején alkalmazhatók. A nemzetközi fegyveres összeütközések fogalmáról és szabályairól részletesen ld. IV. fejezet.

¹²⁸ Az asszaszináció tilalma a megszállt területekre is vonatkozik. „(6) [(6) p.431] According to M. Greenspan, op. cit., p. 317, this rule prohibits assassination, recruitment of hired killers, placing a price on the head of an adversary, or the offer of a reward for his capture „dead or alive”; proscription and outlawry of an enemy, treacherous request of quarter, and the treacherous simulation of death, wound or sickness, or pretended surrender, for the purpose of putting the enemy off his guard and then attacking him. It does not seem to prohibit attacking enemy combatants individually, whether this is in the area of combat, in occupied territory or elsewhere, even though in principle the rule which prohibits killing except in combat is still applicable. However, methods of guerrilla warfare do not seem to conform with this [...]” Ld. SANDOZ – SWINARSKI – ZIMMERMANN: *Commentary...* 1488. bek. 6. jegyzet

¹²⁹ Ez az aggály minden erőszak alkalmazás esetén fennáll, külön kiemelése véleményem szerint indokolatlan.

¹³⁰ MELZER: *Targeted killing...* 49-51. o.

¹³¹ OTTO: *Targeted killings...* 21. o.

¹³² Tipikusan nemzeti büntető jogszabályok.

¹³³ Fegyveres konfliktus hiányában az emberi jogok nemzetközi rendszere, fegyveres konfliktusok esetén a humanitárius nemzetközi jog. E szabályokról részletesen ld. IV. és V. fejezet.

tekinthetünk a két fogalomra úgy, hogy azok – a fentiek szerinti – rész-egész viszonyban állnak egymással és mintegy „címkeként” szolgálhatnak a fejezet bevezetésében említett esetekre.

4. Törvénytelen emberölés és halálbüntetés

4.1. A törvénytelen emberölés

A fejezet bevezetéseként az asszaszináció mellett említettem az ún. *extrajudicial killing* vagy *execution*, azaz a törvénytelen, bírói eljáráson kívüli emberölések, kivégzések fogalmát is, mint amelyet szükséges elhatárolni a célzott likvidálástól. Elsőként rögzítendő, hogy az *extrajudicial killing* és az *extrajudicial execution* fogalompárost szinonimnak tekintem, tehát nem tulajdonítok jelentőséget az eltérő szóhasználatnak, csak az „*extrajudicial*” jelzőnek, hiszen voltaképpen mindkét tevékenység egy személy életének elvételét jelenti.

Az *extrajudicial execution* fogalma megjelenik az ENSZ törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzések vizsgálatáért felelős különmegbízottjának nevében.¹³⁴ A mandátumot az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa hozta létre 1982-ben,¹³⁵ amely 1992 óta terjed ki egyebek mellett az *extrajudicial execution* jelenségére is. Az Emberi Jogok Bizottsága az 1992/72. sz. határozatában kimondta, hogy a törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzésekkel szemben küzdeni kell és lehetőség szerint meg is kell szüntetni ezt a gyakorlatot, azonban magát a fogalmat nem határozta meg.¹³⁶

Egy évtizeddel később az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa úgy határozza meg a fogalmat, mint élettől való megfosztás, teljes bírói és jogi eljárás nélkül, amelyben az államnak vagy annak ügynökének része van, azt tolerálja, vagy hozzájárul ahhoz. Ilyennek minősül többek között a rendőri vagy biztonsági erők által elkövetett túlkapás is.¹³⁷ Bár e fogalmat is némelyek a célzott likvidálással felcserélhetőnek tartják,¹³⁸ azonban például Melzer elhatárolja azt a saját maga által alkotott fogalomtól. Szerinte a fizikai őrizet hiánya különbözteti meg a célzott likvidálásokat, a bírói ítéleten alapuló, vagy az igazságszolgáltatáson kívüli vagy törvénytelen (*extrajudicial*) kivégzésektől.¹³⁹

Emellett csakúgy, mint a célzott likvidálásnak, valamint az asszaszinációnak vagy merényletnek, ennek a fogalomnak is létezik több másik változata is. David Kretzmer például úgy határozza meg, mint bármely szándékos halálos erőszak alkalmazás az állami hatóságok

¹³⁴ „Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions”

¹³⁵ Economic and Social Council Resolution 1982/35. 1982. május 7.

¹³⁶ UN Commission on Human Rights, Extrajudicial, summary or arbitrary executions, 5 March 1992, E/CN.4/RES/1992/72. Preambulum

¹³⁷ Human Rights and Law Enforcement – A Trainer’s Guide on Human Rights for the Police, Professional Training Series, No. 5/Add.2., United Nations, 2002. 15. o. Kiemelendő, hogy itt az eredeti szöveg szerint „*extralegal, arbitrary or summary executions*”-ről van szó. Voltaképpen azonban ez is azonos az *extrajudicial killing*-gel.

¹³⁸ A/HRC/14/24/Add. 6. 10. bek.

¹³⁹ MELZER: Targeted killing... 3-5. o.

részéről, amely sérti az élethez való jogot.¹⁴⁰ Mások akkor használják a kifejezést, amikor egy állami politikáról (*policy*) beszélnek, amely a célszemély elfogása helyett megölését tekinti alapértelmezettnek.¹⁴¹

4.2. A halálbüntetés

Több szerző is megkülönbözteti a célzott likvidálást a halálbüntetés fogalmától. Roland Otto szerint a két jelenség abban különbözik egymástól, hogy halálbüntetés esetén jogerős bírói ítélet alapján történik meg az élet kioltása, amely célzott likvidálás esetén hiányzik.¹⁴² Melzer szerint is különbséget kell tenni halálbüntetés és célzott likvidálás között, azonban szerinte a hangsúly nem a jogerős bírói ítéleten, hanem a fizikai őrizet hiányán van. Ennek alapján a jogerős bírói döntés alapján történő emberölés csak a célszemély fizikai őrizete esetén nem minősül célzott likvidálásnak. Így elképzelhető egy olyan helyzet, ahol bírói döntés alapján kerül sor fizikai őrizeten kívüli célzott likvidálásra.¹⁴³

4.3. Részkövetkeztetések

Először is le kell szögezni, hogy a törvénytelen emberölés, mint *extrajudicial killing* szintén rendelkezik a célzott likvidálás főbb fogalmi elemeivel, így alapvetően szintén halálos erőszak alkalmazásáról van szó, amely szándékos, célzatos és előre megfontoltan történik egy meghatározott személlyel szemben, amely betudható az államnak. A fizikai őrizet hiánya azonban nem minden esetben érhető tetten: elég, ha csak szembeállítjuk a Melzer által használt definíciót, az Emberi Jogi Főbiztos által megalkotott fogalommal. A fizikai őrizet követelménye, mint fogalmi elem nem biztos, hogy minden helyzetben megállja a helyét, ugyanis ahogy arra fentebb is utaltam, többen eltekintenek attól és egy sokkal tágabb törvénytelen emberölés fogalmat használnak. Ezen felül a célszemély halála mint cél sem jelenik meg minden esetben az *extrajudicial killing* esetében, ugyanis más, például preventív céllal rendelkező akció is járhat jogellenes emberöléssel.

Az *extrajudicial killing* fogalma egyfelől úgy lehetne használható, ha leszűkítjük alkalmazhatóságát a fizikai őrizetben lévő személyek sérelmére elkövetett cselekményekre a fenti jellemzők megtartásával, ily módon nyilvánvalóan kiegészíti a rendszert, a halálbüntetés – mint jogerős bírói ítélet alapján kivitelezett ölés – ellentétpárjaként. Ha azonban szintetizáljuk a többi tágító fogalommal, akkor egy olyan jogellenes cselekményről beszélünk, amely némely esetben a fizikai őrizet és/vagy a célzat kivételével rendelkezik a célzott likvidálás főbb fogalmi elemével.

¹⁴⁰ KRETZMER, David: Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Executions or Legitimate Means of Self-Defence? *European Journal of International Law*, 16. (2005) 176. o.

¹⁴¹ Amnesty International: Israel and the Occupied Territories: Israel must end its policy of assassinations MDE 15/056/2003. 2003. július 4. <https://www.amnesty.org/download/Documents/108000/mde150562003en.pdf> (2021. 01. 25.) 1. o. 1. jegyzet.

¹⁴² OTTO: *Targeted killings...* 16. o.

¹⁴³ MELZER: *Targeted killing...* 4. o.

Bármelyik fogalmat fogadjuk is el, annak használata a disszertáció keretei között nem szerencsés, hiszen *per definitonem* illegalitásba tartja a szóban forgó cselekményeket.¹⁴⁴

A halálbüntetés tekintetében a magam részéről mind a jogerős bírói ítéletet, mind a fizikai őrizetet fogalmi elemnek tekintem, így halálbüntetés esetén nem célzott likvidálásról van szó, hiszen az minden esetben „jogszerű”¹⁴⁵ lesz, hiszen jogerős bírói ítéleten alapul és a célszemély az erőszakot alkalmazó személy őrizetében van. Ebből adódik, hogy a halálbüntetés sem megfelelő a disszertáció témájául szolgáló jelenségek leírására.

5. Preventív akciók

A célzott likvidálásokról feltétlenül meg kell különböztetnünk az ún. preventív akciókat. Ahogy azt Melzer is leszögezte monográfiájában, a célzott likvidálás egy olyan állami aktus, amelynek legfőbb célja a célszemély halála. Ez azt jelenti, hogy minden olyan állami magatartás, amely ugyan halált okoz, de ez nem volt az akció nevesített célja, kívül esik a célzott likvidálás körén. Fontos azonban kiemelni, hogy természetesen a célzott likvidálásnak is lehet egyfajta megelőzési célja, értve ezalatt azt, hogy a célszemély halálával valamilyen tevékenységet, például terrortámadásokat igyekszik az állam meggátolni, vagy el kíván ilyentől rettenteni. Itt azonban a hangsúly nem a megelőzésen, hanem a célszemély halálán van. Egyszerűbben szólva az akció akkor lesz sikeres, ha a kiválasztott személy meghal, nem pedig akkor, ha sikerül elhárítani a nem kívánt káros eredményt.¹⁴⁶

Otto részletesen foglalkozott a preventív akciók kérdéskörével, és azokat három kategóriába sorolta: preventív ölések, preventív halálos erőszak és preventív nem halálos erőszak alkalmazása. Preventív ölés alatt olyan akciókat kell érteni, ahol a cél – a célzott likvidálással ellentétben – valamely konkrét jogellenes cselekmény, például egy meghatározott terrortámadás megelőzése, ez azonban bizonyos esetekben csak akkor lehetséges, ha a célszemélyt megölik. Ezzel szemben a preventív halálos erőszak alkalmazása a célszemély egyenes szándékkal¹⁴⁷ való megölése helyett eshetőleges szándékúvá¹⁴⁸ változik, ugyanis ebben az esetben is lehetséges a kiválasztott személy halála, mint eredmény, azonban ez nem feltétlenül szükséges a meggátolni kívánt jogellenes cselekmény szempontjából. Végül, de nem utolsó sorban a megelőző nem halálos erőszak alkalmazása esetében arról van szó, hogy

¹⁴⁴ GUNNEFLO: Targeted Killing... 163. o.

¹⁴⁵ Természetesen vitatható, hogy a halálbüntetés mint olyan a hatályos emberi jogi előírások mellett egyáltalán jogszerűen végrehajtható-e avagy sem. „These figures, together with consistent State practice in observing the moratorium on capital punishment, are strongly indicative that Article 2 has been amended so as to prohibit the death penalty in all circumstances.” Ld. Case of Al-Saadoon And Mufdhi v. The United Kingdom (Application no. 61498/08) Judgment, 2010. március 2. 120. bek. A halálbüntetés intézményéről részletesen ld. KIS KELEMEN Bence: A halálbüntetésről. *Diskurzus*, 5. (2015) 50-59. o.

¹⁴⁶ MELZER: Targeted killing... 4. o.

¹⁴⁷ Az elkövetés akarati hátterének megállapításához a büntetőjog eszközrendszerét használom. Ennek megfelelően egyenes szándékról akkor beszélünk, ha a cselekvő tisztában van saját cselekményével, annak következményeit előre látja, illetve ezeket kívánja is. Ld. BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály: *Magyar Büntetőjog – Általános rész*. Osiris, 2015. 116. o.

¹⁴⁸ Eshetőleges szándék esetében azonban arról van szó, hogy bár a cselekvő tisztában van azzal, hogy magatartásának következményei lesznek, azonban azt nem kívánja, ebbe sokkal inkább belenyugszik. Ld. BALOGH – TÓTH: *Magyar Büntetőjog*... 116. o.

a célszemély halála sem nem elkerülhetetlen, sem nem valószínű. Ha a halál ennek ellenére még is bekövetkezik, akkor annak alapja a gondatlanság¹⁴⁹ vagy hanyagság¹⁵⁰ lesz.¹⁵¹

A magam részéről egy lényegesen egyszerűbb csoportosítást tartok szerencsésnek, amelyben az egyenes és eshetőleges szándékkal elkövetett emberölés voltaképpen azonos kategóriát képez megelőző halálos erőszak alkalmazás néven. Ezzel szemben a hanyag és gondatlan magatartásokból származó halálos eredményeket preventív nem halálos erőszak-alkalmazásként jellemezhetjük.

Ha tovább szeretnénk egyszerűsíteni a kialakult képen, akkor végső soron azt mondhatjuk, hogy beszélhetünk célzott likvidálásokról és preventív akciókról, ahol a preventív akció egy olyan nagy kategória, amibe az összes fent vázolt megelőző jellegű akció beleillik, továbbá minden olyan célzott likvidálás is, amelyek az ölés melletti másodlagos célként egyfajta speciális prevenciót is megvalósítanak. Ezzel voltaképpen minden olyan erőszakot alkalmazó állami aktus preventív akciónak minősül, amelynek elsődleges célja valamilyen káros eredmény megelőzése.

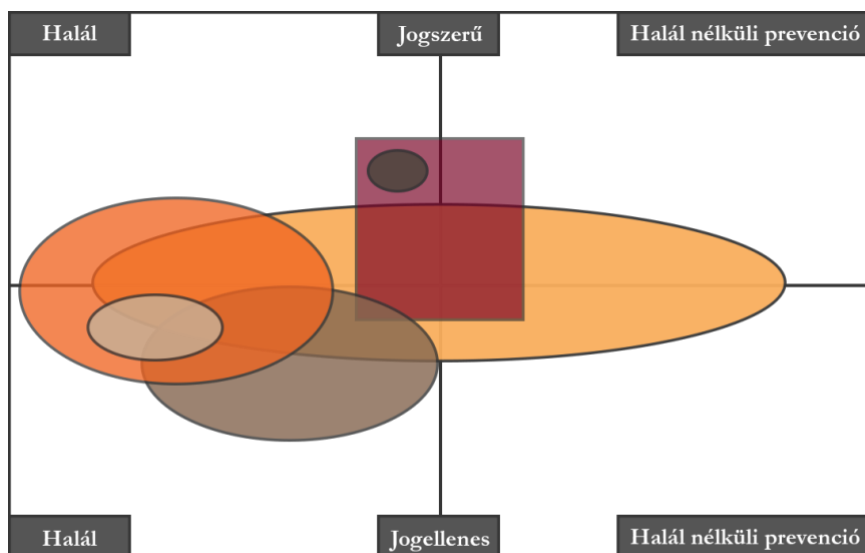
6. Következtetések

Az előzőekből világossá vált, hogy milyen sok és sokféle meghatározással találkozhatunk, amikor egy állam ügynöke által valamilyen módon kiválasztott személyek likvidálásáról beszélünk. Bár sok esetben a fogalmakat egymással felcserélhetőnek is tekintik és így használják, azok viszonyrendszere sokkalta bonyolultabb. E viszonyrendszer vizualizálását szolgálja az alábbi ábra.

¹⁴⁹ Gondatlanság alatt azt értjük, amikor a cselekvő ugyan előre látja a magatartása lehetséges következményeit, azonban azokat sem nem kívánja, sem nem nyugszik bele, hanem alaptalanul bízik azok elmaradásában. Ld. BALOGH – TÓTH: *Magyar Büntetőjog...* 116-117. o.

¹⁵⁰ Hanyag magatartás során a cselekvő nem látja előre a tetteinek következményeit, ami amiatt következik be, mert nem tanúsította a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést. Ld. BALOGH – TÓTH: *Magyar Büntetőjog...* 117. o. Otto a hanyagságot nem említi, de véleményem szerint semmi nem zárja ki azt, hogy a halál hanyagság miatt következzen be.

¹⁵¹ OTTO: *Targeted killings...* 16-18. o.



Magyarázat:

- | | | |
|---|---|--|
| Preventív akció | Halálbüntetés | Asszaszináció/merénylet |
| Fizikai őrizet | Törvénytelen emberölés | Célzott likvidálás |

A célzott likvidálás helye az állami aktusok között

1. sz. ábra (saját szerkesztés)

Az ábráról világosan leolvasható, hogy a meghatározott személy elleni erőszakalkalmazásnak négy nagy főbb csoportja létezik: ezek a célszemély halálával járó jogszerű akciók (bal felső téglalap), a célszemély halálával nem járó jogszerű akciók (jobb felső téglalap), valamint a célszemély halálát okozó jogszerűtlen (bal alsó téglalap) és a halált nem okozó, de szintén jogszerűtlen állami akciók (jobb alsó téglalap).

E kategóriákba sorolhatók be a fent meghatározott fogalmak, ahol a legnagyobb kategóriát a preventív akciók adják. Ez részben magába foglalja az összes többi fogalmat a halálbüntetés kivételével, és a négy kategória valamennyi spektrumát felöleli. A célzott likvidálás az ábra szerint nem más, mint egy olyan halálos erőszak alkalmazás, amely jogszerűségét tekintve semleges fogalom, azaz az így nevezett művelet lehet jogszerűtlen, illetve jogellenes is. Az *extrajudicial killing* mint törvénytelen emberölés egy olyan kategóriát jelöl, amely minden esetben jogellenes és bizonyos helyzetekben a célszemély fizikai őrizetével jár. A merénylet pedig egy olyan viszonylag szűk kategória, amely rész-egész viszonyban áll a célzott likvidálással és a törvénytelen emberölésekkel is. Ennek indoka az, hogy fegyveres konfliktus és fizikai őrizet hiányában a kiválasztott személy ellen elkövetett, a valamely nemzetközi vagy belső jogi normába ütköző és politikai karakterű gyilkosságokat nevezhetjük asszaszinációnak vagy merényletnek. Releváns nemzetközi jogi norma lehet ebben az esetben különösen az ENSZ Alapokmánya, valamely nemzetközi szerződés, vagy éppen egy emberi jogi egyezmény is.¹⁵² Ezzel szemben háború idején asszaszinációról vagy merényletről csak akkor beszélhetünk, ha a szándékos, célzatos és előre megfontolt ölés nemzetközi fegyveres

¹⁵² Politikai karakter hiányában és a nemzetközi jog egy alanyának való betudás esetén, a béke idején kivitelezett emberölésekre, a célzott likvidálás fogalma használható, akár jogszerű, akár jogszerűtlen a vonatkozó cselekmény. Jogellenesség esetén a törvénytelen emberölés fogalma is használható.

konfliktus idején történik és azt alattomban, hirtelenséggel követik el. Végül, de nem utolsó sorban a halálbüntetés egy olyan halált okozó jogszerű állami magatartást jelöl az ábrán, ahol a célszemély az erőszakot alkalmazó fizikai őrizetében van.

Az alábbi táblázat a kiválasztott személyekkel szembeni erőszak alkalmazások fogalmainak főbb elemeit és eltéréseit mutatja be.

Jellemzők	Célzott likvidálás	Asszaszináció vagy merénylet	Törvénytelen emberölés	Preventív akciók	Halálbüntetés
Halálos erőszak alkalmazása	Halálos erőszak alkalmazása	Halálos erőszak alkalmazása	Halálos erőszak alkalmazása	Halálos és nem halálos erőszak alkalmazása	Halálos erőszak alkalmazása
Az elkövetés gondolati háttere	Szándékos Célzat: halál Előre megfontolt	Szándékos Célzat: halál Előre megfontolt	Szándékos Célzat: halál Előre megfontolt	Szándékos, gondatlan, vagy hanyag Célzat: megelőzés Előre megfontolt	Szándékos Célzat: halál Előre megfontolt
Betudhatóság	Betudás az államnak	Betudás az államnak	Betudás az államnak	Betudás az államnak	Betudás az államnak
Fizikai őrizet	Fizikai őrizet hiánya	Fizikai őrizet hiánya	Fizikai őrizet és annak hiánya	Fizikai őrizet és annak hiánya	Fizikai őrizet
Bírói döntés	Bírói döntés nélkül	Bírói döntés nélkül	Bírói döntés nélkül	Bírói döntés nélkül	Bírói döntés
Jogi megítélés	Semleges	Nemzetközi vagy belső jogi normába való ütközés Fegyveres konfliktus esetén alattomban, hirtelenséggel	Nemzetközi vagy belső jogi normába való ütközés	Semleges	A belső jog szerint jogszerű

Az állami erőszakalkalmazás jellemző formái

1. sz. táblázat (saját szerkesztés)

Mindezek alapján elmondható, hogy rendszerben gondolkodva egyik fogalom sem elvethető *ab ovo* a szóban forgó esetek kategorizálása kapcsán, ugyanakkor az is fontos, hogy csak egy rendelkezik az alapul fekvő művelet legalitásának determináltsága szempontjából megfelelő semlegességgel a téma tudományos igényességű vizsgálatához, ez pedig nem más, mint a célzott likvidálás *terminus technicus*.

Célzott likvidálás alatt a disszertáció keretei között olyan határon átnyúló halálos erőszak alkalmazást értek, amely szándékosan, célzatosan és előre megfontoltan történik, mégpedig olyan módon, hogy az akció célja egy egyénileg meghatározott célszemély halála. Az akció az

államnak betudható, a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó fizikai őrizetében és nincs jogerős bírói döntés, amely alapot adna az erőszakalkalmazásra.

A fentiekhez képest beiktatott határon átnyúló elem azért szükséges, mert az értekezés fókuszja a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazásán van, amelyeket eddig főként¹⁵³ határon átnyúló kontextusban vetettek be. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne kerülhetne, vagy került volna sor hasonló akciókra egy állam határának átlépése nélkül, saját állampolgáraival szemben is.¹⁵⁴

Az alkalmazott definícióból további egy következtetést szükséges levonni, mégpedig, hogy a különböző viselkedésminták vagy vagy meghatározó ismertetőjegyek alapján végrehajtott dróntámadások, azaz az ún. *signature strike*-ok nem esnek a célzott likvidálás fogalmába.¹⁵⁵

A következtetések között azonban nem lehet elmenni szó nélkül amellet sem, hogy e fogalmi fejtegetések leginkább tudományos szempontból jelentősek, ugyanis az államok jelentős része nem alkalmazza a fenti fogalmakat katonai kézikönyveiben, amelyet az alábbi ábra szemléltet.

¹⁵³ 2015 óta államon belüli célpontok ellen is alkalmazták ezeket az eszközöket, többek között Törökországban, Nigériában és Pakisztánban. Ld. A/HRC/44/38. 8. bek.

¹⁵⁴ Pl. MELZER: *Targeted killing...* 13-15. o.

¹⁵⁵ HELLER, Kevin Jon: 'One Hell of a Killing Machine' Signature Strikes and International Law. *Journal of International Criminal Justice*, 11. (2013) 90. o. ALKATOUT: *The Legality...* 31. o. Ennek ellenére az V. fejezetben részletesen foglalkozom ezzel a katonaiakció-típussal is.

	Egyesült Államok	Egyesült Királyság	Németország	Ausztrália	Franciaország	Új-Zéland	Norvégia	Dánia
Céltott likvidálás	–	–	–	–	–	+ ¹⁵⁶	–	–
Asszaszináció/merénylet	–	–	–	+ ¹⁵⁷	+ ¹⁵⁸	–	+ ¹⁵⁹	–
Törvénytelen emberölés	–	–	–	–	–	–	–	–

Fogalomhasználat állami katonai kézikönyvekben¹⁶⁰

2. sz. táblázat (saját szerkesztés)

¹⁵⁶ „Targeted killing means the employment of weapons systems, such as remotely piloted aerial vehicles (RPAV), to deliver guided missiles enabling attack on particular individuals who might otherwise be inaccessible as targets.” és „Targeted attacks on enemy combatants or persons taking a direct part in hostilities are subject to the same rules of the LOAC as any other method of attack and must, in particular, comply with the principles of distinction and proportionality.” Ld. New Zealand Defence Force. Manual of Armed Forces Law. Law of Armed Conflict. Vol. 4. Utolsó módosítás 2019. január 8. (a továbbiakban: Új-Zélandi Katonai Kézikönyv) 8.8-20-8.8.21. pontok

¹⁵⁷ „Assassination is the sudden or secret killing by treacherous means of an individual who is not a combatant, by premeditated assault, for political or religious reasons. Assassination is unlawful. In addition, it is prohibited to put a price on the head of an enemy individual. Any offer for an enemy ‘dead or alive’ is forbidden. If prior information of an intended assassination or other act of treachery should reach the party on whose behalf the act is to be committed, that party should endeavour to prevent its occurrence.” és „The prohibition against assassination is not to be confused with attacks on individual members of the enemy’s armed forces as those persons are combatants and are legitimate military targets.” Ld. Executive Series ADDP 06.4 Law of Armed Conflict, 11 May 2006. (a továbbiakban: Ausztrál Katonai Kézikönyv) 7.25-26. pontok

¹⁵⁸ Franciaország nem definiálja az asszaszinációt, hanem csak azt említi meg, hogy a Libanoni Különleges Törvényszéket voltaképpen egy asszaszináció miatt alapították. Ld. Manuel de Droit des Conflicts Armés. Ministère de la Défense, 2012. (a továbbiakban: Francia Katonai Kézikönyv) 58. o.

¹⁵⁹ „Assassination is the killing, often secretly and through perfidious conduct, of persons who are not lawful targets, in many cases for political or religious reasons. Such killings are prohibited. Nor is it permitted to promise a reward for the killing of such persons. However, assassinations and attempted assassinations must not be confused with attacks directed at specific members of the enemy’s armed forces, such as military commanders. As long as such persons are attacked due to their military function and status as lawful targets, the attack will not be an unlawful assassination or attempted assassination, even if it is directed at a named person.,” Ld. The Chief of Defence. Manual of Armed Conflict. 2013. (a továbbiakban: Norvég Katonai Kézikönyv) 9.44. pont

¹⁶⁰ A táblázat elkészítéséhez az alábbi állami katonai kézikönyveket használtam fel: Ausztrál Katonai Kézikönyv, Francia Katonai Kézikönyv, Új-Zélandi Katonai Kézikönyv, Norvég Katonai Kézikönyv, Bundesministerium der Verteidigung. Law of Armed Conflict Manual. Joint Service Regulation (ZDv) 15/2. May 2013. (a továbbiakban: Német Katonai Kézikönyv), Department of Defense Law of War Manual of the United States of America. Utolsó módosítás 2016 december. (a továbbiakban: Amerikai Katonai Kézikönyv), The Joint Service Manual of the Law of Armed Conflict JSP 383. 2004. (a továbbiakban: Brit Katonai Kézikönyv), Danish Ministry of Defence – Defence Command Denmark. Military Manual on International Law Relevant to the Danish Armed Forces in International Operations. 2016. (a továbbiakban: Dán Katonai Kézikönyv). A kiválasztott államok egyfelől az elmúlt időszak fegyveres konfliktusai szempontjából legaktívabb szereplőket igyekeznek megtestesíteni. A kiválasztás szempontjából releváns volt a kézikönyv publikálásának dátuma, valamint azok elérhetősége.

Ez viszont nem jelenti azt, hogy a csalárd módon, alattomban való ölést ne tiltaná valamennyi elemzett katonai kézikönyv.¹⁶¹

¹⁶¹ Ausztrál Katonai Kézikönyv 7.3-7.4. pontok, Német Katonai Kézikönyv 481. bek. Amerikai Katonai Kézikönyv 5.21.-5.22. pontok, Francia Katonai Kézikönyv 71. o. Brit Katonai Kézikönyv 59-60. o. Norvég Katonai Kézikönyv 9.23.-9-25. bek. Dán Katonai Kézikönyv 395-398. o., Új-Zélandi Katonai Kézikönyv 8.9.5.-8.9.11. pontok.

III. A célzott likvidálás története és gyakorlata¹⁶²

1. Bevezető gondolatok

A modern célzott likvidálási programok kialakulása felfogható egyfajta történeti folyamatként is. E fejezet szerepe, hogy történelmi példákon keresztül mutassa be azt a folyamatot, amelyen keresztül eljutunk a 2000-es évek elejéig, amikortól is Izrael megkezdte az első modern célzott likvidálási programot, amit nemsokkal ez után a terrorizmus elleni küzdelem jegyében más államok is átvettek, napjainkban pedig már államok közötti konfliktusokban is használnak. Ezen felül egy kellően megalapozott nemzetközi jogi elemzés nem nélkülözheti a releváns állami gyakorlat – legalábbis sommás – felvázolását.

E célok elérése érdekében a fejezet elsőként áttekinti a célzott likvidálások történetét (2. rész), majd pedig rátér a modern célzott likvidálási programok bemutatására, így különös tekintettel Izraelre (3.1. rész), az Egyesült Államokra (3.2. rész), az Egyesült Királyságra (3.3. rész) és más államokra (3.4. rész). A fejezet tartalmaz továbbá egy rövid áttekintést arról, hogy miképpen vélekedik a nemzetközi közösség a célzott likvidálásokról, különös tekintettel a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel végrehajtott katonai akciókról (4. rész). Végül levonom az ezekből eredő következtetéseket (5. rész).

2. A célzott likvidálás története

Nincs új a nap alatt, tartja a régi mondás. Ez voltaképpen a célzott likvidálásokra is igaz, bár e programok leggyakrabban alkalmazott módszere a modern drón, vagyis a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek segítségével megvalósított precíziós támadások meghatározott személyekkel szemben. A célzott likvidálások története azonban nem itt kezdődött, azok több mint ezer évvel ezelőtt is jelen voltak az államközi viszonyokban. Ezt bizonyítja III. Pipin (714-768) frank király esete is, aki egy alkalommal átúszott a Rajnán, hogy álmában megöljön egy ellenséges parancsnokot.¹⁶³ A célzott likvidálások egy távoli rokonát azonban már jóval előbb, az ókori Rómában is ismerték, ez volt az ún. *homo sacer* intézménye. Az ilyenként megjelölt személyeket ugyanis bárki büntetlenül megölhette, bár feláldozásukra nem volt lehetőség.¹⁶⁴ Egy óriási ugrással előre, de még mindig a történelem mezején maradván megállapíthatjuk, hogy a célzott likvidálás gyakorlata egészen a II. világháborúig megmaradt. Ebből az időszakból említhetjük a már említett Jamamoto Iszoroku japán tengernagy 1943-as célzott likvidálását,¹⁶⁵ vagy éppen az egy évvel korábbi sztálingrádi csata eseményeit, ahol

¹⁶² E fejezet részben egy átdolgozott és aktualizált változata egy korábban megjelent tanulmánynak. Ld. KIS KELEMEN: Célzott likvidálás... 265-282. o.

¹⁶³ A szerzők ezt az asszaszináció korai példái között, mint a nemzetközi jog klasszikusai által jogszerűként jellemzett akciót említik. Ld. SCHMITT: State-Sponsored... 614. o. CANESTARO: American Law... 6. o.

¹⁶⁴ AGAMBEN, Giorgia: *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press, 1998. 71-72. o. A modern célzott likvidálások áldozatai nagyban hasonlítanak az ókori *homo sacer*-ekre, azok élete ugyanis hasonló meg nem becsülésben részesült, mint például a terrorizmus elleni küzdelemben a terroristáké. Ld. VAN MUNSTER, Rens: The War on Terrorism: When the exception becomes the rule. *International Journal for the Semiotics of Law*. 17. (2004) 148. o.

¹⁶⁵ OTTO: *Targeted killings*... 8-9. o.

mind a német, mind a szovjet csapatok mesterlövészeket alkalmaztak, akik rendszerszinten likvidálták az ellenséges erők középszintű vezetőit.¹⁶⁶

A II. világháborút követő hidegháború időszakában sokkal inkább a titkosszolgálati akcióké volt a főszerep, így a célzott likvidálások egyik szűkebb értelemben vett formája, a már említett asszaszináció került előtérbe.

Az Egyesült Államok ugyanis az 1960-as évek folyamán több esetben is asszaszinációs kísérleteket hajtott végre saját politikai-hatalmi törekvései elősegítése érdekében. Ilyen volt például a CIA által előkészített, de meg nem kísérelt célzott likvidálás Patrice Lumumba, a Kongói Demokratikus Köztársaság 1960-ban megválasztott miniszterelnöke ellen. Az akciót nem hajtották végre, mert még annak előtte egy rivális kongói frakció végzett a politikussal.¹⁶⁷ Az ebből az időből származó asszaszinációs kísérletek közül a legfigyelemreméltóbb Fidel Castro, Kuba egykori elnöke elleni merényletek voltak. Az ún. *Church Committee*¹⁶⁸ megállapította, hogy legalább nyolc alkalommal kísérelték meg megölni Castrot a legkülönbözőbb módszerekkel, amelyek között a „balesettől”, a hallucinogén droggal átítatott szivaron és mérgezett italon át, egészen a robbanó kagylóig minden szerepelt.¹⁶⁹ A *Church Committee* vizsgálatára válaszul Gerald Ford, akkori amerikai elnök, kiadta az asszaszináció tilalmáról szóló 11905. sz. elnöki rendeletet, amely megváltozott formában, 12333. számon 1981 óta ma is hatályban van.¹⁷⁰ Ezt követően is történtek sikertelen célzott likvidálási kísérletek. Egy berlini éjszakai klubban történt terrortámadásra válaszul 1986-ban az Egyesült Államok három célpontot semmisített meg Líbiában, ahol feltételezhetően Moammer Kadhafi líbiai diktátor lehetett a célpont.¹⁷¹ Hasonló volt a helyzet az 1991-es

¹⁶⁶ BACHMANN: Targeted Killings... 264. o. Ezt dolgozza fel az „Ellenség a kapuknál” című film is. Ld. *Enemy at the Gates*. Jean-Jacques Annaud (rendezte). Paramount Pictures, 2001.

¹⁶⁷ SCHMITT: State-Sponsored... 654. o.

¹⁶⁸ A Frank Church amerikai szenátor által vezetett bizottság a CIA asszaszinációs kísérleteit vizsgálta az 1970-es években az Egyesült Államokban. Ld. SCHMITT: State-Sponsored... 653. o.

¹⁶⁹ SCHMITT: State-Sponsored... 654-655. o. A hallucinogén drog az LSD-hez hasonlított, ami konkrétan nem a kommunista vezető halálát célozta, hanem hatalmának és tekintélyének aláásását, aki hallucinált volna a nemzethez intézett beszédei közben. Ld. WIEBE: Assassination... 379. o. Az akciót célzott likvidálási kísérletként tartom számon, hiszen Schmitt botulinum toxinnal kezelt szivarról szól, amely pedig gyógyszerként való hasznosítása mellett rendkívül halálos mérgezőanyag is. Ld. SCHMITT: State-Sponsored... 654. o. Az anyagról ld. Clostridium Botulinum. International Programme on Chemical Safety Poisons Information Monograph 858 Bacteria. WHO. <https://www.messenger.com/t/100000717308400> (2021. 01. 27.) Bár nem célzott likvidálási kísérletként tekinthetünk rá, de a CIA Castro hatalmából való elmozdítása érdekében az ún. „Mongúz Akció” keretén belül olyan pletykák terjesztését is tervezték a kubai római katolikus vallású lakosság körében, miszerint Jézus visszatérne Kubába, ha az elnököt megfosztanák hatalmától. Ld. WIEBE: Assassination... 379. o.

¹⁷⁰ CRAWFORD: *Identifying...* 101. o. Vö. MELZER: *Targeted killing...* 37. o. Executive Order 12333—United States intelligence activities. Ld. még Intelligence Community Legal Reference Book. Office of the Director of National Intelligence Office of General Counsel. Winter 2020. <https://www.dni.gov/files/documents/OGC/IC%20Legal%20Reference%20Book%202020.pdf> (2021. 01. 28.) 693-719. o.

¹⁷¹ CANESTARO: American Law... 24-25. o.

Öbölháború idején, amikor az amerikai légierő tudatosan bombázott olyan helyeket, ahonnan Száddám Husszein, Irak akkori elnöke irányíthatja állama fegyveres erejét.¹⁷²

2001 és az AUMF¹⁷³ hatálybalépése óta, amely felhatalmazza az Egyesült Államok elnökét, hogy erőszakot alkalmazzon azokkal az államokkal, szervezetekkel, vagy személyekkel szemben, amelyekről úgy ítéli meg, hogy részt vettek a 2001. szeptember 11-ei támadásokban, vagy ilyeneknek menedéket nyújtanak, azzal a céllal, hogy a hasonló terrortámadás ne történhessen meg a jövőben,¹⁷⁴ gyakorlatilag pontot tett az amerikai belső jogi felhatalmazással kapcsolatos vitákra a célzott likvidálásokról.

Az Egyesült Államok ezek után már főként a terrorizmus elleni küzdelemben alkalmazta a célzott likvidálás eszközét, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ez nem köthető olyan egyértelműen a 2001. szeptember 11-én történt eseményekhez, ugyanis az Egyesült Államok már jóval korábban megkezdte a terrorista vezetőkkel szembeni célzott likvidálásokról jogi és technikai feltételeinek kidolgozását, így például a drón-technológia – ahogy arra fentebb is utaltam – már 9/11 előtt is rendelkezésre állt Oszáma bin Ládén semlegesítésére. Az első – egyébként sikertelen – célzott likvidálási akció azonban 2001. október 7-ig várható magára az al-Kaida és a Talibán ellen.¹⁷⁵

A múlt század második felében az Egyesült Államok mellett Izrael is alkalmazott célzott likvidálásokat az állami politika más eszközökkel való folytatására.¹⁷⁶ Izrael egy olyan állam, amely gyakorlatilag létezése óta a formálódás állapotában van, voltaképpen saját létezéséért küzd. Egy ilyen környezetben érthető, hogy már az állam kialakulása előtt találunk példákat nem állami szereplők által elkövetett célzott likvidálásokra, merényletekre.¹⁷⁷

Az egyik leghíresebb izraeli célzott likvidálási akció a múlt századból Khalil al-Wazir, vagyis Abu Jihad a Palesztin Felszabadítási Szervezet egyik magasrangú tagjának likvidálása volt 1988-ból. A likvidálás Tuniszban történt, mégpedig oly módon, hogy egy izraeli kommandó tagjai behatoltak al-Wazir házába, ahol nem csak őt magát, hanem két őret és kertészét is

¹⁷² Az Egyesült Államok ekkor tagadta, hogy Száddám Husszein a támadások konkrét célpontja lenne. Ld. uo. 27. o.

¹⁷³ Authorization for Use of Military Force. 50 USC 1541. A határozat ma is hatályos, azonban visszavonásának lehetősége folyamatosan napirenden van. Ld. KOH, Harold Hongju: *The Trump Administration and International Law*. OUP, 2019. 117-126. o.

¹⁷⁴ Az Egyesült Államok a drónprogramot nem tekinti a belső jog szerint asszaszinációknak, mivel az önvédelem joga alapján hatják végre őket. Ld. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 113-119. o. CRAWFORD: *Identifying...* 102. o.

¹⁷⁵ GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 163-165. o. Illetve ld. I. fejezet 1.2. alpont. Az akció azért volt sikertelen, mert bár a célpont Mullah Omar talib vezető volt, a drón csak testőröket talált el. Ld. WOODS, Chris: *The Story of America's Cery First Drone Strike*. *The Atlantic*. 2015. május 30. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/05/america-first-drone-strike-afghanistan/394463/> (2021. 01. 27.) Alston az első célzott likvidálást 2002-re datálja. Ld. I. fejezet.

¹⁷⁶ Nem a célzott likvidálásokról, hanem generálisan a háború kapcsán mondta ki ezt a tételt Carl von Clausewitz. Ld. CLAUSEWITZ, Carl von: *A háborúról*. Zrínyi Kiadó, 2013. 31. o.

¹⁷⁷ Ezek legnagyobb részben 1939 és 1947 között történtek, de 1903-ban is volt példa a jelenségre. Ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 45. o.

megölték.¹⁷⁸ Az eset komoly nemzetközi visszhangot váltott ki, az államok többsége agresszióként tekintett a cselekményre.¹⁷⁹

Az első elismert és modernnek tekinthető célzott likvidálásra Izrael által a második Intifáda (2000-2005) során került sor, mégpedig Husszein 'Abajat – már említett – 2000-es megölése formájában. Erre az akcióra még helikopterrel került sor, 2005-től azonban fegyveres, pilóta nélküli repülőgépeket is bevetnek a Gázai övezetben.¹⁸⁰

Markus Gunneflo kiváló monográfiájában foglalja össze azokat a jogi és politikai lépéseket, amelyek Izraelben és az Egyesült Államokban elvezettek a modern célzott likvidálási programok alkalmazásához. Gunneflo kiemeli, hogy ebben a két államban a célzott likvidálás nem a jog ellenében jött létre, hanem éppen a jog, különösen a nemzetközi jog a kezdetektől komoly hatással volt ezekre a *policy*-kre, amik ezek után tovább formálták a rájuk vonatkozó nemzetközi jogi normákat.¹⁸¹

A történeti áttekintés végére érve eljutottunk az ezredfordulóig, amely mérföldkövet jelentett a célzott likvidálás tekintetében, hiszen gyakorlatilag innen számíthatjuk a modern célzott likvidálási programok létrejöttét. Modern értelemben vett célzott likvidálás alatt az olyan katonai vagy titkosszolgálati akciókat értem, amelyek egy átfogó állami politika részeként valósulnak meg, így nem egyszeri, kivételes jelleget öltenek. A következő részben ezeket a programokat veszem górcső alá, röviden bemutatva az azokat alkalmazó államok jogi álláspontjának legfőbb elemeit és a programok számokban is mérhető hatásait.¹⁸²

3. A célzott likvidálás gyakorlata

Ebben a részben főként olyan államok célzott likvidálási programjaival foglalkozom, amelyek fegyveres, pilóta nélküli repülőgépeket is alkalmaztak, így különösen Izraellel, az Egyesült Államokkal, az Egyesült Királysággal, valamint más érintett államokkal. Ezt követően célszerű röviden áttekinteni a nemzetközi közösség álláspontját a célzott likvidálásokról kapcsolatban.

¹⁷⁸ GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 48-49. o.

¹⁷⁹ POBIJIE, Erin – DECLERCQ, Fanny – STEENBERGHE, Raphaël van: The Killing of Khalil al-Wazi by Israeli Commandos in Tunis—1988. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 404. o. A BT egy határozatot is elfogadott az eset kapcsán elítélve a Tunézia elleni agressziót. Ld. Security Council Resolution 611 (1988) S/RES/611 (1988) 1988. április 25.

¹⁸⁰ GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 71-73; 80-81. o.

¹⁸¹ Ehelyütt felesleges részletesen tárgyalni azt a kiterjedt jogi munkát, ami mind Izraelben, mind pedig az Egyesült Államokban megelőzte a modern célzott likvidálás kialakulását, a legfontosabb jogi álláspontokat ugyanis a 3. rész kellő részletességgel szemlélteti. Ld. még GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 1. o.

¹⁸² Az államok jogi álláspontjának csak rövid összefoglalását az indokolja, hogy az értekezés további fejezetei részletesen foglalkoznak az államok álláspontjával a nemzetközi jog egyes területei, úgymint erőszak alkalmazás, humanitárius nemzetközi jog és emberi jogok vonatkozásában. A VII. fejezet pedig a nemzeti bíróságok álláspontjának bemutatása okán részletesen is foglalkozik ezekkel a kérdésekkel.

3.1. Izrael

Izrael volt az első olyan állam, amely 2000-ben elismerte, hogy modern értelemben vett célzott likvidálásokat hajt végre,¹⁸³ természetesen azután, hogy ilyen és ehhez hasonló támadások a múltban is lezajlottak,¹⁸⁴ amit azonban hosszú évekig tagadott a nyilvánosság előtt.¹⁸⁵

A célzott likvidálásokkal kapcsolatos izraeli álláspontot talán legegyszerűbben a nemzeti bírói felülvizsgálat kapcsán lehet bemutatni.¹⁸⁶ Az *Israeli Supreme Court (High Court of Justice)*-ként 2002 januárjában még úgy határozott, hogy a célzott likvidálások megítélésre nincs joghatósága, hiszen egy még zajló konfliktust ítélné meg.¹⁸⁷ Azonos év áprilisában a bíróság viszont már úgy döntött, hogy mégis érdemben vizsgálja a kérdést, majd végül 2006 decemberében ítéletet is hozott.¹⁸⁸ A bíróság ekkor úgy határozott, hogy a célzott likvidálások nem *per se* illegálisak, de párhuzamosan kialakított számos olyan követelményt, amelyeknek esetről-esetre meg kell felelnie az IDF által végrehajtott célzott támadásoknak. A bíróság a célzott likvidálásokat nemzetközi fegyveres konfliktusi környezetbe helyezte,¹⁸⁹ de számos emberi jogi aspektussal gazdagította a humanitárius jogi koncepciót.¹⁹⁰ Izrael a bíróság előtti eljárásban önvédelmi jogára is hivatkozott, hogy megindokolja a programot.¹⁹¹ Sajnálatos módon azonban úgy tűnik, hogy az állam nem minden esetben tartja be a bíróság ítéletében foglaltakat.¹⁹²

¹⁸³ DAVID, R. Steven: Israel's Policy of Targeted Killing. *Ethics & International Affairs* 17. (2003) 111. o. Ld. még MELZER: *Targeted killing...* xi. o. és CRAWFORD: *Identifying...* 98. o. azzal, hogy a 16. lábjegyzetben közölt hivatkozás téves, abban nincs szó a célzott likvidálásokról. Az héber kifejezés a célzott likvidálásokra a „*sikul memukad*”, ami tükörfordításban „célzott prevenciót” jelent. Ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 78. o.

¹⁸⁴ Ilyen volt az 1973 áprilisában Yusuf Najjor, Jasszer Arafat helyettese, vagy Kamal Nasir, Fata szóvivő likvidálása Ld. OTTO: *Targeted killings...* 491. o. 2. lábjegyzet. A folyamatról részletesen ld. III. fejezet 2. pont.

¹⁸⁵ Az Izraeli védelmi erők szóvivője 1992-ben „tagadta a vádakot” arra a kérdésre, hogy célzott likvidálásokat hajtottak-e végre terrorista-gyanús személyekkel szemben. Ld. CRAWFORD: *Identifying...* 98. o.

¹⁸⁶ Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozik a VII. fejezet.

¹⁸⁷ „The choice of means of warfare, used by the Respondents to preempt murderous terrorist attacks, is not the kind of issue the Court would see fit to intervene in.” HCJ 5872/01. Barakeh v. Prime Minister. Héberről fordította: BEN-NAFTALI, Orna – MICHAELI, Keren R.: Justice-Ability: A Critique of the Alleged Non-Justiciability of Israel's Policy of Targeted Killings. *Journal of International Criminal Justice* 1. (2003) 369. o. OTTO: *Targeted killings...* 492. o.

¹⁸⁸ HCJ 769/02. Történeti áttekintésként ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 15-24. o.

¹⁸⁹ Erről részletesen ld. RADIN, Sasha: Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflict. *International Law Studies*, 89. (2013) 703-704. o. Kiemelendőnek tartom, hogy Izrael az eljárás során az ENSZ Alapokmány 51. cikk szerinti önvédelem jogára is hivatkozott, ez azonban az ítéletben már csak elvétve köszön vissza. Ld. HCJ 769/02. 11. és 41. bek.

¹⁹⁰ OTTO: *Targeted killings...* 493. o. Terjengősebb, kritikai szemléletű elemzéshez ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 24- 51. o.

¹⁹¹ HCJ 769/02. 10. bek.

¹⁹² RABI, Shahaf – PLAW, Avery E.: Israeli Compliance with Legal Guidelines for Targeted Killing. *Israel Law Review*. 53. (2020) 258. o. A szerzőpáros kiemeli, hogy bár úgy tűnik, hogy Izrael a támadások megtervezése és végrehajtása során teljesíti az őt terhelő kötelezettségeket, ugyanakkor azok későbbi felülvizsgálata szempontjából jelentős problémák vannak.

Az izraeli célzott likvidálások a megszállt Palesztin területekre¹⁹³ koncentrálnak, nevezetesen a Gázai övezetre és Ciszjordániára, amelyről a B”Tselem – az izraeli emberi jogi információs központ a megszállt területeken – kiterjedt statisztikákat vezet. Ahogy a fentiekben arra már utaltam az Izrael által végrehajtott első dróntámadásra 2005-ben került sor. Ezek főként a Gázai övezetben valósulnak meg.¹⁹⁴

A célzott likvidálások áldozatainak összesített számát 2000. szeptember 29-től 2020. december 31-ig az alábbi táblázat tartalmazza:

Áldozatok	Gázai övezet	Ciszjordánia	Összesen
Palesztinok, akik a célzott likvidálás célpontjai voltak (Célszemély)	207	82	289
Palesztinok, akiket célzott likvidálás során öltek meg (Járulékos veszteség)	661	107	768

Az izraeli célzott likvidálások áldozatainak száma a lábjegyzetben jelzett időintervallumok szummájaként

2. táblázat (saját szerkesztés)¹⁹⁵

A statisztikai adatok jól mutatják, hogy az izraeli célzott likvidálások esetében egy olyan állami programról van szó, amely az elmúlt években többszáz személy halálát okozta a Gázai övezetben és Ciszjordániában egyaránt. Bár a statisztikai adatokból nem derül ki, hogy a táblázat második sorában látható célzott likvidálás során megölt személyek közül kik vettek részt közvetlenül az ellenségeskedésben, a kétely okán ezeket járulékos veszteségként jelöltem. Eképpen a valós számok a jelzettnél csak pozitívabb képet festhetnek.

¹⁹³ A megszállás rövid historikus áttekintését ld. HOFFMANN Tamás: Is the Gaza Strip Still an Occupied Territory? – Divergent Approaches in International Humanitarian Law. In KAJTÁR Gábor – KARDOS Gábor (szerk.): *Nemzetközi jog és Európai jog: Új metszéspontok – Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 35-36. o. Részletesen ld. OTTO: *Targeted killings...* 496-499. o.

¹⁹⁴ GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 80-81. o.

¹⁹⁵ Fatalities before Operation „Cast Lead”. B”Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/before-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 09. 28.) 2008. december 27. – 2009. január 18. (Az Operation Cast Lead alatt) ld. Fatalities during Operation Cast Lead. B”Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/during-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 09. 28.) 2009. január 19. – 2021. július 31. (Az Operation Cast Lead után) ld. Fatalities since Operation Cast Lead. B”Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/after-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 09. 28.) A használt statisztikák megbízhatóságát az szavatolja, hogy a táblázatokban megjelölt esetek önálló vizsgálat alapján kerülnek be az adatok közé, így a B”Tselem különös figyelmet szentel szemtanúk meghallgatásának, hivatalos dokumentumok, mint például személyazonosító okmányok, valamint fénykép és videófelvetelek beszerzésének. Ezen felül a szervezet figyeli az érintett szereplők, mint az IDF és a palesztin szervezetek megnyilvánulásait is. Ld. Explanation of statistics on fatalities. B”Tselem. <https://www.btselem.org/statistics/casualties-clarifications> (2021. 01. 28.) Shahaf Rabi és Avery Plaw ennek ellenére számos okból megbízhatatlannak tartja ezeket az adatokat, amelyek közül a szervezet politikai célkitűzései, a részletes metodológia és források ismeretének hiánya, valamint a hiányzó esetek emelhetők ki. Ld. RABI – PLAW: *Israeli Compliance...* 242-244. o.

3.2. Az Egyesült Államok

Az Egyesült Államok kezdetben két drónprogramot működtetett, amelyek közül az egyik a hadsereghez, a másik pedig a CIA-hez tartozott.¹⁹⁶ A hadsereg programja azokra a térségekre koncentrált, ahol jelenleg is aktív fegyveres konfliktus zajlik, ezek az ún. „*hot battlefield*”-ek, amelyek tipikus példája Irak vagy Szíria, illetve Afganisztán 2021-ig. Itt a drónok támogató szerepet töltenek be más katonai akciók mellett. A CIA vezette program viszont kifejezetten olyan államokban található terrorista célpontok megsemmisítésére szolgált, amelyekben nem állomásozik szövetséges haderő, ilyen példának okáért Pakisztán, Jemen vagy Szomália és 2021-től Afganisztán.¹⁹⁷ Barack Obama elnöksége alatt a drónprogramok irányítása egyre inkább a hadsereg felé tolódott el.¹⁹⁸

Obama volt az első amerikai elnök, aki 2013-ban nyíltan beszélt az Egyesült Államok célzott likvidálási programjáról, amelynek lényege dióhéjban, hogy az USA az önvédelem jogára alapozza határon átnyúló erőszakalkalmazását, ezen felül pedig fegyveres konfliktusban is állnak az al-Kaidával, illetve az azzal együttműködő szervezetekkel.¹⁹⁹ Obama alatt tisztán *policy* alapon szűkült az Egyesült Államok által alkalmazott célzott likvidálások köre, a „*hot battlefield*”-eken kívül ugyanis csak akkor került sor az akcióra, ha majdnem teljesen bizonyos volt (*near certainty*), hogy az illető jogszerű célpont és a támadás nem járt polgári áldozatokkal.²⁰⁰ Donald Trump alatt a CIA drónprogramja ismét „újjaéledt”,²⁰¹ sőt mi több a támadások célpontjait meghatározó szigorú szabályok is lazulhattak.²⁰² Az USA a nemzetközi jog szempontjából az egyéni és kollektív önvédelem jogára alapozta és alapozza²⁰³ ma is az

¹⁹⁶ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 28-34. o. Érdekességként megjegyezhető, hogy a CIA drón-csapásait is a hadsereg pilótái és drónjai hajtják végre. Ld. WOODS, Chris: CIA's Pakistan drone strikes carried out by regular US air force personnel. *The Guardian*. 2014. április 14. <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/14/cia-drones-pakistan-us-air-force-documentary> (2021. 01. 28.)

¹⁹⁷ STERIO, Milena: The United States' Use of Drone in the War on Terror: The (Il)legality of the targeted killings under international law. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 45. (2012) 198-199. o.

¹⁹⁸ ENTOUS, Adam – LUBOLD, Gordon: Obama's Drone Revamp Gives Military Bigger Responsibility, Keeps CIA Role. *The Wall Street Journal*. 2016. június 16. <https://www.wsj.com/articles/barack-obamas-long-awaited-drone-program-revamp-preserves-a-cia-role-1466088122> (2021. 01. 28.)

¹⁹⁹ Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. 01. 22.)

²⁰⁰ Procedures for approving direct action against terrorist targets located outside the united states and areas of active hostilities. 2013. május 22. (a továbbiakban: PPG) https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/presidential_policy_guidance.pdf (2021. 01. 28.)

²⁰¹ Vitatható, hogy a változás valójában jelentős volt-e. Ld. CHESNEY, Robert: A Revived CIA Drone Strike Program? Comments on the New Policy. *Lawfare*. 2017. március 14. <https://www.lawfareblog.com/revived-cia-drone-strike-program-comments-new-policy> (2021. 01. 28.)

²⁰² KOH: *The Trump*... 100-101. o.

²⁰³ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 119-140. o. Letter to Bob Corker, Chairman of the Committee on Foreign Relations, US Senate, from United States of America Department of State, 2017. augusztus 2. <http://www.documentcloud.org/documents/3911844-8-2-17-Corker-Response.html> (2021. 01. 28.)

erőszak alkalmazását, amiből több fegyveres konfliktus is született az al-Kaida, a Talibán az ISIS, valamint az ezekkel együttműködő csoportokkal szemben.²⁰⁴

Nagy nehézséget jelent a dróncsapások számszerű mérése, tekintettel arra, hogy nem rendelkezünk megerősített hivatalos forrásokkal a támadásokról, illetve azok áldozatairól. A statisztikai adatképzést így négy nyílt forrású rendszer²⁰⁵ teszi lehetővé. Az értekezés elkészítéséhez a *The Bureau of Investigative Journalism* adatbázisát használtam fel. Az Egyesült Államok drónprogramjának hatását az alábbi ábra szemlélteti:

	Pakisztán	Jemen	Szomália	Afganisztán
Csapások száma (db)	430	336	202	13.072
Összes halott (fő)	2.515-4.026	1.020-1.389	1.197-1.410	4.126-10.076
Ebből Civil halott (fő)	424-969	174-225	12-97	300-909
Ebből Gyermek halott (fő)	172-207	44-50	1-13	66-184

Az Egyesült Államok által végrehajtott dróntámadások áldozatainak száma államonként eltérő időbeli keretek között
3. sz. táblázat (saját szerkesztés)²⁰⁶

²⁰⁴ RADIN: Global... 717. o. Az állítás itt az al-Kaida tekintetében olvasható, ez azonban ez minden kétséget kizáróan a többi szervezet tekintetében is megállapítható. Az ISIS esetében ld. KOH: *The Trump...* 100. o. A konfliktus minősítését ld. V. fejezet.

²⁰⁵ New America Foundation, <https://www.newamerica.org/international-security/data-projects/> (2021. 01. 28.) The Long War Journal, <http://www.longwarjournal.org/> (2021. 01. 28.) The Bureau of Investigative Journalism, <https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war> (2021. 01. 28.) Center for the Study of Targeted Killing, <https://targetedkillingproject.com/> (2017. 08. 30.) Az egyes adatbázisok által alkalmazott statisztikai módszerekről ld. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 28-41. o. – Az utolsó adatbázis az értekezés benyújtásának időpontjában nem elérhető.

²⁰⁶ A táblázat elkészítéséhez az alábbi adatokat vettem figyelembe: Pakisztán esetében az adatok 2004 júniusától 2021 szeptemberéig terjednek. Az utolsó célzott likvidálásra 2018 januárjában került sor. Ld. *Strikes in Pakistan. The Bureau of Investigative Journalism.* https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=pakistan&from=2004-1-1&to=now (2021. 09. 28.) Jemen esetében az adatok 2002 novemberétől szintén 2021 januárjáig terjednek. Az utolsó célzott likvidálásra 2019. júniusában került sor. Ld. *Strikes in Yemen. The Bureau of Investigative Journalism.* https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=yemen&from=2002-1-1&to=now (2021. 01. 28.) Szomália esetében az adatok 2007 januárjától szintén 2021 szeptemberéig terjednek. Az utolsó célzott likvidálásra 2020 februárjában került sor. Ld. *Strikes in Somalia. The Bureau of Investigative Journalism.* https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=somalia&from=2007-1-1&to=now (2021. 09. 28.) Afganisztán esetében az adatok sajnos csak 2015 januárjától állnak rendelkezésre szintén 2021 szeptemberéig. Az utolsó itt mért célzott likvidálásra 2020 márciusában került sor. Ld. *Strikes in Afghanistan. The Bureau of Investigative Journalism.* https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=afghanistan&from=2015-1-1&to=now (2021. 09. 28.) A szervezet által alkalmazott metodológia tekintetében kiemelendő, hogy az adatok forrása főként a média, valamint állami nyilatkozatok, csekély számban pedig ehhez helyszíni vizsgálatok is társultak. A módszerről részletesen ld. *Our methodology. The Bureau of Investigative Journalism.* <https://www.thebureauinvestigates.com/explainers/our-methodology> (2021. 01. 28.) Természetesen

A fent bemutatott adatokból jól látható, hogy – bár az elmúlt években jelentősen csökkentek a célzott likvidálások –, mégis egy olyan jelenségről, állami politikáról beszélünk, amely több ezer ember halálát okozta az elmúlt két évtized során. A statisztikai adatok szempontjából kiemelendőnek tartom, hogy azok nem kizárólag a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel végrehajtott akciókat foglalják magukba, hanem esetenként légicsapásokat, rakéta-támadásokat és szárazföldi akciókat is.²⁰⁷ Ettől függetlenül természetesen elképzelhető, hogy a más módszerrel végrehajtott célzott likvidálások száma az itt bemutatottaknál magasabb. Tekintve azonban, hogy a célzott likvidálás legfőbb eszköze a drón, így az eltérést nem tekintem számottevőnek.

3.3. Az Egyesült Királyság

Egészen 2014-ig az Egyesült Királyság drónjait kizárólag Afganisztánban, az egykor ott állomásozó csapatok támogatása céljából vetették be, ez azonban folyó év októberében megváltozott, amikor az akciók súlypontja áthelyeződött a Közel-Keletre, nevezetesen Irakra és Szíriára.²⁰⁸ 2015 augusztusában a RAF egy drónja első ízben végzett két brit állampolgárral olyan országban (nevezetesen Szíriában), amelyre vonatkozóan nem állt fenn parlamenti felhatalmazás.²⁰⁹

A támadást övező állami kommunikációban lenyűgöző „biztosíték keresés” található.²¹⁰ David Cameron, akkori brit miniszterelnök az országgyűlés alsóházában elmondta, hogy Reyaad Khan brit állampolgárt az önvédelem jogára hivatkozva ölték meg, azzal a céllal, hogy megvédjék az Egyesült Királyság lakosságát egy terrortámadás közvetlen fenyegetésével szemben, amit Khan tervezett és irányított. Cameron arra is utalt, hogy egyfajta *ultima ratio* jelleget öltött az akció, tekintettel arra, hogy Szíriában nincs se olyan kormány, se olyan szárazföldi csapatok, amelyek képesek lettek volna más módon megakadályozni a szigetország elleni támadást. A volt miniszterelnök elmagyarázta, hogy e légicsapás a kormány terrorizmus elleni stratégiájának részeként egy célzott támadás volt, tiszta és megbízható

tudomásunk van újabb afganisztáni célzott likvidálásról is. Pl. AIKINS, Matthieu: Times Investigation: In U.S. Drone Strike, Evidence Suggests No ISIS Bomb. *The New York Times*. 2021. szeptember 10. <https://www.nytimes.com/2021/09/10/world/asia/us-air-strike-drone-kabul-afghanistan-isis.html> (2021. 09. 28.)

²⁰⁷ Our methodology. *The Bureau of Investigative Journalism*. <https://www.thebureauinvestigates.com/explainers/our-methodology> (2021. 01. 28.)

²⁰⁸ Irak esetében a parlamenti felhatalmazás 2014-ben, Szíria vonatkozásában pedig 2015-ben történt meg. Ld. MILLS, Claire: *ISIS/Daesh: the military response in Iraq and Syria. Briefing Paper, No. 06995*. House of Commons Library, 2017. október 8. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn06995/> (2021. 01. 28.) 45-46. o.

²⁰⁹ BROOK-HOLLAND, Louisa: *Overview of military drones used by the UK armed forces. Briefing Paper, No. 06493*, House of Commons Library, 2015. október 8. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn06493/> (2021. 01. 28.) 23-24. o. A parlamenti felhatalmazás ma már adott. Ld. MILLS: *ISIS/Daesh...* 46. o.

²¹⁰ A helyzet abszurditása röviden abban ragadható meg, hogy alkotmányjogi aggályok miatt politikailag szükséges volt a szíriai támadás másként való kategorizálására, mint kollektív önvédelmi csapás, tekintettel arra, hogy akkoriban nem volt parlamenti felhatalmazás a szíriai akciókra. Ennek ellenére nemzetközi jogi vonatkozásban ettől még változatlanul erőltetett lesz egy ilyen és ehhez hasonló egyéni önvédelemre épített jogalap. Ld. MILLS: *ISIS/Daesh...* 46. o.

információk alapján meghatározott terrorista fenyegetéssel szemben, azonban ez nem tekinthető koalíciós hadműveletnek az ISIS ellen. Ez jelentette az első esetet a modern időkben, amikor a brit haderőt olyan államban vetették be, amellyel szemben az Egyesült Királyság nem viselt háborút.²¹¹ Ezzel szemben az állam által a Biztonsági Tanácshoz benyújtott levél tanúsága szerint a britek az USA-hoz hasonlóan az egyéni és kollektív önvédelem jogára hivatkoztak a Szíriai támadások legalitása mellett érvelve, figyelemmel az Irakkal szembeni folyamatos fegyveres támadásra. Bár e levélben is megjelenik a 2015 augusztusi támadás egyéni önvédelmi jog alapján történő igazolása, azonban ezt rögtön megtoldják a kollektív önvédelem lehetőségével, egyfajta biztosítékként.²¹² Ezt követően 2017-ben Jeremy Wright, az Egyesült Királyság legfőbb ügyésze egy beszédében elmagyarázta, hogy hazája miként értelmezi az önvédelemhez való jogot a nemzetközi jogban.²¹³ Azonos évben a brit Védelmi Minisztérium kiadott egy drónokkal foglalkozó kiadványt is, amelyben pedig alkalmazásuk humanitárius nemzetközi jogi kérdéseire fókuszáltak.²¹⁴

A statisztikai adatképzést ebben az esetben is egy nyílt hozzáférésű adatbázis, nevezetesen a *Drone Wars UK* segíti, amely az információhiány²¹⁵ ellenére is igyekszik megbízható képet alkotni a brit dróntámadásokról és így közvetetten a célzott likvidálásokról. Az Egyesült Királyság drónprogramjának kiterjedtségét az alábbi ábra szemlélteti:

	Irak	Szíria	Afganisztán	Összesen
Misszió (db)	2.253	2.169	4.728	8.758
Fegyverelsülés (alkalom)	678	309	457	1.444

Az Egyesült Királyság által végrehajtott dróntámadások száma száma államonként eltérő időbeli keretek között
4. sz. táblázat (saját szerkesztés)²¹⁶

²¹¹ House of Lords – House of Commons, Joint Committee on Human Rights: The Government’s policy on the use of drones for targeted killing, Second Report of Session 2015-16, <https://publications.parliament.uk/pa/jt201516/jtselect/jtrights/574/574.pdf> (2021. 01. 28.) (a továbbiakban: UK Jelentés) 13-14. o. és House of Commons, Oral answers to Questions. 2015. szeptember 7. <https://publications.parliament.uk/pa/cm201516/cmhansrd/cm150907/debtext/150907-0001.htm> (2021. 01. 28.) 23-27. bek.

²¹² Letter dated 7 September 2015 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the President of the Security Council S/2015/688. 2015. szeptember 8.

²¹³ Attorney General’s Speech at International Institute for Strategic Studies. The modern law of self-defence. 2017. január 11. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/58317/1/170111_Imminence_Speech.pdf (2021. 01. 29.) 5-21. o.

²¹⁴ Ministry of Defence: Joint Doctrine Publication 0-30.2, Unmanned Aircraft Systems, Development, Concepts and Doctrine Centre, 2017. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/67394/0/doctrine_uk_uas_jdp_0_30_2.pdf (2021. 01. 28.) 39-45. o.

²¹⁵ COLE, CHRIS: Information tribunal dismisses Drone Wars appeal over British drone secrecy. *Drone Wars UK*. 2017. augusztus 17. <https://dronewars.net/2017/08/17/information-tribunal-dismisses-drone-wars-appeal-over-british-drone-secrecy/> (2021. 01. 28.)

²¹⁶ A táblázat elkészítéséhez az alábbi adatokat vettem figyelembe: az adatok Szíria és Irak esetében 2014 augusztusától 2021. június 30-ig terjednek. Ez a táblázat nem tartalmazza az említett Reyaad Khan célzott

A korábbiaktól eltérően az Egyesült Királyság esetében csak töredékes adatokról számolhatunk be, amely így nem tartalmazza az egyes akciókhoz köthető halálzási adatokat. A korábbi statisztikai adatok pontossági arányait figyelembe véve azonban azt mondhatjuk, hogy az Egyesült Királyság drónprogramja is legalább annyira jelentős volt az elmúlt években, mint az Egyesült Államok vagy Izrael hasonló tevékenysége. A rendelkezésre álló adatok alapján a program jelenleg nem aktív.

3.4. Célzott likvidálás más államokban

Célzott likvidálásra azonban nem csak és kizárólag a fentiekben bemutatott három állam által került sor, sőt, még nemzetközi szervezethez is köthető ilyen katonai akció végrehajtása. Már Philip Alston 2010-es jelentésében is megjelenik Oroszország, mint amely szintén célzott likvidálásokat hajtott végre. A jelentés szerint az 1999-ben indított csecsenföldi orosz terrorelhárítási akció keretében került sor célzott likvidálásokra.²¹⁷ Az egyik legnevezetesebb orosz célzott likvidálás 2002-ben történt, amelyben a Omar Ibn al Khattab csecsen lázadó vezér vesztette életét.²¹⁸ Oroszország azonban Csecsenföldön kívül is aktív, ugyanis 2004-ben Katarban egy autóba rejtett bombával végeztek a szintén csecsen Selimchan Jandarbijew-vel, akinek kapcsolatai lehetettek az al-Kaidával is.²¹⁹ Oroszország jogi álláspontját tekintve azt vallja, hogy az állam felléphet az olyan határon átnyúló terrorista fenyegetésekkel szemben, amelyek vonatkozásában az az ország, amelyből e fenyegetés „területileg” származik, nem kooperál a fenyegetés elhárítása érdekében.²²⁰ Oroszország még törvényt²²¹ is alkotott annak érdekében, hogy az elnök felhatalmazására az orosz biztonsági szolgálatok célzottan likvidálhassanak terrorista-gyanús személyeket az állam területén kívül is.²²²

Oroszország mellett 2005 és 2008 között Sri Lankán is alkalmazták a célzott likvidálás eszközt az állam területén belül a Tamil Ílam Felszabadító Tigrisei (*Liberation Tigers of Tamil Eelam*) ellen.²²³ Ezen felül említhető még Kolumbia egy célzott likvidálási akciója Raúl Eyes FARC-szóvivővel szemben 2008. március 1-jén Ecuador területén belül.²²⁴ További célzott likvidálási példákat szolgáltathat a Fülöp-szigetek is, ahol 2001 óta figyeltek meg ilyen állami

likvidálását. Afganisztán esetében az adatok 2008 májusától 2008 novemberéig terjednek. Az utolsó akcióra 2014. november 15-én került sor. A statisztikai adatképzés szempontjából kiemelendő, hogy RAF pilóták amerikai drónokat is irányítottak Afganisztánban, ezeket azonban nem helyeztem el a bemutatott adatokban. 2010 és 2012 között korlátozott adatok állnak rendelkezésre az Egyesült Királyság afgán dróntámadásairól. Ld. UK Drone Strike Stats, *Drone Wars UK*. <https://dronewars.net/uk-drone-strike-list-2/> (2021. 09. 28.)

²¹⁷ A/HRC/14/24/Add. 6. 23. bek.

²¹⁸ HÖFER, Martin Felix: *Gezielte Tötungen*. Mohr Siebeck, 2013. 100. o.

²¹⁹ KAPAUN, Nina: *Völkerrechtliche Bewertung gezielter Tötungen nicht-staatlicher Akteure*. Institute for International Peace and Security Law, 2014. 43. o.

²²⁰ KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 43. o.

²²¹ Federal Law No. 35-FZ on Counteracting Terrorism (2006)

²²² A jogszabály tartalmáról részletesen ld. A/HRC/14/24/Add. 6. 24-25. bek. KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 43-44. o.

²²³ KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 45. o.

²²⁴ KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 45. o. Az eset komoly nemzetközi visszhangot váltott ki, erről részletesen ld. III. fejezet 4. pont.

akciókat az államon belül.²²⁵ 2015 óta pedig számos állam, köztük Egyiptom, Irak, Irán, Nigéria, Szaúd-Arábia, Törökország és Pakisztán is hajtott végre hasonló akciókat, mégpedig fegyveres, pilóta nélkül repülőgépek segítségével.²²⁶

Államokon felül nemzetközi szervezet, nevezetesen a NATO is hajtott végre célzott likvidálást Afganisztánban.²²⁷

4. A nemzetközi közösség és a célzott likvidálás

A nemzetközi közösség és a célzott likvidálás kapcsolatának bemutatását célszerű a nemzetközi szervezetek szintjén kezdeni és onnan eljutni az egyes államok sajátos álláspontjáiig, egyfajta általánostól a különös logikát követve.

Az ENSZ szintjén nem találkozunk olyan általános érvényű, például közgyűlési határozattal, amely elítelné a célzott likvidálásokat. Legalább egy célzott likvidálási akció esetében azonban a Biztonsági Tanács fogadott el olyan határozatot, amelyben közvetetten ugyan, de nyilatkoztak az ilyen akciók legalitását illetően. Ilyen volt a már idézett 611 (1988) sz. BT határozat, amely elítélte a Tunézia elleni agressziót egy izraeli célzott likvidálás kapcsán.²²⁸ Az ENSZ különböző különmegbízottjai pedig már szintén többször felhívták a figyelmet a célzott likvidálások problémájára.²²⁹

Az ENSZ mellett azonban más nemzetközi szervezetek, úgymint az Európai Unió, az Európa Tanács és az Amerikai Államok Szervezete is állást foglalt a célzott likvidálásokról.

Az Európai Unióban a célzott likvidálásokról szóló vita 2012-ben kezdődött, amikor az Európai Parlament képviselői el kívánták érni, hogy az Unió tiltsa be ezeket az akciókat.²³⁰ 2013-ban Melzer az Európai Unió Külpolitikai Főigazgatóságának megbízásából elkészített egy tanulmányt a fegyveres drónok alkalmazásának az emberi jogok védelmével való kölcsönhatásáról, amelyben felhívta a figyelmet az ilyen állami akciók lehetséges jogellenességére.²³¹ Egy évvel később e tanulmány alapján az Európai Parlament elfogadott egy állásfoglalást,²³² amelyben „súlyos aggodalmának ad hangot a katonai robotrepülőgépek

²²⁵ ARNESTO, Cyril: *Extrajudicial Killings and Enforced Disappearances in the Philippines as Crimes Against Humanity under the Rome Statute. Asia Pacific Yearbook of International Humanitarian Law.* 4. (2008-2011) 305-306. o.

²²⁶ Törökország, Nigéria és Pakisztán saját területükön belül is. Ld. A/HRC/44/38. 7-8. bek.

²²⁷ BACHMANN: *Targeted Killings...* 265. o.

²²⁸ Security Council Resolution 611 (1988) S/RES/611 (1988) 1988. április 25.

²²⁹ Pl. A/HRC/14/24/Add. 6. A/68/382. A/HRC/26/36. A/HRC/44/38. vagy Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, Ben Emmerson. A/HRC/25/59. 2014. március 10.

²³⁰ POSTMA, Foeke: *Military Drones and the EU. The role of unmanned systems in the European Union's defence developments.* PAX, 2019. <https://www.paxforpeace.nl/media/files/pax-report-military-drones-and-the-eu.pdf> (2021. 01. 29.) 28. o.

²³¹ MELZER: *Human rights...* 1-53. o.

²³² Az Európai Parlament 2014. február 27-i állásfoglalása a katonai robotrepülőgépek használatáról 2014/2567(RSP)

nemzetközi jog keretein kívüli használata kapcsán; szorgalmazza, hogy az EU olyan arányos európai és globális szintű politikai válaszingedményt dolgozzon ki, amely tiszteletben tartja az emberi jogokat és a nemzetközi humanitárius jogot²³³ és felhívta az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviseletét, a tagállamokat és a Tanácsot, hogy tegyenek lépéseket a helyzet rendezése érdekében.²³⁴ Kiemelendő, hogy az állásfoglalás itt nem jogalkotási aktust, hanem politikai jelentőségű dokumentumot jelöl. Ezt követően bár napirenden maradt a kérdés, érdemi előrelépés az Európai Unió részéről nem történt.²³⁵ 2017-ben a Külpolitikai Főigazgatóság megbízásából készült egy újabb tanulmány, amely egy közös uniós drónpolitika képét villantotta fel, egy modell tanácsi határozatot hozva nyilvánosságra,²³⁶ aminek elfogadása azonban azóta is várat magára.

Még mindig az európai szintéren maradva meg kell említeni az Európa Tanácsot is, amelynek Parlamenti Közgyűlése 2015-ben fogadott el egy határozatot,²³⁷ illetve egy ajánlást²³⁸ a drónok és a célzott likvidálás témakörében felhívva a figyelmet az azokkal járó emberi jogi jogsértésekre és kérve az emberi jogok tiszteletben tartását.²³⁹ Az ajánlás egyebek mellett felszólította a Miniszteri Bizottságot, hogy vizsgálják meg a célzott likvidálások jogszerűségét és készítsenek iránymutatást a tagállamoknak a célzott likvidálások lebonyolítására.²⁴⁰ Az iránymutatások a mai napig nem készültek el.

Az Amerikai Államok Szervezetének álláspontja a célzott likvidálások kapcsán egy incidens során vált ismertté. A – már említett – 2004-es kolumbiai célzott likvidálást Ecuador területén Kolumbia az önvédelem jogára alapította, azonban az Amerikai Államok Szervezetének Állandó Tanácsa az eset kapcsán hozott határozatában kimondta, hogy egy állam sem jogosult a másik állam területén erőszakos cselekmények megvalósítására, függetlenül attól, hogy az milyen okból történt.²⁴¹ Kolumbia elnöke később bocsánatot kért a támadás miatt és ígéretet tett arra, hogy hasonló akció nem történik majd a jövőben.²⁴²

A célzott likvidálásokat végrehajtó államokon túl más államok álláspontját e tekintetben nehéz megismerni, hiszen nem gyakran történik meg, hogy egy-egy állam egyértelmű véleményt nyilvánítana ebben a kérdésben. A célzott likvidálásokat végrehajtó államok véleményét ismerjük – ha az állam területén kívül hajtják végre akciójukat, akkor azt valamilyen önvédelmi helyzetre alapozzák, amellyel voltaképpen az ellenük intézett fegyveres

²³³ 2014/2567(RSP) 1. pont

²³⁴ 2014/2567(RSP) 2. pont

²³⁵ POSTMA: *Military Drones...* 29. o.

²³⁶ DORSEY, Jessica – BONACQUISTI, Giulia: *Towards an EU common position on the use of armed drones*. Directorate-General for External Policies. European Union. 2017. 20-33. o.

²³⁷ Resolution 2051 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law. 2015. április 23.

²³⁸ Recommendation 2069 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law. 2015. április 23.

²³⁹ Resolution 2051 (2015) 6-8. pontok.

²⁴⁰ Recommendation 2069 (2015) 1. pont

²⁴¹ CP/RES. 930 (1632/08) 2008. március 5. 1. pont

²⁴² KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 46. o.

támadásra válaszul fegyveres konfliktusba bonyolódnak. Ez természetesen a humanitárius nemzetközi jog alkalmazási kötelezettségével is együtt jár.

Az Európai Unió tagállamai között 2015-ben Jessica Dorsey és Christophe Paulussen egy tanulmány elkészítése céljából felmérést végzett arról, hogy előbbieken milyen jogi álláspontot képviselnek a célzott likvidálások kapcsán. Talán nem meglepő, de az EU akkori 28 tagállamából mindösszesen öt állam küldte vissza a számukra eljuttatott kérdőívet, közülük Hollandia és Csehország nevét ismerjük.²⁴³ A felméréssel foglalkozó tanulmány megállapítja, hogy az EU tagállamai általánosságban nem tartják illegálisnak például a fegyveres pilóta nélkül repülőgépeket, de azok alkalmazása megvalósíthat nemzetközi jogi jogsértést. Nincs azonban konszenzus a tekintetben, hogy milyen szabályok alkalmazandók a célzott likvidálásokra, bár az államok inkább úgy foglalnak állást, hogy a hatályos nemzetközi jogi normák képesek kezelni ezeket a katonai akciókat.²⁴⁴

A célzott likvidálásokkal kapcsolatos valódi jogi álláspontok kiderítése azért is nehézségbe ütközik, mert általában olyan célpontok (terroristák) ellen hajtják őket végre, amelyek alapvetően egyik állam érdekkörébe sem tartoznak. Rögtön más képet kapunk akkor, ha egy olyan célzott likvidálást vizsgálunk meg, amely nem egy nem állami szereplő, hanem egy másik állam ellen irányult. Ilyen volt az Egyesült Államok 2020-as célzott likvidálása, amelyben Kászem Szolejmáni tábornok életét vesztette.

E csapás után több állam is ellenérzését fejezte ki az akcióval szemben. Az orosz külügyminiszter Szergej Lavrov elítélte a támadást azt állítva, hogy az ilyen célzott akciók egy másik állam területén annak tudta nélkül egy harmadik állam tisztviselőjével szemben súlyosan megsértik a nemzetközi jogot.²⁴⁵ Kína a célzott likvidálás kapcsán szintén hitet tett az erőszak tilalma mellett.²⁴⁶ Franciaország, Németország, az Egyesült Királyság és India az ENSZ és az Európai Unió mellett pedig csak a további eskaláció veszélyére hívták fel a figyelmet, konkrétan nem ítélték el a támadást.²⁴⁷ Brazília ezzel szemben például támogatta az Egyesült Államokat.²⁴⁸

²⁴³ DORSEY, Jessica – PAULUSSEN, *Christophe*: A common European position on armed drones? Charting EU member states' views on questions of counterterrorism uses of force. *Global Affairs*, 1. (2015). 278. o.

²⁴⁴ DORSEY – PAULUSSEN: A common... 279-280. o.

²⁴⁵ Press release on Foreign Minister Sergey Lavrov's telephone conversation with US Secretary of State Mike Pompeo. 2020. január 3. https://www.mid.ru/en/telefonnye-razgovory-ministra/-/asset_publisher/KLX3tiYzsCLY/content/id/3989636?fbclid=IwAR1MIayIU5RBCzlfD5opHmRvEPtSrLtQ_56d1bJ-Y1BvB6lb4aav4P3yBXg (2021. 01. 29).

²⁴⁶ Foreign Ministry Spokesperson Geng Shuang's Regular Press Conference on January 3, 2020. 2020. január 3. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1729508.shtml (2021. 01. 29).

²⁴⁷ KISS Mátyás: Az Egyesült Államok és Irán 2020-as katonai akcióinak nemzetközi jogi megítélése az erőszak alkalmazását lehetővé tevő jogalapok szempontjából. OTDK dolgozat, 2021. 26-27. o.

²⁴⁸ Érdekességként megemlítendő, hogy bár korábban a Brazil Külügyminisztérium honlapján elérhető volt a kérdéses közlemény, azt ma már nem lehet elérni. Ebből az okból szekunder forrás áll csak rendelkezésre a nyilatkozatról. Ld. Iran summons Brazil's charge d'affaires in Tehran after Soleimani comments. *Reuters*. 2020. január 7. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-security-iran-brazil/iran-summons-brazils-charge-daffaires-in-tehran-after-Soleimani-comments-idUSKBN1Z61IF?feedType=RSS&> (2021. 01. 29.)

5. Következtetések

A célzott likvidálások történetének áttekintését követően világosan látszik, hogy a meghatározott személlyel szemben végrehajtott katonai akciók egyáltalán nem tekinthetőek újkeletűnek, azokat a történelem során az államok mindig is alkalmazták. Ami a modern célzott likvidálásokat különlegessé teszi az nem más, mint, hogy ezekre egy átfogó állami politika keretében kerül sor, azaz nem elszigetelt, egyszeri esetekben valósulnak meg.

A célzott likvidálások állami gyakorlatának vizsgálatából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az államok – és bizonyos esetben nemzetközi szervezet is – kiterjedt célzott likvidálási gyakorlattal rendelkeznek. Ezek az államok kiemelten fontosnak tartják, hogy igazolják magatartásukat mind a nemzetközi, mind pedig a nemzeti jog szempontjából. A határon átnyúló célzott likvidálások esetében a tipikus narratíva az önvédelemé, amely kiegészül egy „háborús” szituációval, azaz államok legtöbb esetben a humanitárius nemzetközi jogot alkalmazzák műveleteikre.

A célzott likvidálások megítélése a nemzetközi közösségben a rendelkezésre álló adatok alapján változó. Az államok hallgatása, vagy néhol támogató nyilatkozatok megtétele nem minden esetben jelent valós támogatást a célzott likvidálások legalitása tekintetben, ugyanis azokat a legutóbbi időkig főként a terrorizmus elleni küzdelemben alkalmazták. Ez természetesen azt is jelenti, hogy – szinte – valamennyi állam érdekelt volt az ilyen és ehhez hasonló nem állami szereplők meggyengítésében. Ha az államok közötti célzott likvidálás eddig egyetlen modernkori példáját vesszük alapul, akkor találkozunk a jogellenességet nyíltan hirdető álláspontokkal, a nagy többség azonban ebben az esetben is csak a további konfliktustól intette óva a feleket. Ebből következően nem tehetünk általános megállapítást a célzott likvidálások nemzetközi támogatottságával kapcsolatban, az ugyanis esetről-esetre változik. Ahogy a soron következő fejezetben látni fogjuk, az államok a határon átnyúló erőszakalkalmazás során általában nem fejezik ki egyértelműen véleményüket, ezzel is nagyobb mozgásteret hagyva saját jövőbeni magatartásaiknak. Mindazonáltal a releváns állami gyakorlat vizsgálata a továbbiakban is az értekezés fontos célkitűzése marad.

IV. A célzott likvidálás és a *jus ad bellum*²⁴⁹

1. Bevezető gondolatok

A célzott likvidálások monografikus igényű vizsgálatainak egyik legnagyobb hiányossága – véleményem szerint – az, hogy kevésbé foglalkoznak a *jus ad bellum*, azaz az államközi erőszakalkalmazást kivételként lehetővé tevő helyzetek elemzésével. Melzer már többször idézett meghatározó monográfiája példának okáért nem egész két oldalt szentel a kérdéskörnek,²⁵⁰ Otto és Josef Alkatout munkáiból pedig teljes mértékben hiányzik a *jus contra bellum* vizsgálata.²⁵¹ Ezzel szemben a német szakirodalom úttörő volt e kérdések tanulmányozásában, így Martin Felix Höfer és Nina Kapaun is kiemelt figyelmet szentel a témának.²⁵² Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a tágabb értelemben vett nemzetközi jogtudomány egyáltalán ne foglalkozott volna a célzott likvidálások *jus ad bellum* vizsgálatával, hiszen születtek részletes tanulmányok ezzel kapcsolatban is.²⁵³ Ebből a kiindulási pontból e fejezet funkciója, hogy bemutassa, hogy mely jogi normák alkalmazandók a célzott likvidálásokra mint a határon átnyúló erőszakalkalmazás egy eszközére mind állami, mind pedig nem állami szereplőkkel szemben, valamint, hogy megállapításokat tegyen egyes ténylegesen zajló vagy lezajlott célzott likvidálási programok *jus ad bellum* legalitását illetően.

A fejezetben különös figyelmet szentelek a *jus contra bellum* rendszerét átható, rendszerszintű kihívásoknak, így különösen a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem lehetőségeinek, azon belül is az ún. „vonakodik vagy képtelen” mércének, illetve a megelőző önvédelem problémájának. Marko Milanovic szerint a nem állami szereplők elleni közvetlen önvédelem megítélésében fellelhető polémiák formálisan feloldhatatlanok,²⁵⁴ amit véleményem szerint ki lehet terjeszteni voltaképpen a *jus ad bellum* területét érintő viták teljes egészére is, hiszen az egyes államok, valamint nemzetközi jogászok álláspontjai gyökeresen eltérnek egymástól, és ami még szembeötlőbb, az az, hogy gyakran azonos állami gyakorlat, valamint *opinio juris* és bírósági ítéletek elemzésével jutnak jelentősen eltérő következtetésekre a szerzők. Ebből

²⁴⁹ E fejezet részben épít az alábbi már megjelent tanulmányokra: KIS KELEMEN Bence: Gondolatok a *jus ad bellum* köréből a célzott likvidálás tükrében. *Közjogi Szemle*, 2017/3. sz. 76-83. o. KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (1.) A drónátámsok *jus ad bellum* jogszerűségi vizsgálata. *Honvédségi Szemle*, 2018/1. sz. 70-82. o. KIS KELEMEN Bence: Humanitárius intervenció? Az Egyesült Államok 2017-2018-as szíriai légitámaszainak *jus ad bellum* elemzése. In KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Brubács János 80. születésnapja tiszteletére*. PTE ÁJK, 2019. 135-155. o. KIS KELEMEN Bence: Targeted killing, armed drones and the international law of use of force. *Scientific Proceedings of Guram Tavartkiladze Tbilisi Teaching University* 8. (2018) 15-26. o.

²⁵⁰ MELZER: *Targeted killing...* 74-76. o.

²⁵¹ OTTO: *Targeted killings...* és ALKATOUT: *The Legality...*

²⁵² HÖFER: *Gezielt...* 8-134. o. és KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 55-142. o.

²⁵³ PL. HEYNS, Christof – AKANDE, Dapo – HILL-CAWTHORNE, Lawrence – CHENGETA, Thompson: The International Law Framework Regulating The use of Armed Drones. *International and Comparative Law Quarterly*, 65. (2016) 796-805. o. vagy MARTIN, Craig: Going Medieval: Targeted Killing, Self-Defense and the *Jus ad Bellum* Regime. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 223-252. o.

²⁵⁴ MILANOVIC, Marko: Self-Defense and Non-State Actors: Indeterminacy and the *Jus ad Bellum*. *EJIL:Talk!* 2010. február 21. <https://www.ejiltalk.org/self-defense-and-non-state-actors-indeterminacy-and-the-jus-ad-bellum/> (2021. 02. 22.)

fakadóan az értekezésnek nem lehet célja, hogy érdemben hozzájáruljon az egyes vitás pontok feloldásához, így az arra korlátozódik, hogy bemutassa az ütköző álláspontokat és abból a nemzetközi jogról alkotott saját képem alapján a megfelelő alkalmazza a célzott likvidálásokra.

Ennek jegyében a fejezet elsőként bemutatja az erőszak tilalmát, mint a modern nemzetközi jog egyik alapvető normáját (2. rész), majd kitér e norma kivételeire, így különösen az erőszakkal érintett állam (a továbbiakban: területi állam) hozzájárulására (3.1. rész), a Biztonsági Tanács erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozataira (3.2. rész), továbbá az önvédelem természetes jogára (3.3. rész). A fejezet zárásaként pedig levonom a szükséges következtetéseket (4. rész).

2. Az erőszak tilalma

Az erőszak tilalmát a modern nemzetközi jogban az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdése határozza meg, amely szerint: „[a] Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell.”²⁵⁵ E jogi norma a nemzetközi szokásjog státuszát is elérte, amelyet a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben erősített meg.²⁵⁶ Az erőszak tilalma emellett a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályává, azaz *jus cogens* is vált, amely tételt a nemzetközi közösség és a szakma nagy többsége elfogad.²⁵⁷ Természetesen léteznek az erőszak tilalma *jus cogens* státuszát megkérdőjelező álláspontok is,²⁵⁸ ezek azonban kisebbségi felfogást képviselnek. Mindezek alapján mondja Bruhács János az erőszak tilalmáról, hogy az a mai nemzetközi jog „kvintesszenciája”.²⁵⁹

Értelmezést igényel az erőszak tilalma mint jogi norma tárgyi hatálya is, azaz, hogy mely cselekményeket tilalmaz e szabály. Első ránézésre az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében található más állam területi épsége, politikai függetlensége vagy az ENSZ céljaival össze nem férő módozat egyfajta kvalifikációként is értelmezhető, azaz úgy, mint ami szűkíti a tilalmat, azaz az e feltételeknek meg nem felelő erőszakalkalmazás akár jogszerű is lehetne. Ennek apropóján lehetne úgy érevelni, hogy egy olyan célzott likvidálási akció,

²⁵⁵ ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bek.

²⁵⁶ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14. (a továbbiakban: Nicaragua ügy) 188. bek.

²⁵⁷ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 242. o. A tételt megerősítette a Nemzetközi Bíróság is ld. Nicaragua ügy 190. bek. és a Nemzetközi Jogi Bizottság is. Ld. Fourth report on preemptory norms of general international law (*jus cogens*) by Dire Tladi, Special Rapporteur, A/CN.4/727. 2019. január 31. 68. bek. A Nemzetközi Jogi Bizottság az agresszió tilalmát jelölte meg feltétlen alkalmazást igénylő normaként, de a szöveg rávilágít arra, hogy ezalatt az erőszak tilalmát érti. Ld. uo. 62. bek.

²⁵⁸ Pl. PADDEU, Federica I.: Military assistance on request and general reasons against force: consent as a defence to the prohibition of force. *Journal on the Use of Force in International Law* 7. (2020) 249. és 266. o. A szerző szerint csak az agresszió tilalma a *jus cogens* norma, amely így szűkebb, mint az erőszak tilalma. Ld. még GREEN, James, A.: Questioning the Preemptory Status of the Prohibition of the Use of Force. *Michigan Journal of International Law* 32. (2011) 215-257. o.

²⁵⁹ BRUHÁCS János: Jus Contra Bellum – Glosszák az erőszak nemzetközi jogi tilalmához. In BLUTMAN László (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. SZTE ÁJK, 2014. 73. o.

amikor egy állam egy felfegyverzett drónnal néhány perc leforgása alatt egy másik állam területén halálos kimenetelű akciót hajt végre, majd távozik a légtérből, az nem sérti a kérdéses állam területi épségét vagy politikai függetlenségét. Ez a nézet azonban egyértelműen téves, ugyanis hasonló az érveket a Nemzetközi Bíróság már 1949-ben a Korfu-szoros ügyben²⁶⁰ sem fogadott el és az Alapokmány kommentárja is kiemeli az álláspont tarthatatlanságát.²⁶¹ A fenti kitételek – kisebb államok javaslatára – éppen azért kerültek bele a szövegbe, hogy erősítsék a tilalmat, amelyet az Egyesült Államok delegáltja is olyanként aposztrofált, mint amely „abszolút és mindenre kiterjedő”, továbbá „kikapuk nélküli”.²⁶² Ennek megfelelően azzal sem érvelhetünk, hogy példának okáért egy terrorizmus elleni küzdelemben alkalmazott célzott likvidálás valójában összefér az ENSZ céljaival, ugyanis azokra csak a norma alóli „kivételek”²⁶³ – helyesebben olyan helyzetek alapján amelyekre nem terjed ki a norma hatálya – felhívásával mentesülhetünk. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az erőszak megítélése is, ugyanis kérdéses volt az is, hogy milyen fajtájú erőszakra vonatkozik a tilalom: vajon kizárólag a fegyveres erőszakra, vagy pedig a politikai, gazdasági erőszak is a szabály hatálya alá esik?²⁶⁴ A szakirodalomban azonban e kérdés rendezett, mégpedig olyan tekintetben, hogy az erőszak tilalmába csak a fegyveres erőszak tartozik bele, ámbár az egyéb beavatkozások az intervenció tilalmába ütközhetnek.²⁶⁵ A fegyveres erőszak tilalma azonban egy nagyon alacsony küszöbszabállyal rendelkezik, így gyakorlatilag minden határon átnyúló fizikai erőszakra kiterjed, amely alól csak nagyon szűk körben beszélhetünk kivételekről, ilyen például egy határon átnyúló rendőri akció, vagy egy hajó ellenintézkedésből való lefoglalása. Fontos azonban, hogy előbbi esetben nem célzott likvidálásról, csupán egy letartóztatásról beszélünk.²⁶⁶ Ugyanakkor álláspontom szerint az ilyen akciók továbbra is sértik a területi állam szuverenitását, feltéve, hogy a műveletet lebonyolító állam nem szerzi be a területi állam előzetes hozzájárulását.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell említeni az erőszak tilalmának normativitását is. Sokan és sokszor megjövendölték már e norma halálát. Thomas M. Franck példának okáért már 1970-ben feltette a kérdést: ki ölte meg a 2. cikk (4) bekezdését?²⁶⁷ Az azóta a hidegháborút

²⁶⁰ MOIR, Lindsay: Reappraising the Resort to Force – International law, Jus ad Bellum and the War on Terror. Hart, 2010. 7-8. o. A Korfu-szoros ügyben az NB alapvetően nem az erőszak tilalmát vizsgálta, hanem Albánia szuverenitásának megsértését az aknátlánítási művelet során, de azt is kimondta, hogy az Egyesült Királyság magatartása erőszakalkalmazásnak minősült. Ld. Corfu Channel case, Judgment of April 9th 1949: I.C.J. Reports, 1949, p. 4. 33-35. o.

²⁶¹ DÖRR, Oliver – RANDELZHOFFER, Albrecht: Ch.I. Purposes and Principles, Article 2 (4) In SIMMA, Bruno – KHAN, Daniel-Erasmus – NOLTE, Georg – PAULUS, Andreas – WESSENDORF, Nikolai (eds.) *The Charter of the United Nations: A Commentary, Volume I*. OUP, 2012. 37. bek.

²⁶² MOIR: *Reappraising...* 8-9. o. A szerző szerint az ENSZ céljaira való utalás egyfajta „mindenre kiterjedő” („*catch-all provision*”) jelleget kölcsönöz a rendelkezésnek.

²⁶³ DÖRR – RANDELZHOFFER: Ch.I. Purposes and Principles... 38. bek.

²⁶⁴ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 241-242. o.

²⁶⁵ CASEY-MASLEN, Stuart: Jus ad Bellum – The Law on Inter-State Use of Force. Hart, 2020. 22. o.

²⁶⁶ Fontos azonban, hogy előbbi esetben nem célzott likvidálásról, csupán egy letartóztatásról beszélünk. Ld. CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 23-25.

²⁶⁷ FRANCK, Thomas M.: Who Killed Article 2(4)? or: Changing Norms Governing the Use of Force by States. *The American Journal of International Law* 64. (1970) 809-837. o.

követő időszakban „csodálatos módon újjászületett”²⁶⁸ norma azonban Franck szerint ismét életét veszítette Irak 2003-as megszállását követően.²⁶⁹ Bár ezt a nézetet azóta többen visszhangozták, Kajtár Gábor már 2011-ben arra figyelmeztetett, hogy elhamarkodott a 2. cikk (4) bekezdésének haláláról beszélni, hiszen a szerző szerint a *jus ad bellum* rendszere sikerrel vette az akadályokat és folyamatosan képes volt a megújulásra és erre jelenleg is az.²⁷⁰ Mindezek ellenére 2020-ban Monica Hakimi ismét felteszi a kérdést: „Mi ölheti meg (végre) a *jus ad bellumot*?”²⁷¹ A szerző szerint bár a korábbi jövendölések tévesek, mégis olyan problémák mutatkoznak a *jus contra bellum* rendszerében, amelyek az erőszak tilalmának halálához vezethetnek.²⁷² Hakimi úgy véli, hogy lényeges különbség van aközött, amit az államok a gyakorlatban megtesznek és amit a nemzetközi jog előírna számukra annak intézményrendszerén keresztül.²⁷³ Ez pedig több problémás területen is előkerül, ilyen a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem, valamint a megelőző önvédelem kérdése, ahol a katonailag erős államok egyoldalúan kívánják meghatározni, hogy mi is a követendő jog.²⁷⁴ A szerző számos más problémát és konkrét helyzetet is megjelöl, amelyek – főként az Egyesült Államok oldaláról – a nemzetközi jog teljes figyelmen kívül hagyását jelentik, ez pedig végső soron képes erodálni az erőszak tilalmát, valamint az abba vetett hitet.²⁷⁵

Az erőszak tilalma tehát gátat állít a célzott likvidálások elé, hiszen ha egy állam nem rendelkezik valamilyen igazolással műveletének alátámasztására, akkor megsérti ezt a feltétlen alkalmazást igénylő normát, amely nem csak az állam felelősségét vetheti fel, de esetleg aktiválhatja a területi állam önvédelemhez való jogát is. A következőkben azokat a körülményeket elemzem, amelyek kizárják az erőszak tilalmának megsértését.

3. Az erőszak tilalma alóli kivételek

Az erőszak tilalma alól a nemzetközi jog ismer bizonyos kivételeket. A szakirodalom általában két kivételt sorol fel az erőszak tilalma alól, az önvédelem természetes jogát, valamint a Biztonsági Tanács erőszak alkalmazására feljogosító határozatát.²⁷⁶ Bruhács szerint egy további „kivétel” is benne rejlik a ENSZ Alapokmány felállította rendszerben, ez

²⁶⁸ FRANCK, Thomas M.: What Happens Now? The United Nations after Iraq. *The American Journal of International Law* 97. (2003) 609. o.

²⁶⁹ Uo. 610. o.

²⁷⁰ KAJTÁR Gábor: Az általános erőszaktilalom rendszerének értéktartalma és hatékonysága a posztbipoláris rendszerben. In KAJTÁR Gábor – KARDOS Gábor (szerk.): *Nemzetközi jog és Európai jog: Új metszéspontok – Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 77. o.

²⁷¹ HAKIMI, Monica: What Might (Finally) Kill the *Jus ad Bellum*? *Public Law and Legal Theory Research Paper Series*. 688. (2020). 1-20. o. Az idézet a címből származik.

²⁷² Uo. 2. o.

²⁷³ Uo. 7-9. o.

²⁷⁴ Uo. 11-13. o.

²⁷⁵ Uo. 13-19. o. Ez a jelenség alapvetően nem kötődik Donald Trumphoz, mint az Egyesült Államok 45. elnökéhez, hiszen utódja Joe Biden sem látszik túlzottan *jus ad bellum* kompatibilisnek. Ld. COOPER, Helen – SCHMITT, Eric: U.S. Airstrikes in Syria Target Iran-Backed Militias That Rocketed American Troops in Iraq. *The New York Times*. 2021. február 25. <https://www.nytimes.com/2021/02/25/us/politics/biden-syria-airstrike-iran.html?smid=tw-share> (2021. 03. 05.)

²⁷⁶ PL. LUBELL, Noam: *Extraterritorial Use of Force Against Non-State Actors*. OUP, 2011. 26. o.

pedig az államon belüli erőszak.²⁷⁷ Bár kétség kívül igaz, hogy a erőszak tilalma az államok nemzetközi érintkezései szempontjából közelíti meg a kérdést, de ebből inkább az a következtetés vonható le, hogy az erőszak tilalma egészen egyszerűen nem terjed ki az államon belüli erőszakalkalmazásokra, így az állam szabadon alkalmazhat erőszakot, akár a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok szintjét²⁷⁸ elérően is. Egyes államok, valamint nemzetközi jogászok szerint a humanitárius intervenció is önálló kivételt képez az erőszak tilalma alól, amely azonban nem vezethető le a hatályos nemzetközi jogból.²⁷⁹ Ezen felül általánosan elfogadott az is, hogy a területi állam hozzájárulása esetén nem sérül az erőszak tilalma.²⁸⁰ A hozzájárulás státusza kapcsán eltérő nézetekkel találkozhatunk. Oliver Dörr és Albrecht Randelzhofer például az állam kérésére, területén végrehajtott katonai műveletek kapcsán nem látják megvalósulni a „nemzetközi érintkezéseik kapcsán” kitélt, amely így azt jelenti, hogy a hozzájárulással végrehajtott ilyen akciókra nem vonatkozik az erőszak tilalma.²⁸¹ Mások mégis kivételként tekintenek a hozzájárulásra, ugyanis annak jogszerűségét csak akkor fogadják el, ha az egyben nem sérti az azt megadó állam területi épségét és politikai függetlenségét.²⁸² A magam részéről egyetértek azzal, hogy az erőszak tilalma, mint norma nem terjed ki a hozzájárulással végrehajtott műveletekre, ugyanakkor nem feltétlenül amiatt, hogy az ne esne az államok „nemzetközi érintkezéseinek” ernyője alá, hanem az alábbi megfontolások alapján.

Az erőszak tilalma a nemzetközi *jus cogens* része, azaz olyan feltétlen alkalmazást igénylő norma, amelytől eltérni nem lehet. Hogyan lehet ezt mégis összeegyeztetni a fentiekben írtakkal, miszerint e norma alól is léteznek kivételek? Mindebből az következik, hogy az erőszak tilalma a kivételekkel egységes normát kell, hogy képezzen, másképpen az erőszak tilalmának feltétlen alkalmazást igénylő jellege megkérdőjelezhető lenne.²⁸³ Kajtár szerint a kivételek közül az önvédelem jogának mindenképpen *jus cogens* minőségűnek kell lennie és ezt az egységes normát úgy fogalmazza meg, hogy „[a] szervezet összes tagjainak nemzetközi

²⁷⁷ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 241. o.

²⁷⁸ V. fejezet

²⁷⁹ Sulyok Gábor szerint a humanitárius intervenció átfogó fogalma nem határozható meg, léteznek azonban bizonyos fogalmi elemek, amelyek együttes fennállása esetén humanitárius intervencióról beszélhetünk, amely inkább minőségként fogható fel, mintsem jogcímként. A humanitárius intervenció alanya állam, vagy nemzetközi szervezet lehet, amely(ek) nem saját érdekükben és visszaélésektől mentesen jár(nak) el. A humanitárius intervenció tárgya egy állam, amely ellen, annak hozzájárulása nélkül, az emberi jogok súlyos, tömeges és szándékos megsértése okán, ezek megállítása vagy megelőzése céljából a beavatkozó(k) fegyveres erőszakot alkalmaz(nak). Ld. Sulyok Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Gondolat, 2004. 64-68. o. Álláspontom szerint célszerű különbséget tenni egyoldalú és kollektív humanitárius intervenció között, ilyen módon potenciális legalitás alapján képezhetünk csoportosításokat. A kollektív fogalom magába foglalná az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt fegyveres beavatkozásokat. Az egyoldalú definíció ezzel szemben kizárólag a Biztonsági Tanács előzetes jóváhagyása nélkül indított fegyveres erőszakot fedné le. Míg az egyoldalú humanitárius intervenció *per definitionem* illegális, addig kollektív értelemben a kollektív biztonság rendszerének keretei között a *jus ad bellum* oldaláról nézve *prima facie* jogszerű. Ld. Kis Kelemen: *Humanitárius...* 137-138. o. Ezen a tényen nem változtattak az Egyesült Államok 2017-es és 2018-as szíriai „humanitárius intervencióként” is jellemezhető erőszakalkalmazásai. Ld. Uo. 150-153. o.

²⁸⁰ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 39. o.

²⁸¹ DÖRR – RANDELZHOFFER: *Ch.I. Purposes and Principles...* 33. bek.

²⁸² DE WET, Erika: *Military Assistance on Request and the Use of Force*. OUP, 2020. 5. o.

²⁸³ GREEN: *Questioning...* 229-230. o.

érintkezéseik során tartózkodniuk kell a más állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától, kivéve az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetén az egyéni vagy kollektív önvédelem gyakorlásának természetes jogát.”²⁸⁴ Herczegh Géza ezzel szemben egy jóval kiterjedtebb kógens normával számol, szerinte ugyanis a nemzetközi béke és biztonság fenntartása – mint elv – feltétlen alkalmazást igénylő norma.²⁸⁵ Hasonló véleményen van Alexander Orakhelashvili, aki úgy véli, hogy a *jus ad bellum* egésze eltérést nem engedő jellegű.²⁸⁶ Ide tartozik az is, hogy általánosan elfogadott nézet, hogy a hozzájárulással végrehajtott erőszak alkalmazások nem sértik az erőszak tilalmát.²⁸⁷ Ebből az következik, hogy a hozzájárulásra vagy védekezésként tekintünk, amely így kétségbe vonja az erőszak tilalmának kógens természetét, vagy pedig ebben az esetben is a „tilalom elnyeli a kivételt” szabályt alkalmazzuk, azaz feltétlen alkalmazást igénylő norma részét fogja képezni a hozzájárulás is.²⁸⁸

Sajnos azonban a fentiek közül egyik álláspont sem tűnik teljes mértékben támogathatónak. Az egyik problémát az ENSZ Biztonsági Tanácsának hatásköre jelenti, amely jogosult fegyveres rendszabályokat hozni, ezáltal felhatalmazva az államokat erőszak alkalmazására.²⁸⁹ Egyfelől az államok szokásjogi úton – legalábbis hagyományosan – nem rendelkeznek azzal a jogosultsággal, hogy a BT felhatalmazása alapján erőszakot alkalmazzanak egymással szemben.²⁹⁰ Szokásjogi státusz híján pedig alapvetően nem beszélhetünk *jus cogens* státuszról sem.²⁹¹ Létezik e tekintetben egy ellentétes álláspont is, amely szerint feltétlen alkalmazást igénylő norma származhat generális sokoldalú vagy egyetemes nemzetközi szerződésekből is, amely nézetet a NJB is elfogadni látszik.²⁹² Így a kivétel eltérést nem engedő jellege

²⁸⁴ KAJTÁR Gábor: Az önvédelem jogának *jus cogens* természete. In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulójára alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 125. o.

²⁸⁵ HERCZEGH Géza: A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 106. o.

²⁸⁶ ORAKHELASHVILI, Alexander: *Peremptory Norms in International Law*. OUP, 2006. 51. o.

²⁸⁷ 3.1. rész

²⁸⁸ PADDEU: Military... 18-22. o. A szerző azt a jogos kritikát fogalmazta meg, hogy nem csak a nem konszenzuális, hanem voltaképpen minden erőszak káros. Uo. 25. o. A szerző később azt is levezeti, hogy szerinte csak az agresszió tilalma a jogellenes, és így a hozzájárulás felfogható védekezésként az erőszak tilalma, mint egyszerű szerződéses és szokásjogi normával szemben. Uo. 39. o.

²⁸⁹ ENSZ Alapokmány 39. és 42. cikkek

²⁹⁰ LINDERFALK, Ulf: The Effect of Jus Cogens Norms: Whoever Opened Pandora's Box, Did You Ever Think About the Consequences? *The European Journal of International Law* 18. (2008) 863. o.

²⁹¹ BUTCHARD, Patrick M.: Back to San Francisco: Explaining the Inherent Contradictions of Article 2(4) of the UN Charter. *Journal of Conflict & Security Law* 23. (2018) 241-243. o.

²⁹² CSAPÓ Zsuzsanna: „[...] és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni.” Az 1969. évi bécsi egyezmény és a *jus cogens* módosíthatósága. *Állam- és Jogtudomány* 61. (2020) 32. o. Draft Articles on the Law of Treaties with commentaries. Adopted in 1966. Yearbook of the *International Law Commission, 1966*, vol. II. 248. o. A/CN.4.L.936. Draft conclusions 5. 2. Dire Tladi különmegbízott egy korábbi jelentése 2017-ből azonban sokkal specifikusabban fogalmazott e tekintetben és a szerződéses normákat csak akkor fogadja el *jus cogens* forrásaként, ha az az általános nemzetközi jog valamely szabályát tükrözi. Ld. Second report on jus cogens by Dire Tladi, Special Rapporteur. A/CN.4./706. 2017. március 16. Draft conclusions 5. 4. Bár a korábban hivatkozott későbbi anyag egyszerűen szerződéses rendelkezésekről

származhatna esetleg az ENSZ Alapokmányból is. Véleményem szerint ugyanakkor ezt a VCLT szövege egyáltalán nem támasztja alá, az ugyanis egyértelműen az általános nemzetközi jog valamely szabályáról szól.²⁹³

Felfoghatjuk persze az ENSZ Alapokmányt egyfajta „világalkotmánynak” is, amelyben a BT szupranacionális szervezatként valamennyi államra nézve hozhat kötelező erejű döntéseket.²⁹⁴ Ez azonban továbbra sem oldja meg az olyan jellegű problémákat, miszerint az önvédelmi jog gyakorlásának korlátját a Biztonsági Tanács hatáskörgyakorlása képezi,²⁹⁵ amely így az önvédelmi jog kógens státuszát is kérdésessé teheti.²⁹⁶ Továbbá nem mehetünk el szó nélkül az ENSZ Alapokmány 51. cikkéből eredő jelentéstételi kötelezettség mellett sem,²⁹⁷ amelyről viszont tudjuk, hogy megsértése nincs hatással az önvédelem jogszerű alkalmazására.²⁹⁸

Álláspontom szerint a *jus contra bellum* rendszerében a legszerencsésebb az lenne, ha egy szűkebb feltétlen alkalmazást igénylő normát fogalmoznánk meg, amely így kizárólag a nem konszenzuális, univerzális nemzetközi szervezeten – jelen esetben az ENSZ-en – kívüli és nem önvédelemből végrehajtott határon átnyúló erőszakalkalmazásokra vonatkozik. Ebből az is következik, hogy a hozzájárulással, az ENSZ BT felhatalmazása alapján és önvédelemből végrehajtott erőszakalkalmazásokat a nemzetközi jog lehetővé teszi. De azt sem zárja ki semmi, hogy az önvédelem joga és a hozzájárulás normaanyaga egyedi vizsgálat alapján szintén elérje *jus cogens* normák szintjét, ezzel egyfajta kógens normák rendszerét vagy hálózatát hozva létre a *jus ad bellum* rezsimjében.²⁹⁹ Osztom Kajtár aggodalmát, amely szerint „[a]z önvédelmi jog minden egyes tágítása az általános erőszaktilalom fokozatos szűkítését is jelenti.”³⁰⁰ Ez azonban nem csak az önvédelem, hanem a hozzájárulás kérdésköre kapcsán is veszélyeket hordoz magában, a Biztonsági Tanács hatásköréről nem is beszélve, e szerv ugyanis alapvetően politikai döntéseket hoz,³⁰¹ amely nem minden esetben egyeztethető össze a nemzetközi közösség érdekeivel és értékeivel. Az önvédelmi jog és a hozzájárulás túlzott tágítása ellen tehát e szabályok eltérést nem engedő jellege megfelelő védelmet nyújthat, azonban ez a BT hatásköre kapcsán már a jelenlegi rendszer keretei között sem mondható el.

szól, álláspontom szerint ezt semmilyen más módon nem lehet megtölteni tartalommal, mint ahogy azt a különmegbízott még 2017-ben megtette.

²⁹³ VCLT 53. cikk

²⁹⁴ LINDERFALK: The Effect... 864. o.

²⁹⁵ ENSZ Alapokmány 51. cikk

²⁹⁶ BUTCHARD: Back... 244. o. A szerző szerint az önvédelem nem az erőszak tilalma, hanem a Biztonsági Tanács erőszakalkalmazási monopóliuma alól jelent kivételt. Uo. 250-251. Ebből fakadóan az erőszak tilalma egészen egyszerűen nem terjed ki a Biztonsági Tanács hatáskörére, valamint az önvédelemre. Uo. 262-264. o.

²⁹⁷ ENSZ Alapokmány 51. cikk

²⁹⁸ GREEN: Questioning... 231-232. o. A Nemzetközi Bíróság pedig megállapította, hogy e jelentéstételi kötelezettség nem része az önvédelemre vonatkozó szokásjogi normának és megsértése nem jelenti az önvédelem jogának megsértését is egyben. Ld. Nicaragua ügy 235. bek.

²⁹⁹ GREEN: Questioning... 231. o.

³⁰⁰ KAJTÁR: Az önvédelem... 125. o.

³⁰¹ Ez abból következik, hogy a BT politikai testületként funkcionál. Ld. VALKI: A koszovói válság és a humanitárius intervenció. *Acta humana: emberi jogi közlemények* 13. 2002. 136-151. o.

Bárhogyan is, a későbbiekben az erőszak tilalmára egy olyan normaként tekintek, amely a nemzetközi *jus cogens* része, a kivételeket pedig – ahol szükséges – egyedi mérlegelés alapján emelem a feltétlen alkalmazást igénylő normák szintjére vagy tartom meg őket a szokásjogi normák, hierarchiában alacsonyabb szintjén, ez utóbbit külön le nem vezetve.

A fentieket a célzott likvidálásokra alkalmazva tehát elmondható, hogy hacsak a művelet végrehajtó állam bizonyítani nem tudja, hogy a területi állam hozzájárulása, önvédelemi helyzet vagy pedig a Biztonsági Tanács felhatalmazására cselekedett, az akció jogellenes lesz és az előző pont végén tárgyalt jogkövetkezmények alkalmazhatóak a helyzetre.

3.1. Hozzájárulás

3.1.1. A hozzájárulás szabályai a nemzetközi jogban

Általánosan elfogadott nézet, hogy ha a területi állam hozzájárul ahhoz, hogy egy másik állam katonai vagy bármely más akciót hajtson végre előbbi területén belül, akkor az ilyen művelet nem sérti a területi állam szuverenitását és az erőszak tilalmát sem.³⁰² Ezt a tételt erősíti a 2001. évi felelősségi tervezet 20. cikke is, amely szerint az érvényes hozzájárulás jogellenességet kizáró körülmény, feltéve, hogy a magatartás a hozzájárulás keretein belül marad.³⁰³

A hozzájárulás kapcsán azonban számos kérdésre kell tudni választ adni, ahhoz, hogy az megfelelő módon alkalmazható legyen gyakorlati helyzetekben. Ilyen kérdések például, hogy mikor és ki által adható hozzájárulás? Egyáltalán milyen magatartásokhoz lehetséges a hozzájárulás, illetve vannak-e olyan szituációk, amikor a hozzájárulás megadására nincs is mód?

Az ARSIWA kommentárja foglalkozik a hozzájárulás megadásának körülményeivel, így kitér arra, hogy a hozzájárulást előzetesen, vagy a hozzájárulással érintett művelet közben kell megadni.³⁰⁴

A hozzájárulást adó személyének megítélése azonban ennél kevésbé egyértelmű, ugyanis az függ a helyzetre alkalmazandó nemzeti jog, valamint az államok akaratkifejezésére vonatkozó nemzetközi jogi szabályoktól is.³⁰⁵ Bárhogyan is értelmezzük ezt a kérdést, annyi bizonyosnak látszik, hogy a hozzájárulásnak a központi kormányzattól kell érkeznie, mégpedig annak legfelsőbb szintjéről.³⁰⁶ A hozzájárulást megadó kormányzat részéről rendkívül fontos, hogy az effektíve irányítsa is az államot, tehát például egy pusztán protokolláris funkcióval rendelkező államfő nem adhat érvényes hozzájárulást,³⁰⁷ továbbá a kormányzatnak hatékony

³⁰² A/HRC/14/24/Add. 6. 37. bek. CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 39. o.

³⁰³ ARSIWA kommentár 72. o.

³⁰⁴ Uo. 73. o.

³⁰⁵ Uo.

³⁰⁶ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 41. o. és KAJTÁR Gábor: The Use of Force Against ISIL in Iraq and Syria—A Legal Battlefield. *Wisconsin International Law Journal* 34. (2017) 558. o.

³⁰⁷ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 41. o.

ellenőrzést kell gyakorolnia területe felett, vagy legalább egy minimális hatékonyságot kell tudnia felmutatnia, kiegészülve a nemzetközi közösség elismerésével.³⁰⁸ Ez utóbbi kérdés azonban vitatott a szakirodalomban. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy tekinthető-e jogszerűnek az a hozzájárulás, amelyet egy olyan kormány adott, amely nem rendelkezik hatékony ellenőrzéssel államának teljes területe felett. Az állami gyakorlat azonban ebben a kérdésben úgy tűnik, hogy nem követel meg túl sokat, hiszen Franciaország 2013-as Maliban történt intervenciója esetén a kormány az állam saját területének több, mint fele felett nem gyakorolt ellenőrzést, ennek ellenére a nemzetközi közösség egyöntetűen jogszerűnek fogadta el a beavatkozást.³⁰⁹

További kérdésként merül fel, hogy szükséges-e valóban kifejezni a hozzájárulást, vagy pedig egy helyzet tűrése is minősülhet a hozzájárulás „hallgatólagos” megadásának. Az ARSIWA kommentárja egyértelműen azt mondja ki, hogy az érvényes hozzájárulásnak – amellet, hogy önkéntes – világosnak is kell lennie, nem elég vélelmezni azt, hogy ha a területi államot megkérdezték volna, akkor az bizonyára megadta volna a hozzájárulását.³¹⁰ Prominens nemzetközi jogászok szintén támogatják ezt a nézetet,³¹¹ a Nemzetközi Bíróság azonban látszólag ettől eltérő álláspontra helyezkedett a Kongó kontra Uganda ügyben, amikor is kimondta, hogy „[a] Bíróság úgy véli, hogy az ugandai csapatok a Kongói Demokratikus Köztársaság területén a megelőző hónapokban való jelenléte elleni tiltakozás hiánya és a Jegyzőkönyv aláírását követő gyakorlat azt az álláspontot támasztja alá, hogy az ugandai csapatok a korábbiakhoz hasonló folyamatos jelenlétét a Kongói Demokratikus Köztársaság a Jegyzőkönyvvel engedélyezte.”³¹² A NB ezt követően azt is kimondta, hogy a hozzájárulás vagy felhatalmazás, amellyel az ugandai csapatok jelen voltak a kérdéses területen, megelőzte a Jegyzőkönyvet.³¹³ Ebből az a következtetés vonható le, hogy a műveletek elleni tiltakozás hiánya értelmezhető a területi állam egyfajta passzív hozzájárulásaként is.

Választ kell adni arra is, hogy milyen helyzetekben, illetve mihez lehet hozzájárulást adni. Az első kérdés esetében említést kell tenni arról, hogy a szakirodalomban jelenleg vitatott, hogy van-e olyan helyzet, amelyben egy legitim kormány, azaz egy olyan kormány, amely a fentiekben meghatározott minősítő jegyekkel rendelkezik, mihez járulhat hozzá. Az egyik és támogatottabb nézet szerint csak olyan beavatkozáshoz lehet hozzájárulni, amely nem érinti az adott állam népességének önrendelkezéshez való jogát.³¹⁴ Így tehát a polgárháborúkba, valamint a határon átnyúló konfliktusokba nem lehet beavatkozni,³¹⁵ amely végül is

³⁰⁸ KAJTÁR: The Use of... 558-559. o.

³⁰⁹ BANNELIER – CHRISTAKIS, Karine: Military Interventions against ISIL in Iraq, Syria and Lybia, and the Legal Basis of Consent. *Leiden Journal of International Law* 29. (2016) 762. o.

³¹⁰ ARSIWA kommentár 73. o.

³¹¹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 799. o.

³¹² *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Judgment, I.C.J. Reports 2005, p. 168. (a továbbiakban: Kongó kontra Uganda-ügy) 46. bek. A kérdéses Jegyzőkönyvet 1998. április 27-én írták alá, abból a célból, hogy megerősítse, hogy a Kongói Demokratikus Köztársaság felkérte Ugandát arra, hogy csapatokat küldjön Kongó keleti részébe, vegye fel a harcot az Uganda-ellenes fegyveresekkel és biztosítsa a határ régió biztonságát. Uo. 36. bek.

³¹³ Uo. 47. bek.

³¹⁴ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 747. o.

³¹⁵ KAJTÁR: The Use of... 562. o.

kiterjeszhető valamennyi tisztán belső politikai vitára is.³¹⁶ A másik nézet ezzel szemben azt mondja, hogy egy legitim kormány hozzájárulása esetén nem kell vizsgálni az önrendelkezési jog sérelmét, ez utóbbi nézet azonban ellentétesnek látszik nem csak az állami gyakorlattal, de a Nemzetközi Bíróság gyakorlatával is.³¹⁷ Kajtár szerint a meghívásra (hozzájárást) történő beavatkozás az önrendelkezési jog sérelme esetén is jogszerű lehet, mégpedig az ellenintervenció (*counter-intervention*) és a terrorizmus elleni küzdelem eseteiben. Ellenintervencióról akkor beszélünk, ha egy polgárháborús helyzetbe egy másik állam már beavatkozott, ilyenkor egy harmadik államnak lehetősége van az egyensúlyi helyzet elérése érdekében beavatkozni a beavatkozással nem érintett fél oldalán. Ebben az esetben az ellenintervenciónak arányosnak kell lennie az eredeti beavatkozással.³¹⁸ A terrorizmus elleni küzdelem szintén kivételt képez a hozzájárulás jogellenessége alól.³¹⁹ Ebben az esetben azonban jogosan merül fel az a probléma, hogy aki valakinek terrorista, az másnak már szabadságharcos.³²⁰ Honnan lehet tehát eldönteni, hogy mely csoportok tekinthetők valóban terroristának és melyek azok, amelyek valóban az önrendelkezési joguk érvényesítésért küzdenek? Kajtár erre azt a választ adja, hogy csak a nemzetközileg elismert –helyesebben: elítélt – terroriszervezetek tekinthetők ilyennek, példának okáért az olyanok, amelyekkel szemben az ENSZ BT kötelező erejű határozatokat fogadott el.³²¹

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az is, hogy milyen jellegű műveletekhez lehet hozzájárulást adni. Philip Alston például úgy érvel, hogy a hozzájárulás ugyan jogszerűvé teheti az erőszak alkalmazását, de az ilyen műveleteknek mindig és mindenkor meg kell felelniük egyéb normáknak, nevezetesen a humanitárius nemzetközi jog és/vagy az emberi jogok előírásainak.³²² Ez voltaképpen azt jelenti, hogy a beavatkozó állam nem tehet meg mást, mint amit a területi állam tehetne egy adott szituációban, így példának okáért utóbbi területén folyó fegyveres konfliktus hiánya esetén csak olyan műveletekhez járulhatna hozzá, amelyek megfelelnek az emberi jogok nemzetközi rendszeréből fakadó szigorú előírásoknak.³²³

3.1.2. Hozzájárulás a célzott likvidálásokhoz

A célzott likvidálási programok számos, a hozzájárulás megadásával kapcsolatos kérdést felvetnek, amelyek keretében a gyakorlatban is alkalmazandóvá válnak a fenti megfontolások. Az Egyesült Államok számos államban vet be fegyveres, pilóta nélküli repülőgépeket célzott likvidálási programja keretében, ilyen például Afganisztán, Irak, Pakisztán, Jemen, Szomália,

³¹⁶ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 745. o.

³¹⁷ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 744. o. KAJTÁR: The Use of... 560-561. o.

³¹⁸ KAJTÁR: The Use of... 562-563. o.

³¹⁹ KAJTÁR: The Use of... 563. o. BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 747. o.

³²⁰ MOLNÁR Kata: A gerilla-harcmodor nemzetközi jogi megítélése. In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herzegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 274. o.

³²¹ KAJTÁR: The Use of... 563. és 567. o.

³²² A/HRC/14/24/Add. 6. 37. bek.

³²³ O'CONNELL, Mary Ellen: Unlawful Killing with Combat Drones – A Case Study of Pakistan, 2004-2009. *Notre Dame Law School Legal Studies Research Paper No.* 09-43. (2010) 16. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 796. o.

Szudán, Szíria, Líbia és Mali is, hogy csak a legismertebbeket említsem.³²⁴ A nevezett államok egy része viszont hozzájárulását adta az Egyesült Államok műveleteihez. Afganisztán példának okáért 2016-ban járult hozzá több ilyen akcióhoz,³²⁵ ezen felül Jemen, Szomália és Pakisztán – utóbbi nem publikusan – egy ponton hozzájárultak a célzott likvidálásokhoz.³²⁶ 2014 után pedig Irak kért segítséget az Iszlám Állam nevű terrorszervezet elleni küzdelemhez.³²⁷

Felmerül a kérdés, hogy mennyiben tekinthetőek érvényesnek az itt adott hozzájárulások. A szakirodalom szerint legalább Pakisztánban, Szomáliában és Jemenben megkérdőjelezhető a meghívások jogszerűsége.³²⁸

Pakisztánban például kérdéses, hogy a törzsi irányítás alatt álló területek (ún. FATA területek) esetében adható-e hozzájárulás, hiszen Pakisztán nem ellenőrzi ezeket a területeket, a célzott likvidálási akciókra viszont ott kerül sor.³²⁹ A fentiek alapján azonban a hatékonyellenőrzés elvesztése egy terület felett nem befolyásolja érdemben az érvényes hozzájárulás megadásának képességét, ahogy Franciaország mali intervenciójának jogszerűségére sem volt hatással utóbbi teljes területére kiterjedő ellenőrzésének hiánya. Pakisztán esetében egy másik problémát jelent a hozzájárulás visszavonása³³⁰ is, ugyanis az 2013-tól tiltakozott az Egyesült Államok dróntámadásai miatt, addig azonban támogatta azokat.³³¹ Bár kétségtelen, hogy az egyik leghíresebb célzott likvidálási akció, nevezetesen Oszáma bin Ládén 2011-es kiiktatása után is tiltakozott a területi állam.³³² Karine Bannelier-Christakis példának okáért úgy érvel, hogy Pakisztán tiltakozásának hiányát egyfajta passzív hozzájárulásnak kell értelmezni, amely lehetővé tette az Egyesült Államok célzott likvidálási programjának folytatását közel tíz éven keresztül, 2004 és 2013 között.³³³

³²⁴ MARTIN, Craig: Challenging and Refining the „Unwilling or Unable” Doctrine. *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 52. (2019) 391. o. A III. fejezet ezek közül négyre vonatkozóan statisztikai adatokat is tartalmaz. Afganisztán, illetve Irak nem szerepel a hivatkozott forrás példái között, azonban ezekben az államokban is működik vagy működött célzott likvidálási program ld. a III. fejezetet.

³²⁵ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 744. o. 3. jegyzet

³²⁶ ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal* 44. (2011) 736. o. PLAW, Avery – REIS, João Franco: The Contemporary Practice of Self-Defense – Evolving Toward the Use of Preemptive or Preventive Force? In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare. New York University Press, 2016. 245. o.

³²⁷ PADDEU: Military... 34. o. A szerző rámutat arra is, hogy azonos terrorszervezettel szemben Szíria csak az Oroszországnak, valamint Iránnak adott felhatalmazást. Ld. uo. 34-35. o. 2015-ben Egyiptom Líbia hozzájárulásával hajtott végre légitámadásokat a csoport ellen. Ld. BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 756. o. Az Egyesült Államok szintén 2015-ben hajtott végre hasonló akciót Líbiában, azonban itt nem vált ismertté a művelet jogalapja. Uo.

³²⁸ MARTIN: Going... 234-235. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 797. o.

³²⁹ STERIO: The United... 202-203. o.

³³⁰ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 797. o.

³³¹ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 769. o.

³³² MARTIN: Going... 234-235. o.

³³³ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 769. o.

Jemen és Szomália esetében komplikáltabb helyzettel állunk szemben, ugyanis előbbi esetében valójában 2011 óta nem egyértelmű, hogy ki tekinthető az állam valódi vezetőjének, akitől a hozzájárulás származhat,³³⁴ Szomália pedig effektíve az 1990-es évektől bukott államnak tekinthető.³³⁵ Álláspontom szerint azonban a hozzájárulás érvényessége szempontjából ezek az esetek sem tekinthetőek jogellenesnek, ugyanis itt nem arról van szó, hogy a területen élő népesség önrendelkezési jogának csorbítása okán van szükség a beavatkozásra, még csak nem is egy politikai erő egy másikkal szembeni támogatása ihleti a műveleteket, hanem a terrorizmus elleni küzdelem, ez pedig a fentiek szerint nem sérti sem az erőszak tilalmát, sem pedig a területi állam szuverenitását.

Irak esetében az Iszlám Állam elleni műveletekhez történő hozzájárulás érvényességét voltaképpen senki nem vonja kétségbe, még akkor sem, ha Irak egy ponton területének jelentős része felett elvesztette az ellenőrzést, de a terrorizmus elleni küzdelemben adott hozzájárulás ilyenkor továbbra is érvényes maradt.³³⁶ Ezzel szemben Szíria nem adott hozzájárulást az Egyesült Államoknak, – bár 2015-ig nem tiltakozott a műveletek ellen, eddig tehát a már említett passzív hozzájárulás elvét alkalmazni lehetne³³⁷ –, két másik államnak, Oroszországnak és Iránnak viszont igen, akik szintén a terrorizmus elleni küzdelemre kaptak felhatalmazást.³³⁸

3.1.3. Részkövetkeztetések

A fentiek alapján megállapítható, hogy a hozzájárulás igen jelentős szerepet tölt be a célzott likvidálási akciók *jus ad bellum* jogalapjai vonatkozásában, ugyanis azt gyakorta alkalmazzák a műveletek alátámasztására. Bár kétségtelen, hogy a hozzájárulás számos esetben nehézségbe ütközhet olyan államokban, amelyekben a központi kormányzat nem a legstabilabb, a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben még ezek a kormányzatok is képesek lehetnek érvényes hozzájárulást adni célzott likvidálási akciókhoz. Az ilyen műveletek túrését pedig értelmezhetjük egyfajta passzív hozzájárulásnak is, amely végső soron a területi állam érdekeit szolgálja.

3.2. A Biztonsági Tanács határozata

3.2.1. A Biztonsági Tanács eljárási szabályai a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében

A ENSZ BT a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának elsőszámú letéteményese.³³⁹ Ebből eredeztethető a Biztonsági Tanács hatásköre arra, hogy felhatalmazást nyújthasson

³³⁴ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 48-50. o.

³³⁵ PONGRÁCZ Alex: A bukott államok problémájának aktuális kérdései. *Jog, állam, politika* 2015/4. sz. 30. o.

³³⁶ KAJTÁR: The Use of... 559. o. Ebbe azonban minden kétséget kizáróan nem tartozik bele a 2020-as iráni Szolejmani tábornok célzott likvidálása Irak területén belül, amely miatt Irak hevesen tiltakozott is. Ld. KISS Mátyas: Az Egyesült Államok és Irán kapcsolata: történeti áttekintés és napjaink kihívásai. *Scriptura* 2020/2. sz. 42-43. o.

³³⁷ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 770-771. o.

³³⁸ Uo. 760-761. o. PADDEU: Military... 34-35. o. KAJTÁR: The Use of... 566-567. o. A szerző rámutat arra, hogy az olyan orosz akciók, amelyek nem az ISIS, hanem a szíriai ellenzék ellen irányulnak már jogszerűtlenek.

³³⁹ ENSZ Alapokmány 24-25. cikkek és BLAHÓ András – PRANDLER Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Akadémiai Kiadó, 2014. 182-183. o.

államközi erőszakalkalmazásra. E felhatalmazás eljárásrendjét az ENSZ Alapokmány rögzíti. Az Alapokmány 39. cikke kimondja, hogy

„A Biztonsági Tanács megállapítja a béke bárminő veszélyeztetésének vagy megszegésének, vagy bárminő támadó cselekménynek fennforgását és vagy megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz afelett, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében a 41. és 42. Cikkek alapján foganatosítani.”³⁴⁰

Ennek alapján tehát a Biztonsági Tanács három esetben élhet további határozat meghozatalának lehetőségével, ezek a béke veszélyeztetése, a béke megszegése, illetve bárminemű támadó cselekmény, azaz agresszió. Az agresszió fogalmát az ENSZ Alapokmánya nem határozza meg, azonban az ENSZ Közgyűlése 1974-ben elfogadta az agresszióról szóló 3314. sz. (XXIX) határozatát, amelyben nem csak definiálta a fogalmat, hanem példákat is hozott annak gyakorlati megjelenési formáira. A határozatot az Alapokmány kvázi-autentikus értelmezésének foghatjuk fel.³⁴¹ A határozat alapján agressziónak tekinthetjük egy vagy több állam fegyveres erejének súlyos következményekkel járó, elsőként való alkalmazását, mégpedig oly módon, hogy az más állam vagy államok szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányult vagy az Alapokmánnyal össze nem férő bármely más módon történt.³⁴² Agressziós cselekménynek minősül többek között egy másik állam területének megtámadása vagy megszállása,³⁴³ egy másik állam területének bombázása,³⁴⁴ vagy az állam területének átengedése egy másik állam számára, hogy onnan agressziós cselekményt hajtson végre,³⁴⁵ de szintén ilyennek minősül fegyveres bandák, csoportok, irreguláris haderők vagy zsoldosok küldése egy másik államba, hogy ott fegyveres erőszakot alkalmazzanak, amely eléri a határozatban említett többi cselekmény intenzitását, emellett pedig az ilyen cselekményekben való komoly részvétel is agressziós cselekménynek minősül.³⁴⁶ Általánosan elfogadott az a nézet, hogy ezek az agressziós cselekmények az erőszak alkalmazásánál súlyosabbnak minősülnek.³⁴⁷

Visszatérve tehát a Biztonsági Tanács hatáskörére és eljárásrendjére, a fentiekben meghatározott három esetben a testület szintén négyféleképpen dönthet: ideiglenes intézkedést hozhat (40. cikk), ajánlást tehet, kötelező erejű határozatot fogadhat el (41. cikk) vagy pedig felhatalmazást adhat erőszak alkalmazására (42. cikk). A célzott likvidálások szempontjából kizárólag az utóbbival szükséges részletesen foglalkozni, hiszen e határozat engedélyezheti erőszak alkalmazását a nemzetközi kapcsolatokban.

Az ENSZ Alapokmány 42. cikke értelmében

³⁴⁰ ENSZ Alapokmány 39. cikk

³⁴¹ KOVÁCS: *Nemzetközi közjog*... 635. o.

³⁴² KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer, 2014. 727-728. o.

³⁴³ 3314 (XXIX). Definition of Aggression. Adopted on 14 December 1974. A/RES/3314. 3. cikk (a) pont

³⁴⁴ A/RES/3314. 3. cikk (b) pont

³⁴⁵ A/RES/3314. 3. cikk (f) pont

³⁴⁶ Az agresszióról szóló 3314. sz. (XXIX) határozat 3. cikk (g) pont

³⁴⁷ KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi*... 728. o.

„Ha a Biztonsági Tanács úgy találja, hogy a 41. Cikkben említett rendszabályok elégtelenek, vagy elégteleneknek bizonyulnak, úgy légi, tengeri és szárazföldi fegyveres erők felhasználásával olyan műveleteket fogantatosíthat, amelyeket a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához, vagy helyreállításához szükségeseknek ítél. Ezek a műveletek az Egyesült Nemzetek tagjainak légi, tengeri és szárazföldi hadereje által fogantatosított tüntető felvonulásból, zárlatból (blokád) vagy egyéb műveletekből is állhatnak.”³⁴⁸

Kajtár az ENSZ BT ilyen jellegű határozatai kapcsán kiemeli, hogy nem tulajdoníthatunk jelentőséget a BT határozatok hallgatólagos, implicit tartalmának, továbbá együttesen sem értelmezhetünk több határozatot úgy, hogy az legitimáljon egy fegyveres támadást, valamint a felhatalmazásnak előzetesnek kell lennie, utólag tehát nem tesz jogszerűvé egy műveletet a BT „jóváhagyása”.³⁴⁹ Ennek értelmében tehát csak az olyan határozatokat tekinthetjük, az erőszak alkalmazására felhatalmazást adóknak, amelyek világosan és egyértelműen engedélyezik az államközi erőszakalkalmazást. A BT határozatok értelmezése nem egyszerű feladat, éppen ezért a Nemzetközi Bíróság a Namíbia tanácsadó véleményében támpontokat adott ehhez a munkához. Ennek értelmében alaposan elemezni kell a döntések nyelvezetét, mielőtt bármilyen következtetést vonunk le a határozat kötelező erejéről, amelyhez a használt kifejezések, a döntés meghozatalához vezető egyeztetések, valamint a felhívott alapokmányi rendelkezések és minden egyéb körülmény vizsgálata szükséges, amely segíthet a határozat jogkövetkezményeinek meghatározásában.³⁵⁰ Nagyon fontos az is, hogy ezek a határozatok nem tekinthetők kötelező erejűnek, szemben a 41. cikk alapján elfogadott döntésekkel.³⁵¹ A határozat felhatalmzó és nem kötelező jellege ettől még nem érinti az államok kötelezettségét, hogy el kell fogadniuk, aki ilyen felhatalmazásra cselekszik, az *jus contra bellum* értelemben jogszerűen jár el. A Biztonsági Tanács ilyen jellegű döntéseinek meghozatalakor általában utal arra, hogy az Alapokmány VII. fejezete szerint jár el,³⁵² és a „minden lehetséges eszköz” vagy „minden szükséges eszköz” fordulatokkal hatalmaz fel erőszak alkalmazására.³⁵³ Ilyenre volt példa 1950-ben a koreai háború idején,³⁵⁴ 1991-ben Kuvait iraki megszállása esetében³⁵⁵ és 2011-ben az emberi jogok súlyos és szisztematikus megsértése miatt Líbiában.³⁵⁶

³⁴⁸ ENSZ Alapokmány 42. cikk

³⁴⁹ KAJTÁR: Az általános... 65-66. o.

³⁵⁰ Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1971, p. 16. 114. bek.

³⁵¹ BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog II. – Különös rész.* Dialóg Campus Kiadó, 2011. 285. o.

³⁵² JOHANSSON, Patrik: Equivocal Resolve? Toward a Definition of Chapter VII Resolutions. *Umeå Working Papers in Peace and Conflict Studies* 7. (2008) 1-2. o.

³⁵³ KAJTÁR: Az általános... 65. o.

³⁵⁴ Security Council Resolution 84 (1950) S/1588 1950. július 7.

³⁵⁵ Security Council Resolution 687 (1991) S/RES/687 (1991) 1991. április 8.

³⁵⁶ Security Council Resolution 1973 (2011) S/RES/1973 (2011) 2011. március 17. A határozat meghozatalának körülményeiről, annak tartalmáról és jogi elemzéséről ld. SÜLYÖK Gábor: Humanitárius intervenció az ezredforduló után. BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herzegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából.* Publikon Kiadó, 2018. 110-113. és 116-117.

Mindebből következően tehát abban az esetben, ha a Biztonsági Tanács felhatalmazást ad egy vagy több államnak arra, hogy erőszakot alkalmazzon egy másik állam területén, akkor ennek keretében akár célzott likvidálási akciókat is végrehajthatnak.

3.2.2. Az ENSZ BT határozata és a célzott likvidálás

Tudomásom szerint az ENSZ BT az értekezés megírásáig egyetlen esetben sem hatalmazott fel egyetlen államot sem *expressis verbis* arra, hogy célzott likvidálásokat hajtson végre egy másik állam területén. Természetesen erre nem is lenne szükség, hiszen a műveleteket bármely erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozat keretein belül meg lehetne tenni, amely nem zárja ki kifejezetten az ilyen jellegű akciókat.³⁵⁷

A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben – amely a célzott likvidálási programok elsődleges pillére – mindezt három olyan BT határozatot fogadtak el, amelyek kapcsolódhatnak az erőszak alkalmazására való felhatalmazáshoz. Mindegyik határozatra egy-egy nagyobb jelentőségű terrorcselekmény elfogadása után került sor. Az első két határozatot a 2001. szeptember 11-én az Egyesült Államokat ért terrortámadásokat követően fogadták el a testület, ezek voltak az 1368. (2001) sz. és az 1373. (2001) sz. döntések. A harmadikat pedig a 2015 novemberében Párizst ért terrorcselekmények után hozták meg, amely a 2249. (2015) sorszámot kapta.

Az 1368. (2001) sz. határozat nem csak elítélte a szeptember 11-én New Yorkot, Washington D. C.-t és Pennsylvaniát ért támadásokat, hanem az ilyen és ehhez hasonló cselekményeket a nemzetközi békét és biztonságot fenyegető eseményként értékelte, ezzel párhuzamosan pedig elismerte az egyéni vagy kollektív önvédelem jogát.³⁵⁸ A 9/11-es események alapjaiban rázták meg a teljes nemzetközi közösséget, így nem csoda, hogy a BT egyhangú szavazás mellett, ellenvélemény és vita nélkül fogadta el a határozatot.³⁵⁹ Hasonlóan járt a BT az 1373. (2001) sz. határozat esetében, amely megismételte a korábbi határozat az önvédelemi jogra való utalását.³⁶⁰

Bár adja magát a következtetés, hogy ezt a határozatot voltaképpen az erőszak alkalmazására szóló felhatalmazásként értelmezzük, ahogy példának okáért Bruhács is teszi,³⁶¹ abból hiányzik a Biztonsági Tanács szükséges szóhasználata, amiben eldönt (*decide*) valamit, vagy pedig felhatalmaz (*authorize*) valamire. Annak ellenére, hogy a „minden szükséges lépés” (*all necessary steps*) szerepel a határozat szövegében, azt a BT a tekintetben emeli ki, hogy kész

³⁵⁷ Az 1973. (2011) sz. BT határozat példának okáért kifejezetten kizárta azt, hogy külföldi megszálló csapatokat küldjenek az állam területére. Ld. SÜLYÖK: Humanitárius... 111. o.

³⁵⁸ Security Council Resolution 1368 (2001) S/RES/1368 (2001) 2001. szeptember 12.

³⁵⁹ ENSZ BT 4370. ülésről készült jegyzőkönyv, S/PV.4370, New York. 2001. szeptember 12.

³⁶⁰ Security Council Resolution 1373 (2001) S/RES/1373 (2001) 2001. szeptember 28.

³⁶¹ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog II...* 285-286 o. A szerző álláspontja nem teljes mértékben egyértelmű, ugyanis a főszövegben egyértelműen fegyveres rendszabályként hivatkozik a határozatokra, apróbetűben azonban kiemeli, hogy ebben az esetben a BT nem a 42. cikk szerint járt el, hanem az 51. cikk szerinti hatásköre értelmében cselekedett. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a BT hatásköre az 51. cikk tekintetében a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében szükséges rendszabályok meghozatalára terjed ki, amely így visszautal a már említett 39-42. cikkek közötti hatáskörökre, ezt azonban a Biztonsági Tanács ilyesformán nem gyakorolta.

megtenni az említett lépéseket válaszul a terrortámadásokra.³⁶² A határozat kapcsán a szakirodalomban sokszor olvasható, hogy az voltaképpen legitímálta a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem lehetőségét, hiszen a kérdéses terrorcselekményeket az al-Kaida, egy terrrorszervezet követte el.³⁶³ Kajtár elemzéséből azonban világossá válik, hogy ez az értelmezés túlzó, ugyanis egyfelől a BT-nek nincs is hatásköre arra, hogy konstitutív jelleggel megállapítson egy fegyveres támadást és egyben engedélyezze is az önvédelem gyakorlását, az ugyanis a megtámadott állam hatáskörébe esik.³⁶⁴ A Biztonsági Tanács azt sem mondta ki, hogy a kérdéses esetben fegyveres támadás történt volna, csak azt, hogy a terrortámadások hatása olyan volt, amely nem zárja ki a fegyveres támadás tényét.³⁶⁵ További problémát jelent az is, hogy a határozat meghozatalának időpontjában a támadó személye nem volt ismert, és így a BT-nek lehetősége sem volt egy meghatározott állammal szembeni fegyveres rendszabályokról dönteni, vagy pontosítani az önvédelemre való utalást, – utóbbi vélhetően nem is állt volna az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság érdekében – így a határozatra inkább úgy tekinthetünk, mint amely egy érzelmileg túlfűtött helyzetben a nemzetközi közösség együttérzéséről tanúskodik, mintsem erőszak alkalmazására felhatalmaz, vagy pedig radikálisan tágítja az önvédelemhez való természetes jogot.³⁶⁶ Ugyan egyetértek Kajtár meglátásával, miszerint sajnálatos, hogy az Afganisztán elleni fellépésre nem a kollektív biztonság rendszerén belül került sor, hiszen a Biztonsági Tanács kifejezte, hogy akár felhatalmazást is adna az erőszak alkalmazására,³⁶⁷ ugyanakkor ez a jelenség rendkívül jól illeszkedik a Dapo Akande és Milanovic nevével fémjelzett, ún. konstruktív kétértelműség (*constructive ambiguity*) doktrínájába is,³⁶⁸ amely dióhéjban annyit tesz, hogy az államok törekednek saját maguk számára minél nagyobb mozgásteret hagyni jogi meggyőződésük kinyilvánításakor, amely sokszor kétértelmű nyilatkozatokhoz, illetve határozatokhoz vezet, amelyben mindenki megkapja amit az adott határozattól várt, de valójában egyértelmű állásfoglalásról nem beszélhetünk.

Ennek a jelenségnek az egyik legékezebb példája, amelyben a konstruktív kétértelműség már „művészi formát” öltött,³⁶⁹ a soron következő 2249. (2015) sz. határozat, amelyben BT francia kezdeményezésre katonai erő alkalmazására hívta fel az ENSZ tagállamait az Iszlám Állam, a Nuszra Front, valamint az al-Kaida és az azzal együttműködő szervezetek vagy csoportok ellen.³⁷⁰ A határozat elfogadását követő ülészakban Franciaország részéről olyan felszólalások hangoztak el, amelyek egyértelművé tették: az államot 2015. november 13-án

³⁶² S/RES/1368 (2001) 5. pont

³⁶³ KAJTÁR Gábor: A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban. Eötvös Kiadó, 2015. 398-405. o.

³⁶⁴ Uo. 423-424. o.

³⁶⁵ Uo. 422. o.

³⁶⁶ Uo. 425-432. o.

³⁶⁷ Uo. 431. o.

³⁶⁸ AKANDE, Dapo – MILANOVIC, Marko: The Constructive Ambiguity of the Security Council's ISIS Resolution, *EJIL:Talk!* 2015. november 21. <https://www.ejiltalk.org/the-constructive-ambiguity-of-the-security-councils-isis-resolution/> (2021. 02. 27.)

³⁶⁹ MILANOVIC, Marko: Accounting for the Complexity of the Law Applicable to Modern Armed Conflicts. In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (szerk.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. OUP, 2019. 45. o.

³⁷⁰ Security Council Resolution 2249 (2015) S/RES/2249 (2015) 2015. november 20. 5. pont

ért terrortámadásokat fegyveres támadásnak tekintik és az eddig és az ezután indítandó válaszcsepásokat az egyéni és kollektív önvédelem jogára alapozzák.³⁷¹ Kiemelkedő jelentősége van a határozatnak abból az okból kifolyólag is, hogy felszólította a nemzetközi közösséget, hogy hangolja össze erőfeszítéseit a terrorizmus jelentette globális fenyegetés ellen.³⁷²

A határozatot értelmezve Akande és Milanovic kiemelik, hogy egy határozatnak nem kötelező ugyan az Alapokmány VII. fejezetére hivatkozni ahhoz, hogy jogilag kötelező erejűvé váljék, azonban mindenképpen felhatalmazást kell, hogy adjon valamire, vagy el kell döntsön valamit.³⁷³ Itt azonban mindenképpen fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az erőszak alkalmazására való felhatalmazó határozatok nem kötelező erejűek az ENSZ tagállamai számára, azok csupán egy lehetőséget adnak számukra, hogy ilyen formában lépjenek fel a nemzetközi béke és biztonság helyreállítása érdekében. Másképpen: amikor a Biztonsági Tanács felhatalmazást adott példának okáért 2011-ben a líbiai intervencióra, senki sem kötelezte arra a NATO tagállamokat, hogy részt is vegyenek a műveletekben, az, hogy ezt megtették, saját szuverén döntésük volt.³⁷⁴ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ezeknek a határozatoknak ne lenne semmiféle joghatása – ti. az erőszak tilalmának megsértése nélkül lehetővé teszik az államközi erőszakalkalmazást – de ez nem keverendő össze a határozat kötelező jellegével.

A 2249. (2015) sz. határozat e tekintetben azonban nem egyértelmű, hiszen csak cselekvésre hívja fel (*calls upon*) az államokat, azzal, hogy a nemzetközi jogban meglévő felhatalmazás(ok) alapján alkalmazzanak fegyveres erőszakot, tehát a BT nem felhatalmazást ad, csak buzdítja, bátorítja a tagállamokat.³⁷⁵ Itt merül fel ismételt a már említett konstruktív kétértelműség. Az államok egy jelentős csoportja ugyanis úgy fogta fel ezt a határozatot, mint ami kvázi lehetővé teszi az erőszak alkalmazását az ISIS ellen Szíriában, így a Biztonsági Tanácsnak az ENSZ Alapokmány 51. cikke értelmében a katonai műveletek megkezdését követően írott leveleikben több állam is utalt erre a határozatra.³⁷⁶ Ezzel szemben Oroszország, Szíria és Irán viszont értelmezheti úgy a határozatot, hogy az ISIS elleni fellépésre Szíria területén belül csak szír hozzájárulással van lehetőség.³⁷⁷ Ezzel tehát voltaképpen a szíriai konfliktus mind a két spektrumán elhelyezkedő nagyhatalom – ti. az Egyesült Államok és Oroszország – megkapta amit akart, egy politikailag kétértelmű dokumentumot, jogi kötőerő nélkül, amelyet úgy értelmeznek, ahogyan csak akarnak.

³⁷¹ ENSZ BT 7565. üléséről készült jegyzőkönyv, S/PV.7565, New York. 2015. november 20. Mr. Delattre felszólalása a szavazás után.

³⁷² S/RES/2249 (2015) 5. pont

³⁷³ AKANDE – MILANOVIC: The Constructive...

³⁷⁴ SÚLYOK: Humanitárius... 111-112. o.

³⁷⁵ S/RES/2249 (2015) 5. pont

³⁷⁶ Pl. Belgium (ld. Letter dated 7 June 2016 from the Permanent Representative of Belgium to the United Nations addressed to the President of the Security Council. S/2015/688. 2016. június 9.) és Németország (ld. Letter dated 10 December 2015 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Germany to the United Nations addressed to the President of the Security Council. S/2015/946. 2015. december 10.) Ezt a kérdést ld. részletesen 3.3. rész.

³⁷⁷ AKANDE – MILANOVIC: The Constructive... MILANOVIC: Accounting for... 46. o.

3.2.3. Részkövetkeztetések

Célzott likvidálásra sor kerülhet a Biztonsági Tanács erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozata alapján is. Kimondottan ilyen határozatot a testület azonban eddig még nem fogadott el és a legismertebb, nem állami szereplőkkel szembeni célzott likvidálási programok nem is támaszthatóak alá egyetlen eddig elfogadott BT döntéssel sem. A testület határozataiban mindenesetre – politikai jellegéhez híven – mesterien egyensúlyozik az állandó tagok politika érdekei között, amely gyakran kétértelmű határozatokhoz vezet, amelyeknek legékesebb példája az elemzett 2249. (2015) sz. határozat. E kétértelműség, mint trend³⁷⁸ pedig még erősebben jelen van az önvédelem jogával kapcsolatos állami gyakorlatban és jogi meggyőződésben.

3.3. Az önvédelem természetes joga

3.3.1. Az önvédelemi norma jellege

Az ENSZ Alapokmány 51. cikke deklarálja az államok önvédelmi jogosultságát, mégpedig a következőképpen

„A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetében az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat meg nem tette. A tagok az önvédelem e jogának gyakorlása során foganatosított rendszabályaikat azonnal a Biztonsági Tanács tudomására tartoznak hozni és ezek a rendszabályok semmiképpen sem érintik a Biztonsági Tanácsnak a jelen Alapokmány értelmében fennálló hatáskörét és kötelességét abban a tekintetben, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása végett az általa szükségesnek tartott intézkedéseket bármikor megtegye.”³⁷⁹

Az önvédelmi jog azonban nem csak nemzetközi szerződéses normaként, hanem szokásjogi szabályként is létezik, némiképp eltérő tartalommal.³⁸⁰ Ezen felül gyakorta kérdésként merül fel, hogy az önvédelem joga elérte-e a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normájának szintjét. Ennek abból a szempontból van kiemelkedő jelentősége, hogy *jus cogens* minőség hiányában e normák megváltoztatása lényegesen egyszerűbb folyamat, szemben a kógens előírásokkal, ezeket ugyanis csak olyan módon lehet megváltoztatni, ahogy az eredeti norma létrejött, azaz a nemzetközi közösségnek mint egésznek az egyetértése szükséges abban, hogy a szabály feltétlen alkalmazást igényel és azt megváltoztatni csak ugyanilyen jellegű más előírással lehetséges.³⁸¹ A *jus contra bellum* joganyagában az önvédelem joga az egyik, ha nem a legvitatottabb terület, ennek megfelelően pedig abban sem mutatkozik egyetértés, hogy az eléri-e a *jus cogens* által megkívánt szintet. Kajtár az önvédelmet és az erőszak tilalmát egy kógens normaként fogja fel, lévén, hogy utóbbi előbbi kivételét jelenti, következésképpen pedig az egyik feltétlen alkalmazást igénylő minősége magával hozza a

³⁷⁸ MILANOVIC: Accounting for... 46-47. o.

³⁷⁹ ENSZ Alapokmány 51. cikk

³⁸⁰ Nicaragua ügy 176. bek.

³⁸¹ VCLT 53. cikk

másik ilyen jellegét is.³⁸² Hasonló álláspontot foglal el egyebek mellett Tom Ruys,³⁸³ és Orakhelashvili is.³⁸⁴ Ezzel szemben Yoram Dinstein viszont arra figyelmeztet, hogy korántsem biztos, hogy az önvédelmi jog *jus cogens* minőségű.³⁸⁵ James A. Green pedig egyenesen odáig megy, hogy az erőszak tilalmának feltétlen alkalmazást igénylő minőségét is tagadja.³⁸⁶ A fentiekén túl az NJB sem veszi fel az önvédelmet a kógens normákból képzett saját – bár még csak vázlat jellegű – listájára.³⁸⁷

Ahogy fentebb kifejtettem, a magam részéről az erőszak tilalmának normáját egyértelműen *jus cogens* minőségűnek fogom fel, amelyből azonban nem következik, hogy a tilalommal nem érintett „kivételek” is – ti. hozzájárulás, BT határozat és önvédelem – ebből fakadóan feltétlen alkalmazást igényelnének. Ettől természetesen még nem kizárt, hogy a hozzájárulás és az önvédelem joganyaga – a Biztonsági Tanács döntései szokásjogi megalapozás hiányában nem esnek ebbe a körbe – szintén kógens minőségűvé váljon. Egyetértve Kajtár levezetésével³⁸⁸ a normatani érveket leszámítva – ti. az önvédelem joga az erőszak tilalmának kivétele, így mindkét norma *jus cogens* – az önvédelem természetes jogának szabályait a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályaként fogadom el.

3.3.2. Az önvédelmi norma tartalma

Az önvédelem jogának számos neuralgikus pontja van, amelyek értelmezést és elemzést kívánnak. Így különösen választ kell adni arra a kérdésre, hogy milyen feltételek fennállása esetén ki és ki ellen folyamodhat önvédelemhez, továbbá a védekezésnek milyen követelményeknek kell megfelelnie. Ezek köré épülnek fel az önvédelem jogának legvitatottabb kérdései: a megelőző önvédelem problematikája, valamint a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem.

Az ENSZ Alapokmány 51. cikke alapján az önvédelmi jog aktiválódásának feltétele a fegyveres támadás.³⁸⁹ Hagyományosan a fegyveres támadás értelmezéséhez egy mennyiségi és minőségi tényezőt használhatunk.³⁹⁰

A mennyiségi tényező vizsgálatához először is utalni kell három egymáshoz kapcsolódó fogalom kapcsolatára, ezek pedig az erőszak alkalmazása, az agresszió és a fegyveres támadás. Ahogy azt az erőszak tilalmának vizsgálatakor már bemutattam, az erőszak alkalmazásának rendkívül alacsony intenzitási küszöbe van, az alól csak nagyon szűk körben létezhetnek

³⁸² KAJTÁR: Önvédelem... 125. o. A szerző ezek mellett számos más, történeti, módszertani, normatechnikai, kontextuális és teleologikus, valamint rendszertani érvet felhoz az önvédelem jogának *jus cogens* minősége mellett. Uo. 124-127. o.

³⁸³ RUY, Tom: 'Armed Attack' and Article 51 of the UN Charter – Evolutions in Customary Law and Practice. CUP, 2010. 28. o.

³⁸⁴ ORAKHELASHVILI: *Peremptory*... 51. o.

³⁸⁵ DINSTEIN, Yoram: *War, Aggression and Self-Defence, 6th edition*. CUP, 2017. 199. o. A szerző mindenesetre elfogadja az erőszak tilalmának *jus cogens* jellegét. Uo. 316. o.

³⁸⁶ GREEN: *Questioning*... 215-257. o.

³⁸⁷ A/CN.4.L.936. Annex

³⁸⁸ KAJTÁR: *A nem állami*... 166-169. o. KAJTÁR: Önvédelem... 124-127. o.

³⁸⁹ ENSZ Alapokmány 51. cikk

³⁹⁰ KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi*... 740-741. o.

kivételek.³⁹¹ Az agresszió meghatározásakor az ENSZ Közgyűlése a fogalmat az erőszak alkalmazáson belül helyezte el, annak is – egyebek mellett – a „legkomolyabb és legveszélyesebb” (*most serious and dangerous*) változataként nevesítve azt.³⁹² A fegyveres támadást pedig a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben az erőszakalkalmazás legsúlyosabb (*most grave*) formájának nevezte.³⁹³ Ebben a döntésben azonban a NB gyakorlatilag összemosta az agresszió és a fegyveres támadást fogalmát, mintegy szinonimaként tekintve a kettőre.³⁹⁴ Kajtár szerint ugyanakkor az agresszió és a fegyveres támadás rész-egész viszonyt feltételez, mégpedig úgy, hogy minden fegyveres támadás agresszió, de nem minden agressziós cselekmény lesz önmagában fegyveres támadás.³⁹⁵ Bárhogyan is, a következőekben az agressziós határozat tényállásainak segítségével hívásával értelmezem a *jus ad bellum* területéhez tartozó betudási szabályokat az önvédelem alkalmazhatóságának szempontjából.

Ehhez a problémakörhöz tartozik az ún. összeadódási elmélet is, amelynek alapján ha egy meghatározott incidens nem is éri el a fegyveres támadás szintjét, de egy eseménysorozat részeként fogható fel, akkor az ebbe a láncolatba tartozó események „összeadódhatnak”, amely így lehetőséget biztosíthat önvédelem alkalmazására.³⁹⁶ A Nemzetközi Bíróság úgy tűnik, hogy elfogadja az összeadódási elmélet létezését, ugyanis az Olajfúrótornyok ügyben kimondta, hogy „[m]ég összeadódva figyelembe véve is, és fenntartva, ahogyan már megjegyeztük, az iráni felelősség kérdését, ezek az incidensek nem tűnnek a Bíróság számára olyanok, mint amelyek az Egyesült Államok elleni fegyveres támadásként lennének értékelhetők [...]”³⁹⁷ Nagyon hasonló megfogalmazást alkalmazott a NB a Kongó kontra Uganda ügyben, ahol szintén azt állította, hogy „[a] Bíróság úgy véli, hogy az előtte fekvő bizonyítékok alapján, még ha ezeknek a sajnálatos támadásoknak a sorozatát összeadódva vennénk is figyelembe, akkor sem lennének betudhatóak a Kongói Demokratikus Köztársaságnak”³⁹⁸ E tekintetben azonban sokkal inkább osztom Noam Lubell álláspontját, aki szerint az összeadódási elmélet két jelentős problémába is ütközik. Egyfelől az önvédelem joga arra épül, hogy az államot fegyveres támadás érte, amelynek visszaverésére erőszakkal szükséges reagálni, máskülönben nem szüntethető meg az államot fenyegető veszély. Az olyan támadások esetében azonban, amelyek egyenként nem érik el a fegyveres támadások szintjét, nem biztos, hogy azok akár „összeadódva” olyan fenyegetést jelentenek, amelyre önvédelemmel szükséges reagálni, hiszen ezek a támadások már *per definitionem* véget értek. Másfelől pedig, ha úgy tekintünk az összeadódási elméletre, mint amely egy jövőbeli támadás

³⁹¹ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 23-25. o.

³⁹² Az agresszióról szóló 3314. sz. (XXIX) határozat. Preambulum. KAJTÁR: *A nem állami...* 59. o.

³⁹³ Nicaragua ügy 191. bek.

³⁹⁴ MILANOVIC, Marko: Special Rules of Attribution of Conduct in International Law. *International Law Studies*. 96. (2020) 332. o. Nicaragua ügy 193. bek.

³⁹⁵ KAJTÁR: *A nem állami...* 75. o. A szerző az Alapokmány nyelvtani, rendszertani és teleologikus értelmezéséből vezeti le az állítását, amelyet gyakorlati megfontolásokkal is alátámaszt. Eszerint bizonyos agressziós tényállásokhoz többtelelemeknek kell teljesülnie ahhoz, hogy fegyveres támadásról beszélhessünk. Uo. 75-81. o.

³⁹⁶ LUBELL: *Extraterritorial...* 54. o.

³⁹⁷ Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Judgment, I.C.J. Reports 2003, p. 161. (a továbbiakban: Olajfúrótornyok-ügy) 64. bek.

³⁹⁸ Kongó kontra Uganda-ügy 146. bek.

elhárítása szükségességének bizonyítását teszi lehetővé, már a megelőző önvédelem eléggé vitatott vízeire evezünk.³⁹⁹ Erre a kérdésre lentebb részletesen kitérek.⁴⁰⁰

A mennyiségi tényező mellett a fegyveres támadás minőségi tényezőjének vizsgálata is szükséges. Ez dióhéjban arra a kérdésre ad választ, hogy kitől származó fegyveres támadás esetén beszélhetünk az önvédelem jogának aktiválásáról. Elsőként célszerű utalni arra, hogy a *jus ad bellum* rendszere az államközi erőszak visszaszorítására jött létre, így tehát amennyiben a fegyveres támadás egy államtól származik, a megtámadott államnak minden további nélkül lehetősége van arra, hogy éljen önvédelmi jogával. Ugyanez már nem mondható el a nem állami szereplőktől származó támadások esetében, hiszen egyfelől a nem állami szereplők önmagukban nem is sérthetik meg az erőszak tilalmát, hiszen az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdése nem kötelezi ezeket az aktorokat, következésképpen pedig fegyveres támadást – ti. a fegyveres támadás az erőszak alkalmazásának legsúlyosabb formája, azaz alesete – sem követhetnek el, kivéve ha azok betudhatóak legalább egy államnak.⁴⁰¹ Másfelől a *jus contra bellum* rendszere alapvetően nem tiltja az ilyen szereplőkkel szembeni erőszakalkalmazást akkor, ha azok a megtámadott állam területén belül működnek.⁴⁰² Mi történik azonban olyankor, amikor a nem állami szereplő egy másik állam területéről fejt ki tevékenységét? A *jus ad bellum* hagyományos – 2001. szeptember 11. előtti – értelmezésében ilyen helyzetben csak akkor lehetett önvédelmi cselekményt fogatosítani, ha a nem állami szereplő fegyveres támadás szintjét elérő akciója betudható volt egy államnak.⁴⁰³ Ennek a kérdésnek a megítélése a 2000-es évek elejétől drámaian megváltozott, ugyanis az államok gyakorlatában egyre erőteljesebben jelent meg a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem gondolata, amelyet számos szerző már az erre irányuló jogi normák megváltozásaként fog fel.⁴⁰⁴ Lentebb erre kérdésre is részletesen kitérek.⁴⁰⁵

Az önvédelmi norma tartalmának vizsgálatakor arra is figyelemmel kell lenni, hogy milyen feltételek teljesülése mellett lehet gyakorolni ezt az állami jogosítványt. Ezek a feltételek nem mások, mint a szükségesség és arányosság követelményei, amelyeket Nemzetközi Bíróság a

³⁹⁹ LUBELL: *Extraterritorial...* 53-54. o.

⁴⁰⁰ IV. fejezet 3.3.2.1. rész

⁴⁰¹ KAJTÁR Gábor: A nem állami szereplők elleni fegyveres fellépés lehetőségei és problémái. In FARKAS Ádám – VÉGH Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézmények és jogi kihívások.* Zrínyi Kiadó, 2020. 94-95. o.

⁴⁰² MARTIN: *Going...* 236. o. SPITZER Jenő: Önvédelem versus terrorizmus – Az erőszak tilalma és az önvédelem joga a nemzetközi jogban, különös tekintettel az Iszlám Állam elleni nemzetközi fellépés lehetőségeire. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2019. 32. o.

⁴⁰³ MOIR: *Reappraising...* 26-28. o. CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 61. o. Nicaragua ügy 195. bek.

⁴⁰⁴ LUBELL, Noam: *Fragmented Wars – Multi-Territorial Military Operations against Armed Groups.* In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (szerk.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare.* OUP, 2019. 5. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 803. o.

⁴⁰⁵ IV. fejezet 3.3.2.2. rész

Nicaragua ügyben szentesített,⁴⁰⁶ továbbá későbbi gyakorlatában következetesen fenn is tartott.⁴⁰⁷

A szükségesség és arányosság követelménye az 1837-es Caroline-ügy kapcsán az ún. Webster-formulán⁴⁰⁸ keresztül szivárgott át a mai nemzetközi jogba.⁴⁰⁹ A Caroline-ügy röviden az Egyesült Királyság erőszakalkalmazásáról szólt kanadai lázadók, illetve amerikai támogatóik ellen az Egyesült Államok területén belül. A lázadók elfoglaltak egy szigetet brit-kanadai területen, amelyről ágyúzták Kanadát és invázió veszélyével is fenyegettek. A brit erők válaszul megtámadták, majd pedig felgyújtották a Caroline nevű gőzhajót, amelyet a lázadók személyek és fegyverek szállítására használtak az Egyesült Államokból az általuk elfoglalt szigetre.⁴¹⁰ Az ügy pikantériája, hogy az elmúlt immár lassan kétszáz év alatt fokozatosan veszett el az ügy valódi tényállása, ameddig egy olyan kitalált ügyet nem kaptunk, amely végül már csak nevében emlékeztetett az eredeti eseményekre.⁴¹¹ Kajtár találóan meg is jegyzi, hogy „a *Caroline nem sülyedt el 1837-ben*, hanem a mai napig meghatározó szerepet játszik a *jus contra bellum* vizein.”⁴¹² Ugyanakkor „[a] szakirodalom gyakorlatilag összes módszertani és dogmatikai tévedése és ideológiai elkötelezettsége tetten érhető a Caroline elpusztításának átértékelésében, ismételt elsüllyesztésében újra kiemelésében és dokkolásában.”⁴¹³ A Caroline-ügyre való hivatkozás ma már téves, az pusztán természetjogi alapú lehet, hiszen 1837-ben nem beszélhettünk a mai értelemben vett, az erőszak alkalmazását legitimáló önvédelemi jogról, mivel akkor még nem is létezett az ENSZ Alapokmány, és annak 2. cikk (4) bekezdése vagy azzal egyenértékű szokásjogi szabály, amely meghatározta volna az erőszak tilalmát, és semmi sem korlátozta az államok háborúindítási jogát. Az önvédelem/önfenntartás csupán egy metajogi formula volt, amely politikai igazolása lehetett az agresszióknak. Az ügy helyes értelmezése, hogy az inkább a szükséghelyzetre alapozta a beavatkozást.⁴¹⁴ Ezen felül azt is rögzíteni szükséges, hogy még a XIX. században sem volt teljes mértékben egyértelmű a Webster-formulára való hivatkozás, ugyanis konkrétan egy évvel korábban maga az Egyesült Államok is ennek éppen az ellenkezőjét állította egy Mexikóval szemben fennálló vitájában.⁴¹⁵ Bárhogyan is, a Caroline-ügy minden problémája

⁴⁰⁶ Nicaragua ügy 194. bek. KAJTÁR: *A nem állami...* 96-97. o.

⁴⁰⁷ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226. (a továbbiakban: Nukleáris fegyverek legalitása ügy) 41. bek. Olajfúrótornyok-ügy 43. bek. Kongó kontra Uganda ügy 147. bek.

⁴⁰⁸ A Webster-formula szerint „az önvédelem olyan azonnali, mindent elsöprő szükségszerűség, amely nem hagy lehetőséget más eszközök igénybevételére és nem hagy időt a megfontolásra.” Ld. KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi...* 742. o.

⁴⁰⁹ KAJTÁR: *A nem állami...* 95. o.

⁴¹⁰ Az események rendkívül részletes és történelmileg hű leírását ld. FORCESE, Craig: *Destroying the Caroline – The Frontier Raid that Reshaped the Right to War*. Irwin Law, 2018. 9-55. o. Rövid összefoglalását ld. MARTIN: Challenging 403. o.

⁴¹¹ A történelmi tények torzulását ld. FORCESE: *Destroying...* 263. o.

⁴¹² KAJTÁR: *A nem állami...* 312. o.

⁴¹³ Uo. 312-313. o.

⁴¹⁴ Uo. 96-97. és 316-320. o. Ebben az időben főként az angolszász világban Emer de Vattel nyomán az önvédelmet szembeállították a háborúval, előbbit pedig az önfentartáshoz kötötték, korlátja pedig a szükségesség volt. Ld. FORCESE: *Destroying...* 139. o.

⁴¹⁵ GURMENDI, Alonso: The Other Carolines. *Opinio Juris*. 2020. február 17. <http://opiniojuris.org/2020/02/17/the-other-carolines/> (2021. 03. 01.)

ellenére strukturálta azt ahogy az önvédelemről gondolkozunk a nemzetközi jogban. Craig Forcese ezért egyfajta „közös nyelvtanként” (*shared grammar*) hivatkozik rá.⁴¹⁶

Ezt követően meg kell határozni a szükségesség és arányosság tartalmát. A szükségesség esetében egy viszonylag egyértelmű követelménnyel találkozunk: az önvédelem addig jogszerű, ameddig az a támadás elhárítása vagy visszaverése érdekében szükséges, így az nem ölthet megtorló, büntető vagy megelőző jelleget.⁴¹⁷ A szükségesség tesztjéhez kapcsolódik még alapvetően két problémakör, egyfelől az ún. „vonakodik vagy képtelen” elmélet, amelyről a későbbiekben részletesen is lesz szó,⁴¹⁸ másfelől pedig az ún. „azonnalosság” követelménye. Kajtár szerint az azonnalosság követelményét a nemzetközi szokásjog nem támasztja alá, állításának igazolására pedig a Falkland-szigeteki konfliktust emelte ki, ahol az Egyesült Királyság annak ellenére élt jogszerűen az önvédelmi jogával – a nemzetközi közösség szerint –, hogy csak hetekkel később kezdett a védekező műveltekbe.⁴¹⁹ A szakirodalomban azonban vannak ettől eltérő álláspontok is, Tibori-Szabó Kinga például fenntartja az azonnalosság követelményét, ugyanakkor ő is figyelmeztet arra, hogy nem határozható meg konkrétan, hogy milyen időintervallumon belül engedhető meg a támadás, azt sokkal inkább minőségi attribútumok alapján szükséges megállapítani.⁴²⁰ A szerző szerint a Falkland-szigetek megszállása azért sem támasztja alá az azonnalosság követelmények hiányát, mert az Egyesült Királyság már a megszállás előtt intézkedett több hadihajó a térségbe irányításáról, valamint a támadás napján már a brit kabinet döntést is hozott a szigetek felszabadításáról, a földrajzi távolság miatt azonban négy hétbe tellett, mire az ellenségeskedés valóban megkezdődött.⁴²¹ Az azonnalosság követelményét a szükségességen belül a Nemzetközi Bíróság is alátámasztotta a Nicaragua ügyben.⁴²²

Az arányosság követelményének meghatározása már korántsem ilyen egyszerű feladat, ugyanis az alapvetően három különálló dolgot is jelenthet: egyfelől érthetjük alatta azt, hogy az állam önvédelem gyakorlása során nem használhat több erőszakot, mint amennyi szükséges, másfelől jelentheti azt, hogy a védekezésnek mennyiségileg összemérhetőnek kell lennie a támadással, végül megkövetelheti azt is, hogy az önvédelemmel okozott kár ne legyen aránytalan az elérendő céllal.⁴²³ A Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben a fegyveres támadás mértékével arányos önvédelem mellett tette le a voksát.⁴²⁴

⁴¹⁶ FORCESE: *Destroying...* 246. o.

⁴¹⁷ GRAY, Christine: *International Law and the Use of Force. 3rd Edition.* OUP, 2008. 150. o. KAJTÁR Gábor: Az erőszak tilalma. In JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia.* 2018. március 16. <https://ijoten.hu/szocikk/az-croszak-tilalma> (2021. 03. 01.) 49. bek.

⁴¹⁸ IV. fejezet 3.3.2.2. rész

⁴¹⁹ KAJTÁR: Az erőszak... 50. bek. Az esetről részletesen ld. HENRY, Etienne: *The Falklands/Malvinas War—1982.* In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach.* OUP, 2018. 361-378. o.

⁴²⁰ TIBORI-SZABÓ Kinga: *Anticipatory Action in Self-Defence – Essence and Limits under International Law.* Springer, 2011. 300-301. o.

⁴²¹ Uo. 299-300. o.

⁴²² Nicaragua ügy 237. bek.

⁴²³ AKANDE, Dapo – LIEFLÄNDER, Thomas: *Clarifying Necessity, Imminence, and Proportionality in the Law of Self-Defence.* *The American Journal of International Law* 107. (2013) 566. o.

⁴²⁴ Nicaragua ügy 176. és 237. bek. KAJTÁR: Az erőszak... 51. bek. AKANDE – LIEFLÄNDER: *Clarifying...* 567. o.

Végül, de nem utolsó sorban arra a kérdésre is választ kell tudni adni, hogy az önvédelem jogszerűségét mikor kell vizsgálni? Egy elhúzódozó önvédelmi helyzetben például minden egyes támadás esetében szükséges lefolytatni az önvédelem megengedhetőségének vizsgálatát? Craig Martin a célzott likvidálási programok kapcsán úgy érvel, hogy az egyéni mérlegelés követelménye tarthatatlan, azt sokkal inkább a teljes programra vetítve kell elvégezni, amely így végső soron egy folyamatos fegyveres támadásra adott válaszként értelmezendő.⁴²⁵ Egy ilyen értelmezés bár kecsegtető, de mégis nagyon közel áll ahhoz, hogy az önvédelmet voltaképpen nem a konkrét támadás visszaverésére használjuk, hanem a teljes győzelemig a támadó felett,⁴²⁶ ez azonban kiüresíti a szükségesség és arányosság tesztjeit.⁴²⁷

A következőkben az önvédelem jogának két talán legvitatottabb területét tekintem át röviden, ezek ugyanis szükségesek a célzott likvidálási programok *jus ad bellum* jogszerűségének megítéléséhez.

3.3.2.1. A még be nem következett támadással szembeni önvédelem problémája

Elsőként feltétlenül szükséges rögzíteni azt, hogy az ENSZ Alapokmány az önvédelem jogának meghatározásakor alapvetően kizárta a még be nem következett támadással szembeni önvédelemre való hivatkozás lehetőségét. Az Alapokmány szövege ugyanis egy már bekövetkezett fegyveres támadásról beszél, amely még ha a magyar nyelvű változat e tekintetben nem is világos („fegyveres támadás esetében”), addig az angol („*if an armed attack occurs*”) valamint a francia („*l’objet d’une agression armée*”) nyelvtani értelmezése ezt mindenképpen alátámasztja.⁴²⁸ A *travaux préparatoires* pedig egyértelműen azt mutatja, hogy az alapító atyák szándékosan alkalmazták a már bekövetkezett támadás formulát, mégpedig azért, hogy kizárják a támadást megelőző önvédelem lehetőségét.⁴²⁹

A még be nem következett támadással szembeni önvédelem problémájának megoldását tovább nehezíti az a fogalmi zavar, amivel e tekintetben találkozunk. Martin felhívja a figyelmet arra, hogy egyes szerzők szinonimaként tekintenek a preemptív és a preventív önvédelemre, míg mások szerint a preemptív önvédelem megegyezik a megelőző önvédelem (*anticipatory self-defense*) fogalmával,⁴³⁰ azaz nincsen a szakirodalomban egységesen használt elnevezése ezeknek a jelenségeknek.⁴³¹

Lubell példának okáért különbséget tesz a megelőző önvédelem és a preemptív önvédelem között. Míg az első esetben egy meghatározott esemény megelőzéséről van szó, addig utóbbinál nincs biztos információ egy meghatározott fenyegetésről, az sokkal inkább

⁴²⁵ MARTIN: *Going...* 243-244. o.

⁴²⁶ DINSTEIN: *War...* 286-287. o.

⁴²⁷ KAJTÁR: *A nem állami...* 367. o.

⁴²⁸ ENSZ Alapokmány 51. cikk

⁴²⁹ KAJTÁR: *A nem állami...* 98. o.

⁴³⁰ MARTIN: *Challenging...* 415-416. o.

⁴³¹ Christine Gray például úgy tűnik szinonimaként tekint mindhárom említett fogalomra. Ld. GRAY: *International...* 161. és 208. o.

potenciálisan következik be, valamikor a kérdéses jövőben.⁴³² Ez látszólag szembe megy azokkal a nézetekkel amelyek a küszöbön nem álló fenyegetésekkel szembeni önvédelemre a preventív jelzõt használják.⁴³³ Tibori-Szabó ezzel szemben szinonimaként tekint a megelőző önvédelemre és a preemptív önvédelemre, amelyet el kell különíteni a preventív önvédelemtõl, amelyet a potenciális fenyegetésekre tart fenn. A szerzõ szerint ezektõl eltérõ a kiigazító önvédelem (*remedial self-defense*), amelynek két kategóriája van: a már bekövetkezett támadással szembeni önvédelem, illetve a feltartóztató önvédelem (*interceptive self-defense*).⁴³⁴ Kajtár más megközelítést alkalmaz és a megelőző önvédelemmel állítja szembe a már bekövetkezett támadásokkal szembeni önvédelemet, amelynek egy alelete a feltartóztató önvédelem. Elõbbi azokat a cselekményeket jelöli, amelyek egy már megindult fegyveres támadás ellen irányulnak, utóbbi pedig a még be nem következett támadásokra kíván reagálni.⁴³⁵ A megelőző önvédelmen belül pedig két további kategóriát különböztet meg, a preemptív, illetve preventív önvédelmet, ahol az elõbbi a küszöbön álló fenyegetettségekkel szembeni önvédelmet, míg utóbbi a nem közvetlen fenyegetéseket jelöli.⁴³⁶

A fentiek tõl némiképpen eltérõen a magam részérõl Ruys álláspontját fogadom el helyesnek, aki szerint különbésget kell tenni reaktív és megelőző önvédelem között, ahol az elõbbi egy már bekövetkezett, míg utóbb egy még be nem következett fegyveres támadásra reagál. A feltartóztató önvédelem azonban a szerzõ véleménye szerint – Kajtárral ellentétben – nem a reaktív önvédelem egy alkategóriája, hanem a megelőző és a már bekövetkezett támadás metszéspontjában helyezkedik el.⁴³⁷ Ettõl függetlenül álláspontom szerint a feltartóztató önvédelem esetében inkább a megelőzés irányába tolnak el a hangsúlyok, hiszen egyfelõl a támadás hatásai még nem következtek be, másfelõl pedig koránt sem egyértelmű, hogy mi az a pont, amelytõl már egy megindult fegyveres támadásról beszélünk. Tibori-Szabó és Dinstejn példának okáért Japán pearl harbori támadása kapcsán fogalmazott meg eltérõ véleményt ezzel kapcsolatban.⁴³⁸

Ami a még be nem következett támadással szembeni önvédelem jogszerûségének vizsgálatát illeti, célszerû azzal az állítással kezdeni, hogy a nemzetközi jog egyértelműen elítéli a preventív, tehát a potenciális fenyegetésekkel szembeni önvédelmet, ez tehát tilos a hatályos nemzetközi jogban.⁴³⁹ Az államok gyakorlata is alátámasztja ezt a vitán felül álló tételt. Elég csak utalni az 1981-ben bekövetkezett Osirak erõmű izraeli lebombázására, amelyet a nemzetközi közösség egyöntetűen elítélt.⁴⁴⁰

⁴³² LUBELL: *Extraterritorial*... 55. o.

⁴³³ RUY: 'Armed Attack'... 320. o. KAJTÁR: Az erõszak... 53. bek.

⁴³⁴ TIBORI-SZABÓ: *Anticipatory*... 10-11. A feltartóztató önvédelem legnagyobb támogatója Yoram Dinstejn, aki szembeállítja azt a preemptív, preventív és megelőző önvédelem kategóriájával is. Ld. DINSTEIN: *War*... 231. o.

⁴³⁵ KAJTÁR: Az erõszak... 53. bek.

⁴³⁶ Uo. 53-54. bek.

⁴³⁷ RUY: 'Armed Attack'... 253. o.

⁴³⁸ TIBORI-SZABÓ: *Anticipatory*... 297-298. o. DINSTEIN: *War*... 231-233. o.

⁴³⁹ KAJTÁR: Az erõszak... 54. bek.

⁴⁴⁰ RUY, Tom: Israel's Airstrike Against Iraq's Osirac Nuclear Reactor—1981. In RUY, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 329. és 332. o.

A megelőző vagy preemptív önvédelem megítélése ennél már lényegesen több problémába ütközik. Érdekes, hogy a szakirodalomban látható jelentős eltérések a megelőző önvédelem megengedhetősége kapcsán nem abból erednek, hogy tévesen értelmeznék a nemzetközi jog elmúlt néhány évtizedben végbement változásait, éppen ellenkezőleg a kiindulási pont más és ez vezet teljesen eltérő eredményekre.

Tibori-Szabó azon az állásponton van, hogy mivel az ENSZ Alapokmányát megelőzően lehetőség volt preemptív önvédelmet alkalmazni és az ENSZ Alapokmány elfogadása nem változtatta meg egyben az erre vonatkozó nemzetközi szokásjogot, ezért 1945 után is lehetőség van hivatkozni megelőző önvédelemre.⁴⁴¹ Ezzel szemben Ruys szerint a szokásjog és az Alapokmány konvergáltak egymáshoz, tehát nem tartható, hogy annak elfogadása után két lényegében eltérő rendszer párhuzamosan lett volna jelen a nemzetközi jogban.⁴⁴² Dinstein szintén azon az állásponton van, hogy a megelőző önvédelem történelmi példái nem használhatóak 1945 után, hiszen az nem lenne összeegyeztethető az Alapokmány szövegével.⁴⁴³ A magam részéről e tekintetben úgy vélem, hogy elképzelhetetlen, hogy az 1945 előtti szokásjog változatlan formában fennmaradt volna egy olyan jelentőségű nemzetközi szerződés elfogadását követően, mint az ENSZ Alapokmánya, amelynek szabályai a *jus contra bellum* rendszerén belül részben legalábbis maguk is szokásjogi normákká váltak, lerontva a korábbi ilyen normák hatályát, sőt egyes előírások még a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normáinak szintjére is emelkedtek, amelyek természetesen szintén nem lehetnek ellentétesek az azonos tárgykörre vonatkozó szokásjogi normákkal. Az Alapokmány egyes szabályainak *jus cogens* minősége tehát önmagában zárja ki egy az Alapokmánytól lényegesen eltérő szokásjogi normarendszer létezését. Mivel az ENSZ Alapokmány 1945-ben a fegyveres támadás bekövetkeztéhez kötötte az önvédelmi jog gyakorlását, ezért nincs más lehetőség mint azt a következtetést levonni, hogy ekkor a nemzetközi jog tiltotta a megelőző önvédelmi akciókat.

De mi a helyzet az 1945 és az értekezés megírása között eltelt közel 80 évvel? Változtatott ez az időszak az önvédelem jogának *jus cogens* jellegű szabályain, azaz létrejött egy olyan norma, amely lehetővé tette a megelőző önvédelmet a nemzetközi jogban? Ezzel ellentétes kérdésre – ti. létrejött-e olyan norma, amely megtiltotta ezidő alatt a megelőző önvédelmet – még Tibori-Szabó, aki támogatja a megelőző önvédelmet is nemlegesen felel,⁴⁴⁴ ebből tehát az a következtetés vonható le, hogy a nemzetközi jog nem változott ebben az időszakban. Az állami gyakorlatot szemlélve még az 1967-es, ún. hatnapos háború jogi megítélésében – amely sokak szerint a megelőző önvédelem elfogadásának iskolapéldája –⁴⁴⁵ sem találunk hivatkozást egy még be nem következett fegyveres támadás elleni önvédelemre, Izrael

⁴⁴¹ TIBORI-SZABÓ: *Anticipatory...* 283-286. o.

⁴⁴² RUYS: 'Armed Attack'... 19. o.

⁴⁴³ DINSTEIN: *War...* 223. o. A fent említett Caroline ügyre való hivatkozás pedig még a történelmi tényekkel is ellentétes lenne, ugyanis ott szó sem volt megelőző önvédelemről, a támadás már hosszú ideje folyamatban volt. Ld. FORCESE: *Destroying...* 215. o.

⁴⁴⁴ TIBORI-SZABÓ: *Anticipatory...* 283-284. o.

⁴⁴⁵ Ezekről a nézőpontokról ld. QUIGLEY, John: *The Six Day War—1967*. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 138-140. o.

ugyanis – legalábbis kezdetben – nem hivatkozott erre magatartásának alátámasztásaként, hanem egy már bekövetkezett támadást említett, amely a környező arab államoktól származott.⁴⁴⁶ Mindebből tehát azt a következtetést lehet levonni, hogy a hatályos nemzetközi jog nem engedi meg a megelőző csapásokkal szembeni önvédelmet, annak ellenére, hogy a küszöbön álló támadásokkal szembeni válaszcsepítés lehetőségét a nemzetközi jogászok jelentős többsége elfogadja.⁴⁴⁷ A már megindult támadások esetében viszont azokban az esetekben, amikor valóban visszafordíthatatlan a támadás és már érezhetőek annak hatásai, az önvédelem megengedhető lehet.⁴⁴⁸ Azonban itt is kifejezetten hangsúlyos a megszorító értelmezés.

3.3.2.2. A nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem problémája

A nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem problémájának rendkívül gazdag irodalma van a nemzetközi jogban, ehelyütt csak az állami gyakorlat és a szakma által levonható legfontosabb következtetésekre fókuszálok. Elősként arra a kérdésre szükséges választ adni, hogy miként rendelkezett a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelemről a nemzetközi szokásjog 1945, azaz az ENSZ Alapokmány elfogadása előtt.

Terry D. Gill és Tibori-Szabó Kinga azon az állásponton vannak, hogy 1945 előtt lehetett önvédelmet gyakorolni nem állami szereplőkkel szemben is, mégpedig közvetlen módon.⁴⁴⁹ E következtetést a magam részéről is osztom, azzal kiegészítve az állítást, hogy természetesen az erőszak tilalmának hiányában⁴⁵⁰ értelemszerűen önvédelemről – mint a tilalom alóli „kivételről” sem beszélhetünk, így az ilyen aktorok elleni cselekmények nem önvédelemnek, hanem helyesebben önszegélynek voltak felfoghatók.⁴⁵¹ Az ENSZ Alapokmányának elfogadása azonban képes lehetett-e változtatni ezen helyzeten? Gill és Tibori-Szabó szerint nem, ugyanis az Alapokmány nem tiltotta meg a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelmet, vagy pedig egyszerűen nem rendezte ezt a kérdést.⁴⁵² Ez a nézőpont azonban jelentősen szembehelyezkedik a szakma többi részének álláspontjával, akik egyöntetűen rögzítik azt, hogy 1945 és 2001 között nem volt kérdés: önvédelmet alkalmazni csak államközi fegyveres támadás bekövetkezése esetén lehetett.⁴⁵³ Ahogyan arra a megelőző önvédelem esetében is rávilágítottam, az nem lehetséges, hogy az Alapokmány elfogadása

⁴⁴⁶ GRAY: *International...* 161. o. QUIGLEY: *The Six Day...* 131-132. o. Mára Izrael megelőző önvédelemi esetként fogja fel az eseményeket, ami már 1967-ben megjelent, miszerint Izrael kezdte az ellenségeskedést. 134-135. o.

⁴⁴⁷ KAJTÁR: *Az erőszak...* 55. bek. Sőt 2005-ben az akkor ENSZ főtitkár Kofi Annan szintén úgy nyilatkozott, hogy a küszöbön álló fenyegetések elleni fellépés lehetősége adott az államok számára. Ld. *In larger freedom: towards development, security and human rights for all*. Report of the Secretary-General. A/59/2005. 2005. március 21. 122. bek.

⁴⁴⁸ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 67. o.

⁴⁴⁹ GILL, Terry D. – TIBORI-SZABÓ, Kinga: *Twelve Key Questions on Self-Defense against Non-State Actors*. *International Law Studies* 95. (2019) 473. o.

⁴⁵⁰ KAJTÁR: *A nem állami...* 37. o.

⁴⁵¹ Uo. 316. o. A szerző a Caroline incidens kritikájaként mutat rá erre a tényre.

⁴⁵² GILL – TIBORI-SZABÓ: *Twelve...* 474. o.

⁴⁵³ KAJTÁR: *Az erőszak...* 42. o. 92-95. o. KAJTÁR: *A nem állami szereplők elleni fegyveres...* 92-95. o.

után a korábbi szokásjog változatlan formában fennmaradt volna és ez a mai napig alkalmazandó lenne.⁴⁵⁴

Ebből következően ahhoz, hogy egy nem állami szereplő magatartása folytán önvédelmi helyzetre kerülhessen sor, alapvetően két feltétel együttes fennállása szükséges. Egyfelől a magatartásnak kellően súlyosnak kell lennie ahhoz, hogy az elérhesse a fegyveres támadás szintjét, másfelől pedig a nem állami szereplő fegyveres támadásának betudhatónak kell lennie egy államnak.⁴⁵⁵

A nem állami szereplők, mint például a terrorista csoportok is képesek olyan súlyosságú cselekményeket végrehajtani, amelyek elérhetik a fegyveres támadás szintjét. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy a Biztonsági Tanács 2001-ben az Egyesült Államokat ért 9/11-es terrortámadások esetén kifejezetten elismerte az önvédelemhez való jogot, mint amely válaszként gyakorolható a támadásokra.⁴⁵⁶

A betudás kérdésköre már lényegesen nehezebb dió. A szakirodalomban gyakran találkozunk a betudás kérdéskörét teljes mértékben félreértelmező álláspontokkal, de ezek részletes bemutatása túlmutatna ennek az értekezésnek a keretein,⁴⁵⁷ így csak a legfontosabb helyes következtetéseket vonom le.

Elsőként érdemes foglalkozni a betudás fogalmával. Különbséget kell tenni először is magatartások betudhatósága (*attribution of conduct*) és felelősség betudhatósága között (*attribution of responsibility*), ahol előbbi voltaképpen arra utal, hogy az államok önmagukban nem képesek magatartás kifejtésére, mindig valakin keresztül cselekednek vagy mulasztanak, így ezeknek a személyeknek a magatartását óhatatlanul be kell tudnunk az államnak. Utóbbi esetében pedig kollektív jogsérelem okozásáról van szó, mint amilyen a segítségnyújtás vagy támogatás (*aid or assistance*), az irányítás és ellenőrzés (*direction and control*), a kényszerítés (*coercion*) és a nemzetközi kötelezettségek kijátszása (*circumvention*).⁴⁵⁸ A betudhatóságnak Kajtár szerint van egy további csoportosítási lehetősége is. A szerző szerint a betudhatóság szűk értelemben az állam felelőségének megállapítására szolgáló szabályokat jelöli, míg tág értelemben minden más „betudás” ebbe a körbe tartozhat.⁴⁵⁹ Ez utóbbi kategória lesz

⁴⁵⁴ GILL – TIBORI-SZABÓ: Twelve... 470. o. A szerzőpáros pontosan ezzel érvel, miszerint a korábbi szokásjog bizonyos részben továbbra is alkalmazandó. Ezzel szemben ld. RUY: 'Armed Attack'... 19. o.

⁴⁵⁵ KAJTÁR: A nem állami szereplők elleni fegyveres... 93-94. o. KAJTÁR: *A nem állami...* 440-452. o.

⁴⁵⁶ Security Council Resolution 1368 (2001) S/RES/1368 (2001) 2001. szeptember 12. és Security Council Resolution 1373 (2001) S/RES/1373 (2001) 2001. szeptember 28.

⁴⁵⁷ Erről részletesen ld. KAJTÁR: *A nem állami...* 173-257. o.

⁴⁵⁸ Ezekről a kérdésekről részletesen ld. MESSINEO, Francesco: Attribution of Conduct. In NOLLKAEMPER, André – PLAKOKEFALOS, Ilias (szerk.): *Principles of Shared Responsibility in International Law – An Appraisal of the State of the Art*. Cambridge, 2014. 60-97. o. FRY, James D.: Attribution of Responsibility. In NOLLKAEMPER, André – PLAKOKEFALOS, Ilias (szerk.): *Principles of Shared Responsibility in International Law – An Appraisal of the State of the Art*. Cambridge, 2014. 98-133. o.

⁴⁵⁹ KAJTÁR Gábor: Fragmentation of Attribution in International Law. In KAJTÁR Gábor – ÇALI, Başak – MILANOVIC, Marco (szerk.): *Secondary Rules of Primary Importance*. (SSRN változat) Idézi: MILANOVIC: Special... 302. o. Az idéző közleményben nincs oldalszám, az SSRN változatban ld. 2. o.

számunkra fontos, ugyanis ebbe a kategóriába tartoznak majd a *jus contra bellum* jobb híján⁴⁶⁰ betudhatóságnak nevezett, primer jogba tartozó jelenségei, amelyek arra szolgálnak, hogy egy fegyveres támadás elkövetését egy államhoz kapcsoljuk, amely ilyen formában nem, vagy nem csak államfelelősséget keletkeztet, hanem aktiválja a megtámadott állam önvédelemhez való jogát is.

A következőkben célszerű röviden összefoglalni a *jus ad bellum* körében alkalmazandó, primer jogi rendelkezéseket, amelyek így a betudást eredményeznek a szó fent jelzett tág értelmében. A Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben megállapította azt a betudási mércét, amelyet nem állami szereplők tevékenysége esetén alkalmazni kell, ez pedig lényegét tekintve megegyezett a ENSZ Közgyűlése által elfogadott agressziós határozat küldés, illetve abban való komoly részvétel esetével.⁴⁶¹ Számos szerző azonban a mai napig tévesen a szintén a Nicaragua ügyben, de más kontextusban a Nemzetközi Bíróság által alkalmazott effektív ellenőrzés tesztjét használja a fegyveres támadás betudhatóságának megállapítására.⁴⁶² A fenti „téves” értelmezés, azonban részben orvosolható, hiszen az ARSIWA alapú, államfelelősségi, tehát a fentiek szerinti szűk értelemben vett betudhatóság *jus contra bellum* értelemben is betudhatóságához vezet az állam *de facto* és *de jure* szerveinek, valamint a kormányzati hatásköröket gyakorló és az állam irányítása és ellenőrzése alatt álló nem állami szereplők tevékenysége tekintetében, hiszen ezek a *jus ad bellum* rendszerhez képes szigorúbb „betudási” teszteket alkalmaznak.⁴⁶³

Felmerül a kérdés, hogy 2001 után változhatott-e az alkalmazandó nemzetközi jog, esetlegesen engedélyezve a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem lehetőségét. Kajtár monográfiájában részletesen tárgyalja ezt a kérdést és arra a következtetésre jut, hogy az önvédelem jogának egyébként feltétlen alkalmazást igénylő normája ebben az időszakban sem változott, a hatályos nemzetközi jog pedig a küldéssel, illetve a komoly részvétel alkalmazásával képes kezelni a nemzetközi terrorizmus jelentette fenyegetést.⁴⁶⁴ Valki László a 9/11-es terrortámadásokat elkövető al-Kaida terrorszervezet

⁴⁶⁰ MILANOVIC: Special... 303. o. A szerző kritizálja Kajtár Gábor csoportosítását azon az alapon, hogy az kissé unortodox, ebből adódóan pedig tévedésekre adhat alapot. A szerző a Kajtár által tág értelemben vett leíró szabályokat askriptív szabályoknak nevezi, amelyek nem a felelősség, hanem valamely más jogkövetkezmény megállapításához szükségesek. A magam részéről ezt a megoldást azért nem tartom helyesnek, mert ez a jelző gyakorlatilag teljesen kiveszi a jelenséget a betudás köréből, ami viszont helytelen, ugyanis a *jus contra bellum* körében alkalmazott „askriptív” szabályok nem kizárólag a fegyveres támadás megállapításához, hanem bizonyos esetekben állam felelősséghez is vezethetnek. Ezt maga a szerző is elismeri. Uo. 331. o. Ld. még KAJTÁR: Fragmentation... 16. o.

⁴⁶¹ Nicaragua ügy 195. bek. A/RES/3314. (g)

⁴⁶² Az eredeti kontextust ld. 115. o. Az effektív ellenőrzés tesztjének használatát a szakirodalomban a fegyveres támadás betudására ld. pl. PLAW – REIS: The Contemporary... 231. o. MOIR: *Reappraising...* 61-63. o. Megint mások még tovább csavarják az alkalmazandó mércét és a Tadić ügyben is helytelenül alkalmazott átfogó (*overall*) ellenőrzés mércéjét is alkalmazni vélik. GILL – TIBORI-SZABÓ: Twelve... 481. o. Az átfogó ellenőrzés mércének kritikáját ld. pl. MILANOVIC, Marko: State Responsibility for Acts of Non-state Actors: A Comment on Griebel and Plücker. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) 318-319. és 321-322. o.

⁴⁶³ KAJTÁR: Fragmentation... 11. o.

⁴⁶⁴ KAJTÁR: *A nem állami...* 375-484. o.

tevékenységét példának okáért a támadásokban való komoly részvétele alapján tudja be Afganisztánnak.⁴⁶⁵

Az Iszlám Állam nevű terrorszervezet felemelkedésével azonban újból előtérbe került a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem lehetősége, amelyet számos szerző immár viszonylag kiterjedt állami gyakorlattal is képes alátámasztani,⁴⁶⁶ ugyanis államok jelentős csoportja hajtott végre az ISIS ellen egyéni vagy kollektív önvédelmi akciókat anélkül, hogy azok a hagyományos keretek között betudhatóak lettek volna bármely államnak. E tekintetben szükséges említést tenni az ún. „vonakodik vagy képtelen” elmületről (*unwilling or unable doctrine*), amelyet a modern nemzetközi jogi diskurzusba alapvetően Ashley Deeks 2012-es tanulmánya emelt be.⁴⁶⁷ Az elmélet dióhéjban annyit tesz, hogy ha egy állam vonakodik, tehát nem hajlandó, vagy pedig képtelen, tehát nincs lehetősége arra, hogy a területén működő fegyveres csoportok cselekményét megakadályozza, vagy beszüntesse és ilyen körülmények között a nem állami szereplő(k) fegyveres támadást hajt(anak) végre egy harmadik állammal szemben, akkor ez utóbbi az önvédelem jogára hivatkozva fegyveres erőszakot alkalmazhat közvetetten, vagy közvetlenül e csoporttal szemben azon az államon belül ahonnan a támadás származik, a területi állam hozzájárulása nélkül.⁴⁶⁸ Az elméletet megjelenése óta számtalan szerzőtől érte kritika.⁴⁶⁹

E teória esetében voltaképpen az a legnagyobb kérdés, hogy az ISIS elleni állami gyakorlat volt-e olyan meggyőző erejű és egyöntetű, hogy egy új szokásjogi norma, sőt mi több egy, a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabálya jött létre. Kajtár részletes elemzésében arra mutat rá, hogy az ISIS elleni akciókban a Biztonsági Tanács számára az ENSZ Alapokmány 51. cikkéből fakadó kötelezettségként küldött levelek koránt sem mutatnak egyező gyakorlatot, ugyanis a terrorszervezet ellen erőszakot alkalmazó 12 államból csupán 5 hivatkozik *expressis verbis* az önvédelem jogára,⁴⁷⁰ a többi állam bár az önvédelem keretrendszerén belül marad azonban nem egyértelmű álláspontot fejez ki, ezzel is erősítve a

⁴⁶⁵ VALKI László: A szeptember 11-i terrortámadások és a nemzetközi jog. In TÁLAS Péter (szerk.): Válaszok a terrorizmusra. Avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig. SVKH–Chartapress, 2002. 108. o.

⁴⁶⁶ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 803. o. LUBELL: Fragmented... 5. o.

⁴⁶⁷ DEEKS, Ashley S.: „Unwilling or Unable”: Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defense. *Virginia Journal of International Law* 52. (2012) 483-550. o. Ennek ellenére a jelenség nem újkeletű. Az Egyesült Államok retorikájában példának okáért már az 1970-es évek óta jelen van a doktrína, ugyan nem teljesen azonos szóhasználattal és nem feltétlenül azonos körülmények között. Ld. CHACKO, Elena – DEEKS, Ashley: Who is on Board with „Unwilling or Unable”, *Lawfare*. 2016. október 10. <https://www.lawfareblog.com/who-board-unwilling-or-unable> (2021. 03. 03.) a Kambodzsa-ra vonatkozó rész.

⁴⁶⁸ BETHLEHEM, Daniel: Self-Defense Against An Imminent or Actual Armed Attack by Nonstate Actors. *The American Journal of International Law* 106. (2012) 776. o.

⁴⁶⁹ Pl. AKANDE – LIEFLÄNDER: Clarifying... 563-570. o. MARTIN: Challenging... 412-441. o. CORTEN, Oliver: The “Unwilling or Unable” Test: Has it Been, and Could it be, Accepted? *Leiden Journal of International Law* 29. (2016) 777-799. o. KAJTÁR Gábor: Vonakodik vagy nem képes? Az önvédelem jogának újabb paradigmaváltó kísérlete. *Közjogi Szemle* 2018/1. sz. 1-10. o.

⁴⁷⁰ KAJTÁR: Vonakodik... 4. o.

konstruktív kétértelműség doktrínáját.⁴⁷¹ Milanovic ezek közül – egyebek mellett – Norvégia levelét emeli ki, miszerint az „csodálatosan semmitmondó”.⁴⁷²

Álláspontom szerint azonban a fenti elemzések felületesen kezelik a „vonakodik vagy képtelen” elmélet támogatottságának kérdését. Egy nemrégiben megjelent tanulmány ugyanis rámutatott arra, hogy Norvégiát és Dániát két olyan államként emeli ki a szakirodalom, amely ugyan az önvédelem jogára hivatkozott az ISIS ellen, azonban egyik sem támogatta a doktrínát. A szerző azonban a dán, illetve norvég államon belüli nyilatkozatokat is megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy mindkét állam támogatta a „vonakodik vagy képtelen” elméletet.⁴⁷³ Hasonló következtetésre juthatunk akkor is, ha megvizsgáljuk a német gyakorlatot. Németország belső kommunikációjának ugyanis szinte kezdetektől része volt a „vonakodik vagy képtelen” elmélet, amely 2019-re „képtelenségre” szelődött.⁴⁷⁴ A *Bundesverfassungsgericht* egy nemrégiben hozott döntésében pedig úgy nyilatkozott, hogy a német álláspont az ISIS elleni erőszakalkalmazás kapcsán nem tűnik tarthatatlannak.⁴⁷⁵ Az elmélet ennél egyértelműbb támogatottságát találjuk az *Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* egy 2019-es ítéletében egy amerikai dróntámadással kapcsolatban,⁴⁷⁶ amelyben a német bíróság egyértelműen letette a voksát a „vonakodik vagy képtelen” doktrína mellett.⁴⁷⁷ Látható tehát, hogy nem célszerű pusztán a Biztonsági Tanácsnak küldött levelekre támaszkodni az állami gyakorlat és *opinio juris* vizsgálata során, ugyanis azok gyakran vezethetnek legalábbis részben ellentétes eredményre. Mindenképpen szükséges tehát az államok jogi meggyőződésének mélyrehatóbb vizsgálata. Ettől függetlenül osztom Kajtár következtetését, hogy a jelenlegi támogatás nem elégedő egy *jus cogens* norma módosításához.⁴⁷⁸

⁴⁷¹ MILANOVIC: Accounting for... 41-43.

⁴⁷² MILANOVIC, Marko: Belgium’s Article 51 Letter to the Security Council [UPDATED]. *EJIL:Talk!* 2016. június 17. <https://www.ejiltalk.org/belgiums-article-51-letter-to-the-security-council/> (2021. 03. 03.)

⁴⁷³ SCHACK, Mark: Resisting Clarity: Scandinavian Ambiguity in the ‘Unable or Unwilling’-Debate. *Nordic Journal of International Law* 90. (2020) 31-59. o.

⁴⁷⁴ NUBBERGER, Benjamin: The Federal Government continues to justify the fight against ISIL in Syria on grounds of collective self-defence. *German Practice in International Law*. 2019. október 21. <https://gpil.jura.uni-bonn.de/2019/10/the-federal-government-continues-to-justify-the-fight-against-isil-in-syria-on-grounds-of-collective-self-defence/> (2021. 03. 03.)

⁴⁷⁵ BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 17. September 2019 - 2 BvE 2/16 -, Rn. 1-55. 46. bek. Fontos megjegyezni, hogy ezt az álláspontot az 51. cikk szerinti levél alapján mondta ki a német alkotmánybíróság. Ld. TALMON, Stefan: German Constitutional Court considers self-defence against non-State actors a tenable interpretation of Article 51 of the UN Charter. *German Practice in International Law*. 2019. október 10. <https://gpil.jura.uni-bonn.de/2019/10/german-constitutional-court-considers-self-defence-against-non-state-actors-a-tenable-interpretation-of-article-51-of-the-un-charter/> (2021. 03. 03.) KRESS, Claus – NUBBERGER, Benjamin: The German Constitutional Court on the Right of Self-Defense Against ISIS in Syria. *Just Security*. 2019. október 16. <https://www.justsecurity.org/66600/the-german-constitutional-court-on-the-right-of-self-defense-against-isis-in-syria/> (2021. 03. 03.)

⁴⁷⁶ Az ügyről részletesen a VII. fejezetet.

⁴⁷⁷ OVG 4 A 1361/15. Unterbindung der Nutzung der Air Base Ramstein für bewaffnete US-Drohneinsätze im Jemen. 76. o.

⁴⁷⁸ Bár a fentiek alapján több állam is csatlakozott a „támogatók” köréhez, ez azonban még mindig nem elégséges. Egy 10 államból álló explicit támogatást nyújtó állami listát ld. CHACKO – DEEKS: Who is... Ezzel szemben Oroszország, aki saját retorikájában 2002-ben több ízben is hivatkozott a „vonakodik vagy képtelen” elméletére a Grúzia területéről érkező terrortámadások ellen kilátásba helyezett fegyveres csapások magyarázata

A szakirodalom ennek ellenére is megpróbálta elhelyezni a „vonakodik vagy képtelen” elméletet a *jus contra bellum* rendszerében. Martin példának okáért a már említett „komoly része van” fordulattal tartja kezelhetően a területi államból érkező fenyegetéseket,⁴⁷⁹ Kajtár pedig osztja ezt a nézetet, azzal, hogy a terület agresszió elkövetésére való átengedésének analógiája is használható ilyen helyzetekben.⁴⁸⁰

Összefoglalóan tehát a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelemre a hatályos nemzetközi jogban is csak olyan módon van lehetőség, ha a nem állami szereplő tevékenysége valamilyen módon betudható egy államnak, beszéljünk akár arról, hogy az állam „küldi” ezeket a fegyveres csoportokat, vagy pedig arról, hogy ebben „komoly része van”. A „vonakodik vagy képtelen” elmélet pedig bár egyre inkább támogatottságot nyer, még nem érte el a nemzetközi szokásjog és ebből fakadóan a nemzetközi *jus cogens* szintjét sem, ugyanakkor az elmélet tényállása beleilleszthető és kezelhető a *jus ad bellum* jelenlegi rendszerén belül is a „komoly részvétel” vagy a terület átengedése analógiájának alkalmazásával. Megjegyzendő azonban, hogy egyértelmű, erre irányuló állami gyakorlatra lenne szükség, hogy ezek közül bármelyik alkalmazható legyen. A jelenlegi állami gyakorlat viszont következetesen és konzekvensen a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem – azaz csak a nem állami szereplővel szembeni erőszakalkalmazás – irányába mozdul el, így bár kétségkívül vonzó lehet a doktrína a hagyományos keretek közötti alkalmazása, az az állami gyakorlattal nem egyeztethető össze.

3.3.3. Célzott likvidálás és az önvédelmi jog

A célzott likvidálási programokat alkalmazó államok előszeretettel hivatkoznak az önvédelem jogára akkor, amikor igazolni kívánják műveleteiket a nemzetközi jog alapján.

Izrael példának okáért az önvédelem jogára hivatkozott az *Israeli Supreme Court* előtt a célzott likvidálási programja megalapozásának keretében.⁴⁸¹ Ez az álláspont azonban nem volt

képpen az Iszlám Állammal szembeni küzdelem során viszont teljes mértékben elutasította a doktrínát és Szíria hozzájárulása nélkül nem tartotta jogszerűen az utóbbi államon belüli fellépést. Ld. Letter dated 31 July 2002 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of The Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary General, A/57/269-S/2002/854. 2002. július 31. vagy Letter dated 11 September 2002 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General S/2002/1012. 2002. szeptember 11. Ezzel szemben: „An international anti-terrorist operation should be conducted either with the consent of the sovereign Governments or sanctioned by the Security Council. We consider other options to be unlawful and detrimental to international and regional stability.” Churkin úr hozzászólása, ENSZ BT 7271. üléséről készült jegyzőkönyv, S/PV.7271. New York. 2014. szeptember 19. 19. o. Az Egyesült Államok 9/11 óta voltaképpen támogatta a „vonakodik vagy képtelen” doktrínát, azonban Oroszországgal szemben pontosan ennek ellenkezőjére hivatkozott. Ebből adódóan véleményem szerint ezek az egymásnak ellentmondó nyilatkozatok kioltják egymást az *opinio juris* tekintetében. Ld. KAJTÁR: Vonakodik... 5. és 7-8. o.

⁴⁷⁹ MARTIN: Challenging... 450. o.

⁴⁸⁰ KAJTÁR: Vonakodik... 7-8. o.

⁴⁸¹ HCJ 769/02. 10. bek.

tartható a múltban és ma sem az, amit a Nemzetközi Bíróság a Fal ügyben is megerősített.⁴⁸² A NB ugyanis rámutatott, hogy Izrael ellenőrzést gyakorolt a megszállt palesztin területek felett – és amint Izrael ezt maga is elismerte – az államot érintő fenyegetések ezekről a területekről származnak, így Izrael ezekkel szemben nem hivatkozhatott önvédelmi jogára.⁴⁸³ A hivatkozhatóság hiánya abból fakad, hogy – amint azt fentebb részletesebben is tárgyaltam – az erőszak tilalma államközi kapcsolatokban érvényesül, az állam tehát saját területén belül a *jus contra bellum* normái által nem korlátozott, e saját terület pedig Izrael esetében kiterjed azokra a területekre is, amelyek felett effektív ellenőrzést gyakorol. Jóllehet Izrael 2005-ben kivonult a Gázai övezetből továbbra is fenntartotta a légtér feletti kizárólagos ellenőrzés jogát,⁴⁸⁴ sőt mindezek ellenére Izrael képes és bizonyos esetekben gyakorol is hatékony ellenőrzést ezeken a területeken.⁴⁸⁵ Ezt a nézetet maga Izrael is megerősítette a Nemzetközi Büntetőbíróság előtt 2021-ben.⁴⁸⁶ Következésképpen Izrael jogszerűen alkalmazhat célzott likvidálási programokat ezeken a területen a *jus ad bellum* keretei között. Érthetően merül fel a probléma ennek a konfliktusnak a *jus ad bellum* minősítése kapcsán, ugyanis nem tűnik ésszerűnek, hogy egy *de facto* határon átnyúló konfliktusra ne alkalmazzuk ennek a jogterületnek a normáit, azonban álláspontom szerint az erőszak alkalmazásának nemzetközi jogi joganyaga még nem ért el arra a fejlettségi fokra, hogy kezelni legyen képes az ilyen és ehhez hasonló sajátos fegyveres összeütközéseket. Találón fogalmazta meg ezt a problémát Janina Dill a JIB/JAB podcast egy adásában a 2021 májusi gázai konfliktus eseményei kapcsán: szerinte a *jus ad bellum* rendszere nem képes „feldolgozni” (*does not compute*) ezt a helyzetet.⁴⁸⁷

Az Egyesült Államok célzott likvidálási programjának – a már említett hozzájárulás mellett – az önvédelem jogára való hivatkozás képezi a másik lábát. A *Department of Justice* Anwar al-Awlaki⁴⁸⁸ célzott likvidálása kapcsán 2011-ben készített egy *White Paper*-t, amelyben a célzott likvidálást egyértelműen az önvédelem jogának alapjaira helyezte, mégpedig minden olyan esetben, amikor az al-Kaida vagy azzal együttműködő más csoport egy magas rangú műveleti vezetője küszöbön álló „erőszakos” támadással fenyegeti az Egyesült Államokat.⁴⁸⁹ Az Egyesült Államok e dokumentumban a preventív önvédelem mellett kardoskodik, mégpedig olyan módon, hogy a „küszöbön álló” fenyegetést kitágítja úgy, hogy „az Egyesült Államok

⁴⁸² Izrael a kérdéses ügyben nem hivatkozott az önvédelem jogára. *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, I. C.J. Reports 2004, p. 136. (a továbbiakban: A Fal ügy) 139. bek.

⁴⁸³ Uo.

⁴⁸⁴ GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 79-80.

⁴⁸⁵ OTTO: *Targeted killings...* 507-509. o.

⁴⁸⁶ „Israel also takes the view that » [t]he Palestinian entity [...] has never possessed – and does not now possess, either in law or in fact – key elements of [...] effective territorial control?» Id. Pre-trial Chamber I. Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 2021. február 5. (a továbbiakban: Palesztina ügy) 28. bek.

⁴⁸⁷ Episode 23 – The Gaza Conflict. *JIB/JAB The Laws of War Podcast*. 2021. június 11. <https://jibjabpodcast.com/episode-23-the-gaza-conflict/> (2021. 08. 30.)

⁴⁸⁸ Részletesen ld. a VII. fejezetet.

⁴⁸⁹ Department of Justice White Paper. *Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against a U.S. Citizen Who Is a Senior Operational Leader of Al-Qa’ida or An Associated Force*. 2011. november 8. (a továbbiakban: White Paper) <https://www.justice.gov/sites/default/files/oip/legacy/2014/07/23/dept-white-paper.pdf> (2021. 08. 30.) 3. o.

számára nem kötelező, hogy világos bizonyítékkal rendelkezzen egy meghatározott támadásról egy amerikai személy vagy érdekeltség ellen, amely a közeljövőben következik be.”⁴⁹⁰ A terrorizmus jelentette fenyegetés ugyanis más megközelítést kíván: a terroristák folyamatosan támadásokat terveznek az Egyesült Államok ellen, így csak egy viszonylag rövid időtartam (*limited window of opportunity*) áll az állam rendelkezésére, hogy megvédje önmagát.⁴⁹¹ Ezen felül a *White Paper* azt is kiemeli, hogy csak akkor kerülhet sor ilyen akcióra, ha a célszemély elfogására nincs lehetőség.⁴⁹² Barack Obama az Egyesült Államok 2009 és 2017 között regnáló elnöke a *National Defense University*-n tartott 2013-as beszédében a terrorizmus elleni küzdelmet és így az azon belül elhelyezkedő célzott likvidálási programot egyaránt az önvédelem paradigmáján belül helyezte el.⁴⁹³ Az Egyesült Államok az ISIS elleni küzdelemben pedig már a „vonakodik vagy képtelen” elméletre is hivatkozott katonai akcióinak alátámasztása végett.⁴⁹⁴

Látható tehát, hogy az Egyesült Államok egyfelől elfogadja a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem lehetőségét, hiszen a *White Paper* egyáltalán nem említi a betudás szükségességét, illetve a preventív önvédelem doktrínáját követi. Ezzel az Egyesült Államok teljes mértékben szembehelyezkedik a *jus contra bellum* hatályos rendszerével, amely szerint nem állami szereplővel szemben csak betudás alapján lehet önvédelmet alkalmazni és preventív csapásokra sincs lehetőség. Az egyetlen támogatható momentuma az állam *opinio juris*-ának az önvédelmi cselekmény szükségességi oldalának megerősítése azzal, hogy kizárólag olyankor alkalmazható célzott likvidálás, ha a célszemély elfogására nincs lehetőség. Fontos leszögezni, hogy ezáltal nem válik *ipso facto* minden az Egyesült Államok által végrehajtott célzott likvidálás jogellenessé, de a *policy* túl tág keretei miatt valószínűsíthető, hogy az akciók jelentős része nem állná ki a *jus ad bellum* próbáját.

Mindezek mellett nem lehet elmenni szó nélkül az iráni Szolejmáni tábor már több ízben említett 2020-as célzott likvidálása mellett sem. Ebben az esetben az Egyesült Államok a támadás után szintén levelet küldött az ENSZ Biztonsági Tanácsának az Alapokmányból fakadó kötelezettségével összhangban, amelyben kifejezte azokat az indokokat, amelyek alapján a támadás mellett döntött. A levél szerint az Egyesült Államok a megelőző hónapok során eszkalálódó fenyegetések, valamint fegyveres támadások áldozata volt Irán részéről, amelyek közül kiemeli a USS Boxer „fenyegetését” egy pilóta nélküli repülőgép által, egy amerikai megfigyelő drón lelövését, kereskedelmi hajók megtámadását, valamint Szaúd-Arábia megtámadását rakétákkal és drónokkal, illetve Irán által támogatott fegyveres csoportok az Egyesült Államok Irak területén állomásozó katonáinak megtámadását,

⁴⁹⁰ White Paper 7. o.

⁴⁹¹ Uo.

⁴⁹² White Paper 8. o.

⁴⁹³ Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. 01. 22.)

⁴⁹⁴ Letter dated 23 September 2014 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. S/2014/695. 2014. szeptember 23.

valamint a bagdadi amerikai nagykövetség elleni 2019-es támadást is.⁴⁹⁵ A *Department of Defense* pár nappal korábbi közleménye ettől eltérően azt emelte ki, hogy Szolejmáni aktívan tervezett támadásokat az Egyesült Államokkal szemben és több száz amerikai valamint koalíciós katona haláláért is felelős.⁴⁹⁶

Agnès Callamard az ENSZ törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzések vizsgálatáért felelős különmegbízottja 2020-as jelentésében részletesen is elemezte ezt a célzott likvidálási akciót, amelyben rámutatott, hogy az Egyesült Államok olyan múltbéli támadásokra hivatkozik, amelyek nem is biztos, hogy elérik a fegyveres támadás szintjét (a USS Boxer „fenyegetése”), illetve amelyek több hónappal megelőzték a támadást (az amerikai drón lelövése), illetve olyan támadásokat is felhoz, amelyek nem is az Egyesült Államokat érintették (a kereskedelmi hajók és Szaúd-Arábia megtámadása).⁴⁹⁷ Az Irán által támogatott fegyveres csoportok támadásai akár még el is érhetik a fegyveres támadás szintjét,⁴⁹⁸ azonban itt kérdéses, hogy Irán valóban küldte-e ezeket a csoportokat vagy komoly része volt azok magatartásában, ennek hiányában ugyanis önvédelemre hivatkozni ezekkel szemben nem lehet.⁴⁹⁹ Az is említést érdemel, hogy az Egyesült Államok a bagdadi amerikai nagykövetség elleni támadás miatt nem gyakorolhatja önvédelmet, azt ugyanis a hatályos nemzetközi jog egyértelműen kizárja.⁵⁰⁰

Az Egyesült Királyság az Egyesült Államokhoz hasonló módon támasztja alá célzott likvidálásait a *jus ad bellum* rendszerén belül. Ez természetesen azt jelenti, hogy az Egyesült Királyság elfogadja a nem állami szereplőkkel szembeni követlen önvédelem lehetőségét olyan esetekben, amikor a területi állam vonakodik vagy képtelen elhárítani egy, a területéről érkező támadást, illetve amikor ez a támadás már bekövetkezett vagy pedig küszöbön álló.⁵⁰¹ A *House of Lords* által elfogadott 2015-ös jelentés tanúsága szerint az Egyesült Királyság az egyéni önvédelem jogára is hivatkozhat az őt ért terrortámadások okán,⁵⁰² a küszöbön álló jelleget pedig az állam bár megszorítóbban értelmezi mint az Egyesült Államok és figyelemmel van a fenyegetés természetére, a támadás bekövetkezésének valószínűségére, mértékére és hatásaira, valamint arra, hogy az erőszak alkalmazása nélkül elhárítható-e, de

⁴⁹⁵ Az Egyesült Államok 51. cikk szerinti levele az ENSZ számára. 2020. január 8. <https://www.justsecurity.org/wp-content/uploads/2020/01/united-states-article-51-letter-Soleimani.pdf> (2021. 03. 03.)

⁴⁹⁶ Statement by the Department of Defense. 2020. január 2. <https://www.defense.gov/Newsroom/Releases/Release/Article/2049534/statement-by-the-department-of-defense/> (2021. 03. 03.)

⁴⁹⁷ A/HRC/44/38. 57-59. bek.

⁴⁹⁸ Álláspontom szerint a levélben említett 2019. december 27-ei támadás, amely egy személy halálát, valamint négy sérülését okozta nem éri el a fegyveres támadás szintjét, a fentiekben pedig utaltam rá, hogy bár a Nemzetközi Bíróság támogatja az események összedodásával megvalósított fegyveres támadás koncepcióját, a magam részéről azt nem tartom összeegyeztethetőnek a hatályos nemzetközi joggal.

⁴⁹⁹ A/HRC/44/38. 60. bek. A szerző helytelenül az „átfogó ellenőrzés” mércéjét alkalmazza a küldés vagy komoly részvétel helyett.

⁵⁰⁰ BALÁZS Gergő – KAJTÁR Gábor: Negyven évvel a teheráni túsziádráma után – az önvédelem joga az állami képviseltek elleni támadások esetén. *Állam- és Jogtudomány* 61. (2020) 3-24. o.

⁵⁰¹ UK jelentés 43-44. o. S/2015/688. A levél nem tartalmaz utalást a „vonakodik vagy képtelen” elméletre.

⁵⁰² UK jelentés 44. o.

mégsem teljesen egyértelmű, hogy mennyire tágították ki az önvédelem időbeli dimenzióját.⁵⁰³

Az Egyesült Királyság célzott likvidálási programja így rendkívül hasonló megítélésben részesül, mint az Egyesült Államoké, miszerint az túlzottan tágan értelmezi a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem lehetőségét a „vonakodik vagy képtelen” elmélettel és a küszöbön álló fenyegetésekkel szembeni önvédelem elfogadásával és kiterjesztésével.

3.3.4. Részkövetkeztetések

Az államok célzott likvidálási programjaik *jus contra bellum* megalapozásakor hivatkoznak az egyéni vagy kollektív önvédelem jogára is. A vizsgált célzott likvidálási programok közül egyedül Izrael műveletei tekinthetők *ab ovo* jogszerűnek a *jus ad bellum* lencséjén keresztül, tekintve, hogy az általa végrehajtott ilyen akciókra – a korábban megszállt, ma hatékony ellenőrzés alatt tartott területeken mint például a Gázai övezetben – nem vonatkozik az erőszak tilalma, amennyiben azonban ezen kívül is célzott likvidálásokhoz folyamodik, megfelelő jogalapot kell találnia azok alátámasztására. Az Egyesült Államok, valamint az Egyesült Királyság bár némiképpen eltérő módon, de számottevően kiterjesztik az önvédelem jogának a hatályos nemzetközi jogban elfogadott szabályait, így a „vonakodik vagy képtelen” elmélet használatával elfogadják a nem állami szereplőkkel szembeni betudás nélküli, közvetlen önvédelem lehetőségét és a küszöbön álló fenyegetések tágított értelmezésével a hatályos nemzetközi joggal össze nem egyeztethető módon járnak el. Ez természetesen *policy* alapon értelmezhető, így nem lesz minden az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság által végrehajtott célzott likvidálás *jus ad bellum* jogellenes, azok továbbra is egyéni mérlegelést igényelnek.

4. Következtetések

A célzott likvidálási programok *jus ad bellum* megítélése bár Kajtár szerint relatíve egyszerű,⁵⁰⁴ e fejezet rámutatott, hogy a határon átnyúló elemmel rendelkező célzott likvidálásoknak mégis meg kell felelniük a *jus contra bellum* rendszere által támasztott követelményeknek, amelyek gyakran vitatottak nem csak a szakirodalomban, de az állami gyakorlatban is. A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a célzott likvidálások *jus ad bellum* akkor lehetnek jogszerűek, ha az adott területi állam hozzájárulását adta ilyen akció lebonyolításához és az rendelkezik a hozzájárulás megadásához szükséges tulajdonságokkal – azzal, hogy a terrorizmus elleni küzdelemben ezek a szigorú szabályok enyhülni látszanak. A területi állam hozzájárulása mellett a Biztonsági Tanács fegyveres rendszabálya, azaz erőszakalkalmazásra felhatalmazó határozata is jogalapul szolgálhat célzott likvidálásra, ezzel az eszközzel az ENSZ BT azonban az értekezés megírásáig tudomásommal nem élt. Az eddig elfogadott döntések inkább tekinthetőek a konstruktív kétértelműség iskolapéldáinak, mintsem az erőszakalkalmazásra való felhatalmazásnak. Végül de nem utolsósorban az államok fegyveres támadás esetén hivatkozhatnak az egyéni vagy kollektív önvédelem jogára is, amely alapján jogszerűen kivitelezhetőek célzott likvidálások. Fontos, hogy nem állami szereplővel szemben kizárólag akkor gyakorolható önvédelem, ha annak magatartása

⁵⁰³ UK jelentés 45-48. o.

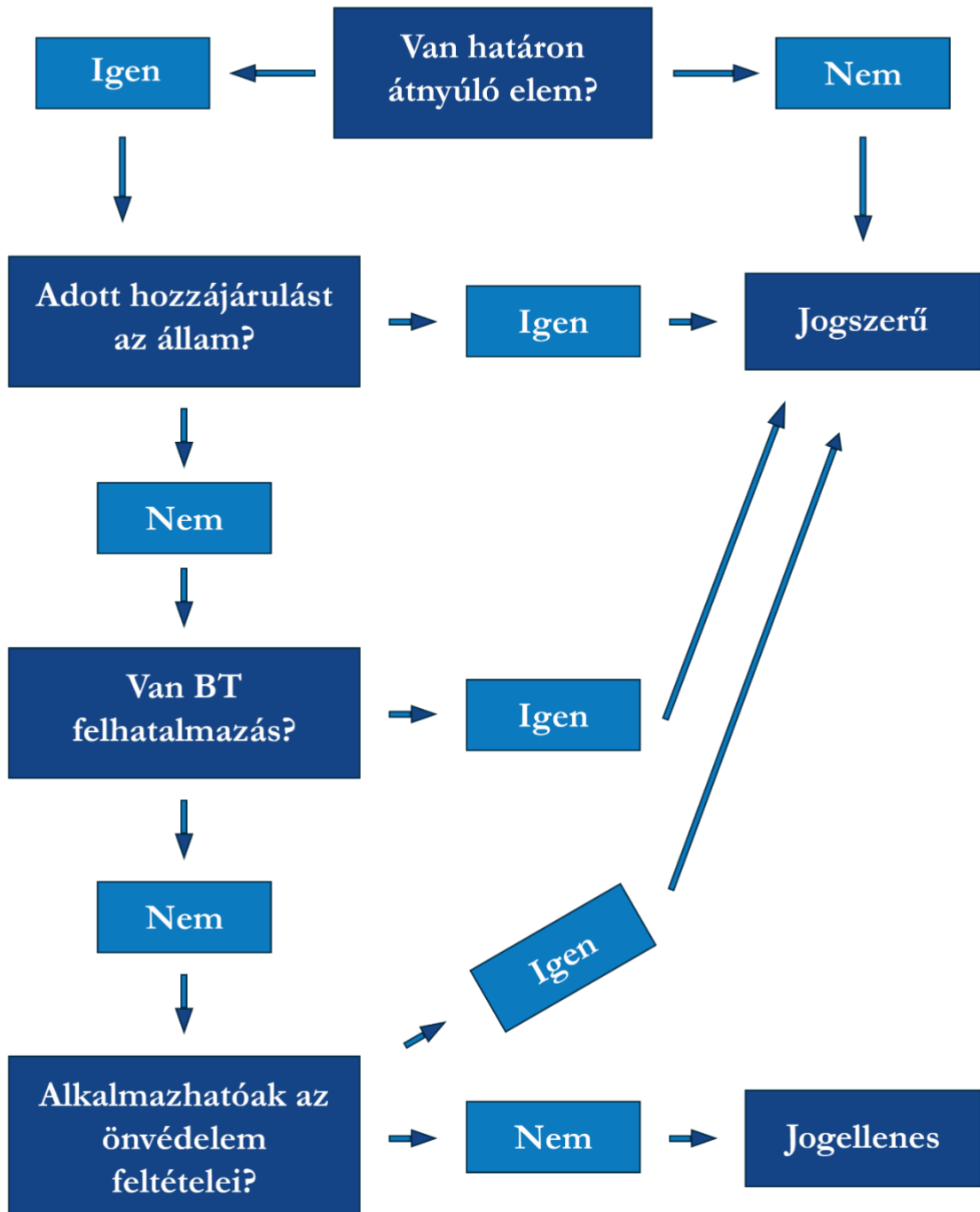
⁵⁰⁴ KAJTÁR: *A nem állami...* 453. o.

betudható egy államnak, a betudásra pedig a hatályos nemzetközi jog alapján a küldés, illetve abban való komoly részvétel bizonyításával lehetséges.⁵⁰⁵ Álláspontom szerint az önvédelem alkalmazásához be kell következnie egy fegyveres támadásnak, nem elég annak a távoli jövőbeni esetleges bekövetkezésének az esélye, sem pedig a küszöbön állósága, vagy éppen már „megindult” jellege sem. Ettől függetlenül akkor amikor bizonyos, és visszafordíthatatlan a megindult támadás, mint amilyen egy kilőtt rakéta, vagy elhelyezett és beélesített bomba, egyfajta feltartóztató önvédelem mégis gyakorolható. Végül, de nem utolsó sorban az önvédelem alkalmazásakor figyelemmel kell lenni arra, hogy az erőszak alkalmazása szükséges legyen a védekezés érdekében, valamint, hogy az alkalmazott erőszak arányban álljon a fegyveres támadásból elszenvedett hátránnyal.

A célzott likvidálások *jus ad bellum* legalitásának vizsgálatát az alábbi ábra szemlélteti:

⁵⁰⁵ A bizonyítási teher itt természetesen az erőszakot alkalmazó államon van. Ld. Olajfúrótornyok-ügy 61. bek.

Jus ad bellum Teszt



*A célzott likvidálás jus ad bellum legalitási tesztje
2. sz. ábra (saját szerkesztés)*

V. A célzott likvidálás és az emberi jogok nemzetközi rendszere⁵⁰⁶

1. Bevezető gondolatok

A IV. fejezetben tárgyalt *jus ad bellum* szerinti vizsgálódás nem elegendő egy célzott likvidálási akció jogszerűségének megítéléséhez, hiszen egy ilyen állami *policy* nem csak és kizárólag az erőszak tilalmának *jus cogens* normáját sérti, hanem ezzel párhuzamosan – egyebek mellett⁵⁰⁷ – a célszemély élethez való jogát is.⁵⁰⁸ Bár kétséget kizáróan az önvédelemre való hivatkozással az állam mentesül az erőszaktilalom megszegéséből fakadó nemzetközi kötelezettsége alól,⁵⁰⁹ ez azonban nem minden állami kötelezettségre igaz, így példának okáért a fegyveres konfliktusok esetében alkalmazandó humanitárius nemzetközi jogi⁵¹⁰ rendelkezések valamint az emberi jogi kötelezettségek továbbra is alkalmazandóak lesznek az államra nézve.⁵¹¹ Ugyanez áll a hozzájárulás, valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsának fegyveres erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozatára is, amelyek nem jogosítanak fel egyben más nemzetközi jogi kötelezettségek, úgymint a hadviselés jogából valamint az emberi jogok nemzetközi rendszeréből fakadó előírások felelősség nélküli áthágására, tekintve, hogy erre magának a hozzájárulást adó területi államnak, valamint a Biztonsági Tanácsnak sincs hatásköre, az számukra is jogellenes magatartás lenne.⁵¹²

⁵⁰⁶ E fejezet részben egy átdolgozott és aktualizált változata több korábban megjelent tanulmánynak. Ld. KIS KELEMEN Bence: A célzott likvidálás az emberi jogok nemzetközi rendszerének tükrében. *Fundamentum* 2018/1. sz. 30-40. o. KIS KELEMEN Bence: Targeted Killings and Human Rights Law. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 6. (2018) 245-259. o.

⁵⁰⁷ A célzott likvidálások esetében természetesen más emberi jogok sérelme is felmerülhet, úgy, mint a tisztességes tárgyaláshoz való jog, vagy *nullum crimen sine lege*. A célzott likvidálások áldozatainak hozzátartozói, illetve a drónoktámadások által gyakorta súlytott régiók lakói oldaláról pedig a kínzás vagy embertelen, megalázó bánásmód tilalma is sérülhet. E kérdések elemzésétől a terjedelmi korlátok okán el kell tekintenem.

⁵⁰⁸ MILANOVIC, Marko: Drones and Targeted Killings: Can Self-Defense Preclude Their Wrongfulness? *EJIL:Talk!* 2010. január 10. <https://www.ejiltalk.org/drones-and-targeted-killings-can-self-defense-preclude-their-wrongfulness/> (2021. 03. 25.)

⁵⁰⁹ ARSIWAW kommentár 74. o. (1) bek.

⁵¹⁰ Az értekezésben konzekvensen a humanitárius nemzetközi jog kifejezést alkalmazom a nemzetközi humanitárius joggal szemben. Ennek oka, hogy míg előbbi a nemzetközi jogrendszer humanitárius indíttatásból elfogadott jogi normáira utal, addig utóbbi humanitárius jogrendszert feltételez. A disszertációban a humanitárius nemzetközi jog kifejezés mellett a hadviselés joga, valamint a háború joga kifejezéseket szinonimaként alkalmazom, függetlenül attól, hogy léteznek ettől eltérő és pontosabb meghatározások. Ld. pl. HERCZEGH: *A humanitárius...* 80-81. o.

⁵¹¹ ARSIWAW kommentár 74. o. (3) bek.

⁵¹² IV. fejezet 3.1.1. pont. Az idézett szakasz csak a hozzájárulásról szól, de az *mutatis mutandis* alkalmazandó a Biztonsági Tanácsra is, hiszen az, mint az ENSZ főszerve szintén nem áll a nemzetközi jog felett, azt is kötik a nemzetközi jog előírásai, legalábbis az ENSZ Alapokmány és a *jus cogens* normák tekintetében. Mivel az alapvető humanitárius nemzetközi jogi és emberi jogi előírásokat ilyenek tekinthetjük, ezért ezeket még a Biztonsági Tanács sem hághatja át. Ld. GOWLLAND-DEBBAS, Vera: Is the UN Security Council Bound by Human Rights Law? *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* 103. (2009) 201. o. WHITTLE, Devon: The Limits of Legality and the United Nations Security Council: Applying the Extra-Legal Measures Model to Chapter VII Action. *The European Journal of International Law*. 26. (2015) 675-676. o. ENSZ Alapokmány 24. cikk. A/CN.4/727. 60. bek. 129. bek.

Elsőként célszerű néhány gondolatban megemlékezni a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok nemzetközi rendszerének kapcsolatáról. A Nemzetközi Bíróság a nukleáris fegyverekkel való fenyegetéssel és azok alkalmazásával kapcsolatos tanácsadó véleményében kimondta, hogy az emberi jogi kötelezettségek fegyveres konfliktusokban is fennmaradnak, azzal, hogy bizonyos szituációkban lehetőség van a derogációra meghatározott emberi jogok tekintetében. A célzott likvidálások legalitása kapcsán kiemelkedő élethez való jog viszont egy olyan emberi jog, amellyel szemben nincs helye derogációnak, azonban az élet önkényes elvételére vonatkozó legalitási tesztet fegyveres összeütközések keretében speciális szabályok alapján kell megítélni, ezek pedig a humanitárius nemzetközi jog normái lesznek.⁵¹³ Az értekezés keretei között bár nem használt distinkció, mégis kiemelés érdemel, hogy Melzer különbséget tesz az ún. bűnüldözési paradigma (*law enforcement*) és az ellenségeskedésben való részvétel paradigmája (*conduct of hostilities*) között. Ezek szerint az emberi jogi előírásokat fegyveres konfliktusok idején is alkalmazni kell, mégpedig akkor, ha azok nem kapcsolódnak az ellenségeskedésben való részvételhez.⁵¹⁴ E nézetet Hoffmann Tamás azzal a kritikával illeti, hogy különösen nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetén nem minden esetben lehetséges az éles különbségtétel a bűnüldözési jellegű akciók és a katonai műveletek között, ezért azt javasolja, hogy az emberi jogi szabályokat csak azokra a helyzetekre alkalmazzuk, amelyek nem kapcsolódnak fegyveres csoportok harci tevékenységéhez.⁵¹⁵

Az emberi jogok nemzetközi rendszerének és a humanitárius nemzetközi jog kapcsolatának leírása azonban nem oldható meg egyszerűen a *lex specialis* elvére való utalással, e két jogterület ugyanis lényegesen komplexebb viszonyrendszerben áll egymással. Ezt a kapcsolatot Stephen P. Marks már 1982-ben nagyon találóan egy két egymást metsző exponenciális függvénnyel írta le, mely szerint az emberi jogok nemzetközi rendszere és a *jus in bello* szabályai – a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályainak folyamatos érvényesülését leszámítva – kiegészítik egymást. Békeidőben az emberi jogok nemzetközi rendszere teljes terjedelmében alkalmazandó, amely az ellenségeskedés tekintetében fokozatosan szűkül a szervezett erőszakos cselekmények elkövetésével, ahol a részletszabályokat lépésről-lépésre, először a nem nemzetközi fegyveres összeütközések, majd a nemzetközi fegyveres konfliktusok normái veszik át, míg nem nemzetközi fegyveres konfliktusok idején kizárólag az emberi jogi rendszer érinthetetlen, *jus cogens* magja marad alkalmazandó.⁵¹⁶ Ez természetesen nem befolyásolja az ellenségeskedéshez nem kapcsolódó helyzetek emberi jogi szabályozottságát. Érdekességként megjegyzendő, hogy az EJABi döntéseiben kifejezetten utal arra, hogy bizonyos esetekben a humanitárius nemzetközi jogot, mint *lex specialis*-t kell alkalmaznia,⁵¹⁷ ugyanakkor az EJEB csak nemzetközi fegyveres összeütközések során

⁵¹³ Nukleáris fegyverek legalitása ügy 25. bek. Ez természetesen azt jelenti, hogy fegyveres konfliktusokban bizonyos helyzeteket csak a humanitárius nemzetközi jog, másokat csak az emberi jogok, megint másokat pedig közösen szabályoznak.

⁵¹⁴ MELZER: *Targeted killing...* 78-79. és 140. o.

⁵¹⁵ HOFFMANN Tamás: Book Review. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) 868. o.

⁵¹⁶ MARKS, Stephen P.: Principles and Norms of Human Rights Applicable in Emergency Situations: Underdevelopment, Catastrophes and Armed Conflict. In VASAK, Karel (szerk.): *The International Dimensions of Human Rights*. Paris 1982. 193. 200-201. o.

⁵¹⁷ Pl. Guantánamo kapcsán ld. Djamel Ameziane v. United States of Amerika (Case no. 12.865 Report No. 29/20.) 2020. április 22. 116. bek.

alkalmazta *expressis verbis* a *jus in bello* szabályait,⁵¹⁸ nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban erről a problémáról nem tett említést.⁵¹⁹

Jogosan merül fel ezen felül is a kérdés, hogy hatással van-e az az emberi jogok, különösen az élethez való jog megsértésére a *jus ad bellum* szerint jogellenes erőszakalkalmazás egy másik állam ellen. Ez a kérdés az Emberi Jogi Bizottság 36. sz. Általános Iránymutatásával (*General Comment*) került előtérbe. Az EJB az Iránymutatás végén röviden leszögezte, hogy amennyiben az állam agressziós cselekménye élet elvételével jár, az *ipso facto* megsérti a PPJNE 6. cikkében meghatározott élethez való jogot. Emellett pedig a Bizottság emlékeztette az államokat arra, hogy pozitív kötelezettségük van az élet megvédésére olyan jelenségekkel szemben mint például az agresszió vagy a nemzetközi terrorizmus, továbbá amennyiben az államok nem tesznek meg minden észszerű intézkedést annak érdekében, hogy vitáikat békés úton rendezzék, szintén megsértik az élethez való jogból fakadó pozitív kötelezettségeiket.⁵²⁰ Eliav Lieblich az Iránymutatást elemezve bár elfogadja annak létjogosultságát, mégis rámutat számos problémára annak következményeivel kapcsolatban, példának okáért arra, hogy e szerint az önvédelem kötelező válaszlépés lehet az államok részéről egy őket ért agressziós cselekmény esetén, amely azonban egyáltalán nem felel meg az állami gyakorlatnak.⁵²¹ Arról nem is beszélve, hogy a IV. fejezetben kimunkált szabályok alapján az államoknak kizárólag fegyveres támadás, nem pedig agresszió esetén van lehetőségük a jogszerű önvédelemre.

Álláspontom szerint ezzel a nézettel további problémák is vannak, nevezetesen például, ha egy fegyveres konfliktus esetében a humanitárius nemzetközi jog szabályait szükséges alkalmazni, akkor elsősorban ez, mint *lex specialis* szabályozza az ellenségeskedésben való részvételt. Abban az esetben, ha egy katonai akció a humanitárius nemzetközi jog, mint speciális szabály alapján jogszerű, akkor az egy generális szabály sérelme – úgymint agresszió elkövetése az emberi jogok rendszere tekintetében – nem lesz hatással a művelet jogszerűségére. Nem is lehetne, hiszen ezzel teljes mértékben kiüresítenénk a *lex specialis* doktrína lényegét fegyveres konfliktusok esetében.⁵²²

A fentiekből világosan látszik, hogy az élethez való jog megsértésének vizsgálata megkerülhetetlen a célzott likvidálások nemzetközi jogi elemzése vonatkozásában. Ennek megfelelően e fejezet célja és rendeltetése, hogy az emberi jogok nemzetközi rendszerének lencséjén keresztül tanulmányozza az államok célzott likvidálási gyakorlatát. Tekintettel arra

⁵¹⁸ Pl. Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08) Judgment, 2021. január 21. (a továbbiakban: Grúzia kontra Oroszország (II)) 92-95. bek.

⁵¹⁹ Pl. Case of Isayeva v. Russia (Application No. 57950/00) Judgment, 2005. február 24. (a továbbiakban: Isayeva ügy)

⁵²⁰ Human Rights Committee, General Comment No. 36. 2019. szeptember 3. CCPR/C/GC/36. 70. bek.

⁵²¹ LIEBLICH, Eliav: The Humanization of Jus ad Bellum: Prospects and Perils. SSRN, 2021. január 26. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3512378 (2021. 04. 16.)

⁵²² Mindebből az a következtetés is levonható, hogy ha egy katonai művelet a humanitárius nemzetközi jog szabályai szerint jogellenes, például polgári személy ellen irányul, akkor az akció nem lesz attól *ipso facto* jogszerű, hogy az állam betartja az általános szabályoknak számító emberi jogok előírásait. Fal ügy 106. bek. Kongó kontra Uganda-ügy 216. bek.

azonban, hogy e kérdéseket e fejezet keretében nem az élethez való jog eljárási, hanem annak tartalmi, esszenciális oldaláról vizsgálom, nem szükséges élesen elkülöníteni és külön tárgyalni az univerzális és a különböző regionális emberi jogi rezsimeket.

Így a fejezet elsőként az élethez való jog tartalmi oldalának a célzott likvidálással kapcsolatos viszonyát vizsgálja (2. rész), majd áttér az emberi jogok az állam területén kívüli, azaz extraterritoriális alkalmazásának kérdéskörére, amely a célzott likvidálások az értekezés keretében használt fogalma szempontjából megkerülhetetlen (3. rész).

2. Az élethez való jog

2.1. Az élethez való jog tartalmi oldala

Az élethez való jog az ember természetes és elidegeníthetetlen joga,⁵²³ amelyet valamennyi általános emberi jogi tárgyú univerzális vagy regionális nemzetközi szerződés védelemben részesít.⁵²⁴ Az államok emberi jogi kötelezettségei tekintetében alapvetően két fajta kötelezettség között kell különbséget tennünk. Egyfelől az államnak tiszteletben kell tartania (*respect*) az emberi jogokat, azaz tartózkodni kell attól, hogy megfelelő jogi felhatalmazás nélkül megsértse azokat. Másfelől viszont biztosítaniuk (*secure* vagy *ensure*) is kell azokat a területükön lévő személyek számára, ami kiterjedhet akár arra is, hogy megvédje ezeket az emberi jogokat akár magánszemélyek jogsértő behatásától is. Ezeket sorrendben negatív és pozitív kötelezettségekként értékelhetjük.⁵²⁵ Nincs ez másként az élethez való jog esetében sem. Az EJB Iránymutatásában például kimondja, hogy az államoknak tiszteletben kell tartaniuk az élethez való jogot, amely abban ölt testet, hogy tartózkodniuk kell az élet önkényes elvételétől, valamint biztosítaniuk kell az élethez való jogot és megfelelő gondosságot kell tanúsítaniuk az élet védelme érdekében.⁵²⁶ Az egyes emberi jogi tárgyú nemzetközi szerződések tekintetében nincs nagy különbség az élethez való jog értelmezése vonatkozásában, a szerződésekhez tartozó bírói- vagy kvázi bírói fórumok még hivatkoznak is egymásra e tekintetben,⁵²⁷ így az értekezés keretei között ezeket egységesen kezelem.

Az élethez való jog tiszteletben tartásának kötelezettsége mindemellett legalább szokásjogi státusszal rendelkezik és egyesek szerint már *jus cogens*⁵²⁸ rangra is emelkedett. Ez a nézet azonban nem általánosan elfogadott.⁵²⁹ A szokásjogi alapon biztosított élethez való jog

⁵²³ HALMAI Gábor – TÓTH Gábor (szerk.): *Emberi jogok*. Osiris, 2008. 285-286. o.

⁵²⁴ Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 6. cikk. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény 2. cikk. Az emberi jogokról szóló, 1969. november 22-én San Josében kelt Amerikai Egyezmény 4. cikk. Az Ember és Népek Jogairól szóló, 1981. június 1-jén Kenyában kelt Afrikai Karta 4. cikk

⁵²⁵ MILANOVIC, Marko: *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties – Law, Principles and Policy*. OUP, 2011. 18. o.

⁵²⁶ CCPR/C/GC/36. 7. bek.

⁵²⁷ MELZER: *Targeted killing...* 118-119. o.

⁵²⁸ A/CN.4/727. 123. bek.

⁵²⁹ A kógens státusz hiánya például a halálbüntetés eltérő megítéléséből is fakad. Ld. VIDMAR, Jure: *Rethinking jus cogens after Germany v. Italy: Back to Article 53? Netherlands International Law Review* 60. (2013.) 10. o.

alkalmazható olyan államokkal szemben is, amelyek nem részesei egyetlen emberi jogi tárgyú nemzetközi szerződésnek sem.⁵³⁰

A fentiekből nem következik az, hogy az ember semmilyen körülmények között ne lenne megfosztható életétől, az ölés azonban semmi esetre sem lehet önkényes.⁵³¹ A nem önkényes jelleg meghatározása nem egyszerű feladat, amelyet részben az emberi jogokkal foglalkozó bírói- vagy kvázi bírói fórumok munkáltak ki részletesen,⁵³² mégpedig alapvetően úgy, hogy az csak *ultima ratio* jelleget ölthet az élet védelme érdekében.⁵³³ Az ENSZ bűnüldözési szervek által alkalmazható fegyverhasználatról szóló alapelvei példának okáért megnevezik azokat a helyzeteket, amikor jogszerűen lehet fegyvert használni, a szándékos halálos erőszak alkalmazását pedig szintén az élet védelme érdekében feltétlenül szükséges esetekhez köti.⁵³⁴

Minden olyan műveletnek, amely az élethez való jog sérelmével járhat, egyidejűleg három alapelvnek kell megfelelnie: szükségesség, arányosság és elővigyázatosság,⁵³⁵ továbbá megfelelő jogalappal kell rendelkeznie.⁵³⁶ Az elvek értelmezésére változatos megfogalmazásokat találunk a szakirodalomban. Az EJB Iránymutatásában például csak a szükségesség és arányosság elveit elemzi, amelyeket nem választ el élesen egymástól.⁵³⁷

Melzer szerint a szükségességnek három dimenzióját különböztethetjük meg, így beszélhetünk egy minőségi szükségességről, amely szerint akkor jogellenes az élet elvétele, ha a potenciálisan halálos erőszak alkalmazása nem feltétlenül szükséges egy legitim cél elérése érdekében. Emellett létezik mennyiségi szükségesség is, amely alapján csak minimális mennyiségű erőszak alkalmazható az elérendő legitim célhoz képest, végül, de nem utolsó sorban pedig a szükségességnek van egy időbeli dimenziója is, amelynek alapján az adott időpillanatban kell szükségesnek lennie az alkalmazott erőszaknak.⁵³⁸ Legitim cél egyébként többféle lehet, ilyenek tekinthetjük saját vagy mások életének megmentését, törvényes letartóztatás foganatosítását illetve zavargás vagy felkelés elfolytását is,⁵³⁹ azzal, hogy szándékosan kizárólag akkor lehet halálos erőszakot alkalmazni, ha az feltétlenül szükséges

⁵³⁰ OTTO: *Targeted killings...* 398. o. A szokásjogi minőséget ld. LUBELL: *Extraterritorial...* 170. o. CASEY-MASLEN, Stuart: *Unmanned Weapons Systems and the Right to Life*. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 166. o.

⁵³¹ HALMAI – TÓTH: *Emberi jogok...* 288-289. o.

⁵³² Az EJEE taxatív listát tartalmaz arra nézve, hogy mikor lehet valakit megfosztani életétől. Ld. EJEE 2. cikk (2) bek. Ezek értelmezése azonban szintén az EJEB-re maradt, ld. részletesen lentebb.

⁵³³ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 819. o.

⁵³⁴ *Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*, Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990. 9. elv

⁵³⁵ CASEY-MASLEN, Stuart: *Legality of Use of Armed Unmanned Systems in Law Enforcement*. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 47. o. MELZER: *Human Rights...* 30. o.

⁵³⁶ MELZER: *Targeted killing...* 100. o.

⁵³⁷ CCPR/C/GC/36. 12. bek.

⁵³⁸ MELZER: *Targeted killing...* 101. o.

⁵³⁹ Pl. EJEE 2. cikk (2) bek.

az élet megóvása érdekében egy küszöbön álló fenyegetéssel szemben.⁵⁴⁰ Mások lényegesen egyszerűbben közelítik meg a szükségesség kérdését és a legkevésbé káros eredményre⁵⁴¹ vagy az *ultima ratio* jellegre fókuszálnak.⁵⁴² Az időbeli dimenzióhoz adalék, hogy az élet elvétele csak akkor szükséges, ha a fenyegetés küszöbön álló, ami ebben az esetben inkább másodperceket, mintsem órákat jelent.⁵⁴³ Az arányosság esetében a hangsúly pedig azon van, hogy az okozott hátrány, alkalmazott erőszak ne legyen aránytalan a legitim céllal szemben.⁵⁴⁴ Végső soron ez az elv teszi lehetővé a pozitív jog mechanikus értelmezéséből eredő hibák kiküszöbölését.⁵⁴⁵ A magam részéről nem tartom feltétlenül észszerűnek az ilyen és ehhez hasonló mesterségesen elválasztott tesztek, főként azért mert az arányosság és a mennyiségi szükségesség elhatárolása véleményem szerint voltaképpen lehetetlen. Ennek ellenére a teszt alkalmazására – tartalmi szempontból – továbbra is szükség van. A szükségesség és arányosság mellett, az elővigyázatosság elve alapján minden akciót megfelelően meg kell tervezni, oly módon, hogy minden észszerű intézkedést meg kell tenni, hogy lehetőleg minimalizáljuk a halálos erőszak alkalmazását, amely nem csak a célszemélyre, de az esetleges „járulékos veszteségre”, azaz más közelben lévő személyekre is vonatkozik.⁵⁴⁶

A fenti állítások illusztrálására példaként hozható a McCann ügy. Brit és spanyol hatóságok tudomást szereztek arról, hogy az IRA meghatározott tagjai robbantásos merényletet terveznek végrehajtani Gibraltáron. Nem sokkal a gyanúsítottak a szigetre érkezését követően, a brit hadsereg különleges alakulatának tagjai felszólították őket a megadásra, akik azonban hirtelen mozdulatot tettek. A katonák vélelmezve, hogy a terroristák bombát kívánnak élesíteni, azonnal lelőtték őket. Utóbb kiderült, hogy se fegyver, se bomba nem volt az IRA-tagoknál.⁵⁴⁷ Az Emberi Jogok Európai Bírósága az ügygel kapcsolatos ítéletében kimondta, hogy a terroristák szándékos lelövése jogszerű volt abból a szempontból, hogy a műveletet végrehajtó katonák jóhiszeműen azt feltételezték, hogy a célszemélyek bármikor bombát hozhatnak működésbe, amely számos személy életét veszélyeztette.⁵⁴⁸ Ugyanakkor a teljes akció mégis sértette az IRA-tagok élethez való jogát, mert az állam nem tanúsított kellő gondosságot az akció megtervezése során, például megakadályozhatták volna a gyanúsítottak Gibraltárra utazását, vagy éppenséggel letartóztathatták volna őket a határon is.⁵⁴⁹

⁵⁴⁰ CCPR/C/GC/36. 12. bek.

⁵⁴¹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 819. o.

⁵⁴² LUBELL: *Extraterritorial...* 173. o.

⁵⁴³ CASEY-MASLEN: *Legality of Use...* 51. o.

⁵⁴⁴ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 819. o. LUBELL: *Extraterritorial...* 173. o. MELZER: *Targeted killing...* 101. o.

⁵⁴⁵ MELZER: *Targeted killing...* 115. o. 141. jegyzet. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Melzer a néhány oldallal korábbi arányosság helyett egy teljesen más arányossági tesztet is leír, nevezetesen egy olyat, amely az valószínűleg okozott hátrány és a valószínűleg megelőzött kár között áll fenn, amelyet csak akkor elvégezni, ha az akció már szükségesnek bizonyult. Uo. 139. o.

⁵⁴⁶ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 820. o. MELZER: *Human Rights...* 33-34. o. MELZER: *Targeted killing...* 101-102. o.

⁵⁴⁷ *Case of McCann and Others v. United Kingdom (Application no. 18984/91) Judgment, 1995. szeptember 27. 195-198. bek.*

⁵⁴⁸ Uo. 200. bek.

⁵⁴⁹ Uo. 203-214. bek.

Egy másik kérdés, amelyet szintén az élethez való jog tartalmi oldala mentén kell vizsgálni, az az ún. „járulékos veszteség” kérdése. Fegyveres összeütközések esetén, mint arra a VI. fejezetben részletesen is kitérek, bizonyos szűk keretek között megengedett, hogy egy katonai akcióban nem célszemélyek is sérüljenek, akik akár életüket is veszíthetik, egészen addig, ameddig a művelettel járó várható katonai előny meghaladja e járulékos veszteség mértékét.⁵⁵⁰

Fegyveres összeütközések hiányában, egy olyan helyzetben, amelyet kizárólag az emberi jogi rezsím szabályoz, a járulékos veszteség megítélése eltérő. Otto ezzel kapcsolatban teljes mértékben elfogadhatatlannak tartja, hogy egy ilyen művelet során harmadik személyek, pusztán szemlélődők áldozatul essenek a támadásnak.⁵⁵¹ Ezzel ellentétes álláspontot képvisel Melzer, aki azt mondja, hogy ugyan a jog kevésbé tolerálja az ártatlanoknak okozott esetleges sérelmeket, azonban mindez nem jelenti azt, hogy fegyveres konfliktusokon kívül soha semmilyen körülmények között nem lehet jogszerű a „járulékos veszteség.”⁵⁵²

Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2011 végén a Finogenov ügyben hozott ítéletében kimondta, hogy mérgező gáz alkalmazása egy moszkvai színházban, amely 125 túszt életét követelte, az adott helyzetben nem volt aránytalan eszköz, így nem sértette az élethez való jogot.⁵⁵³ Az ügy tényállása szerint 2002 októberében 40 felfegyverzett és robbanóanyaggal rendelkező csecsen szeparatista elfoglalta a moszkvai Dubrovka színházat, akik közel ezer túszt ejtettek az akció közben. Az „ostrom” végül az orosz hatóságok beavatkozásával ért véget, akik kábító hatású, ópiát fentanil alapú gázt használva tették ártalmatlanná a terroristákat, mielőtt betörték volna az épületbe.⁵⁵⁴

Az EJEB ítéletében kiemelte, hogy a gáz bár az emberi életre veszélyes volt, nem kellett volna, hogy halálos legyen, ellentétben például a bombákkal, vagy föld-levegő rakétákkal. Ebből következően tehát azokban az esetekben, ahol a célszemélyek melletti békés szemlélődőknek nagy esélyük van arra, hogy életben maradnak, a terrorelhárító akciók még másoknak esetlegesen halált okozó fegyverek bevetésével is jogszerűek lehetnek.⁵⁵⁵ A strasbourgi testület döntésében utalt az Isayeva ügyre is, amelyben az orosz hatóságok lebombáztak egy csecsen falut – amelyben egy lázadó csoport bujkált – hatalmas „járulékos veszteség” mellett.⁵⁵⁶ A Bíróság a Finogenov ügyben hozott ítéletében rendkívül érdekes

⁵⁵⁰ VI. fejezet 3.1. pont

⁵⁵¹ OTTO: *Targeted killings...* 200. o.

⁵⁵² MELZER: *Human Rights...* 32. o.

⁵⁵³ Case of Finogenov and Others v. Russia (Application no. 18299/03 27311/03) Judgment, 2011. december 20. (A továbbiakban: Finogenov ügy) 125. és 227-236. bek.

⁵⁵⁴ Bár az EJEB az élethez való jog megsértését nem állapította meg az ópiát gáz felhasználás terén, magas összegű kártérítést ítélt meg a kérelmezőknek abból az okból, hogy az akciót követő orvosi segítségnyújtás nem megfelelő módon került kivitelezésre. Az ügy összefoglalát ld. MILANOVIC, Marko: *Important Cases Against Russia before the European Court. EJIL:Talk!* 2012. január 4. <https://www.ejiltalk.org/important-cases-against-russia-before-the-european-court/> (2021. 04. 18.)

⁵⁵⁵ Finogenov ügy 232. bek. Az EJEB szerint az ügyben a túsztok nem voltak olyan helyzetben, mint egy eltérített gép utasai.

⁵⁵⁶ Isayeva ügy 12-19. bek. Az EJEB ebben az ügyben kimondta, hogy az ilyen jellegű fegyverek használata fegyveres konfliktuson kívül egy sűrűn lakott területen a polgári személyek megelőző evakuálásának hiányában nem összeegyeztethető az állam elővigyázatossági kötelezettségével. Uo. 191. bek.

formulát használt, amikor azt mondta, hogy a potenciálisan halált okozó fegyvert az orosz hatóságok nem „válogatás nélkül” (*indiscriminately*) alkalmazták, ez adta a túlélési esély magas fokát, és végső soron az élethez való jog megsértésének hiányát is.⁵⁵⁷

Végül, de nem utolsó sorban arról is meg kell emlékezni, hogy az élethez való jogból az államoknak egy további kötelezettsége is fakad, nevezetesen az, hogy vizsgálatot kell lefolytatniuk minden halálos vagy azzal fenyegető erőszak alkalmazást követően.⁵⁵⁸ A vizsgálatokat függetlenül, pártatlanul, alaposan, hatékonyan, gyorsan és átlátható módon kell elvégezni.⁵⁵⁹ Az EJEB példának okáért az Ergi ügyben megállapította, hogy az ölés *ipso facto* létrehozott egy hatékony vizsgálati kötelezettséget, ahhoz nem szükséges sem az, hogy a halált egyértelműen egy állam ügynöke okozza és az sem, hogy az elhunyt családtagjai formálisan panasszal éljenek a vizsgálatért felelős hatóságnál.⁵⁶⁰

2.2. Az élethez való jog és a célzott likvidálás

A fenti általános megfontolásokat alkalmazhatjuk az állam által végrehajtott célzott likvidálási akciókra is. Elsőként itt is le kell szögezni azt, hogy az egyes támadások legalitását esetről-esetre kell vizsgálni.

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy egy művelet jogszerű volt, szigorú feltételrendszerrel kell bizonyítanunk: a halálos erőszak alkalmazásától eltérő alternatív megoldásokat is számba kell venni, illetve bizonyítani szükséges, hogy e módszerek inadekvátak lennének a helyzet azonnali kezelésére, egy küszöbön álló fenyegetés okán. Ezen felül be kell mutatni azt is, hogy a célpont közvetlenül fenyegeti mások életét, illetve, hogy az okozott hátrány ennek megfelelően arányban áll a legitim céllal.⁵⁶¹ Emellett azt is rögzíteni szükséges, hogy azok a célzott likvidálási programok, amelyek a fenti mérlegelést figyelmen kívül hagyva, egy előzetes lista alapján (*kill list*) működnek, minden esetben jogellenesek az emberi jogok nemzetközi rendszere oldaláról,⁵⁶² hiszen a múltbéli magatartások nem szolgálhatnak az ölés indokálul.⁵⁶³

⁵⁵⁷ Finogenov ügy 231-232. bek. A megkülönböztetés nélküli alkalmazásra ld. Isayeva ügy 191. bek. Melzer szerint például egy extrém szituációban az sem elképzelhetetlen, hogy az emberi jogi rezsim megengedje egy eltérített repülőgépet lelövését, ha az emberi élet védelme ezt megkívánja. Ld. MELZER: *Human Rights...* 32-33. Ezzel ellentétes álláspontot foglalt el a német alkotmánybíróság. A karlsruhei bírák az ún. *Luftsicherheitsgesetz* és a német *Grundgesetz* összhangját vizsgálták. Ld. BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006 - 1 BvR 357/05 - Rn. (1-156)

⁵⁵⁸ CCPR/C/GC/36. 13. bek. LESH, Michelle: *Accountability for targeted killing operations*. International humanitarian law, international human rights law and the relevance of the principle of proportionality. In Jadranka Petrovic (szerk.): *Accountability for Violations of International Humanitarian Law*. Routledge, 2016. 99. o. A szerző szerint ezt a kötelezettséget számos emberi jogi bírói- illetve kvázi bírói fórum is megerősítette. Uo. 99. 18. jegyzet

⁵⁵⁹ Uo. 100. o.

⁵⁶⁰ Case of Ergi v. Turkey (Application no. 66/1997/850/1050) Judgment, 1998. július 28. 82. bek.

⁵⁶¹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 820. o.

⁵⁶² BODNAR, Adam – PACHO, Irmina: *Targeted Killings (Drone Strikes) and the European Convention on Human Rights*. *Polish Yearbook of International Law* 32. (2012) 201. o.

⁵⁶³ LUBELL: *Extraterritorial...* 177. o.

Ami a „járulékos veszteség” kérdését illeti, véleményem szerint a fentiek alapján logikusan következtethetünk arra, hogy milyen álláspontot fogadna el egy emberi jogi bírói fórum egy ilyen helyzetben. Tekintve, hogy a modern célzott likvidálások jelentős részét fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel hajtják végre, amelyek sajátossága, hogy gyakran mozgó járművet⁵⁶⁴ – amelyben többen is utaznak – vagy nyílt színi gyülekezést érintenek,⁵⁶⁵ szinte bizonyos, hogy a támadások „békés szemlélődőket” is érinteni fognak, a kérdés azonban az, hogy egy precíziós rakétatámadást e személyek – mint nem célpontok – esetében a potenciális vagy biztos halál esélyével jellemezünk. Véleményem szerint a támadások pontos és precíz kivitelezhetősége okán előbbi mellett éppúgy szólhatnak érvek, mint az utóbbi mellett, bár kétséget kizáróan a bizonyítási teher ilyen esetben a műveletet kivitelező államon van. Biztos halál esetén az EJEB álláspontja szerint megállapítható a jogsértés, azonban amennyiben a halál csak bekövetkezhet, ez a megállapítás már kérdéses lehet. Ha úgy tekintjük, hogy a precíziós rakétatámadás csak potenciálisan okozza „békés szemlélődők” halálát, akkor figyelembe véve, hogy a célzott likvidálás a dolog természetéből adódóan nem alkalmazható megkülönböztetés nélkül, a támadás akár jogszerű is lehet.

Az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága is foglalkozott a célzott likvidálásokhoz hasonló tényállású ügyekkel, amelyeket törvénytelen kivégzéseknek (*illegal or extra judicial executions*) nevezett. Ilyen volt Orlando Letelier del Solar, Chile egykori külügyminiszterének, valamint Carlos Prats Gonzáleznek, a chilei hadsereg főparancsnokának két külön autóba rejtett bombával való megölése, amely mögött vélhetően a Chilei *Dirección de Inteligencia Nacional* egy ügynöke állt.⁵⁶⁶ Megjegyzendő, hogy itt a Bizottság kizárólag egy országjelentés keretében vizsgálta az eseteket, tehát konkrétan nem végezte el a fentiekben bemutatott tesztek és a tényállást is másodlagos forrásokból állapította meg.

Az EJEB egy újabb ítéletében az ügy érdemét tekintve is állást foglalt egy célzott likvidálási akció jogszerűségéről, nevezetesen az Alekszandr Valterovics Litvinyenko ellen az Egyesült Királyság területén elkövetett asszaszinációról. Az ügy tényállása szerint Litvinyenkót egy polónium-210 nevű radioaktív anyaggal mérgezték meg orosz ügynökök 2006-ban az Egyesült Királyság területén belül.⁵⁶⁷ A Bíróság úgy foglalt állást, hogy Oroszország az eljárás során megsértette az élethez való jogból fakadó eljárási kötelezettséget, ugyanis nem tudta bizonyítani, hogy hatékony nyomozást folytatott le az ügyben,⁵⁶⁸ ugyanakkor, ami még fontosabb, azt is kimondta, hogy az állami ügynöke által végrehajtott emberölés az EJE megsejtését jelenti, ugyanis Oroszország nem hivatkozott az Egyezmény 2. cikkében meghatározott kivételek egyikére sem a művelet jogszerűségének igazolása végett.⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ II. fejezet 1. pont

⁵⁶⁵ MASOOD, Salman – SHAH, Pir Zubair: C.I.A. Drones Kill Civilians in Pakistan. *The New York Times*. 2011. március 17. <https://www.nytimes.com/2011/03/18/world/asia/18pakistan.html> (2021. 04. 18.)

⁵⁶⁶ Report on the Situation of Human Rights in Chile. OEA/Ser.L/V/II.66. Doc.17. 1985. szeptember 9. 29. és 80-91. bek.

⁵⁶⁷ Case of Carter v. Russia (Application no. 20914/07) Judgment, 2021. szeptember 21. (a továbbiakban: Carter ügy) 13-34. bek.

⁵⁶⁸ Carter ügy 143. bek.

⁵⁶⁹ Carter ügy 170-172. bek.

Összegezve a fentiket, elképzelhető olyan helyzet, amikor egy küszöbön álló fenyegetés elhárítására az egyetlen reális opció a fenyegetést jelentő személy célzott likvidálása.⁵⁷⁰ Ugyanakkor valamennyi feltétel bizonyítása rendkívül nehéz feladatot jelent az állam számára. Ennek tipikus példája az lehet, amikor öngyilkos merénylők a célzott likvidálás célpontjai.⁵⁷¹

2.3. Részkövetkeztetések

A célzott likvidálásokat az élethez való jog tartalmi oldaláról vizsgálva megállapítható, hogy azok csupán módfelett szűk körben megengedhetők. Az államok tehát ilyen műveleteket csak akkor végezhetnek, amennyiben mások életének védelme érdekében az akció feltétlenül szükséges és egyben arányos is, valamint a megfelelő elővigyázatossági intézkedéseket is megtették. A művelet után pedig célzott likvidálások esetében is hatékony vizsgálatot kell folytatni az ügy körülményeit illetően.

Rendkívül nehéz azonban hitelt érdemlő módon bizonyítani, hogy egy személy oly mértékű fenyegetést jelent, amely azonnali akciót követelne meg mások életének védelme érdekében és egyben igazolja a célszemély megölését és ártatlan szemlélődők közel biztos, de mégis esetleges halálát, vagy súlyos sérülését.⁵⁷² A járulékos veszteségek megítélése pedig még ilyenkor is gátat szabhat egy-egy művelet megindításának.

Ilyen például az a hipotetikus esetet, amelyben egy drón általi rakétatámadással kívánnak megelőzni egy küszöbön álló öngyilkos merényletet, ahol a célszemély éppen bombákat erősít a mellényére, viszont a támadásban egy kislány is nagy valószínűséggel életét vesztené.⁵⁷³

3. Az emberi jogok extraterritoriális védelme

3.1. Az emberi jogi egyezmények extraterritoriális alkalmazhatósága

Általánosan elfogadott tétel, hogy az államok kötelesek tiszteletben tartani és biztosítani mindazok emberi jogait, akik területükön tartózkodnak és joghatóságuk alá esnek.⁵⁷⁴ Kérdésként merül fel azonban, hogy kötik-e az államokat emberi jogi kötelezettségeik, amikor saját területükön kívül hajtanak végre katonai, vagy más akciókat.⁵⁷⁵ Az extraterritorialitásnak napjainkra alapvetően három modellje alakult ki: a területi modell, a perszonalizált modell és a kauzális vagy funkcionális modell. A területi modell akkor

⁵⁷⁰ LUBELL: *Extraterritorial...* 176. o.

⁵⁷¹ CASEY-MASLEN: *Legality of Use...* 50. o.

⁵⁷² MELZER: *Human Rights...* 33. o.

⁵⁷³ A hipotetikus szituáció alapját „[a]z élet ára” című film ihlette ld. *Eye in the Sky*. Gevin Hood (rendezte). Entertainment One, 2015. A film több szempontból is megtevesztő, valamint jogilag pontatlan, a probléma illusztrálására azonban kétségkívül alkalmas.

⁵⁷⁴ Pl. MILANOVIC, Marko: From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties. *Human Rights Law Review* 8. (2008) 415-416. o.

⁵⁷⁵ Az emberi jogi egyezmények joghatósági kérdései nem abból az okból fontosak, hogy az államoknak tiszteletben kell-e tartaniuk mások élethez való jogát – hiszen erre szokásjogi alapon kötelezettek. A kérdés sokkal inkább az, hogy a sérelmet szenvedett személyek, vagy azok hozzátartozói mely emberi jogi egyezmény alapján és melyik bírói- vagy kvázi bírói fórumhoz fordulhatnak reparációs igényekkel.

alkalmazható, ha az állam egy saját területétől eltérő terület felett hatékony ellenőrzést (*effective control*) gyakorol, ilyen lehet példának okáért egy megszállás.⁵⁷⁶ A perszonalizált modell értelmében ezzel szemben arról beszélünk, hogy az állam rendelkezik és ellenőrzést gyakorol (*autobriety and control*) egy adott személy felett, amelynek több formája is kialakult, mint például az állam ügynökei által fizikai őrizetbe vétel.⁵⁷⁷ A harmadik modell egy ok-okozati összefüggésre épít, amely az állam cselekménye, valamint egy bekövetkezett emberi jogi jogsértés között⁵⁷⁸ – mint például egy élet elvétele – áll fenn. Ezen felül beszélhetünk egy lényegesen egyszerűbb koncepcióról is, amely egészen egyszerűen azt mondja, hogy az állam negatív kötelezettségei minden esetben joghatóságot teremtenek az állam oldaláról, a fenti elméleteket ennek megfelelően pedig csak a pozitív kötelezettségek tekintetében kellene alkalmazni.⁵⁷⁹ A magam részéről ez utóbbi koncepció alkalmazását tartanám kívánatosnak, annak ellenére, hogy a lentebb bemutatott esetjog rávilágít arra, hogy az emberi jogokkal foglalkozó bírói- vagy kvázi bírói fórumok inkább a fenti három modell közül választanak amikor az emberi jogok extraterritoriális alkalmazásáról döntenek. Ezzel kapcsolatban az a legfőbb probléma, hogy ez némely esetben túlzottan korlátozó, némely esetben pedig túlságosan tág joghatósági koncepciót eredményez.

A legtöbb emberi joggal foglalkozó egyezmény hasonló terminusokat használ akkor, amikor saját joghatóságáról rendelkezik, sőt az egyezmény végrehajtását felügyelő bírói- vagy kvázi bírói fórumok is hasonló módon vélekednek egyezményük extraterritoriális alkalmazhatóságát illetően.⁵⁸⁰

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya az alábbiak szerint rendelkezik a joghatóságról:

„Az Egyezségokmányban részes, valamennyi állam kötelezi magát, hogy tiszteletben tartja és biztosítja a területén tartózkodó és joghatósága alá tartozó minden személy számára az Egyezségokmányban elismert jogokat, minden megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.”⁵⁸¹

⁵⁷⁶ LUBELL: *Extraterritorial*... 211. o.

⁵⁷⁷ Uo. 212-216. o.

⁵⁷⁸ KONCSIK Marcell: Extraterritorial application of human rights conventions: is a cause-effect notion of jurisdiction finally recognized? *Arsboni* 8. (2020) 29. o.

⁵⁷⁹ MILANOVIC: *Extraterritorial Application*... 209-210. o.

⁵⁸⁰ HATHAWAY, Oona –NIELSEN, Elizabeth – NOWLAN, Aileen – PERDUE, William – PURVIS, Chelsea – SOLOW, Sara –SPIEGEL, Julia: Human Rights abroad: When do Human Rights Treaty Obligations Apply Extraterritorially? *Arizona State Law Journal* 43. (2011) 389-390. o.

⁵⁸¹ PPJNE 2. cikk (1) bek.

A téma meglehetősen vaskos szakirodalmát⁵⁸² áttekintve néhány megállapítást szükséges tenni. Egyfelől a *travaux préparatoires*⁵⁸³ és a joghatósági klauzula megszüvegezése alapján egyértelműnek tűnik, hogy itt egy konjunktív szabályról van szó, tehát az egyezmény azokra vonatkozik, akik bármely részes állam területén tartózkodnak és egyidejűleg joghatósága alatt is állnak.⁵⁸⁴ Ezt az álláspontot képviseli az Egyesült Államok és Izrael is.⁵⁸⁵ Lubell ezzel szemben megjegyzi, hogy a *travaux* helyesebb értelmezése az, hogy a részes államok csak azt akarták megakadályozni, hogy pozitív emberi jogi kötelezettségeik legyenek területükön kívül.⁵⁸⁶

Az extraterritorialitás kizárása ellen szól, hogy maga a PPJNE is tartalmaz olyan jogokat, amelyeknél fogalmilag kizárt a konjunktív értelmezés,⁵⁸⁷ sőt az Emberi Jogi Bizottság 31. sz. Értelmező Iránymutatásában a kérdéses „és” kötés „vagy”-ként való értelmezését fogadta el.⁵⁸⁸ Mindezt pedig tovább erősítette a 36. sz. Értelmező Iránymutatásában.⁵⁸⁹

Az EJB egyedi ügyben is kimondta ezt a tételt, példának okáért az 1981-es *Burgos* ügyben, miszerint a joghatóság nem arra a területre vonatkozik, ahol a vélelmezett jogsértés történt, hanem sokkal inkább azt a kapcsolatot hivatott kifejezni, amely az egyén és az állam között alakul ki az egyezménybe foglalt valamely jog megsértése esetén, függetlenül attól, hogy az hol történt.⁵⁹⁰ Ezzel a Bizottság felállította az extraterritoriális joghatóság perszonalizált modelljét.⁵⁹¹

Napjainkban az EJB a perszonalizált modellnél lényegesen tovább ment, ugyanis a 36. sz. Értelmező Iránymutatásában kimondta, hogy abban az esetben is teljesítenie kell az élethez való jogból fakadó kötelezettségeit, ha valamilyen tevékenység teljesen vagy részben az állam

⁵⁸² Pl. FRAU, Robert: Unmanned Military Systems and Extraterritorial Application of Human Rights Law. *Göteborg Journal of International Law* 1. (2013) 1-18. o. vagy VAN SCHAACK, Beth: The United States' Position on the Extraterritorial Application of Human Rights Obligations: Now is the Time for Change. *International Law Studies* 90. (2014) 20-65. o. vagy DA COSTA, Karen: *The Extraterritorial Application of Selected Human Rights Treaties*. Martinus Nijhoff Publishers, 2012. 15-92. o. vagy MCGOLDRICK, Dominic: Extraterritorial Application of the International Covenant on Civil and Political Rights. In COOMANS, Fons – KAMMINGA, Menno T. (szerk.): *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties*. Intersentia, 2004. 41-72. o. és MERON, Theodor: Extraterritoriality of Human Rights Treaties. *American Journal of International Law* 89. (1995) 78-82. o.

⁵⁸³ VAN SCHAACK: The United States?... 25-31. o. Ld. még példának okáért DENNIS, Michael J.: Application of Human Rights Treaties Extraterritorially in Times of Armed Conflict and Military Occupation. *American Journal of International Law* 99. (2005) 123-124. o.

⁵⁸⁴ OTTO: *Targeted killings*... 371. o. és VAN SCHAACK: The United States?... 25-28. o.

⁵⁸⁵ VAN SCHAACK: The United States?... 24-25. o. EVIATAR: Drones... 182-183. o. CASEY-MASLEN: Unmanned Weapons... 159. o. Ennek ellenére a szokásjogi alapú élethez való jog exterritoriálisan is köti az Egyesült Államokat, amelyet maga is elfogad. Ld. Uo. 166. o.

⁵⁸⁶ LUBELL: *Extraterritorial*... 201. o.

⁵⁸⁷ Pl. PPJNE 12. cikk (4) bek. pont „Senkit nem lehet önkényesen megfosztani attól a jogától, hogy saját országába beléphessen.”

⁵⁸⁸ Human Rights Committee, General Comment No. 31. 2004. március 29. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13. 10. bek.

⁵⁸⁹ CCPR/C/GC/36. 22. bek.

⁵⁹⁰ Sergio Euben Lopez Burgos v. Uruguay (Communication No. R.12/52, UN Doc. Supp. No. 40 (A/36/40)) 1981. július 29. 176. bek. MELZER: *Targeted killing*... 124. o.

⁵⁹¹ MILANOVIC: Extraterritorial Application... 173-209. o.

területén vagy joghatósága alatt zajlik, valamint ez közvetlenül és előreláthatóan hatással van egy személy élethez való jogára.⁵⁹² Ezzel a Bizottság voltaképpen egy funkcionális⁵⁹³ vagy kauzális joghatósági modellt alkalmazott.⁵⁹⁴ Az EJB ezt a modellt alkalmazta a közelmúltban közzétett A.S. és mások kontra Málta és A.S. és mások kontra Olaszország ügyekben.⁵⁹⁵

Ennek fényében talán nem meglepő, hogy a Nemzetközi Bíróság is elfogadja a PPJNE extraterritoriális alkalmazási kötelezettségét abban az esetben, ha az állam joghatóságot gyakorol saját területén kívül.⁵⁹⁶

A joghatóság kérdését hasonló formában rendezti a két nagy regionális emberi jogi rendszer,⁵⁹⁷ így mind az Emberi Jogok Amerikai-, mind az Emberi Jogok Európai Egyezménye is. Előbbi a következőképpen rendelkezik:

„A jelen Egyezmény részes államai vállalják, hogy az Egyezményben elismert jogokat és szabadságokat tiszteletben tartják, és hogy a joghatóságuk alá tartozó minden személy számára biztosítják e jogok és szabadságok szabad és teljes gyakorlását fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy egyéb véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, gazdasági helyzetre, születésre vagy egyéb társadalmi feltételre tekintet nélkül.”⁵⁹⁸

Láthatjuk, hogy a területre történő utalás ezúttal kimarad a joghatóság meghatározásából, továbbá az is kiemelendő, hogy a szöveg külön kezeli a jogok tiszteletben tartásának és biztosításának kérdését.

Sokáig az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának gyakorlatában nem volt olyan ügy, amelyben a Bíróság érintette volna a területen kívüli joghatóság kérdését⁵⁹⁹ – leszámítva a Fairén-Garbi ügyet,⁶⁰⁰ amelyben az EJB nyitva hagyta a kérdést.⁶⁰¹ A helyzet azonban 2018. február 7-én megváltozott, amikor a bíróság közzétett egy környezetvédelmi tárgyú tanácsadó véleményt, amely érintette a szélesen értelmezett teljes karibi térséget.⁶⁰² Az EJB

⁵⁹² CCPR/C/GC/36. 22. és 63. bek.

⁵⁹³ MILANOVIC, Marko: Drowning Migrants, the Human Rights Committee, and Extraterritorial Human Rights Obligations. *EJIL:Talk!* 2021. március 16. <https://www.ejiltalk.org/drowning-migrants-the-human-rights-committee-and-extraterritorial-human-rights-obligations/> (2021. 04. 18.)

⁵⁹⁴ KONCSIK Extraterritorial... 29-30. o.

⁵⁹⁵ A.S. and Others v. Malta (Communication No. 3043/2017) CCPR/C/128/3043/2017. 2021. január 27. 6.7. bek. A.S. and Others v. Italy (Communication No. 3042/2017) CCPR/C/130/3042/2017. 2021. január 27. 7.8. bek.

⁵⁹⁶ Fal ügy 108-111. bek. Kongó kontra Uganda ügy 219-220. bek.

⁵⁹⁷ Az értekezés szempontjából elsősorban azokkal a regionális fórumokkal foglalkozom, amelyeknek lehet relevanciája célzott likvidálással kapcsolatos ügyek elbírálására, így a további regionális fórumok kívül esnek az értekezés tartalmi keretein.

⁵⁹⁸ EJAÉ 1. cikk (1) bek.

⁵⁹⁹ Tekintettel arra, hogy a Bírósághoz az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottságának „szűrőjén” keresztül kerülnek az ügyek. Ld. RAISZ Anikó: *Az Emberi Jogok Európai és Amerikaközi Bíróságának Egymásra Hatása*. Doktori értekezés. Miskolci Egyetem, 2009. 20. o.

⁶⁰⁰ Case of Fairén Garbi and Solís Corrales v Honduras (Series C No 6.) Judgment, 1989. március 15.

⁶⁰¹ OTTO: *Targeted killings...* 378. o.

⁶⁰² Opinión Consultiva Solicitada por la República de Colombia, Medio Ambiente y Derechos Humanos (Obligaciones estatales en relación con el medio ambiente en el marco de la protección y garantía de los

az extraterritoriális állami aktusok mellett azokat is az állam joghatósága alá vonta, amely annak területén kívül okoz hatásokat, amennyiben persze az állam hatalmat vagy hatékony ellenőrzést gyakorol az érintett személy felett.⁶⁰³ Az EJAB ezzel végső soron létrehozott egy új extraterritoriális joghatósági alapot, amely önmagában is megállja a helyét, illetve ok-okozati összefüggésre épül,⁶⁰⁴ amelyet a strasbourgi testvér-testület több ízben is elutasított.⁶⁰⁵ Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ez a döntés megelőzte az EJB 36. sz. Értelmező Iránymutatását, még annak előzetes változatát tekintve is.

Az amerikai ember jogi rendszerben az EJAB mellett működik még az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága is, így célszerű megvizsgálni e testület gyakorlatát is.⁶⁰⁶ E washingtoni kvázi bírói testület ítélkezési gyakorlata során már számos esetben találkozott az extraterritorialitás kérdésével. Itt elegendő csak az Egyesült Államokhoz köthető Coard⁶⁰⁷ vagy Salas ügyeket említeni.⁶⁰⁸ Ezeket összefoglalva elmondható, hogy a EJAB a perszonalizált modellt alkalmazta az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye, az USA esetében pedig az Ember Jogainak és Kötelességeinek Amerikai Nyilatkozata⁶⁰⁹ és az Amerikai Államok Szervezetének Chartája kapcsán.⁶¹⁰

Az európai modell hasonló, ámbár eltérő szövegezésű megoldást alkalmaz, mint amerikai testvérpárja. Ennek megfelelően az Emberi Jogok Európai Egyezménye az alábbiak szerint rendelkezik:

„A Magas Szerződő Felek biztosítják a joghatóságuk alatt álló minden személy számára a jelen Egyezmény I. fejezetében meghatározott jogokat és szabadságokat.”⁶¹¹

derechos a la vida y a la integridad personal – interpretación y alcance de los artículos 4.1 y 5.1. en relación con los artículos 1.1 y 2 de la Convención Americana Sobre Derechos Humanos) OC-23/17 de 2017. november 15. (a továbbiakban: EJAB Tanácsadó vélemény) Ld. még VEGA-BARBOSA, Giovanni – ABOAGYE, Lorraine: Human Rights and the Protection of the Environment: The Advisory Opinion of the Inter-American Court of Human Rights. *EJIL:Talk!* 2018. február 26. <https://www.ejiltalk.org/human-rights-and-the-protection-of-the-environment-the-advisory-opinion-of-the-inter-american-court-of-human-rights/> (2021. 04. 19.)

⁶⁰³ EJAB Tanácsadó vélemény 81. bek.

⁶⁰⁴ BERKES Antal: A New Extraterritorial Jurisdictional Link Recognised by the IACtHR, *EJIL:Talk!* 2018. március 28. <https://www.ejiltalk.org/a-new-extraterritorial-jurisdictional-link-recognised-by-the-iacthr> (2021. 04. 19.)

⁶⁰⁵ Pl. Case of Bankovic and Others v. Belgium and 16 other Contracting States (Application no. 52207/99) Admissibility Decision, 2001. december 12. (a továbbiakban: Bankovic ügy) 75. bek.

⁶⁰⁶ DAKA Marija – KIS KELEMEN Bence: Extraterritorialitás az emberi jogi bíróságok gyakorlatában. *Jura*, 2017/1. sz. 214-215. o. A tanulmányban hibás fordítás szerepel, az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága alatt az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága értendő.

⁶⁰⁷ Coard and Others v. United States (Case no. 10.951 Report No. 109/99) 1999. szeptember 29.

⁶⁰⁸ Salas and Others v. United States (Case no. 10.573 Report No. 31/93) 1993. október 14.

⁶⁰⁹ Az Ember Jogainak és Kötelességeinek az Amerikai Államok Bogotában tartott 1948. május 2. napján tartott 9. konferencián elfogadott Amerikai Nyilatkozata

⁶¹⁰ Az Amerikai Államok Szervezetének az Amerika Államok Bogotában tartott 1948. április 30. napján tartott 9. konferencián elfogadott Chartája. OTTO: *Targeted killings...* 379-380. o.

⁶¹¹ EJEE 1. cikk

Látható, hogy a joghatóságuk alatt álló személyek fordulat ugyan azonos, az európai rendszer azonban nem kezeli elkülönülten a tiszteletben tartja és a biztosítja kötelezettségeket, hiszen csak utóbbiról rendelkeznek.

Az esetjogból egyértelműen kirajzolódik, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága egy alapvetően területi alapú megközelítést alkalmaz az extraterritoriális joghatóság megállapítására, amelyet csak extrém esetekben tör meg a perszonalizált modell, de akkor is általában valamilyen fokú fizikai ellenőrzést kell gyakorolnia az államnak a jogsérelmet szenvedett fél fölött. A EJEB-ben ellentétben az egykori Emberi Jogok Európai Bizottsága már 1985-ben a személyi alapú megközelítést alkalmazta a G kontra Egyesült Királyság és Írország ügyben,⁶¹² azonban az EJEB a tíz évvel későbbi Loizidou ügyben⁶¹³ már alapvetően területi alapon közelített a joghatóság kérdésköréhez, amelyet a 2001-es Bankovic ügyben is tovább vitt.⁶¹⁴ Az egykori Jugoszláviát súlytó NATO bombatámadások kapcsán a strasbourgi testület elutasította az ok-okozati összefüggésen alapuló joghatóság megállapítását, és az egyezményben meghatározott jogok „testre-szabását”, ami a pozitív és negatív kötelezettségek közötti különbségtételt érintette, tekintettel arra, hogy a bombázás nem hozott létre effektív ellenőrzést a terület felett.⁶¹⁵

Bár az EJEB az ezt követő években az Issa⁶¹⁶, Öcalan⁶¹⁷, Pad,⁶¹⁸ Al-Skeini⁶¹⁹ és Jaloud⁶²⁰ ügyekben e területi szigort lényegesen enyhítette, azonban a strasbourgi bírák nem kívánták felülírni a Bankovic ítélet alapvető megállapításait. A személyi alapú joghatóságot kizárólag másodlagosan, valamilyen más – főként területi alapú – megközelítést pótolva alkalmaztak, fizikai őrizet esetén.⁶²¹ A Bankovic ügy hatása a mai napig érződik, ugyanis az EJEB a Grúzia kontra Oroszország (II) ügyben mondhatni visszalépett az Al-Skeini ítélettől, a Bankovic ügy irányába.⁶²² Az EJEB az ügyben különbséget tett az aktív ellenségeskedés és az azt követő

⁶¹² Case of G v. the United Kingdom and Ireland (Application no. 9837/8), Decision, 1985. március 7.

⁶¹³ Case of Loizidou v. Turkey (Application no. 15318/89) Judgment on Preliminary Objections, 1995. március 23. 62-63. bek.

⁶¹⁴ Bankovic ügy 70-71. bek.

⁶¹⁵ MELZER: *Targeted killing...* 130. o. OTTO: *Targeted killings...* 385-389. o.

⁶¹⁶ Case of Issa and Others v. Turkey (Application no. 31821/96) Judgment, 2004. november 16. 68-82. bek.

⁶¹⁷ Case of Öcalan v. Turkey (Application no. 46221/99) (Chamber) Judgment, of 2003. március 12. 93. bek. és Case of Öcalan v. Turkey Application No. 46221/99, (Grand Chamber) Judgment, 2005. május 12. 91. bek.

⁶¹⁸ Case of Pad and Others v Turkey (Application no. 60167/00) Admissibility Decision, 2007. június 28. 52-55. bek.

⁶¹⁹ Case of Al-Skeini and Others. v. United Kingdom (Application no. 55721/07) Judgment, 2011. július 7. 130-150. bek.

⁶²⁰ Case of Jaloud v. The Netherlands (Application no. 47708/08) Judgment, 2014. november 20. 139-155. bek.

⁶²¹ MILANOVIC, Marko: Al-Skeini and Al-Jedda in Strasbourg. *European Journal of International Law* 23. (2012) 139. o. SARI Aurel: Jaloud v Netherlands: New Directions in Extra-Territorial Military Operations. *EJIL:Talk!* 2014. november 24. <https://www.ejiltalk.org/jaloud-v-netherlands-new-directions-in-extra-territorial-military-operations/> (2021. 04. 19.) és MILANOVIC, Marko: The Bottom Line of Jaloud, *EJIL:Talk!* 2014. november 26. <https://www.ejiltalk.org/the-bottom-line-of-jaloud/> (2021. 04. 19.)

⁶²² MILANOVIC, Marko: Georgia v. Russia No. 2: The European Court's Resurrection of Bankovic in the Contexts of Chaos. *EJIL:Talk!* 2021. január 25. <https://www.ejiltalk.org/georgia-v-russia-no-2-the-european-courts-resurrection-of-bankovic-in-the-contexts-of-chaos/> (2021. 04. 19.)

megszállás alatt lezajlott események között,⁶²³ előbbi esetében pedig nem állapította meg Oroszország joghatóságát dél Oszétiában és a nem vitatott grúz területeken, csak és kizárólag a fizikai őrizetben lévő személyek tekintetében.⁶²⁴ Ezen felül pedig megállapította a hatékony vizsgálatok lefolytatásának kötelezettségét minden körülmények között.⁶²⁵

3.2. Extraterritorialitás és célzott likvidálás

Az értekezés keretében használt célzott likvidálás fogalomnak, mint állami *policy*-nak fogalmi eleme a határon átnyúló elem, így megkerülhetetlen, hogy az emberi jogok extraterritoriális alkalmazási kötelezettségét ilyen kontextusban is elemezzem.

Mivel valamennyi a III. fejezetben bemutatott célzott likvidálási politikát folytató állam részese a PPJNE-nek,⁶²⁶ ezért először azt kell megvizsgálni, hogy az EJB által kimunkált ok-okozati összefüggés alkalmazásával egy célzott likvidálás keletkeztet-e joghatóságot az állam oldaláról.

Álláspontom szerint egyetlen egy állam sem érvelhet úgy, hogy amikor egy célzott likvidálás során elveszi egy kiválasztott személy életét, hogy azzal nem gyakorol közvetlen és előrelátható hatást a célszemély életére. Így tehát az EJB előtt valamennyi célzott likvidálást végrehajtó államot úgy tekinthetnénk, mint amely extraterritoriális joghatóságot gyakorol a kérdéses művelet során. Sajnálatos módon azonban az EJB eljárása előtt eljárási akadályok állnak.⁶²⁷

Az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága hasonlóan alkalmazta már az ok-okozati összefüggés modelljét, így amennyiben ezt használná egy célzott likvidálás esetén, akkor minden kétséget kizáróan az EJB-hez hasonlóan megállapíthatná a műveletet végrehajtó állam joghatóságát. Emellett, ha valamilyen oknál fogva a testület visszatérne a perszonalizált modellhez, véleményem szerint az sem változtatna érdemben a döntés kimenetelén. Az EJABi ugyanis a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek által végrehajtott célzott likvidálásokhoz rendkívül hasonló tényállásban már állást foglalt. Az 1999-es *Alejandro és mások kontra Kuba* ügyben egy kubai katonai MIG-29-es két kisebb polgári repülőgép nemzetközi légtérben való lelövéséről szólt, amely kapcsán az EJABi megállapította Kuba joghatóságát, tekintettel arra, hogy az állam rendelkezett, illetve ellenőrzést gyakorolt az incidens négy áldozata fölött, és haláluk a kubai hatóságok aktusa folytán következett be.⁶²⁸ Mindez tehát azt jelenti, hogy az amerikaközi rendszerben egyértelműen megállapítható a célzott likvidálást foganatosító állam joghatósága egy-egy akció esetében, és így potenciálisan

⁶²³ Grúzia kontra Oroszország (II) 83. bek.

⁶²⁴ Grúzia kontra Oroszország (II) 113-144. bek. A fizikai őrizet tekintetében ld. Uo. 239. és 269. bek.

⁶²⁵ Uo. 331-332. bek. A vizsgálat lefolytatási kötelezettség itt legalább részben a humanitárius nemzetközi jogból fakadhat, hiszen az EJB azt vélelmezett háborús bűncselekmények elkövetéséhez kötötte.

⁶²⁶ International Covenant on Civil and Political Rights. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&clang=en (2021. 04. 19.)

⁶²⁷ Ld. VII. fejezet 2.3. pont

⁶²⁸ *Alejandro and Others v. Cuba* (Case No. 11.589 Report No. 86/99) 1999. szeptember 29. (a továbbiakban: *Alejandro ügy*) 23. bek. MELZER: *Targeted killing...* 127-128. o.

az államok felelőssége is. Az Egyesült Államokkal – mint az amerikaiaközi rendszerben érintett egyetlen állam – szembeni igény érvényesítésnek sajnos azonban részben eljárásjogi akadályai vannak.⁶²⁹

Ami az Emberi Jogok Európai Bíróságát illeti, az eddig az extraterritorialitás területi modelljéből indult ki, amelyet a perszonalizált modell minden esetben valamilyen fajta fizikai őrizettel kapcsolt össze, amelyek „elszigetelt cselekmények voltak amelyek egy közelségi elemet is magukban hordoztak”,⁶³⁰ ennek megfelelően nem értek egyet Milanovic-csal, aki szerint a Grúzia kontra Oroszország döntés akár úgy is értelmezhető, hogy egy dróntámadás joghatóságot teremt a célszemély tekintetében.⁶³¹ Bár a célzott likvidálások valóban lehetnek elszigetelt események, azonban ez alapvetően ellentétben áll az értekezés elején tett megállapításokkal, miszerint azokra általában egy szervezett állami politikai keretében kerül sor. Az EJEB eddig alapvetően megszorítóan, valamilyen letartóztatás vagy őrizet során gyakorolt fizikai erő vagy ellenőrzés során állapított meg eddig joghatóságot⁶³² ami arra engedett következtetni, hogy a távolról, adott esetben egy felfegyverzett drónról végrehajtott támadást minden bizonnyal másképp ítélné meg. Ezt a gondolatmenetet némiképpen árnyalják Litvinyenko asszaszinációja kapcsán a Bíróság által tett megállapítások, ugyanis itt a testület kimondta, hogy a joghatóságot az olyan törvényen kívül (*extrajudicial*) célzott likvidálások esetében is meg kell állapítani, amelyeket nem katonai akciók keretében hajtanak végre, csakúgy mint a fizikai közelségben végrehajtott emberöléseknél.⁶³³ Az EJEB szerint az ügyben a joghatóság alapját az a tény adja, hogy Litvinyenko nem menekülhetett el a helyzetből.⁶³⁴

A fentiek alapján fegyveres konfliktus során az élethez való jog potenciális megsértéséből fakadó vizsgálati kötelezettség tekintetében szinte minden esetben is megállapítható lehet a joghatóság.⁶³⁵ Az EJEB ezt a megállapítást a Hanan ügyben tovább erősítette.⁶³⁶ A bíróságnak azonban a következő években lehetősége lesz konkrét célzott likvidálások kapcsán is véleményt nyilvánítani, amely lehetőséget adhat a fenti megfontolások radikális átalakítására is.⁶³⁷

⁶²⁹ VII. fejezet 2.3. pont

⁶³⁰ Grúzia kontra Oroszország (II) 131-132. bek.

⁶³¹ MILANOVIC: Georgia...

⁶³² Grúzia kontra Oroszország (II) 131. bek.

⁶³³ Carter ügy 130. bek.

⁶³⁴ Carter ügy 160. bek.

⁶³⁵ Grúzia kontra Oroszország (II) 331-332. bek.

⁶³⁶ Case of Hanan v. Germany (Application no. 4871/16) Judgment, 2021. február 16. 137-145. o. Ebben az ügyben az EJEB szintén legalábbis részben a humanitárius nemzetközi jogból vezette le a joghatóságot.

⁶³⁷ Ukrajna nyújtott be egy államközi keresetet Oroszországgal szemben egy állítólagos orosz állami gyakorlattal kapcsolatban, amely fegyveres konfliktuson kívül Oroszország ellenfelei ellen alkalmazott célzott „asszaszinációkra” vonatkozik. Ld. New inter-State application brought by Ukraine against Russia. ECHR 069 (2021) 2021. február 23. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-6946898-9342602%22%7D> (2021. 04. 19.) MILANOVIC, Marko: Extraterritorial Investigations in Hanan v. Germany; Extraterritorial Assassinations in New Interstate Claim Filed by Ukraine against Russia. *EJIL:Talk!* 2021. február 26. <https://www.ejiltalk.org/extraterritorial-investigations-in-hanan-v-germany-extraterritorial-assassinations-in-new-interstate-claim-filed-by-ukraine-against-russia/> (2021. 04. 19.) Ezen felül az Egyesült Államok jemeni célzott likvidálási programjának ügye is az EJEB elé kerülhet Németországból. Ld. VII. fejezet 3.2.2.1. pont

3.3. Részkövetkeztetések

A célzott likvidálások gyakorlatát vizsgálva alapvetően arra a következtetésre juthatunk, hogy a legtöbb emberi joggal foglalkozó bírói- vagy kvázi bírói fórumhoz sikerrel lehetne fordulni, esetleg reparációs igénnyel élni – az eljárásjogi aggályokat leszámítva⁶³⁸ – azok ugyanis akár az ok-okozati összefüggés, akár a célszemély feletti rendelkezés vagy ellenőrzés alapján képesek lennének megállapítani joghatóságukat. Az EJEB tűnik az egyetlen olyan testületnek, amely esetében a joghatóság megállapítása – legalábbis az élethez való jog tartalmi oldalát tekintetve – továbbra is kérdéses marad, ugyanis az egyetlen célzott likvidálás, amelyet a testület eddig elbírált, fizikai közelségben, mérég által valósította meg az emberölést. Nem tudni azonban, hogy állami gyakorlatként, akár katonai akció keretében, távolról végrehajtott öléseket miként ítélné meg a Bíróság. Ettől eltekintve a Litvinyenko-merénylethez kapcsolódó ítélet pozitív képet fest e tekintetben. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az EJEB ezzel a döntéssel előkészítette a terepet a felfegyverzett drónok által végrehajtott célzott likvidálások elbírálásához.

4. Következtetések

Egyfelől leszögezendő, hogy fegyveres összeütközések hiányában az emberi jogok nemzetközi rendszerének szabályai alapján, esetről esetre ítélandók meg az államok célzott likvidálási akciói. Álláspontom szerint az emberi jogi legalitás azonban logikusan nem kötődhet az erőszak *jus ad bellum* keretrendszerben történő jogszerű alkalmazásához, ez ugyanis a fentiekben jelzett alapvető problémákat okozna a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok egymáshoz viszonyított alkalmazhatósága szempontjából, illetve a koncepció számos egyéb anomáliát keletkeztet.

A célzott likvidálások vizsgálata szempontjából a legjelentősebb jog az élethez való jog. E jog annak tartalmi oldaláról vizsgálva megállapítható, hogy az alapvetően az emberek életének önkényes megfosztásától véd, amely egyben azt is jelenti, hogy a nem önkényes ölések nem lesznek jogellenesek az emberi jogok nemzetközi rendszere vonatkozásában. A célzott likvidálásoknak tehát egy olyan legitim célból kell történnie, amely alapot adhat az élet nem önkényes elvételére. A legitim okok közül a mások életének védelme emelendő ki.

A szándékos halálos erőszak alkalmazásnak számos feltételnek kell megfelelnie, így különösen *ultima ratio* jelleget kell öltönn, feltétlenül szükségesnek kell lenniük egy az élet ellen irányuló küszöbön álló fenyegetéssel szemben, másfelől az okozott hátránynak arányban kell állnia az életre irányuló fenyegetéssel. Az államokat ezen felül egyfajta elővigyázatossági kötelezettség is terheli az akciók megtervezése kapcsán, amely kiegészül a műveletet követő hatékony vizsgálat lefolytatásának kötelezettségével.

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy az emberi jogok nemzetközi rendszere vonatkozásában az állami programként, előre meghatározott személyek egyedi vizsgálatot nélkülöző célzott likvidálása minden esetben jogellenes lesz, ellenben egy konkrét

⁶³⁸ VII. fejezet 2.3. pont

fenyegetésre adott válaszként e műveletek továbbra is alkalmazhatóak. Ami a járulékos veszteség kérdését illeti, álláspontom szerint az államot terhelő bizonyítási kötelezettség – miszerint a járulékos veszteségeként elhunyt békés szemlélődőnek nagy esélye volt a túlélésre – a gyakorlatban nagyon nehezen teljesíthető.

A célzott likvidálások az értekezés keretei közötti *per definitionem* extraterritoriális természetéből következően azt is meg szükséges állapítani, hogy milyen esetben terhelik saját területén kívül az államot emberi jogi kötelezettségei. Álláspontom szerint az államokat a nemzetközi szokásjogból és az emberi jogi szerződésekből egyaránt következő negatív jellegű, tehát tartózkodást előíró kötelezettségei minden esetben kötik, így a joghatóság megállapításának csak az emberi jogi bírói- vagy kvázi bírói fórumok előtti reparációs vagy más igények szempontjából van lehetősége.

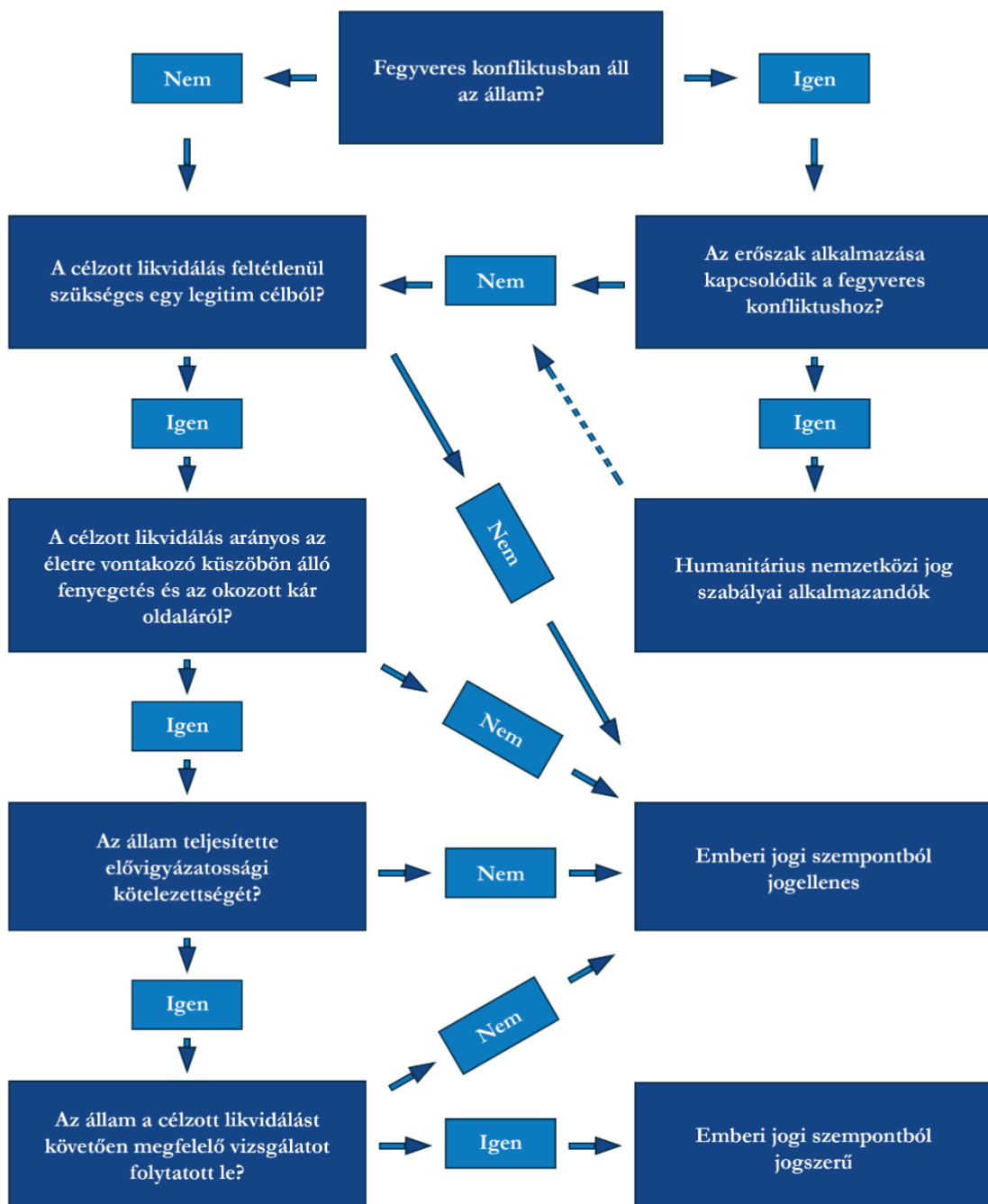
E tekintetben az Emberi Jogi Bizottság, az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága és Bírósága olyan fórumok, amelyek előtt kétségkívül minden további nélkül megállapítható a célzott likvidálást végrehajtó állam joghatósága, míg az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt akkor, ha az fegyveres konfliktus keretében történik – az élethez való jog eljárási oldala, a hatékony vizsgálati kötelezettség tekintetében – vagy ha az EJEB a Litvinyenko-merényletkez kapcsolódó ítéletben foglaltakat logikusan továbbviszi egy immáron távolról végrehajtott célzott likvidálás esetében is.

Az EJEB-nek erreminden oka megvan, hiszen – a célzott likvidálások leggyakrabban használt változatának – a felfegyverzett pilóta nélkül repülőgépek alkalmazásának sajátosságai is ezt sugallják. Példának okáért egy Reaper esetében nehezen lehet érvelni amelle, hogy az állam nem gyakorol valamilyen fokú ellenőrzést a célszemély felett, hiszen e szerkezetek akár egy napon keresztül is követhetik „áldozatukat”, akinek kvázi fizikailag sincs lehetősége elrejtőzni vagy elmenekülni a semmiből érkező támadás elől. Amikor a gépet irányító pilóta bármikor elveheti a célszemély életét, logikusan nem érvelhetünk a joghatóság hiányával,⁶³⁹ függetlenül attól, hogy az adott területen hatékony ellenőrzést gyakorolt-e a vonatkozó állam, fegyveres konfliktus volt-e folyamatban, vagy bármilyen fizikai ellenőrzést valósított-e meg az állam.

Ennek alapján a célzott likvidálások emberi jogi legalitásának tesztjét az alábbi ábra szemlélteti:

⁶³⁹ Ezt az álláspontot képviselte az Al-Saadoon ügyben Leggatt bírói is Anglia és Wales *High Court*-jának bírāja. „[...] I find it impossible to say that shooting someone dead does not involve the exercise of physical power and control over that person. Using force to kill is indeed the ultimate exercise of physical control over another human being. Nor as it seems to me can a principled system of human rights law draw a distinction between killing an individual after arresting him and simply shooting him without arresting him first, such that in the first case there is an obligation to respect the person’s right to life yet in the second case there is not.” *Ld. Al-Saadoon and Others v. Secretary of State for Defence* [2015] EWHC 715 (Admin) 2015. március 17. 95. bek.

Emberi jogi Teszt



*A célzott likvidálás emberi jogi legalitási tesztje
3. sz. ábra (saját szerkesztés)*

VI. A célzott likvidálás és a *jus in bello*⁶⁴⁰

1. Bevezető gondolatok

Az V. fejezet bemutatta, hogy normál körülmények között a *jus ad bellum* rezsimje mellett milyen jogi normák határozzák meg egy célzott likvidálás legalitását, ezúttal már nem az államközi erőszaktilalom, hanem az élet önkényes elvétele szempontjából. Vannak azonban olyan különleges helyzetek, amikor az emberi jogok nemzetközi rendszerét más, speciális normák váltják fel, illetve egészítik ki, ezek a különleges helyzetek pedig a fegyveres összeütközések, amelynek során a humanitárius nemzetközi jog alkalmazandó, legalábbis akkor, amikor egy művelet kapcsolódik egy fegyveres konfliktushoz.⁶⁴¹

Néhány egyértelműsítő megállapítás azonban továbbra is szükséges a hadviselés joga, valamint az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalapok szempontjából is. A *jus in bello* és a *jus ad bellum* rendszere egymástól alapvetően függetlenek.⁶⁴² A *jus ad bellum* normák folyamatosan, a fegyveres konfliktusok alatt is érvényesülnek, így azok megsértése akár az összeütközések során is nemzetközi jogsértéshez vezethet, ezeket viszont nem értékelhetjük egyben a hadviselés jogának megsértéseként is.⁶⁴³ Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy mindkét normarendszer önálló vizsgálata szükséges, hogy egy célzott likvidálási akció legalitásáról teljes képet kapjunk,⁶⁴⁴ így tehát elképzelhető egy olyan akció, amely ugyan a *jus ad bellum* szempontjából például az önvédelem természetes joga vagy éppen a területi állam hozzájárulása okán jogszerűnek tekinthető, azonban a humanitárius nemzetközi jog megsértése miatt az végső soron mégis jogellenes lesz. Természetesen ennek a fordítottja is elképzelhető, azaz, hogy egy, a *jus in bello* szabályainak mindenben megfelelő célzott likvidálás *jus ad bellum* jogalap hiányában jogszerűtlenné teszi a teljes akciót. Mindkét terület szabályainak egyidejű tiszteletben tartása szükséges tehát ahhoz, hogy egy célzott likvidálási műveletet teljes mértékben jogszerűnek ítélhessünk. Ezt az állítást némiképpen árnyalja az, hogy a fegyveres konfliktusokban alkalmazandó szabályok bizonyos megsértése, például a polgári lakosság támadása egyben a *jus contra bellum* szabályaiba is ütközik, hiszen egy ilyen „önvédelmi” akció nem lehet szükséges és arányos.⁶⁴⁵

⁶⁴⁰ E fejezet részben épít az alábbi már megjelent tanulmányokra: KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (2.) A dróntámadások jogszerűségének vizsgálata a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok tükrében. *Honvédségi Szemle*, 2018/2. sz. 16-29. o. KIS KELEMEN Bence: Az élő pajzs és a humanitárius nemzetközi jog, avagy átütheti-e a katonai szükségesség a humanitás elvének pajzsát? In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herzegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 147-164. o. KIS KELEMEN Bence: Human Shielding, Subjective Intent and Harm to the Enemy. *Conflict & Security Law*. 25. (2020) 537-564. o.

⁶⁴¹ V. fejezet 1. pont

⁶⁴² SATHN, Carsten: 'Jus ad bellum', 'jus in bello' ... 'jus post bellum'? – Rethinking the Conception of the Law of Armed Force. *The European Journal of International Law*. 17. (2006) 924-925. o.

⁶⁴³ GREENWOOD, Christopher: The relationship between ius ad bellum and ius in bello. *Review of International Studies*, 9. (1983) 223. o.

⁶⁴⁴ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 809. o.

⁶⁴⁵ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 172-173. o. Ez a felfogás mindenesetre vitatott a szakirodalomban, ld. uo. 72. o.

Ennek fényében e fejezet szerepe, hogy a téma monografikus igényű feldolgoásaival összhangban⁶⁴⁶ a humanitárius nemzetközi jog lencséjén keresztül elemezze a célzott likvidálásokat.

A fejezet először bemutatja, hogy mikor és milyen körülmények között alkalmazható a humanitárius nemzetközi jog, valamint, hogy a célzott likvidálási akciók általában milyen jellegű fegyveres összeütközések keretében zajlanak (2. rész). Ezt követően a fejezet bemutatja a humanitárius nemzetközi jog alapvető elveit és szabályait, amelyeknek jelentősége van egy célzott likvidálási akció jogszerű lebonyolítása során (3. rész). Végül, de nem utolsó sorban a fejezet megvizsgálja, hogy mely személyi körök válhatnak célzott likvidálsók célpontjává, illetve, hogy milyen feltételekkel lehetnek jogszerűek a *signature strike*-ok (4. rész).

2. A fegyveres konfliktusok minősítése

2.1. A fegyveres konfliktusok minősítésére alkalmazandó szabályok

Ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy mely jogi normák és hogyan alkalmazandók fegyveres konfliktusok idején, elengedhetetlen, hogy képet alkossunk a fegyveres összeütközések fogalmáról. A fegyveres konfliktusok legáltalánosabb fogalmát az ICTY esetjogából szűrhetjük le. A Tadić ügyben a törvényszék ugyanis kimondta, hogy

„fegyveres konfliktus áll fenn bármikor, amikor államok közötti fegyveres erőszakalkalmazásra, vagy olyan elhúzódozó fegyveres erőszakra kerül sor, amely kormányzati hatóságok és szervezett fegyveres csoportok vagy pedig ez utóbbi csoportok között zajlik.”⁶⁴⁷

Ebből a meghatározásból alapvetően következik a fegyveres konfliktusok két nagy csoportja közötti különbségtétel, mégpedig a nemzetközi és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések elhatárolása.

A nemzetközi fegyveres összeütközéseket az 1949-es genfi egyezmények közös második cikke határozza meg, mégpedig úgy, hogy azok államok közötti fegyveres konfliktusok, függetlenül attól, hogy a hadiállapot fennállását elismerik-e a hadviselő államok. A nemzetközi fegyveres összeütközések joganyaga a megszállt területekre is alkalmazandó.⁶⁴⁸ Ezt a genfi egyezményeket kiegészítő 1977-es első jegyzőkönyv kibővíti a népek önrendelkezési jogának keretében a gyarmati uralom, az idegen megszállás és a fajüldöző rezsimek elleni harcra is.⁶⁴⁹

A nem nemzetközi fegyveres konfliktusok meghatározása azonban nem ennyire egyszerű feladat, ugyanis kezdetben az államok nem kívánták korlátok közé szorítani mozgásterüket alapvetően belső fegyveres összeütközések során. Ahogy arra a IV. fejezetben is utaltam, az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében rögzített erőszak tilalma sem vonatkozik a

⁶⁴⁶ MELZER: *Targeted killing...* 241-419. o. ALKATOUT: *The Legality...* OTTO: *Targeted killings...* 203-349. o. HÖFER: *Gezielte...* 135-259. KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 143-266. o.

⁶⁴⁷ Tadić ügy 70. bek.

⁶⁴⁸ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezmények közös 2. cikke

⁶⁴⁹ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk (4) bek.

határt át nem lépő erőszakalkalmazásokra, valamint az azt megelőző humanitárius nemzetközi jogi tárgyú nemzetközi szerződések sem tartalmaztak rendelkezéseket az ilyen konfliktusokra. Mindez az 1949-es genfi egyezmények közös harmadik cikkének elfogadásával megváltozott, amely gyakorlatilag egy emberi jogi minikonvenció elfogadását jelentette a nem nemzetközi fegyveres összeütközések tekintetében.⁶⁵⁰ E definíció nélküli állapoton igyekezett változtatni a genfi egyezményeket kiegészítő 1977-es második jegyzőkönyv, ami pedig az eredeti egyezmények közös 3. cikke szerinti szabályokat érintetlenül hagyva azokra az összeütközésekre vonatkozik, amelyekre egyfelől az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv nem alkalmazandó, és amelyek

„az egyik Magas Szerződő Fél területén annak fegyveres erői és olyan kormányellenes fegyveres erők, illetve más szervezett fegyveres csoportok között tör ki, amelyek felelős parancsnokság alatt állnak és ellenőrzést gyakorolnak az ország területének egy része felett, ami lehetővé teszi számukra, hogy folyamatos és összehangolt harci tevékenységet hajthassanak végre, és jelen Jegyzőkönyvet alkalmazzassák.”⁶⁵¹

A II. Kiegészítő Jegyzőkönyv azt is rögzítette, hogy ezekbe a nem nemzetközi jellegű konfliktusokba nem tartoznak bele a belső zavargások, zendülések, illetve a szórványos vagy bármilyen hasonló természetű erőszakos cselekmények.⁶⁵²

Elsőként arra a kérdésre kell választ találni, hogy van-e különbség az 1949-es genfi egyezmények, valamint a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv nem nemzetközi fegyveres konfliktus felfogásában. A tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról szóló második genfi egyezmény⁶⁵³ 2017-ben készült kommentárja példának okáért rögzíti, hogy a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk (2) bekezdése szerinti korlátozások a belső zavargások tekintetében a közös harmadik cikk szerinti konfliktusban is irányadóak.⁶⁵⁴ A kommentár a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra irányadó szabályokat akkor rendeli alkalmazni, amikor szervezett felek állnak szemben egymással és az ellenségeskedés elér egy meghatározott intenzitási küszöböt.⁶⁵⁵ Ez rímeli a Tadić ügy fent idézett meghatározására, amely elhúzódó fegyveres erőszakról beszél kormányzati hatóságok és szervezett fegyveres csoportok vagy csak ilyenek között.⁶⁵⁶ Ebből adódik a következtetés, hogy a közös harmadik cikk szerinti nem nemzetközi fegyveres konfliktus lényegesen tágabb a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv tárgyi hatályánál, az ugyanis nem követeli meg egyfelől a kormányzati erők

⁶⁵⁰ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezmények közös 3. cikke. BRUHÁCS: *Nemzetközi jog II...* 197. o. A szerző „minimális humanitárius követelmények”-ként aposztrofálja a cikket.

⁶⁵¹ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyzőkönyv (a továbbiakban: II. Kiegészítő Jegyzőkönyv) 1. cikk (1) bek.

⁶⁵² II. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk (2) bek.

⁶⁵³ A tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény

⁶⁵⁴ Commentary on the Second Geneva Convention: Convention (II) for the Amelioration of the Condition of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, 2nd edition. ICRC, 2017. 408. bek.

⁶⁵⁵ Uo. 409. bek.

⁶⁵⁶ Tadić ügy 70. bek.

jelenlétét a konfliktusban, illetve a terület feletti ellenőrzés sem szükséges a nem állami szervezett fegyveres csoportok oldaláról.⁶⁵⁷

A nem nemzetközi fegyveres összeütközések létrejöttéhez tehát két feltételnek kell fennállnia: a nem állami szereplő oldaláról szervezett csoportról kell beszélnünk, illetve az erőszaknak meghatározott intenzitással kell zajlania. A szervezetségi kritérium pontos tartalmát az ICTY esetjogából ismerhetjük meg, amely voltaképpen öt jellemzőre bontotta le ezt a feltételt. Elsőként szükséges, hogy fennálljon egy utasítási rend (*chain of command*), másodikként a csoportnak képesnek kell lennie stratégiát alkotni vagy nagyobb jellegű katonai akciókat végrehajtani, harmadikként logisztikai képességekkel kell rendelkeznie, amely pl. az új tagok felvételében és kiképzésében is megnyilvánulhat. Negyedikként szükséges, hogy legyen egy bizonyos fokú fegyelem a szervezetben, amely a nem nemzetközi fegyveres összeütközések szabályainak betartását és betartatását teszi lehetővé, végül, de nem utolsó sorban a csoportnak összehangoltan kell kommunikálnia (*speak with one voice*).⁶⁵⁸ Ezeknek a megállapításában segíthet, ha a fegyveres csoport rendelkezik egy utasítási struktúrával, egy főhadiszállással és képes katonai akciókat végrehajtani.⁶⁵⁹

Az intenzitási küszöb megítélése ezzel szemben jóval egyszerűbb, itt az az általánosan elfogadott álláspont, hogy akkor beszélhetünk kellő intenzitásról, amikor fegyveres, katonai fellépés szükséges a szervezett csoporttal szemben,⁶⁶⁰ nem elegendő tehát a rendfenntartó erők igénybevétele. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az elhúzódó (*protracted*) fegyveres erőszak megítélése. Bár a szakirodalom jelentős része szerint a fegyveres erőszak elhúzódó jellege nem önálló követelmény, hanem az intenzitási küszöb részeként értelmezhető,⁶⁶¹ Dinstein amellet érvel, hogy egy nem nemzetközi fegyveres összeütközés nem tarthat csak néhány óráig vagy napig, az összeütközés elhúzódó jellegét külön kell értékelni.⁶⁶² Miloš Hrnjaz és Janja Simentić Popović azonban egy nemrégiben megjelent elemzésben a nemzetközi büntetőtörvényszékek gyakorlata alapján arra a következtetésre jutnak, hogy az elhúzódó jelleg az intenzitás küszöb részét kell, hogy képezze.⁶⁶³ Ennek alapján tehát egy

⁶⁵⁷ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog II...* 197. o. WEIZMANN, Natalie: *Armed Drones and the Law of Armed Conflict*. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 95. o.

⁶⁵⁸ DINSTEIN, Yoram: *Non-International Armed Conflicts in International Law*. CUP, 2014. 43-44. o. Prosecutor v. Ljube Bošković & Johan Tarčulovski, Trial Chamber, Judgment 10 July 2008. (a továbbiakban: Bošković ügy) 199-203. bek.

⁶⁵⁹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 806. o.

⁶⁶⁰ WEIZMANN: *Armed Drones...* 94. o.

⁶⁶¹ MELZER: *Targeted killing...* 257. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 806. o.

⁶⁶² DINSTEIN: *Non-International...* 32-35. o.

⁶⁶³ HRNJAZ, Miloš – POPOVIĆ, Janja Simentić: *Protracted Armed Violence as a Criterion for the Existence of Non-international Armed Conflict: International Humanitarian Law, International Criminal Law and Beyond*. *Journal of Conflict & Security Law* 25. (2020) 473-500. o. A szerzőpáros kimutatja, hogy bár az ICTY maga ültette el az elhúzódó fegyveres összeütközés ötletét, de későbbi gyakorlatában ezt egyértelműen az intenzitási küszöb részeként értékelte. Uo. 480. o. Sajnálatos módon azonban a Nemzetközi Büntetőbíróság és későbbi az Európai Unió Bírósága is tévesen alkalmazta önállóan ezt a tesztet, előbbi a Római Statútum szövegezése okán is különösen kitétt ennek a problémának. Utóbbi pedig a téma tekintetében különösebb jártassággal nem rendelkező bírói fórumként érthető módon jutott téves konklúzióra. Uo. 482-500. o.

extrém módon rövid, akár néhány órás fegyveres konfliktusra is sor kerülhet, ha annak intenzitása kellőképpen magas.⁶⁶⁴ Ehhez álláspontom szerint azonban feltétlenül mindkét fél oldaláról szükségesek valamilyen formájú harci cselekmények, így például egy drón által végrehajtott egyszerű célzott likvidálás önmagából nem lesz alkalmas az intenzitási küszöb elérésére.

A nem nemzetközi fegyveres összeütközésekkel kapcsolatban további problémát jelent azok földrajzi kiterjedésének kérdésköre. Ez a probléma főként George W. Bush, egykori amerikai elnök a terrorizmus elleni globális háború (*global war on terror*) koncepciójának fényében érdemel kiemelés.⁶⁶⁵ A szakirodalomban gyakorlatilag univerzálisan elfogadott az az álláspont, hogy a terrorizmus elleni globális háborúhoz hasonló, az egész világra kiterjedő nem nemzetközi fegyveres összeütközésről nem beszélhetünk.⁶⁶⁶ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nem nemzetközi jellegű konfliktusok kizárólag egy állam területéhez kötődhetnek.⁶⁶⁷ Bár kétségtelen, hogy tradicionálisan a belső konfliktusokra vonatkozott a nem nemzetközi fegyveres összeütközések joga,⁶⁶⁸ ez azonban nem zárja ki, hogy más konstrukciók is létezzenek. Kialakulhat példának okáért egy több állam területére kiterjedő fegyveres konfliktus egy nemzetközi jelleggel működő nem állami szereplő és egy állam között, ehhez azonban az szükséges, hogy teljesen azonos szervezet működjön több állam területén és a szervezetségi követelményeknek egységesen feleljen meg.⁶⁶⁹ Ennek hiányában minden államban, minden szervezettel szemben, külön-külön szükséges megállapítani a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok fennállását.⁶⁷⁰ Egyebek mellett az sem kizárt, hogy egy konfliktus áterjedjen (*spill over*) egy másik állam területére.⁶⁷¹ Ezen a ponton azonban alapvetően eltávolodnak egymástól a különböző álláspontok, ugyanis egyesek szerint az áterjedés nincs semmilyen hatással a konfliktus minősítésére így az ebben az esetben is marad „egyszerű” nem nemzetközi fegyveres összeütközés,⁶⁷² mások viszont ezt csak akkor tartják megállapíthatónak, ha a konfliktus meghatározó része még az eredeti államon belül marad,⁶⁷³ megint mások pedig úgy érvelnek, hogy ahhoz, hogy a nem nemzetközi fegyveres összeütközés megőrizze sajátos jellegét az szükséges, hogy az állam, amelynek területén harcok dúlnak hozzájárulását adja a katonai akciókhoz. Hozzájárulás hiányában ugyanis

⁶⁶⁴ Az EJABi például egy 30 órás ellenségeskedést argentin fegyveres erők és más fegyveres csoportok között nem nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősített. Ld. *Abella v. Argentina (La Tablada)* (Case No. 11.137 Report No. 55/97.) 1997. november 18. 1. bek és 156. bek.

⁶⁶⁵ George W. Bush: War on Terror Address to Military Officers Association of America delivered 5 September 2006, Capital Hilton Hotel, Washington, D.C. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/gwbushmilitaryofficersassociation.htm> (2021. 03. 27.)

⁶⁶⁶ LUBELL: *Extraterritorial...* 120-121. o. DINSTEIN: *Non-International...* 27. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 806-807. o.

⁶⁶⁷ MELZER: *Targeted killing...* 258-259. o. WEIZMANN: *Armed Drones...* 93. o.

⁶⁶⁸ LUBELL: *Extraterritorial...* 100. o.

⁶⁶⁹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 807. o.

⁶⁷⁰ Uo. 809. o. A szerzők a hivatkozott oldalon csak a minden szervezettel szemben külön-külön fennálló elemzés szükségességére hívják fel a figyelmet, ez azonban értelemszerűen azonos csoport híján több állam tekintetében is fennáll.

⁶⁷¹ DINSTEIN: *Non-International...* 26. o.

⁶⁷² LUBELL: *Fragmented...* 14-15. o.

⁶⁷³ DINSTEIN: *Non-International...* 52-53. o.

óhatatlanul létrejönne egy nemzetközi fegyveres konfliktus az erőszakot alkalmazó és a területileg érintett állam között, amely természetesen párhuzamosan kiegészülhet egy nem nemzetközi fegyveres konfliktussal is, ha annak feltételei fennállnak.⁶⁷⁴ Lubell ez utóbbi állásponttal szemben elutasítja az automatikusan létrejövő nemzetközi fegyveres konfliktus koncepcióját, tekintettel arra, hogy véleménye szerint itt az államok erre irányuló szándékát is vizsgálni kell, sőt párhuzamos nem nemzetközi fegyveres konfliktus hiányában kifejezetten káros is lehet a nemzetközi fegyveres összeütközések szabályainak mérlegelés nélküli alkalmazása.⁶⁷⁵ A magam részéről ez utóbbi álláspontot tartom a helyesnek, a humanitárius nemzetközi jog alapvetően védelmi funkciójának figyelembevételével. Ennek hiányában ugyanis egy, a nem nemzetközi fegyveres összeütközések szintjét el nem érő konfliktusban is elképzelhető lenne az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel,⁶⁷⁶ amely erre az időre könnyebb támadhatóságot biztosítana az emberi jogok nemzetközi rendszere szerinti, az V. fejezetben bemutatott szabályoknál. Mindez azonban természetesen nem zárja ki a párhuzamos konfliktusok létezésének lehetőségét, amelyre az elmúlt időszakban több példát is láthattunk (Afganisztán és Líbia),⁶⁷⁷ illetve ezt az álláspontot a Nemzetközi Bíróság is megerősítette a Nicaragua ügyben.⁶⁷⁸

Utalni kell mindezekon felül a szövetséges haderők (*co-belligerents*) problémájára is. Ennek lényege abban áll, hogy nemzetközi fegyveres összeütközések esetében egy állam egy formális (pl. szövetségi szerződés), vagy informális (pl. segítségnyújtás) folyamat során az egyik hadviselő fél oldalán belép a konfliktusba. Ez a koncepció azonban a nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetében nem alkalmazható, tekintve, hogy sem a formális megállapodások, sem pedig az informális segítségnyújtás fegyveres csoportok között önmagában nem fogja elérni egy fegyveres konfliktus intenzitási küszöbét, azokat önállóan, minden csoportra külön-külön kell elvégezni.⁶⁷⁹ Lubell a probléma feloldására egy alacsonyabb intenzitási küszöböt javasol, amely így képes lenne kezelni az egymást támogató csoportok problémáját önálló fegyveres összeütközés hiányában,⁶⁸⁰ ez azonban álláspontom szerint ezidáig legalábbis nem nyert kifejezett támogatást az állami gyakorlatban,⁶⁸¹ sőt ez nem is szükséges, hiszen maga a szerző is elismeri, hogy az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel koncepciójával kezelhetőek egy már meglévő nem nemzetközi fegyveres összeütközésben azok a személyek, amelyek ugyan másik csoporthoz tartoznak, de képesek kárt okozni az államnak a fegyveres konfliktus kereti között.⁶⁸²

⁶⁷⁴ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 815. o. HOFFMANN Tamás: A fegyveres konfliktus minősítési problémái a polgárháborúba történő külföldi katonai beavatkozás esetén. In KIRS Eszter (szerk.): *Egységesedés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban. Studia Iuris Gentium Mikolciensia – Tomus IV.* Bíbor Kiadó, 2009. 32. o.

⁶⁷⁵ LUBELL: *Fragmented...* 19-23. o.

⁶⁷⁶ VI. fejezet 4.2.2. pont

⁶⁷⁷ DINSTEN: *Non-International...* 54-55. o. HOFFMANN: *A fegyveres konfliktus...* 33-34. o.

⁶⁷⁸ Nicaragua ügy 219. bek.

⁶⁷⁹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 808-809.

⁶⁸⁰ LUBELL: *Fragmented...* 26. o.

⁶⁸¹ A kutatás során erre utaló állami magatartással vagy nyilatkozattal nem találkoztam, ez természetesen nem zárja ki ilyen gyakorlat létezését.

⁶⁸² Uo.

Végül, de nem utolsó sorban szót kell ejteni a fegyveres konfliktus lezárásáról is, ez lesz ugyanis az a pont, ahonnan számítva a humanitárius nemzetközi jog többé nem alkalmazható. A Tadić ügyben az ICTY ezt a problémát úgy rendezte, hogy a humanitárius nemzetközi jogot alkalmazni rendelte az ellenségeskedés kezdetétől addig a pontig, ameddig a felek formális békével le nem zárják az összeütközést, vagy belső konfliktusok esetében, ameddig el nem érnek egy békés megállapodást.⁶⁸³

2.2. A fegyveres konfliktusok osztályozása és a célzott likvidálás

A következőkben a nemzetközi/nem nemzetközi fegyveres összeütközések dichotómia mentén mutatom be, hogy a modern állami gyakorlatban előforduló célzott likvidálások milyen fegyveres konfliktus típusba tartoznak.

Amennyiben egy határon átnyúló célzott likvidálásra állam, helyesebben állam fegyveres erejéhez tartozó személy ellen kerül sor, akkor arra minden kétséget kizáróan a hadviselés jogának szabályai lesznek irányadóak, amelyek intenzitási küszöb hiányában⁶⁸⁴ akár már az első rakéta kilövésétől alkalmazandóak lehetnek. Így a már többször említett 2020-as Szolejmáni iráni tábornok elleni célzott likvidálásra a nemzetközi fegyveres összeütközések szabályai vonatkoztak,⁶⁸⁵ arra ugyanis az Egyesült Államok és Irán között fennálló fegyveres összeütközés keretében került sor.

Szintén ilyen következtetésre lehet jutni abban az esetben is, ha az állam egy nem állami szereplővel szemben küzd, ez az aktor azonban egy másik állam nevében tevékenykedik, azaz tevékenysége betudható lesz egy államnak.⁶⁸⁶ Elsőként fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a humanitárius nemzetközi jog esetében alkalmazandó betudási szabályok közel sem feltétlenül azonosak a ARSIWA államfelelősségi szabályaival, sőt a IV. fejezetben a *jus ad bellum* rezsim keretében alkalmazott betudási szabályokkal sem, ugyanis – ahogy Kajtár rámutat, – a konfliktusminősítés szempontjából az ICTY által kialakított átfogó ellenőrzés tesztje⁶⁸⁷ az alkalmazandó betudási mérce, amely a lehető leglazább a fentiek közül.⁶⁸⁸ Ennek alapján példának okáért az Egyesült Államok és a Talibán közötti fegyveres összeütközés Afganisztánon keresztül nemzetközi fegyveres konfliktusnak volt tekinthető – legalábbis a konfliktus kezdetén, 2001-ben.⁶⁸⁹

Elméletben azonos eredményt lehetne elérni a hadviselő félként való elismerés intézményével, azaz akkor, ha egy állam hadviselő félként fogadna el egy nem állami

⁶⁸³ Tadić ügy 70. bek.

⁶⁸⁴ WEIZMANN: *Armed Drones...* 91. o. MELZER: *Targeted killing...* 256. o.

⁶⁸⁵ Ezzel ellentétes álláspontot foglal el Agnès Callamard, aki szerint sokkal logikusabb és racionálisabb lenne az akcióra az emberi jogok nemzetközi rendszerét alkalmazni, de mindezt jogi érvekkel nem sikerül alátámasztania. Ld. A/HRC/44/38. 12-39. bek.

⁶⁸⁶ LUBELL: *Extraterritorial...* 98-99. o.

⁶⁸⁷ Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber, Judgment 15 July 1999. 120. bek. 131. bek és 137. bek.

⁶⁸⁸ KAJTÁR Gábor: Betudás a nemzetközi humanitárius jogban. *Közjogi Szemle* 2020/3. sz. 35. o.

⁶⁸⁹ LUBELL: *Extraterritorial...* 98. o.

szereplőt,⁶⁹⁰ ez azonban Hoffmann szerint mára *desuetudo*-ba süllyedt,⁶⁹¹ így már nem alkalmazható.

Első ránézésre hasonló következtetést lehet levonni a korábban megszállt, ma hatékony ellenőrzés alatt tartott területeken elkövetett célzott likvidálásokról tekintetében is, azonban közelebbről megvizsgálva az állami gyakorlatot, ezt a képet árnyalni szükséges. Az izraeli célzott likvidálásokról esetében például, – tekintve, hogy azok nem egy másik állam területén történnek – elkerülhetetlen, hogy a területek státuszával kapcsolatban néhány megjegyzést tegyünk. A Nemzetközi Bíróság a Fal ügyben kimondta, hogy 1967-től kezdődően Izrael megszálló erőként volt jelent a Brit Mandátum palesztinai területein, így tehát a Gázai övezetben és Ciszjordániában egyaránt.⁶⁹² Ez a státusz a NB szerint a 2000-es évek elejéig egyáltalán nem változott meg.⁶⁹³ Az *Israeli Supreme Court* Antonio Cassese nyomán pedig az olyan konfliktusokat, amelyek egy megszálló erő, valamint egy lázadó vagy fegyveres csoport között állnak fenn, nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősíti.⁶⁹⁴ Ugyan Izrael 2005-ben kivonult a Gázai övezetből, ezzel voltaképpen megszüntetve a terület megszállt státuszát, de Izraelnek továbbra is vannak a korábbi megszállásból eredő kötelezettségei.⁶⁹⁵ Otto szerint ha létezne – szerinte ez a helyzet nem áll fenn – fegyveres konfliktus a megszállt területeken, akkor az kizárólag nemzetközi fegyveres konfliktus lehetne, amelyhez viszont egy intenzitási küszöböt kapcsol.⁶⁹⁶ Álláspontom szerint ez az elképzelés nem tartható, hiszen ez a nemzetközi fegyveres összeütközés egyfajta újjáélesztése lenne az 1967-es ún. hatnapos háborúnak, az eredeti hadviselő felek tekintetében, ez pedig egyáltalán nem feleltethető meg a jelenleg fennálló helyzetnek. Az izraeli célzott likvidálásokról ugyanis elsősorban a

⁶⁹⁰ MELZER: *Targeted killing...* 264. o. DINSTEIN: *Non-International...* 39. o.

⁶⁹¹ HOFFMANN: *A fegyveres konfliktus...* 29. o.

⁶⁹² A Fal ügy 73. bek.

⁶⁹³ Uo. 78. bek.

⁶⁹⁴ HCJ 769/02. 18. bek. A bíróság itt úgy fogalmaz, hogy voltaképpen minden fegyveres konfliktus, amely határon átnyúló jelleggel rendelkezik, nemzetközi fegyveres konfliktusnak tekinthető, ez azonban nem tartható álláspont. Ezt a nézőpontot a bíróság napjainkban is fenntartja. Ld. HCJ 3003/18. *Yesh Din – Volunteers for Human Rights v. Chief of General Staff, Israel Defense Forces (I.D.F.) President Hayut Concurring Opinion* 1-2. pont

⁶⁹⁵ HOFFMANN: *Is the...* 39-40. o.

⁶⁹⁶ OTTO: *Targeted killings...* 518. o. Lars Schmidt szintén nemzetközi fegyveres összeütközésként fogadja el a konfliktust, ahol voltaképpen a palesztin fél az önrendelkezési jogáért küzd. Ld. SCHMIDT, Lars: *Das humanitäre Völkerrecht in modernen asymmetrischen Konflikten. Eine Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Israel-Palästina-Konflikts*. Duncker & Humblot, 2012. 112-114. o. A Geneva Academy egyszerűen megszállásról beszél, amelynek keretében a palesztin állam területét Izrael megszállás alatt tartja. Ld. *Military occupation of Palestine by Israel*. RULAC. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/military-occupation-of-palestine-by-israel#collapse3accord> (2021. 03. 28.) Bár az ENSZ Közgyűlése 2012-ben nem tag megfigyelői státuszba helyezte Palesztinát, a terület államisága továbbra is kérdéses marad. 67/19. *Status of Palestine in the United Nations*. Adopted on 29 November 2012. A/RES/67/19. KAY, Steven – KERN, Joshua: *The Statehood of Palestine and Its Effect on the Exercise of ICC Jurisdiction*. *Opinio Juris*. 2019. július 5. <http://opiniojuris.org/2019/07/05/the-statehood-of-palestine-and-its-effect-on-the-exercise-of-icc-jurisdiction%E2%BB%BF/> (2021. 03. 28.) 2021-ben a Nemzetközi Büntetőbíróság a Római Statútum vonatkozásában „államnak” ismerte el Palesztinát, azzal, hogy a döntés nincs kihatással a terület nemzetközi jogi sorsára. Ld. *Palesztina ügy* 112-113. bek.

Hamászhoz, mint nem állami szereplőhöz kapcsolódó személyeket érintik.⁶⁹⁷ Egy állam és egy nem állami szereplő közötti fegyveres összeütközésre pedig – betudás hiányában – nem nemzetközi fegyveres konfliktus keretében kerülhet sor, függetlenül attól, hogy az mely állam területén zajlik, amely ebben az esetben palesztin állam hiányában – véleményem szerint – nem állhat fenn.⁶⁹⁸ A fegyveres konfliktushoz szükséges intenzitási küszöb bár időszakos hullámzást mutat, de folyamatosan fennáll az elmúlt legalább 16 évben.⁶⁹⁹ Az ellenségeskedés legutóbb 2021 májusában éledt újjá egy 11 napos összeütközés erejéig, e sorok írásakor pedig ismét feszült a felek közötti viszony.⁷⁰⁰ Természetesen a kérdéses konfliktusban is történtek célzott likvidálások, amelyeket légicsapások formájában valósítottak meg.⁷⁰¹ A Hamász szervezettsége pedig nem lehet kérdéses, hiszen az bizonyos fokú ellenőrzést gyakorol a Gázai övezet felett.⁷⁰²

Ezzel a gondolattal voltaképpen áttérve a nem nemzetközi fegyveres összeütközések területére, elsőként az Egyesült Államok célzott likvidálási gyakorlatát tekintem át. George W. Bush a 9/11-es támadások után a terrorizmus ellen vívott globális háborút hirdetett, amelyre álláspontja szerint sem a nemzetközi, sem pedig a nem nemzetközi fegyveres összeütközések szabályai nem voltak alkalmazandóak.⁷⁰³ Ilyen esetben azonban egyáltalán nem világos, hogy mely szabályok vonatkoznak az összeütközésre, amely így egy szabályozási hézagot hozna létre. Nem is csoda ennek megfelelően, hogy a szakma kritikusan fogadta ezeket a megállapításokat⁷⁰⁴ sőt, az Egyesült Államok is kénytelen volt változtatni eredeti álláspontján, miután a *Supreme Court* a Hamdan ügyben az al-Kaida és az USA közötti konfliktust nem nemzetközinek minősítette.⁷⁰⁵ Ennek alapján a jelenlegi amerikai álláspont

⁶⁹⁷ NIEBERG, Patty – AKRAM, Fares: A look at Israel's targeted killing of militant leaders. *AP News*. 2019. november 12. <https://apnews.com/article/40995aaf33404879bf39db678d4b9532> (2021. 03. 28.)

⁶⁹⁸ A Palesztina ügy kapcsán a Főügyészség indítványában maga sem egyértelműsít, hogy milyen fegyveres konfliktus kapcsán emel vádat, ugyanis véleménye szerint 2014-ben akár nemzetközi, akár nem nemzetközi fegyveres összeütközésre is sor kerülhetett a Gázai övezetben. Ld. Pre-Trial Chamber I., Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 2020. január 22. 341. jegyzet.

⁶⁹⁹ Victims of Palestinian Violence and Terrorism since September 2000. *Israel Ministry of Foreign Affairs*. <https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Terrorism/Palestinian/Pages/Victims%20of%20Palestinian%20Violence%20and%20Terrorism%20since.aspx> (2021. 03. 28.) Utolsó frissítés: 2020. december 20.

⁷⁰⁰ GROSS, Judah Ari: 3 months after Gaza conflict, IDF gearing up for another round of fighting. *The Times of Israel*. 2021. augusztus 25. <https://www.timesofisrael.com/3-months-after-gaza-conflict-idf-gearing-up-for-another-round-of-fighting/> (2021. 08. 30.)

⁷⁰¹ Israeli forces destroy Hamas internal security headquarters — report. *TASS*. 2021. május 13. <https://tass.com/world/1289159> (2021. 08. 30.) Arról nincs információ, hogy pilóta nélküli légi járművel hajtották volna végre az akciót.

⁷⁰² Hamas. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Hamas> (2021. 03. 28.)

⁷⁰³ MELZER: *Targeted killing...* 262-266.

⁷⁰⁴ RADIN, Sasha: Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflicts, *International Law Studies* 89. (2013) 704. o. MELZER: *Targeted killing...* 265. o.

⁷⁰⁵ Hamdan v. Rumsfeld, 548 U.S. 557 (2006) (a továbbiakban: Hamdan ügy) 67-69. o. „Hamdan Oszama Bin Laden sofőrje volt, akit az Egyesült Államok Hadserege 2001-ben fogott el Afganisztánban, majd egy évvel később Guantanamo Baybe szállították át. Hamdan-t elnöki utasításra az abban az időben felállított különleges katonai bíróság (*United States Military Commission*) előtt kívánták felelősségre vonni, különböző háborús bűncselekmények elkövetése okán. Hamdan később arra hivatkozott, hogy a testület előtti eljárás sértené a törvényes bíróhoz való jogát. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága ennek az ügynek kapcsán mondta ki, hogy az al-Kaidával szemben fennálló konfliktusra alkalmazandók az 1949. évi genfi egyezmények, legalábbis

szerint az Egyesült Államok az al-Kaida, a Talibán valamint az azzal együttműködő csoportokkal szemben fegyveres konfliktusban áll, amely nem nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősül.⁷⁰⁶

A fentiekkel összhangban célszerű megvizsgálni ennek az állításnak mind a három tartalmi elemét. Az Egyesült Államok és az al-Kaida között fennálló fegyveres konfliktus létezésének megállapításához természetesen ebben az esetben is a nem állami szereplő szervezettségét, valamint a konfliktus intenzitását kell figyelembe venni. Bár az al-Kaida mint terrrorszervezet 2001-ig alapvetően egy centralizált, egységes szervezetnek volt tekinthető,⁷⁰⁷ ezt követően azonban sokkal inkább egy hálózatról beszélhetünk, amely egy széttöredezett, szervezet nélküli ideológiának tekinthető, amely több egymáshoz hasonló célokat kitűző csoportot kapcsol össze.⁷⁰⁸ Ennek alapján nagy valószínűséggel az al-Kaida önmagában nem tekinthető egy fegyveres összeütközés részes felének. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a különböző, al-Kaidához köthető terrrorszervezetekkel szemben nem beszélhetnénk fegyveres összeütközésekről. Példának okáért az al-Kaida az Arab-Félszigeten egy olyan önálló csoport, amely meg is kísérelt különböző támadásokat az Egyesült Államokkal szemben és Jemenben egy fegyveres összeütközés részes felének is tekinthető.⁷⁰⁹ Ezt az *Obervwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* is megerősítette egy 2019-es ítéletében, amelyben kimondta, hogy az AQAP és a jemeni kormányzati erők között egy nem nemzetközi fegyveres összeütközés van folyamatban, amely azonban hamarosan véget érhet a szervezettségi szint folyamatos csökkenése okán.⁷¹⁰

A Talibánnal szembeni konfliktus bár kezdetben nemzetközi fegyveres összeütközésnek indult – ahogy arra fentebb is utaltam – azonban hamar nem nemzetközi fegyveres

ami azok közös harmadik cikkét illeti, amelyek a nem-nemzetközi fegyveres konfliktusok szabályait tartalmazzák. Ennek alapján Hamdan ugyan az ellenségeskedés ideje alatt fogva tartható, de háborús bűncselekmények elkövetésért csak rendes bíróság előtt vonható felelősségre.” Ld. KIS KELEMEN Bence: Emberi jogok a gázai kerítés árnyékában – Elemzés az Izraeli Legfelső Bíróságnak a tömegtüntetésekre alkalmazandó joganyaggal kapcsolatos döntéséről. *Fundamentum* 23. (2019) 99. o. Ld. még MÉSZÁROS Gábor: *Alkotmányosság válságban? – Különleges helyzetek és kezelésük modelljei az alkotmányos demokráciákban*. Menedzser Praxis, 2018. 153-155. o.

⁷⁰⁶ White Paper 5. o. Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. 01. 22.) A White Paper szerint az al-Kaidával szembeni konfliktus tekinthető nem nemzetközi fegyveres összeütközésnek, de tekintve, hogy Afganisztánban 2001 végére megdöntötték a Talibán rezsimit, így ezt követően a konfliktus nem nemzetközinek volt tekinthető, egészen 2021-ig, amikor a Talibán ismét átvette a hatalmat. Ld. The U.S. War in Afghanistan. CFR. <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan> (2021. 03. 28.)

⁷⁰⁷ LUBELL: *Extraterritorial...* 118. o.

⁷⁰⁸ EVIATAR, Daphne: Drones and the Law: Why We Do Not Need a New Legal Framework for Targeted Killing. In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 175-176. o. LUBELL: *Extraterritorial...* 118-119. o.

⁷⁰⁹ EVIATAR: Drones... 177. és 179. o. GLAZIER, David: The Drones: It's in the Way That You Use It. In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 146. o.

⁷¹⁰ OVG 4 A 1361/15. 106-110. o. Az ítélet szerint hasonló fegyveres konfliktus áll fenn az ISIS és az Egyesült Államok, valamint a jemeni kormányzat között is. Uo. 111. o.

összeütközéssé alakult át. Afganisztánban az aktív ellenségeskedésnek 2014-ben formálisan is vége szakadt,⁷¹¹ azok 2018-tól újra fellángoltak és az Egyesült Államok 2021-es visszavonulásával a Talibán ismét átvette a hatalmat az ország felett.⁷¹² Bár a fegyveres összeütközésnek úgy tűnik, vége szakadt, ez nem jelenti azt, hogy az Egyesült Államok ne lenne kész továbbra is megsemmisíteni terrorista célpontokat Afganisztánban és más országokban.⁷¹³ A pakisztáni fegyveres konfliktusra pedig ennek az afganisztáni ellenségeskedésnek az áttérjedéseként tekinthetünk,⁷¹⁴ amellet, hogy az államban ettől függetlenül is zajlik egy nem nemzetközi összecsapás számos fegyveres csoport és a kormányzati erők között.⁷¹⁵

Az al-Kaidával és korábban a Talibánnal együttműködő csoportokkal szembeni ellenségeskedés – a fent rögzítettek szerint – nem állhat fenn a szövetséges haderő doktrínája alapján ugyanis az a nemzetközi fegyveres összeütközések szabályai közé tartozik. Az Egyesült Államok ennek ellenére 2012-ben úgy érvelt, hogy az együttműködő csoport alatt azt a szervezett fegyveres csoportot kell érteni, ami az al-Kaida mellett lépett harcba és ami egyben egy szövetséges haderőt is jelent az al-Kaida számára az Egyesült Államokkal szemben.⁷¹⁶ A *Court of Appeals, District of Columbia Circuit* azonban már korábban, 2010-ben megalapozatlannak találta a szövetséges haderő formulájának alkalmazását nem állami szereplők esetében.⁷¹⁷ A nemzetközi jogászok egybehangzó véleménye szerint tehát a szövetséges haderő elve alapján nem megalapozható egyes csoportok támadhatósága, legalábbis ami a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokat illeti.⁷¹⁸ Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az együttműködő csoportok önállóan fegyveres konfliktusban álljanak egyes államokkal, így például az al-Kaidának hűséget esküdő, de csak 2006-ban alakult⁷¹⁹ al-Shabaab fegyveres konfliktusban áll Szomáliával és az Egyesült Államokkal, Kenyával és Etiópiával.⁷²⁰

Mindezek mellett a célzott likvidálások szempontjából jelentős az Irakban zajló nem nemzetközi fegyveres konfliktus is, amelyben az Egyesült Államok mellett az Egyesült

⁷¹¹ CRAWFORD: *Identifying...* 118. o.

⁷¹² VARSHALOMIDZE, Tamila – SIDDIQUI, Usaid – REGENCIA, Ted: Taliban celebrates victory as last US troops leave Afghanistan. *Aljazeera*. 2021. augusztus 30. <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/30/white-house-confirms-kabul-airport-rocket-attack-live-news> (2021. 09. 26.)

⁷¹³ Remarks by President Biden on the End of the War in Afghanistan. 2021. augusztus 31. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/08/31/remarks-by-president-biden-on-the-end-of-the-war-in-afghanistan/> (2021. 09. 26.)

⁷¹⁴ EVIATAR: Drones... 179-180. A szerző szerint a pakisztáni Talibánra egyfajta ernyőszervezetként kell tekinteni, amely nem rendelkezik egységes szervezettel. Uo. 177-178. o.

⁷¹⁵ Non-international armed conflicts in Pakistan. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-pakistan#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

⁷¹⁶ JOHNSON, Jeh, Charles: National Security Law, Lawyers and Lawyering in the Obama Administration. Dean's Lecture at Yale Law School. February 22, 2012. *Yale Law & Policy Review*. 31. (2012) 146. o.

⁷¹⁷ Al-Bihani v. Obama, 619 F.3d 1 (D.C. Cir. 2010) 11. o.

⁷¹⁸ OHLIN, Jens David: Targeting Co-Belligerents. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 70-72. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 808-809. LUBELL: *Fragmented...* 26. o.

⁷¹⁹ GLAZIER: *The Drones...* 147. o.

⁷²⁰ Non-international armed conflict in Somalia. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflict-in-somalia#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

Királyság is részes az ISIS, illetve más szervezett fegyveres csoportokkal szemben.⁷²¹ Ez a fegyveres konfliktus Szíriára is kiterjed.⁷²² Több szerző megfogalmazza, hogy az Egyesült Királyság szerint terrorcselekmények kapcsán nem jön létre fegyveres összeütközés,⁷²³ amiből Emily Crawford azt a következtetést vonja le, hogy terrortámadásokkal – és így terrorszervezetekkel szemben – nem jöhet létre fegyveres konfliktus.⁷²⁴ Ezt azonban nem csak más prominens nemzetközi jogászok, mint Dinstein,⁷²⁵ de az ICTY is cáfolta.⁷²⁶ Az ISIS példájából kiindulva úgy tűnik, hogy mára az Egyesült Királyság is elfogadja a fegyveres konfliktusok létezését terrorszervezetekkel szemben.⁷²⁷

Végül, de nem utolsó sorban utalni kell arra a tényre, hogy a fentiek alapján megvizsgált intenzitási és szervezeti követelmények hiányában nem nemzetközi fegyveres összeütközésről nem beszélhetünk. Önmagában az a tény, hogy egy állam például fegyveres, pilóta nélküli repülőgéppel célzott likvidálást valósít meg egy nem állami szereplővel szemben, nem lesz elegendő a humanitárius nemzetközi jog alkalmazásához és egy nem nemzetközi jellegű konfliktus megállapításához.⁷²⁸ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a célzott likvidálások ne lehetnének jogszerű katonai akciók egy már létező fegyveres összeütközésben.

2.3. Részkövetkeztetések

A fentiekből következően jól látható, hogy célzott likvidálásokra sor kerülhet és kerül is nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban egyaránt. Bár kétséget kizáróan a jelenlegi célzott likvidálások jelentős részére nem nemzetközi fegyveres összeütközések keretében kerül sor számos állam területén, ettől függetlenül nem beszélhetünk egy globális, a terrorizmus ellen vívott háborúról, hanem sokkal inkább államokhoz, valamint szervezett fegyveres csoportokhoz kötött, megfelelő intenzitást elérő ellenségeskedésekről, amelyek nem végeláthatatlan konfliktusokat jelentenek, hanem olyanokat, amelyek az összeütközések akár formális vagy informális lezárásával, esetlegesen az intenzitási vagy szervezeti feltételek megszűnésével is véget érhetnek.

⁷²¹ Non-international armed conflicts in Iraq. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-iraq#collapse4accord> (2021.03. 28.)

⁷²² Non-international armed conflicts in Syria. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-syria#collapse5accord> (2021.03. 28.) Az Egyesült Királyság teljes mértékben elhatárolódik az Egyesült Államok földrajzi korlátok nélküli fegyveres konfliktus felfogásától és az ISIS elleni küzdelmet is kizárólag Irakra és Szíriára szűkíti. UK Jelentés 50. o.

⁷²³ WEIZMANN: *Armed Drones...* 97-98. o. CRAWFORD: *Identifying...* 109. o.

⁷²⁴ CRAWFORD: *Identifying...* 110. o.

⁷²⁵ DINSTEIN: *Non-International...* 34. o.

⁷²⁶ Boškosi ügy 190. bek. Az ICTY kiemelte, hogy bár izolált terrortámadások természetesen nem képesek kiváltani a humanitárius nemzetközi jog alkalmazását, de amikor az állam fegyveres erejének bevetése szükséges egy terrorszervezet ellen, akkor már terrorcselekmények kontextusában is nem nemzetközi fegyveres konfliktusról beszélhetünk.

⁷²⁷ UK Jelentés 50. o.

⁷²⁸ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 806. o. LUBELL: *Extraterritorial...* 106-107. o.

A célzott likvidálások szempontjából legrelevánsabb határon átnyúló elemmel rendelkező fegyveres összeütközések tekintetében azt a nézetet tekintem alkalmazandónak, amely szerint azonos fegyveres csoport ellen a konfliktus nem ismer határokat, azaz azonos fegyveres konfliktuson belül két vagy több – akár kizárólag az erőszakot alkalmazó államon kívüli – államban is sor kerülhet a humanitárius nemzetközi jog által szabályozott összeütközésekre. Amint azonban a fegyveres konfliktus már egy másik fegyveres csoport elleni erőszakalkalmazással is együtt jár, e tekintetben egyedileg szükséges elvégezni a fentiekben meghatározott, a humanitárius nemzetközi jog alkalmazását lehetővé tevő tesztet. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egy létező fegyveres konfliktusba más fegyveres csoport tagjai egyénileg, mint ellenségeskedésben közvetlenül résztvevők kapcsolódjanak be.

A fegyveres konfliktusok létének, illetve hiányának alapvető fontossága van a célzott likvidálási programok üzemeltetése kapcsán, ugyanis ezek hiányában az V. fejezet szerinti szigorú szabályokat kell alkalmazni az élethez való jog önkényes megsértésének elemzésére. Ezzel szemben fegyveres konfliktusban, az ahhoz kapcsolódó műveleteket a humanitárius nemzetközi jog a támadhatóság szempontjából megengedőbben szabályozza.

3. Az ellenségeskedésre alkalmazandó szabályok

3.1. A humanitárius nemzetközi jog alapelvei és szabályai és a célzott likvidálás

A hadviselés jogának gerincét a nemzetközi jogban az 1899-es és 1907-es hágai békekonferencián elfogadott nemzetközi szerződések,⁷²⁹ valamint az 1949-es genfi egyezmények⁷³⁰ és az azokat kiegészítő 1977-es jegyzőkönyvek alkotják.⁷³¹ E szabályok jelentős része közel azonos tartalommal megtalálható a nemzetközi szokásjogban is.⁷³² A normaanyag részletes bemutatása azonban túlmutatna az értekezés tartalmi, illetve területi keretein is, ezért kizárólag a humanitárius nemzetközi jog egészét átható legfontosabb elvekre, valamint a célzott likvidálások szempontjából releváns más szabályokra koncentrálok.

⁷²⁹ Példának okáért: A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. Az 1864. évi genfi egyezmény elveinek a tengeri háborúkban történő alkalmazásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. A fojtó vagy mérges gázokat terjesztő lövedékek eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. Az emberi testben könnyen szétmenő vagy ellapuló lövedékek eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. A léggömbökről lövedékek és robbanóanyagok indításának, és hasonló természetű cselekményeknek öt éves időszakra való eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló 1907. évi október hó 28. napján Hágában kelt egyezmény. A semleges Hatalmak és személyek szárazföldi háborúban meglévő jogairól és kötelességeiről szóló, Hágában 1907. október 28-án kelt egyezmény. Nem minden ekkor elfogadott szerződés tartozik a fegyveres konfliktusok joga körébe.

⁷³⁰ A hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: I. Genfi Egyezmény). A tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: III. Genfi Egyezmény). A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: IV. Genfi Egyezmény)

⁷³¹ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv. II. Kiegészítő Jegyzőkönyv.

⁷³² HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...*

A humanitárius nemzetközi jog nem tartalmaz olyan jogi normát, amely generálisan tilalmazná a célzott likvidálásokat.⁷³³ Ez tehát azt jelenti, hogy a lentiekben lefektetett elvek és szabályok egyike sem zárja ki *per definitionem* a célzott likvidálásokat, azonban e normák betartása a művelet legalitásának szükséges feltétele.

A hadviselés jogában alapvetően négy elvet különböztetünk meg egymástól, ami álláspontom szerint további egy, elv-értékű szabállyal egészíthető ki. Ezek az elvek azonban konkrét felsorolásként nevesítve nem lelhetőek fel egyetlen nemzetközi szerződésben sem, azokat sokkal inkább a jogtudomány, valamint a bírói gyakorlat munkálta ki, amelyek később önálló nemzetközi szerződéses rendelkezésekben, valamint szokásjogi normaként is megjelentek. Ezek az elvek végső soron a következők: katonai szükségesség, megkülönböztetés, arányosság, emberiség és elővigyázatosság.⁷³⁴

Bár első látásra egyszerűnek tűnhet, a katonai szükségesség elvének meghatározása mégis problémákba ütközhet. Általánosan elfogadott formájában a katonai szükségesség elve azt kívánja meg a támadótól, hogy egy hadművelet lebonyolítása előtt bizonyítani tudja, hogy az szükséges egy legitim katonai cél elérése érdekében és ezt az akciót egyben ne tilalmazza a humanitárius nemzetközi jog.⁷³⁵ Mások azonban a katonai szükségesség elvébe beleértene a fenti korlátozó funkció mellett egy jogellenességet kizáró körülményt is.⁷³⁶ A Nemzetközi Jogi Bizottság a ARSIWA kidolgozásakor azonban a katonai szükségesség tekintetében megjegyezte, hogy az elvet elsősorban az elsődleges normák szintjén kell értelmezni, nem pedig a felelősségre vonatkozó – itt azt kizáró – másodlagos normák tekintetében.⁷³⁷ Így például az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv primer jogként rögzíti, hogy a hadviselő felek parancsoló katonai szükség esetén, az ellenőrzésük alatt álló területeken eltekinthetnek a polgári lakosság életéhez nélkülözhetetlen tárgyak megtámadásának tilalmától.⁷³⁸ Ebből tehát az következik, hogy a katonai szükségesség egy olyan komplex – a hadviselés jogának egészét átható – elv, amely egyfelől csak az olyan katonai akciókat teszi lehetővé, amelyek katonailag szükségesek és egyben jogszerűek is, azzal, hogy bizonyos esetekben az egyébként tiltott magatartásokat a jog mégis megengedi, megfelelő mértékű katonai szükségesség esetén. Ez azonban nem jelenti azt, hogy arra egyfajta jogellenességet kizáró körülményként tekinthetünk államfelelősségi tekintetben. Melzer ezt az elvet úgy értelmezi, hogy még fegyveres konfliktusok esetében is csak olyan mértékű erőszakot lehet alkalmazni – vagyis akkor lehet ölni – ha az katonailag szükséges, amelyet azonban minden művelet esetében egyénileg

⁷³³ DINSTEIN: *The Conduct...* 118. o. HCJ 769/02. 60. bek. OVG 4 A 1361/15. 136. o.

⁷³⁴ LAITTMANN Tamás: Fegyveres konfliktusok és az emberi jogok – miért nehéz kérdés. In ELSPETH, Guild: *Mikor bűncselekmény a háború? Biztonság és európai emberi jogok: az egyéni jogok védelme szükséghelyzet és fegyveres összeütközés idején.* L'Harmattan, 2009. 17. o.

⁷³⁵ MELZER: *Targeted killing...* 285. o.

⁷³⁶ VENTURINI, Gabriella: *Necessity in the Law of Armed Conflict and in International Criminal Law.* *Netherlands Yearbook of International Law* 41. (2010) 48. o. BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 202. o.

⁷³⁷ ARSIWA kommentár 84. o.

⁷³⁸ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 54. cikk (5) bek.

szükséges mérlegelni.⁷³⁹ Ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, ezt az állami gyakorlat jelenleg nem támasztja alá, annak legfeljebb *policy* alapú támogatását lelhetjük fel.

A célzott likvidálások esetében a katonai szükségesség elvének hagyományos értelmezése, miszerint csak az olyan műveletek megengedettek, amelyeket a humanitárius nemzetközi jog nem tilt és amelyek katonailag szükségesek, viszonylag egyszerű. A célzott likvidálások célpontjait pontosan abból az okból választják ki, mert személyük olyan fenyegetést jelent egy állam számára, amely az ölésen kívül másképpen el nem hárítható. Álláspontom szerint az ilyen katonai célpontok megsemmisítése – legalábbis fegyveres konfliktusok idején – mindenképpen beleesik a katonai szükségesség által megengedett keretrendszerbe, hiszen generális célzott likvidálási tilalomról nem beszélhetünk. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a hadviselés joga egyéb elveinek, vagy speciális szabályainak megsértésével a katonai szükségesség elvének tesztjén is elbukjon egy ilyen hadművelet.⁷⁴⁰

A hadviselés jogának egy másik alapvető jelentőségű eszméje a különbségtétel elve.⁷⁴¹ Az elv szerint a hadviselő feleknek mindenkor különbséget kell tenniük a polgári személyek és a harcosok,⁷⁴² valamint a polgári javak és katonai célpontok között.⁷⁴³ A Nemzetközi Bíróság ezt az elvet a humanitárius nemzetközi jog „legfőbb” (*cardinal*) elvének nevezte.⁷⁴⁴ Herczegh ezzel az elvvel kapcsolatban már 1981-ben arra figyelmeztetett, hogy a hadviselés jogának szabályai – különös tekintettel a különbségtétel elvére – erodálódhatnak.⁷⁴⁵ Az elvnek ezen túl pedig kiemelkedő jelentősége van a támadhatóság szempontjából mind nemzetközi, mind pedig nem nemzetközi fegyveres összütközések esetén, így a célzott likvidálások legalitása szempontjából az egyik legfontosabb szerepet játssza, ennek megfelelően pedig önálló részben foglalkozom vele részletesen.

A humanitárius nemzetközi jogban szintén fontos szerepet játszik az arányosság elve, miszerint alapvetően nem lesz jogellenes, ha egy katonai akciónak polgári személyek vagy javak is áldozatul esnek, azonban ezeknek a mértéke nem haladhatja meg a támadással járó

⁷³⁹ MELZER: Targeted killing... 288-289. o. MELZER, Nils: Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law. ICRC 2009. 77. o. Ezt a nézetet számos kritika érte ezeket ld. VI. fejezet 4.2.2. pont

⁷⁴⁰ A katonai szükségesség sokkal szűkebb, az ICRC és Nils Melzer által propagált korlátozott mértékű erőszakalkalmazási tesztjével kapcsolatban azonban több probléma is felmerülhet, ezekről ld. VI. fejezet 4.2.2. pont

⁷⁴¹ Lattmann Tamás szerint a humanitárius nemzetközi jog keretrendszerében célszerű kerülni az emberi jogi terminológiára hajazó megkülönböztetés elnevezést, amely helyett az általam is használt különbségtétel kifejezést javasolja. LATTMANN Tamás: A megkülönböztetés tálalma a nemzetközi jog, azon belül pedig a nemzetközi humanitárius jog rendszerén belül. In SZALAYNÉ-SÁNDOR Erzsébet (szerk.): Egyenlő bánásmód irányelvek – helyzetkép. Tanulmányok az uniós joganyag tagállami alkalmazásáról. Publikon Kiadó, 2019. 129. o.

⁷⁴² Szintén bevett kifejezés még a kombattáns szó is, a helyes magyar terminológia azonban Lattmann Tamás szerint a harcos kifejezés. LATTMANN Tamás: *A fegyveres erő terrorizmusmal szembeni alkalmazásának nemzetközi jogi körvonalai*. Dialóg Campus Kiadó, 2018. 39. o.

⁷⁴³ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 48. cikk. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 3. és 25. o.

⁷⁴⁴ Nukleáris fegyverek legalitása ügy 78. bek.

⁷⁴⁵ HERCZEGH: *A humanitárius...* 193-194. o.

konkrét és közvetlen katonai előny mértékét.⁷⁴⁶ Másképpen: még jogszerű katonai célpont ellen sem lehet mindig és minden körülmények között támadást indítani.⁷⁴⁷ Herczegh az arányosság elvével kapcsolatban kritikákat fogalmazott meg. Álláspontja szerint a rendelkezés azért került be az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvbe, hogy a katonák azt ténylegesen alkalmazzák a fegyveres konfliktusok során,⁷⁴⁸ azonban a rendszerbe épített katonai előny voltaképpen *carte blanche*-ként is felfogható, amely így a dolog természetéből adódóan veszélyezteti a humanitárius nemzetközi jog alapvetően védelmi funkcióját.⁷⁴⁹ Az arányossági teszt elvégzésnek gyakorlati megvalósulását – ami voltaképpen az elővigyázatossági eljárás része – Jason D. Wright egy hét lépcsőből álló folyamatként látja,⁷⁵⁰ aminek részeként feltétlenül kiemelés érdemel, hogy a szerző szerint a járulékos veszteség fogalma nem meghatározható,⁷⁵¹ azt kizárólag az adott helyzetben eljáró parancsnok képes megtölteni tartalommal, természetesen jóhiszemű és észszerű eljárással, objektív mércék alapján.⁷⁵²

Gyakran hangzik el azonban a célzott likvidálások és különösen a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel kapcsolatos akciók esetében, hogy azok óriási polgári áldozatokkal járnak.⁷⁵³ Callamard példának okáért részletesen ír jelentésében az ilyen polgári áldozatokról és a „drónok alatt élő” lakosság pszichés terheltségéről is.⁷⁵⁴ Első ránézésre az értekezés elején közzétett statisztikai adatok is azt támasztják alá, hogy a célzott likvidálási akciók nem feltétlenül felelnek meg az arányosság elvének. Az izraeli célzott likvidálási akciók

⁷⁴⁶ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikk (5) bek. b) pont. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 46. o.

⁷⁴⁷ DINSTEIN, Yoram: *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, CUP, 2016. 153. o.

⁷⁴⁸ „Az arányosság elve alkalmas arra, hogy fokozza a katonák személyes felelősségérzetét, akiket mérlegelésre és a humanitás szempontjainak fokozott figyelembevételére készítenek majd.” Ld. HERCZEGH: *A humanitárius...* 220. o.

⁷⁴⁹ HERCZEGH: *A humanitárius...* 220 és 225. o.

⁷⁵⁰ WRIGHT, Jason D.: ‘Excessive’ ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. *International Review of the Red Cross* 94. (2012) 849-853. o.

⁷⁵¹ Uo. 821. o. Hasonló álláspontot foglal el Josef Alkatout, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy az arányosság nem egy matematikai feladvány így a megengedhető járulékos veszteség mértékének meghatározása is nehéz, sőt néha lehetetlen feladatnak tekinthető. ALKATOUT: *The Legality...* 201. o. Ettől függetlenül egyes szerzők megpróbálkoznak valamiféle matematikai koncepcióval dolgozni. Ld. pl. KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 263. o.

⁷⁵² „A szubjektív elem természetesen abban nyilvánul meg, hogy kizárólag a parancsnok van abban a helyzetben, hogy értékelje az előtte álló szituációt, így egyedül ő képes megállapítani, hogy adott esetben mekkora lehet a várható katonai előny, és ehhez képest milyen várt járulékos veszteség mértéke. Az objektív elem ezek után az észszerű parancsnok, mint egyfajta humanitárius nemzetközi jogi *bonus et diligens pater familias* okszerű döntése lesz, amely egyensúlyt keres a két fenti mérce között. Wright példának okáért mind a katonai előny, mind pedig a járulékos veszteség várható mértékét egy hármass felosztásban javasolja értékelni: csekély, mérsékelt és számottevő kategóriákba helyezve az egyes elemeket. Abban az esetben, ha a katonai előny és a járulékos veszteség kategóriái közötti egyensúly felborul és utóbbi lesz hangsúlyosabb, a parancsnok köteles elállni a támadástól.” Ld. KIS KELEMEN: *Az élő...* 106. j. WRIGHT: ‘Excessive’... 846-849. és 851-852. o.

⁷⁵³ Erre a jelenségre mutat rá David Akerson, azzal, hogy az ilyen megállapítások mögött gyakran felületes vizsgálódás húzódik meg. Ld. AKERSON, David: *Applying Jus In Bello Proportionality to Drone Warfare*. *Oregon Review of International Law* 16. (2014) 175. és 224. o. Az ilyen aránytalansági nézeteket ld. pl. O’CONNELL: *Unlawful...* 24. o. A/HRC/25/59. 25. bek. Természetesen ezzel ellentétes álláspontok is léteznek, amely szerint a drónok által végrehajtott célzott likvidálások jobban képesek megfelelni az arányosság követelményének. Ld. pl. ORR: *Unmanned...* 747-748. o.

⁷⁵⁴ A/HRC/44/38. 19-20. bek.

tekintetében például 289 katonai célponttal szemben 540 személyt számlálhatunk járulékos veszteségként,⁷⁵⁵ ezzel szemben az Egyesült Államok dróntámadásai vonatkozásában a járulékos veszteség aránya elenyésző.⁷⁵⁶ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy minden műveletet tökéletesen hajtanak végre, hiszen számos dokumentált esetet találhatunk, amelyek nyilvánvalóan nem felelnek meg az arányosság elvének.⁷⁵⁷ Arra is fontos azonban felhívni a figyelmet, hogy a fenti összesített adatokból semmilyen releváns következtetést nem lehet levonni egyedi célzott likvidálások legalitását illetően, ugyanis azokat mindig *ex ante* egyéni vizsgálat alapján, esetről-esetre kell vizsgálni, a kapott statisztikai adatok pedig *ex post* és összevont jellegűek.⁷⁵⁸ Természetesen ha a statisztikai adatok alapján generálisan magas, például többszöröse a katonai célpontnak a járulékos veszteség mértéke, akkor rendkívül valószínű, hogy az alapul szolgáló műveletek jogellenesek voltak.

Az emberiség elve gyakorlatilag mintegy „záróköve” a többi elvnek,⁷⁵⁹ amely kötelezővé teszi a felek számára, hogy olyan hadviselési eszközöket vagy módokat alkalmazzanak, amelyek nem okoznak felesleges károkat vagy éppen szükségtelen szenvedést.⁷⁶⁰ A Nemzetközi Bíróság ezt az elvet a különbségtételhez hasonlóan a humanitárius nemzetközi jog egyik legfőbb eszméjének titulálta és összekapcsolta az ún. Martens klauzulával is.⁷⁶¹

A célzott likvidálások esetében alkalmazott dróntechnológia és az általuk hordozott Hellfire típusú rakéta nem okoz szükségtelen szenvedést vagy felesleges károkat.⁷⁶² Az voltaképpen semmiben nem különbözik egy hagyományos légitámadástól és az azokkal járó károkozástól. Ennek megfelelően – és speciális tilalom hiányában – tehát a célzott likvidálások gyakori eszköze nem minősül tiltott fegyvernek.

Az elvek sorában utolsóként szeretném megemlíteni az elővigyázatosság követelményét. A humanitárius nemzetközi jog a támadó és korlátozottabb mértékben a védekező félre is bizonyos óvintézkedések megtételének kötelezettségét rója, amelyek alapvető célja a polgári lakosság, személyek és javak kímélete.⁷⁶³ Az elővigyázatossági óvintézkedések elmulasztása jogellenessé teheti a katonai akciót.⁷⁶⁴ Sean Watts szerint az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv

⁷⁵⁵ III. fejezet 3.1. rész

⁷⁵⁶ III. fejezet 3.2. rész

⁷⁵⁷ A/HRC/25/59. 39-69. bek.

⁷⁵⁸ RABI – PLAW: Israeli Compliance... 237. o.

⁷⁵⁹ VOGEL, Ryan J.: Drone Warfare and the Law of Armed Conflict. *Denver Journal of International Law & Policy* 39. (2010) 127. o.

⁷⁶⁰ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 35. cikk (2) bek. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 237. o.

⁷⁶¹ Nukleáris fegyverek legalitása ügy 78. bek. A Martens klauzula voltaképpen azt jelenti, hogy amikor a humanitárius nemzetközi jog egy normájának értelmezése kapcsán kétség merül fel, akkor figyelembe kell venni az emberiség és a közös lelkiismeret követelményeit. HOFFMANN Tamás: Dr. Opinio Juris and Mr. State Practice: The Strange Case of Customary International Humanitarian Law. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Iuridica* 46. (2006) 383. o.

⁷⁶² CASEY–MASLEN, Stuart: Pandora’s box? Drone strikes under *jus ad bellum*, *jus in bello*, and human rights law. *International Review of the Red Cross* 94. (2012) 614. o.

⁷⁶³ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv. 57-58. cikk. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 51. o.

⁷⁶⁴ WATTS, Sean: Law-of-War Precautions. A Cautionary Note. In JENSEN, Eric Talbot – ALCALA, Ronald T.P. (szerk.): *The Impact of Emerging Technologies on the Law of Armed Conflict*. OUP, 2019. 101. o.

rendelkezéseit számos kritika érte, aminek hatására a norma a nemzetközi szokásjogban meglévő párjánál lazább kötelezettségeket ró a hadviselő felekre.⁷⁶⁵ A szerző azonban arra is figyelmeztet, hogy akármennyire fejlett haditechnikával rendelkezünk is, a hadsereg ettől függetlenül még nem lesz mindentudó, így akár a legapróbb hibák, mint egy műszakváltás is hozzájárulhat egy információ elvesztéséhez, amely a polgári lakosságban, személyekben és javaikban való káros hatásokhoz vezethet.⁷⁶⁶

A célzott likvidálások esetében véleményem szerint az elővigyázatosság elvének kiemelkedő jelentősége van, hiszen ezek pontosan olyan katonai akciók, amelyek esetében az államnak lehetősége van arra, hogy kellően körültekintően megszervezze saját tevékenységét és a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek nyújtotta technológiai előny pedig szintén példa nélküli lehetőséget biztosít az elvnek való megfelelésre.⁷⁶⁷ Mindazonáltal ebben az esetben is problémát okozhat az elővigyázatosság alapjául szolgáló információ megbízhatósága,⁷⁶⁸ amelynek hiánya gyakorta vezethet a humanitárius nemzetközi jog megsértéséhez.

A humanitárius nemzetközi jog alapvető elveinek jelentőségét a Nemzetközi Jogi Bizottság is elismerte, amely szerint ezek a követelmények a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályainak szintjén állnak.⁷⁶⁹

A hadviselés jogának nem alapvető szintű szabályai közül a célzott likvidálás szempontjából – az I. fejezetben említett – hitszegés tilalma a legjelentősebb. A norma szerint tilos az ellenséget hitszegéssel megölni, megsebesíteni vagy foglyul ejteni. „Hitszegést képeznek azok a cselekmények, amelyek az ellenségben bizalmat keltve, őt – e bizalommal való visszaélés szándékával – abban a hitben tarják, hogy a fegyveres összeütközésekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályok alapján védelem illeti meg.”⁷⁷⁰ Ez a szabály a nemzetközi szokásjog részét is képezi,⁷⁷¹ ugyanakkor Hoffmann kétségbe vonja a norma létezését nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetén.⁷⁷² Ennek alapján példának okáért egy olyan célzott likvidálás, amelyet civil ruhába bújt harcosok valósítanak meg jogellenes lesz, a fenti humanitárius nemzetközi jogi elvek tiszteletben tartása ellenére is.⁷⁷³ A levegőből végrehajtott célzott likvidálások esetén szintén ilyennek minősül az, ha nem megfelelően festik fel a gép felségjelzéseit,⁷⁷⁴ még akkor is ha, ennek a célpont számára vajmi kevés jelentősége van.

⁷⁶⁵ Uo. 117-131. o.

⁷⁶⁶ Uo. 110-111. és 143-144. o.

⁷⁶⁷ WEIZMANN: *Armed Drones...* 121. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 813. o.

⁷⁶⁸ O'CONNELL: *Unlawful...* 6-7. o. A/HRC/14/24/Add. 6. 82. bek. A jelentés szerint a drónt irányító személyek még nagyobb információdeficitben szenvedhetnek, mint azok, akik valójában a terepen vannak és gyakran nem képesek megbízható adatokhoz jutni. A/HRC/44/38. 18. bek. A jelentés rámutat arra, hogy a polgári áldozatok elidegenítik a lakosságot, így azok kevésbé lesznek hajlandóak információt szolgáltatni, amelyek a műveletek alapjául szolgálhatnának.

⁷⁶⁹ A/CN.4/727. 116-121. bek.

⁷⁷⁰ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv. 37. cikk (1) bek.

⁷⁷¹ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 221. o.

⁷⁷² HOFFMANN: *Dr. Opinio...* 391. o.

⁷⁷³ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 37. cikk (1) bek. c) pont.

⁷⁷⁴ SCHMITT: *State-Sponsored...* 634. o.

A fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel megvalósított célzott likvidálásokról szóló megállapodások kapcsán említést kell tenni az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 36. cikkéről is, amely kötelezővé teszi, hogy

„[v]alamely új fegyver, hadtechnikai eszköz, vagy mód tanulmányozása, kifejlesztése, bevezetése, illetve rendszeresítése során az érintett Magas Szerződő Fél köteles megállapítani, hogy annak alkalmazása nem esik-e minden, vagy bizonyos körülmények között a jelen Jegyzőkönyv, vagy a Magas Szerződő Felet kötelező valamely más nemzetközi jogi szabály tilalma alá.”⁷⁷⁵

Bizonyos szerzők szerint ez a szabály a nemzetközi szokásjog részét is képezi,⁷⁷⁶ azonban a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága által készített szokásjogi gyűjteményben e szabály mégsem található meg. Nathalie Weizmann szerint pedig ennek a pilóta nélküli repülőgépek esetén is érvényesülni kell.⁷⁷⁷ Még akkor is, ha ilyen vizsgálatokat szükséges lenne lefolytatni a felfegyverzett drónok alkalmazása kapcsán, a magam részéről osztom Harold Hongju Koh véleményét, aki szerint voltaképpen pont ugyanannyi értelme van támadni a drón-technológiát, mint annak idején az íjakat, katapultokat, vagy később a tankokat és az irányítható rakétákat. Az ilyen és ehhez hasonló precíziós eszközök sokkal inkább elősegítették a hadviselés jogának való megfelelést, mintsem, hogy annak szabályait erodálták volna.⁷⁷⁸ Ebből fakadóan esetlegesen érvelhetünk úgy, hogy amennyiben a technológia rendelkezésre áll, más fegyverrendszerekkel szemben a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépeknek kell teret engedni, azok precíziós képességei okán.⁷⁷⁹ Ezzel párhuzamosan természetesen a humanitárius nemzetközi is tiltja bizonyos fegyverek alkalmazását.⁷⁸⁰

A célzott likvidálási akciók esetében hangsúlyosan jelentkezik a kegyelem kérdésköre is. Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 40. cikke szerint tilos olyan alapon hadműveletet folytatni, olyan parancsot kiadni, valamint azzal fenyegetni az ellenséget, hogy senki sem maradhat életben.⁷⁸¹ Ez a szabály a nemzetközi szokásjogban is létezik, azonos tartalommal.⁷⁸² Mindez tehát a célzott likvidálásokról azt jelenti, hogy ha a célszemély, egy művelet közben megadja magát, akkor főszabály szerint fogságba kell ejteni, ha viszont ez a gyakorlatban nem valósítható meg, akkor úgy jár el jogszerűen az állam, ha elengedi a kiválasztott személyt. Természetesen ez alapvetően az olyan akciókra vonatkozik, amikor a célzott likvidálást egy

⁷⁷⁵ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 36. cikk

⁷⁷⁶ WEIZMANN: *Armed Drones...* 112. o.

⁷⁷⁷ WEIZMANN, Nathalie: *Remotely Piloted Aircraft and International Law*. In AARONSON, Michael – JOHNSON, Adrian: *Hitting the Target? How New Capabilities are Shaping International Intervention*. RUSI, 2013. 36. o.

⁷⁷⁸ KOH: *The Trump...* 96. o. A szerző új helyett lándzsát említ. DINSTEIN, Yoram: *Keynote Address: The Recent Evolution of the International Law of Armed Conflict: Confusions, Constraints, and Challenges*. *Vanderbilt Journal of International Law* 51. (2018) 710. o. A szerző szerint sok civil nemzetközi jogász megszállottan foglalkozik a drónokkal, holott azok voltaképpen semmiben nem különböznek más légi platformoktól, így pedig a hadviselés jogának szabályai is alkalmazhatók és alkalmazandók rájuk.

⁷⁷⁹ WEIZMANN: *Armed Drones...* 121. o. ALKATOUT: *The Legality...* 184. o.

⁷⁸⁰ Ilyenek példának okáért a biológiai fegyverek, vagy a robbanó lövedékek és a vakító lézerfegyverek. A hadviselés jogának szokásjogi szabályairól a fenti, valamint más fegyverek tekintetében ld. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 237-296. o. Ezek egy részének célzott likvidálási szemléletű elemzését ld. MELZER: *Targeted killing...* 373-381.

⁷⁸¹ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 40. cikk

⁷⁸² HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 163. o.

szárazföldi egység végzi.⁷⁸³ Példának okáért Oszáma bin Láden 2011-es célzott likvidálása esetén – amelyet SEAL tengerészgyalogosok hajtottak végre – felmerülhet a megadás kérdése, azonban az eseménysor részletes rekonstrukciója alapján megállapítható, hogy a terrorista vezér az akció során nem adta meg magát, így nem volt indokolt elfogni őt.⁷⁸⁴ A hadviselő feleknek ugyanis nem kötelező felhívni vagy felajánlani az ellenfélnek, hogy adják meg magukat.⁷⁸⁵

A dolog természetéből adódóan vannak azonban olyan katonai akciók, például amit a levegőből, felfegyverzett, pilóta nélküli repülőgéppel hajtanak végre, ahol egészen egyszerűen nincs sok lehetőség a megadásra.⁷⁸⁶ Alkatout például úgy érvel, hogy a légicsapások előtt közvetlenül nincs lehetőség megadásra.⁷⁸⁷ Russel Buchan szerint viszont ilyen esetben is lehetőség van a megadásra, mégpedig úgy, hogy a szárazföldi erők egyértelműen kifejezik megadási szándékukat.⁷⁸⁸ A magam részéről azzal a nézettel értek egyet, amely megadás kérdését a művelet körülményeihez igazítja, mégpedig úgy, hogy az kötelező a támadó félnek, amit a helyzet racionális keretek között lehetővé tesz.⁷⁸⁹ Ez egy fegyveres drónnal elkövetett célzott likvidálás esetében csak akkor eredményezné a megadás elfogadásának kötelezettségét, ha a helyzetben ésszerűen fennállna a lehetőség a magukat megadó személyek elfogására, például oly módon, hogy a közelben szárazföldi csapatok is állomásoznak. Ennek hiányában véleményem szerint el lehet tekinteni a megadás elfogadásától, ugyanis ellenkező esetben az ellenfél potenciálisan valódi megadási szándék nélkül „tenné le a fegyvert” és drón távozása után ismét „felvehetné azt”.

A megadáshoz kapcsolódik a dupla támadás (*double-tap*) jelensége is. Ez azt jelenti, hogy egy dróntámadást követően 5-30 perc várakozás után egy második légicsapás is történik azonos helyen.⁷⁹⁰ Az Egyesült Államok dokumentáltan hajtott végre ilyen akciókat példának okáért Jemenben és Pakisztánban.⁷⁹¹ Az ilyen támadások valószínűsíthetően több szempontból is jogellenesnek tekinthetők. Egyfelől az ilyen műveletek ellentétesek az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 41. cikkének rendelkezéseivel, amelyek a harcképtelen személyek támadását tiltják meg. Harcképtelennek minősül egyebek mellett az a személy, aki elveszíti az eszméletét, magatehetetlenné válik és így képtelenné az önvédelemre, amelyet sebesülés vagy

⁷⁸³ MELZER: *Targeted killing...* 369-370. o.

⁷⁸⁴ GOVER, Kevin H.: Operation Neptune Spear: Was Killing Bin Laden a Legitimate Military Objective? In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 355. és 363. o.

⁷⁸⁵ ALKATOUT: *The Legality...* 205. o. BUCHAN, Russel: The Rule of Surrender in International Humanitarian Law. *Israel Law Review* 51. (2018) 18. o. A szerző szerint ez azonban nem befolyásolja azt, hogy voltaképpen nem áll fenn a katonai szükségesség egy fegyverét már letett személy elleni támadás esetében, sőt álláspontja szerint ez az emberi méltóság sérelmével is járna. Uo. 26. o.

⁷⁸⁶ MELZER: *Targeted killing...* 371. o.

⁷⁸⁷ ALKATOUT: *The Legality...* 205. o.

⁷⁸⁸ BUCHAN: The Rule... 23. o.

⁷⁸⁹ MELZER, Nils: International Humanitarian Law. A Comprehensive Introduction. ICRC, 2016. 107. o.

⁷⁹⁰ ALEXANDER, Samuel: Double-tap Warfare: Should President Obama Be Investigated for War Crimes? *Florida Law Review* 69. (2017) 262. o.

⁷⁹¹ A/HRC/25/59. 53. és 57. bek.

betegség okoz.⁷⁹² Ez a szabály a nemzetközi szokásjogban is megtalálható, közel azonos tartalommal.⁷⁹³ Ennek alapján jogszerűen nem támadható az a személy, aki az első műveletből származóan *hors de combat* lett.⁷⁹⁴ A másik jogszerűségi probléma pedig abból fakad, hogy az ilyen támadásoknak általában számos civil áldozatuk van, tekintve, hogy egy dróntámadást követően a helyszínen gyakran összegyűlnek családtagok és olyan személyek, akik segítséget kívánnak nyújtani a sérülteknek.⁷⁹⁵ Álláspontom szerint az ilyen akciók alapvetően *signature strike*-nak tekinthetőek, és mint ilyeneket a soron következő pontban tárgyalom részletesen. Mindenesetre azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a *signature strike*-ok e típusa véleményem szerint az esetek döntő többségében jogellenes lesz a humanitárius nemzetközi jog szempontjából a fentiekben említett civilek, valamint *hors de combat* személyek támadása miatt.

Az emberi jogok nemzetközi rendszerének vizsgálata során már utaltam rá, hogy az élethez való jog sérelmét minden esetben egy független vizsgálatnak kell követnie.⁷⁹⁶ Nincs ez másként a humanitárius nemzetközi jog esetében sem, amely kötelezővé teszi a hadviselő felek számára, hogy megbüntessék azokat, akik a fegyveres konfliktusokban alkalmazandó szabályokat súlyosan megsértik.⁷⁹⁷ A hadviselés joga azonban nem kívánja meg, hogy minden polgári személy – így ez a harcosok, illetve fegyveres csoportok funkcionális tagjai esetében sem követelmény – halála után vizsgálatot kelljen lefolytatni, amely a fentiekben bemutatott arányossági elvből fakad, miszerint bizonyos mértékű járulékos veszteség megengedett katonai akciók során.⁷⁹⁸ Ez voltaképpen azt jelenti, hogy csak olyan esetekben szükséges a vizsgálat lefolytatása, amikor racionálisan felmerül a humanitárius nemzetközi jog megsértésének gyanúja egy katonai akció vonatkozásában.⁷⁹⁹ Ennek ellenére az *Israeli Supreme Court* az izraeli belső jogból egy minden célzott likvidálást követő vizsgálati kötelezettséget vezetett le.⁸⁰⁰

Tekintve, hogy a hadviselés joga *lex specialis* az emberi jogok nemzetközi rendszeréhez képest és egyben nagyon kevés szabályt tartalmaz az ilyen és ehhez hasonló vizsgálatok

⁷⁹² I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 41. cikk (1) bek. és (2) bek. c) pont.

⁷⁹³ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary*... 164. o.

⁷⁹⁴ MELZER: *Targeted killing*... 371. o. MELZER: *International*... 107. o.

⁷⁹⁵ ALEXANDER: *Double-tap*... 263. és 271. o.; A/HRC/25/59. 57. bek.

⁷⁹⁶ V. fejezet 2.1. pont

⁷⁹⁷ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 85-87. cikk

⁷⁹⁸ LESH: *Accountability*... 99. o.

⁷⁹⁹ Mindezt az Emberi Jogok Európai Bírósága is megerősítette az *Özkan v. Turkey* ügyben. Az EJEB szerint akkor, amikor a török fegyveres erők Ormaniçi-t ellenőrzésük alá vonták és a falu teljes lakosságát összegyűjtötték egy téren, nem tettek semmit annak érdekében, hogy megállapítsák, hogy voltak-e polgári áldozatai a katonai akciónak, amire azért lett volna szükség, mert az elhasznált lőszer természete és mennyisége ezt egy valós lehetőséggé tette. *Case of Ahmet Özkan and Others v. Turkey* (Application no. 21689/93) Judgment, 2004. április 6. 307. bek. Az ügy egy kislány halálához kapcsolódott, aki egy 1993-as katonai akcióban vesztette életét a Kurdisztáni Munkáspárt és Törökország között vívott fegyveres konfliktus során. Ld. MELZER: *Targeted killing*... 386. o.

⁸⁰⁰ HCJ 769/02. 40. bek. Ld. RABI – PLAW: *Israeli Compliance*... 249-257. o. A szerzőpáros rámutat, hogy a vizsgálatok lefolytatásával megbízott bizottság lényegesen később, de valóban létrejött, azonban ennek szervezete, függetlensége, működése, valamint hatásköre is homályba burkolódik. A legvalószínűbb az, hogy mára e szervezet működése marginalizálódott.

lefolytatásáról, ezért ezeket a normákat az emberi jogok nemzetközi rendszerének rendelkezéseiből kell levezetni.⁸⁰¹ Az ún. Türkel Bizottság⁸⁰² példának okáért az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogára támaszkodott a vizsgálatok szabályainak meghatározásakor, amelyeket gyakorlatilag azonosnak ítélte a humanitárius nemzetközi jog erre vonatkozó normáival.⁸⁰³

3.2. Részkövetkeztetések

Mindenekelőtt rögzítendő, hogy a fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a humanitárius nemzetközi jog generálisan nem tiltja a célzott likvidálások alkalmazását függetlenül attól, hogy azt szárazföldi csapatok, vagy pedig fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek hajtják végre. A hadviselés joga azonban alapvető szinten és speciális szabályok formájában egyaránt korlátok közé szorítja a célzott likvidálások alkalmazását. Egyfelől kizárólag olyan műveletre kerülhet sor, amelyek katonailag szükségesek; különbséget kell tenni harcosok és polgári személyek és célpontok között; a támadással járó várható katonai előny mértékének meg kell haladnia az azzal észszerűen bekövetkező járulékos veszteség mértékét és az akció nem okozhat szükségtelen szenvedést, valamint károkat sem.

Míndez kiegészül azzal is, hogy a hadviselő feleknek nincs teljes szabadsága a hadviselés módjának megválasztásában, így például nem alkalmazhatnak hitszegést egy célzott likvidálási akció során – legalábbis nemzetközi fegyveres összeütközésekben semmiképpen sem –, és főszabály szerint nem támadhatják azokat, akik feladták a küzdelmet vagy harcképtelenné váltak. Ebből adódóan bizonyos katonai akciók, mint például a dupla támadások, nagy valószínűséggel minden esetben jogellenesek lesznek. Ezen felül a humanitárius nemzetközi jog az emberi jogok nemzetközi rendszeréhez hasonlóan előír egyfajta belső vizsgálati kötelezettséget a hadviselők számára, ez azonban csak akkor és olyan módon érvényesül, amikor észszerűen felmerül a hadviselés joga megsértésének lehetősége.

4. A támadhatóság

A fentiekben bemutatott különbségtétel elvének – ti. szűkebb értelemben különbséget kell tenni kombattánsok vagy harcosok, illetve a polgári személyek között – egyik legfontosabb hozadéka az, hogy egyértelmű képet alkothatunk arról, hogy ki, mikor és milyen körülmények között lehet támadás célpontja egy fegyveres konfliktusban. Ennek megfelelően ebben a részben azt vizsgálom, hogy az egyes személyi körök támadhatósága hogyan alakul.

⁸⁰¹ Uo. 100. o. A szerző szerint a vizsgálatokra az alábbi elvek vonatkoznak: függetlenség, pártatlanság, alaposság, hatékonyság, gyorsaság és átláthatóság.

⁸⁰² A bizottságot az izraeli kormányzat hozta létre 2010. június 14-én, abból a célból, hogy vizsgálja ki az azonos év május 31-én lezajlott ún. flottilla-incidentet. Az ügy dióhéjban: hat kisebb hajó a fedélzeten összesen körülbelül 700 emberrel megindult az izraeli partvonal irányába azzal a céllal, hogy áttörjék a Gázai övezet tengeri blokádját. A flottilla legnagyobb hajóját, a Mavi Marmarat az IDF elfogta és az átszállás közben erőszak alkalmazására került sor, amelynek során kilenc személy életét veszítette, 64 pedig megsebesült. A bizottság Jacob Türkelről, az Izraeli Legfelsőbb Bíróság egykori bírójáról kapta a nevét, aki a bizottság elnöke lett. The Public Commission to Examine the Maritime Incident of 31 May 2010. The Turkel Commission. Report. Part One. https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/downloads_eng1/en/ENG_turkel_eng_a.pdf (2021. 04. 02.) 2-4. bek.

⁸⁰³ LESH: Accountability... 100. o.

4.1. A harcosok vagy kombattánsok

4.1.1. A harcosok vagy kombattánsok támadhatósága

Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv a kombattánsok vagy harcosok fogalmát egyszerűen úgy határozza meg, mint valamely hadviselő fél fegyveres erőinek tagjai, akinek joguk van közvetlenül részt venni az ellenségeskedésben⁸⁰⁴ és akik hadifogolytáviszra jogosultak, amennyiben az ellenség hatalmába kerülnek.⁸⁰⁵ A szerződés arra is választ ad, hogy mi minősül a hadviselő fegyveres erejének:

„Valamely összeütköző Fél fegyveres erői olyan szervezett fegyveres erőkből, csapatokból és alakulatokból állnak, amelyek az alárendeltjeik magatartásáért az adott Félnek felelős parancsnokság alá tartoznak, abban az esetben is, ha a Felet a szembenálló Fél által el nem ismert kormány, vagy a hatóság képviseli. Az ilyen fegyveres erők egy belső fegyelmi rendszerbe tartoznak, amely többek között érvényesíteni tartozik a fegyveres összeütközésre vonatkozó nemzetközi jogi szabályok betartását.”⁸⁰⁶

Ezek a szabályok voltaképpen megegyeznek a nemzetközi szokásjog harcos és fegyveres erő fogalmával.⁸⁰⁷

A harcosok vagy kombattánsok támadhatóságának kérdése kapcsán alapvetően rögzíteni kell, hogy e személyi kör, tekintve, hogy jogosult és néha köteles is részt venni az ellenségeskedésben – főszabály szerint támadhatóvá válik.⁸⁰⁸ Ez csak abban az esetben szűnik meg, ha a kombattáns *hors de combat* lesz, azaz elfogják, hajótörött lesz, megbetegszik vagy megsebesül.⁸⁰⁹ A harcosok támadhatósága bárhol és bármikor fennáll – a semleges területeket kivéve – minden egyéb körülménytől függetlenül.⁸¹⁰ Ezen túlmenően azt is szükséges rögzíteni, hogy e státusz kizárólag a nemzetközi fegyveres összeütközések esetében áll rendelkezésre, nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban ugyanis a kombattáns kategória használata fogalmilag kizárt.⁸¹¹

4.1.2. A harcosok támadhatósága célzott likvidálások során

A harcosok vagy kombattánsok támadhatóságához célzott likvidálások során nem férhet kétség. Mint a fegyveres erőkhöz tartozó személyek nem csak lehetőséget kapnak arra, hogy közvetlenül részt vegyenek az ellenségeskedésben, de vállalják is, hogy támadás célpontjai legyenek. Mindez az államok eddigi célzott likvidálási gyakorlatát szemlélve alapvetően nem volt hangsúlyos, hiszen egyfelől az államok főként nem nemzetközi fegyveres összeütközésben alkalmazták ezt az állami politikát, másfelől pedig – egyes szerzők szerint – abban az esetben, amikor ilyenre nemzetközi fegyveres konfliktusban került sor, mint például

⁸⁰⁴ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 43. cikk (2) bek. Kivételt képez ez alól a III. Genfi Egyezmény 33. cikke szerinti egyházi és egészségügyi személyzet, akik nem minősülnek harcosok.

⁸⁰⁵ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 44. cikk (1) bek.

⁸⁰⁶ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 43. cikk (1) bek. A II. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk (1) bekezdése ezt megtoldja a kormányellenes fegyveres erők és más szervezett fegyveres csoportok kategóriáival.

⁸⁰⁷ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 11. és 14. o.

⁸⁰⁸ LATTMANN: *A fegyveres...* 40. o.

⁸⁰⁹ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 44. cikk (8) bek. III. Genfi Egyezmény 13. cikk LUBELL: *Extraterritorial...* 137. o.

⁸¹⁰ DINSTEIN: *The Conduct...* 42. o.

⁸¹¹ LATTMANN: *A fegyveres...* 52. o. LUBELL: *Extraterritorial...* 139. o.

amilyen az Egyesült Államok és a Talibán uralta Afganisztán között volt, valószínűtlen, hogy az al-Kaida, mint nem állami szereplő megfelelt volna a kombattánsi kritériumoknak.⁸¹² Ez véleményem szerint természetesen nem zárja ki azt, hogy a Talibán fegyveresei mint Afganisztán *de facto* fegyveres ereje harcosnak minősültek a konfliktus elején.⁸¹³

Az értekezésben több helyen említett Szolejmáni tábornok célzott likvidálása viszont ebből a szempontból egy teljesen egyértelmű példával szolgál a harcosok célzott likvidálására. A tábornok az iráni Forradalmi Gárda Kodszer Erők parancsnoka volt,⁸¹⁴ így mindenképpen Irán fegyveres erjének tagja volt, aki ebből fakadóan bárhol és bármikor támadható volt. A kérdéses célzott likvidálás azonban mégis jogellenesnek minősülhet, hiszen az beleeshet a fent tárgyalt támadhatósági kritériumok egyik igen szűk körű kivételébe, nevezetesen, hogy egy semleges állam,⁸¹⁵ Irak területén hajtották azt végre.⁸¹⁶

4.2. A polgári személyek

4.2.1. A polgári személyek fogalma és jogállása

Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv negatívan határozza meg a polgári személyek fogalmát, azaz ebbe a kategóriába tartozik mindenki, aki nem minősül harcosnak vagy kombattánsnak, illetve nem tartozik egyik hadviselő fél fegyveres erejéhez sem.⁸¹⁷ A nemzetközi szokásjog ennél egyszerűbben fogalmaz és csak annyit mond, hogy aki nem tagja fegyveres erőnek, azt polgári személynek kell tekinteni.⁸¹⁸ A polgári lakosságot a humanitárius nemzetközi jog alapján védelem illeti meg, amely elsősorban abban ölt testet, hogy ezeket a személyeket tilos megtámadni, valamint tartózkodni kell minden olyan erőszakos cselekménytől vagy azzal való fenyegetéstől, ami a polgári lakosság körében rettegetést kelthet.⁸¹⁹ Ezen túlmenően tilos megkülönböztetés nélküli támadásokat indítani.⁸²⁰ Azonos szabályokat találhatunk a nemzetközi szokásjog normái között is.⁸²¹ Amennyiben kétség merülne fel valakinek a polgári státuszával kapcsolatban, őt polgári személynek kell tekinteni.⁸²²

⁸¹² LUBELL: *Extraterritorial...* 138-139. o. A szerző szerint az al-Kaida tagjai nem különböztetik meg magukat a polgári lakosságtól, és az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv a konfliktusra abból az okból nem alkalmazható, hogy az Egyesült Államok itt nem részes fél, továbbá a kérdéses rendelkezés nem rendelkezik szokásjogi erővel. Az ICRC nemzetközi szokásjoggal foglalkozó tanulmánya azonban ezt nem támasztja alá kellőképpen. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 15-16. o.

⁸¹³ Sőt ebben az időben esetlegesen az azzal szorosan együttműködő al-Kaida „harcosok” is ilyennek minősülhettek, ugyanakkor ez már lényegesen vitathatóbb kérdés.

⁸¹⁴ A/HRC/44.38. 23. o.

⁸¹⁵ DINSTEIN: *The Conduct...* 42. o.

⁸¹⁶ Ugyanakkor mivel a támadásra nem Irak beleegyezésével került sor, ugyan ilyen meggyőzően érvelhetünk amellet is, hogy létrejött egy nemzetközi fegyveres konfliktus az Egyesült Államok és Irak között. Ezzel szemben mivel a magam részéről nem fogadom el az automatikusan létrejövő fegyveres konfliktust a támadó állam és egy beavatkozással érintett állam között, ezért ez érv elvethető.

⁸¹⁷ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 50. cikk (1) bek.

⁸¹⁸ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 17. o.

⁸¹⁹ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikk (2) bek.

⁸²⁰ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikk (4)-(5) bek.

⁸²¹ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 19. és 39-50. o.

⁸²² I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 50. cikk (1) bek.

Ez a védelem azonban nem feltétel nélküli, ugyanis bizonyos jól körülhatárolható esetekben felfüggesztődik, vagy akár teljesen meg is szűnhet.

4.2.2. Az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel

A polgári személyek ellenségeskedésben való közvetlen részvételének jelensége már Hugo Grotiusnál megjelent,⁸²³ azonban szerződéses rendelkezési formát először az 1949-es genfi egyezményekkel nyert. Ezeknek a nemzetközi szerződéseknek a közös harmadik cikke ugyanis kimondta, hogy – egyebek mellett – azokat a személyeket, akik nem vesznek közvetlenül részt az ellenségeskedésben, minden körülmények között, diszkrimináció mentesen emberséges bánásmódban kell részesíteni, így különösen ezeket a személyeket nem lehet megölni.⁸²⁴ Mint azt a fentiekben már megállapítottam ezt a rendelkezést nem kizárólag nemzetközi, hanem nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközésekben is alkalmazni kellett és kell is.

Az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel részletesebb szabályozása az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvig váratott magára, amely már kimondta, hogy a polgári személyeket addig illeti meg a humanitárius nemzetközi jogból fakadó védelem, amennyiben és ameddig nem vesznek közvetlenül részt az ellenségeskedésben.⁸²⁵ Mindezt a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra is kiterjesztette⁸²⁶ és természetesen ezek a nemzetközi szokásjogban is megtalálhatóak.⁸²⁷

Az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel jogi kategóriáját a bírói gyakorlat az ICTY esetjogán keresztül kezdte meg kitölteni tartalommal és meghatározott bizonyos magatartásokat, amelyek az ellenségeskedésben való közvetlen részvételnek minősülnek.⁸²⁸

E kérdés modernnek tekinthető szakirodalmi vitája voltaképpen 2003-ban kezdődött, amikor az ICRC és a T.M.C. Asser Intézet megkíséreltek közösen létrehozni egy, a szakma egésze által elfogadhatónak tekinthető álláspontot az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel szabályai tekintetében. A vállalkozás csak részben hozott sikert, ugyanis a konzultációs folyamat végére megszülető Értelmező Iránymutatást⁸²⁹ végül csak az ICRC adta ki saját égisze alatt, ugyanis a szakértők egy jelentős része visszavonta támogatását a dokumentumtól.⁸³⁰

⁸²³ GROTIUS, Hugo: *A háború és béke jogáról. II. kötet.* Pallas Stúdió - Attraktor Kft., 1999. 391-394. o.

⁸²⁴ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezmények közös 3. cikke

⁸²⁵ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikk (3) bek.

⁸²⁶ II. Kiegészítő Jegyzőkönyv 13. cikk (3) bek.

⁸²⁷ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 19. o.

⁸²⁸ CRAWFORD: *Identifying...* 67-78. o. „To take a “direct” part in the hostilities means acts of war which by their nature or purpose are likely to cause actual harm to the personnel or matériel of the enemy armed forces” Ld. Prosecutor v. Stanislav Galic, Trial Chamber, Judgment 5 December 2003. 48. bek. Prosecutor v. Pavle Strugar, Appeals Chamber, Judgment 17 July 2008. (a továbbiakban: Strugar ügy) 172-179. bek. Az ICTY megállapításait nagyban átvették más nemzetközi büntetőbírói fórumok, köztük a Nemzetközi Büntetőbíróság is. Ld. CRAWFORD: *Identifying...* 70-72. o.

⁸²⁹ MELZER: *Interpretive...*

⁸³⁰ CRAWFORD: *Identifying...* 72. o.

Annak ellenére, hogy számos szerző élesen kritizálta⁸³¹ a produktumot, az kétséget kizáróan nagy hatással volt a nemzetközi jog tudományára és úgy tűnik az állami gyakorlatra is, így célszerű röviden bemutatni annak legfőbb szabályait.

Melzer, az Értelmező Iránymutatás szerzője szerint a dokumentum egy olyan kompromisszum eredménye, amely megkísérelte a liberálisabb és konzervatívabb nézeteket közös nevezőre hozni. Ennek a folyamatnak az eredménye lett tehát az Értelmező Iránymutatás.⁸³²

Az Értelmező Iránymutatás alapvetően egy három kumulatív feltételből álló tesztet alkalmaz arra, hogy megállapítsa, hogy ki vesz részt közvetlenül az ellenségeskedésben. Az első ilyen feltétel a kárnak egy olyan küszöbértéke, amely valószínűsíthetően bekövetkezik egy magatartás okán. A második egy közvetlen okozati kapcsolat a várható kár és a magatartás között. Végül a harmadik feltétel az ún. hadviselői viszony (*belligerent nexus*), amely voltaképpen azt kívánja meg, hogy az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel abból a célból történjen, hogy az kárt okozzon a másik hadviselő félnek.⁸³³

Az Értelmező Iránymutatás fontos megállapítása továbbá, hogy azok a polgári személyek, akik egy szervezett fegyveres csoport tagjai és egyben folyamatos harci funkcióval rendelkeznek (*continuous combat function*) elveszítik polgári státuszukat és a funkciójuk betöltésének időszakára bárhol és bármikor támadhatóvá válnak, szemben azokkal, akik csak sporadikusan vesznek részt az ellenségeskedésben.⁸³⁴ Ezen felül az Értelmező Iránymutatás azt is jogként irányozza elő, hogy az alkalmazott erőszak mértékének ténylegesen szükségszerűnek kell lennie a legitim katonai cél elérése érdekében, amely így szűkíti az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevő, és folyamatos harci funkcióval rendelkező személyek támadhatóságát.⁸³⁵

Akár jogosak az Értelmező Iránymutatás kapcsán megfogalmazott kritikák, akár nem, az mindenesetre kétségtelen, hogy annak egyes részei, különös tekintettel a folyamatos harci funkcióra utat találtak az állami gyakorlatba. Az *Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* példának okáért többször is hivatkozott az Értelmező Iránymutatásra egy jemeni

⁸³¹ PL. WATKIN, Kenneth: Opportunity Lost: Organized Armed Groups and the ICRC “Direct Participation in Hostilities” Interpretive Guidance. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 641-695. o. SCHMITT, Michael N.: Deconstructing Direct Participation in Hostilities: The Constitutive Elements. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 697-739. o. BOOTHBY, William: And for Such Time as: The Time Dimension to Direct Participation in Hostilities. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 741-768. o. PARKS, W. Hays: Part IX of the ICRC “Direct Participation in Hostilities” Study: No Mandate, No Expertise, and Legally Incorrect. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 769-830. o.

⁸³² MELZER, Nils: Keeping the Balance Between Military Necessity and Humanity: A Response to Four Critiques of the ICRC’s Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation In Hostilities. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 835-836. o.

⁸³³ MELZER: *Interpretive...* 46. o.

⁸³⁴ MELZER: *Interpretive...* 27. o. A folyamatos harci funkció az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel folyamatosságára utal, szemben a spontán sporadikus és szervezeten kívüli részvétellel. Uo. 34. o.

⁸³⁵ MELZER: *Interpretive...* 77. o.

dróntámadás megítélésével kapcsolatos ítéletében.⁸³⁶ Németország saját katonai kézikönyvében is elfogadja az Értelmező Iránymutatás legfőbb megállapításait.⁸³⁷ Norvégia ugyan *expressis verbis* nem utal az Értelmező Iránymutatásokra, a támadhatóság kapcsán mégis szinte teljesen azonos koncepcióval dolgozik.⁸³⁸ Dánia hasonlóan elfogadja az Értelmező Iránymutatás támadhatósági megállapításait, hivatkozva is a dokumentumot, mint inspirációs forrást.⁸³⁹ Új-Zélandot szintén a támogatók közé sorolhatjuk.⁸⁴⁰ Az Egyesült Államok ezzel szemben nem köti semmilyen formában az ellenségeskedésben való közvetlen részvételhez a szervezett fegyveres csoportok tagjainak támadhatóságát.⁸⁴¹

A fentiek alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy az Értelmező Iránymutatás egyes szabályai mindenképpen hatással voltak az állami gyakorlatra, legalábbis ami az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel feltételeit és szabályait, valamint a folyamatos harci funkció elismerését illeti, azonban elemzésem során nem találtam olyan állami gyakorlatot, ami a halálos erőszak alkalmazását a meglévő keretrendszeren túl, egy legitim katonai cél eléréséhez való feltétlen szükségességhez kötötte volna. Ugyanakkor kiemelés érdemel, hogy az Egyesült Államok *policy* alapon a terror-elhárítási akciók tekintetben mégis az elfogást részesíti előnyben a halálos erőszakalkalmazással szemben.⁸⁴² Az *Israeli Supreme Court* pedig saját belső jogából vezet le egy hasonló kötelezettséget.⁸⁴³

4.2.3. A polgári személyek támadhatósága célzott likvidálás keretében

A polgári személyek főszabály szerint nem képezhetik egy katonai akció célpontját, hiszen azt csak és kizárólag harcosok, valamint katonai célpontok ellen lehet irányítani. A civil lakosság is válhat azonban célzott likvidálás áldozatává – a fentebb tárgyalt járulékos veszteség esete mellett – amennyiben és arra az időre, ameddig ezek a személyek közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben.

Itt tehát voltaképpen arra a kérdésre kell tudni választ adni, hogy melyek azok a magatartások, amelyek lehetővé teszik egy polgári személy időleges támadhatóságát, illetve melyek azok az esetek, amikor a humanitárius nemzetközi jogból fakadó védelem folyamatos jelleggel szűnik

⁸³⁶ OVG 4 A 1361/15. 95-98. o.

⁸³⁷ Német Katonai Kézikönyv 1308. bek. A Kézikönyv elfogadja az egyszeri magatartásra irányadó ellenségeskedésben való közvetlen részvételt és a folyamatos harci funkciót is.

⁸³⁸ Norvég Katonai Kézikönyv 3.36-3.44. bek.

⁸³⁹ Dán Katonai Kézikönyv 168-173. és 180-182. o.

⁸⁴⁰ Új-Zélandi Katonai Kézikönyv 6.5.25.-6.5.30. bek. A Kézikönyv arra is kitér, hogy nincs semmilyen kötelezettség a humanitárius nemzetközi jogban a nem halálos erőszak alkalmazására. Ld. Uo. 7.8.12. bek.

⁸⁴¹ Amerikai Katonai Kézikönyv 5.8.2.1. pont

⁸⁴² „Consequently, the United States prioritizes as a matter of policy, the capture of terrorist suspects as a preferred option over lethal action and will therefore require a feasibility assessment of capture options as a component of any proposal for lethal action. Lethal action should be taken in an effort to prevent terrorist attacks against U.S. persons only when capture of an individual is not feasible and no other reasonable alternatives exist to effectively address the threat. Lethal action should not be proposed or pursued as a punitive step or as a substitute for prosecuting a terrorist suspect in a civilian court or a military commission. Capture is preferred even in circumstances where neither prosecution nor third-country custody are available disposition options at the time.” Ld. PPG. 1. o.

⁸⁴³ HCJ 769/02. 40. bek.

meg (helyesebben függesztődik fel). Ennek azért van kiemelkedő jelentősége, mert a terrorizmus elleni küzdelemben – amely a közelmúltig a modern célzott likvidálási programok gyakorlatilag egyetlen megnyilvánulási formája volt – fokozottan merül fel a támadható és védelemben részesülő személyek elhatárolása, hiszen a terroristák gyakran belevegynének az egyébként védendő polgári lakosságba.⁸⁴⁴

A szakirodalomban heves vita van a mai napig atekintetben, hogy mely magatartások alapozzák meg az ellenségeskedésben való közvetlen részvételt. Vannak azonban olyan esetek, amelyek vitán felül állnak, ilyen például az, amikor egy polgári személy fegyvert használ,⁸⁴⁵ egyéb módon fegyveresen részt vesz a harcokban, katonai információt továbbít közvetlen és azonnali felhasználásra, vagy fegyvereket szállít a frontra.⁸⁴⁶ Vannak azonban vitatott esetek is, amelyeknél nem egyértelmű, hogy az ellenségeskedésben való közvetlen részvételtől beszélhetünk-e. Az Értelmező Iránymutatás szerint például az általános toborzás és kiképzés nem tekinthető az ellenségeskedésben való közvetlen részvételnek.⁸⁴⁷ Ezzel szemben létezik olyan nézet is, amely akár egy terrorszervezet vagy támadás finanszírozóját is támadhatónak tekinti.⁸⁴⁸ A konkrét támadások kitervelői és parancsnokai azonban vitán felül részt vesznek az ellenségeskedésben.⁸⁴⁹ A számos szakirodalmi vita, illetve megállapítás ellenére annak gyakorlati eldöntése, hogy ki támadható továbbra is problémát jelent főleg olyan területeken, ahol a lakosság még egy esküvőre is fegyverben érkezik.⁸⁵⁰

Ebből következik az, hogy a folyamatos harci funkció megítélése – amelynek segítségével a terrorszervezetek funkcionális tagjai bárhol és bármikor támadhatóak lennének – szintén nehézségekbe ütközik, ugyanis ennek a kategóriának az alapját is az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel képezi. Bár egyes szerzők felvetik, hogy az al-Kaida akár összes tagja rendelkezhet folyamatos harci funkcióval,⁸⁵¹ mások még olyan prominens személyek támadhatóságát is megkérdőjelezzik e szabályok alapján, mint Anwar al-Awlaki,⁸⁵² akinek komoly része volt az Egyesült Államokkal szembeni több terrortámadás előkészítésében.⁸⁵³

Álláspontom szerint alapvetően ide kapcsolódik a fentiekben már több alkalommal említett, viselkedésminta vagy egyéb ismertetőjegy alapú ún. *signature strike*-ok problémája is, hiszen itt az állam e viselkedés minták vagy egyéb ismertetőjegyek alapján igyekszik meghatározni egy személy ellenségeskedésben való közvetlen részvételét, vagy folyamatos harci funkcióját, illetve egy objektum katonai jellegét.

⁸⁴⁴ MAXWELL, Mark: Rebutting the Civilian Presumption: Playing Whack-A-Mole Without a Mallet? In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP. 2012. 32. o.

⁸⁴⁵ SANDOZ – SWINARSKI – ZIMMERMANN: *Commentary*... 1943. bek.

⁸⁴⁶ Strugar ügy 177. bek. MELZER: *Interpretive*... 56. o.

⁸⁴⁷ MELZER: *Interpretive*... 53. o.

⁸⁴⁸ GUIORA, Amos N.: Legitimate Target. A Criteria-Based Approach to Targeted Killing. OUP, 2013. 22. o.

⁸⁴⁹ ALKATOUT: *The Legality*... 190-191. o. GUIORA: *Legitimate*... 22. o. MELZER: *Targeted killing*... 342. o.

⁸⁵⁰ LUBELL: *Extraterritorial*... 157. o.

⁸⁵¹ OHLIN: *Targeting*... 84-85. o.

⁸⁵² MAXWELL: *Rebutting*... 52. o.

⁸⁵³ VII. Fejezet 3.1.1.2. pont

Kevin Jon Heller egy tanulmány keretei között részletesen is foglalkozott ezzel a kérdéssel és háromfajta „viselkedésminta-” vagy egyéb ismertetőjegy-típust különített el egymástól. Álláspontja szerint léteznek jogilag elfogadható viselkedésminták és egyéb ismertetőjegyek, amelyek megalapozhatják a támadhatóságot, ilyen például a támadás kitervelése, fegyver szállítása a frontra, robbanóanyag kezelése vagy egyszerűen egy kiképzőtábor létezése.⁸⁵⁴ Ezzel szemben vannak olyanok, amelyek jogilag nem alapozzák meg a támadhatóságot, ilyen például az ha fegyveres személyek utaznak valahová,⁸⁵⁵ vagy valaki ismert terroristával érintkezik, vagy egészen egyszerűen harcérrett korú férfiként egy területen tartózkodik.⁸⁵⁶ Ezen felül vannak olyan körülmények, amelyek bizonyos esetekben megalapozzák a támadhatóságot, ilyen amikor fegyveresek a frontvonal felé tartanak, vagy kiképzésében vesznek részt.⁸⁵⁷

Mindezek alapján tehát azt a következtetést lehet levonni, hogy a *signature strike*-ok önmagukban nem jogellenesek, azonban ahogy szinte minden katonai akció, amennyiben elégtelen viselkedésminta vagy egyéb ismertetőjegy alapján kerül sor a támadásra, úgy az rányomhatja a bélyegét az akció legalitására.

4.2.4. Részkövetkeztetések

Nemzetközi fegyveres összeütközések esetében a támadhatóság tekintetében különbséget kell tenni polgári személyek és harcosok között, míg előbbiek csak odáig támadhatóak, ameddig közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben, addig a harcosok vagy kombattánsok bárhol és bármikor támadhatóak. Így amennyiben egy célzott likvidálásra ilyen fegyveres konfliktus keretében kerül sor, úgy a harcosok vagy kombattánsok, illetve az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevő személyek lehetnek támadások közvetlen áldozatai.

Nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetében harcosokról vagy kombattánsokról nem beszélhetünk, csak olyan személyekről, akik folyamatos harci funkciójukon keresztül integrálódtak egy fegyveres csoportba, amely integráció idejére polgári státuszuk felfüggesztődik és ebből adódóan bárhol és bármikor támadhatóak. Ettől eltekintve a polgári személyek e konfliktus keretei között is csak akkor és annyiban lehetnek támadások közvetlen célpontjai, amikor és ameddig közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben.

Semmi nem támasztja alá azonban az állami gyakorlatból azt a szakirodalomban és az ICRC által hangoztatott nézetet, hogy az államoknak tartózkodniuk kellene a halálos erőszak alkalmazásától, amennyiben az nem feltétlen szükséges egy katonai cél elérése érdekében, ez azonban nem zárja ki azt, hogy ilyen gyakorlatot *policy* vagy más alapon kövessenek.

⁸⁵⁴ HELLER: 'One Hell... 94-96. o.

⁸⁵⁵ Az ICTY is megállapította, hogy fegyverek birtoklása önmagában nem vonja kétségbe az illető polgári státuszát. Prosecutor v. Blagoje Simić et al. Trial Chamber, Judgment 16 October 2003. 659. bek. Ez főként abból a szempontból jelentős, hogy példának okáért Jemenben mindenki fegyvert visel, ez az állam pedig gyakori helyszíne különböző célzott likvidálási akcióknak. Ld. HELLER: 'One Hell... 99. o.

⁸⁵⁶ HELLER: 'One Hell... 97-100. o.

⁸⁵⁷ Uo. 100-103. o.

5. Következtetések

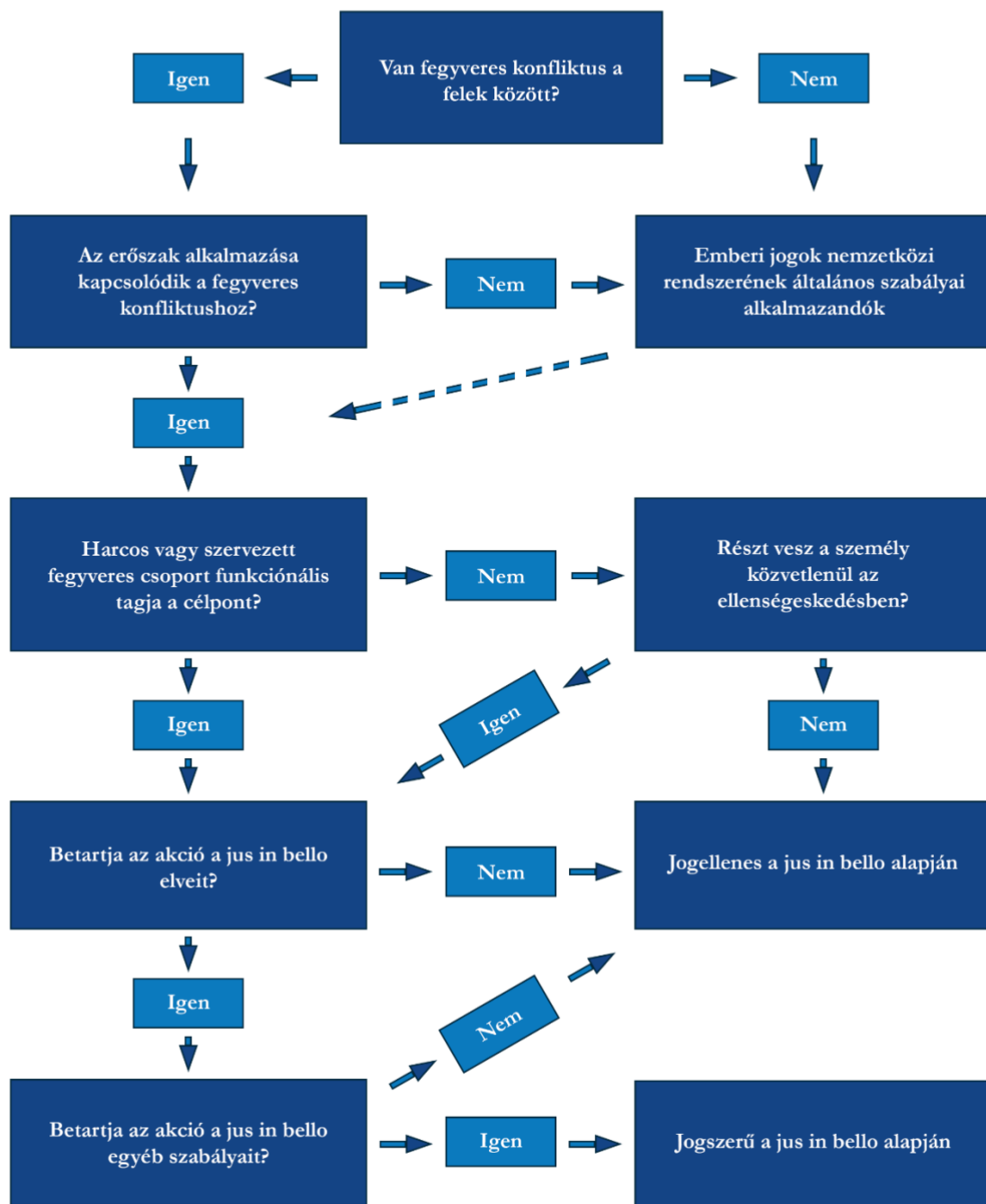
A fenti fejezet rávilágított arra, hogy a célzott likvidálások humanitárius nemzetközi jogi szempontú vizsgálata során számos kérdést kell körültekintően számba venni. Egyfelől a hadviselés jogának alkalmazhatóságához elengedhetetlen, hogy létrejöjjön egy fegyveres konfliktus a hadviselő felek között. Amennyiben célzott likvidálásra államok között, vagy egy megszállás keretében kerül sor, a kérdés megítélése viszonylag egyszerű, és az összeütközésre a nemzetközi fegyveres konfliktusok jogának szabályait kell alkalmazni. Ezzel szemben, amikor egy nem állami szereplővel szemben alkalmazzák ezt az állami politikát, úgy bizonyítani kell tudni, hogy nem nemzetközi fegyveres konfliktus áll fenn a felek között, azaz a nem állami szereplőnek rendelkeznie kell egy meghatározott szervezettséggel és a közöttük lévő fegyveres konfliktusnak el kell érnie egy meghatározott intenzitási küszöböt.

Fegyveres konfliktusok esetében az összeütközéskor figyelembe kell venni a humanitárius nemzetközi jog legfőbb elveit, így egyfelől különbséget kell tennie civilek és harcosok vagy kombattánsok között, előbbiek pedig csak akkor és annyiban támadhatóak amennyiben közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben, vagy pedig beépülnek egy fegyveres csoportba, ahol folyamatos harci funkciót töltenek be az egyszerű, sporadikus jellegű ellenségeskedésben való közvetlen részvétellel szemben. Ennek hiányában a civilek csak járulékos veszteségként eshetnek katonai akció áldozatául. A célzott likvidálási akciót katonai szükségességgel kell alátámasztani és a várható katonai előnynek meg kell haladnia az esetlegesen bekövetkező járulékos veszteség mértékét. Ezen felül tilos olyan katonai akcióba kezdeni, amely túlzott szenvedéssel vagy károkozással járna.

A hadviselés jogából fakadóan ezek mellett különböző magatartások szintén tilalmazottak, ilyen például a hitszegéssel elkövetett célzott likvidálás vagy a dupla támadások alkalmazása, amennyiben azzal polgári vagy *hors de combat* személyeket támadnának. A viselkedésminták és egyéb ismertetőjegyek alapján történő célpontkiválasztás alapvetően nem jogellenes, azonban nem megfelelő ismertetőjegyek használata esetén a teljes akció jogszerűségbe fulladhat.

A célzott likvidálások *jus in bello* legalitásának tesztjét az alábbi ábra szemlélteti:

Jus in bello Teszt



*A célzott likvidálás jus in bello legalitási tesztje
4. sz. ábra (saját szerkesztés)*

VII. A célzott likvidálás bírósági felülvizsgálata

1. Bevezető gondolatok

A célzott likvidálással foglalkozó munkák mindig is kiemelt figyelmet fordítottak arra a tényre, hogy az *Israeli Supreme Court* 2006-ban, a világon elsőként ítéletet mondott az izraeli program legalitását illetően,⁸⁵⁸ így gyakorlatilag minden a témakörrel foglalkozó monográfia feldolgozza az esetet.⁸⁵⁹ Azonban a célzott likvidálások bírósági felülvizsgálatának elemzése eddig viszonylag kevés munkát ihletett.⁸⁶⁰

E fejezet funkciója ennek megfelelően a célzott likvidálásokért viselt felelősség kérdéskörének elemzése azok bírósági felülvizsgálati lehetőségének áttekintésével. A célzott likvidálások kapcsán megjelenik egy ún. felelősségi vákuum, ugyanis azok modern formájának elterjedése óta nem történt valódi felelősségre vonás sem állami, sem pedig egyéni szinten e programok üzemeltetése vagy végrehajtása kapcsán.⁸⁶¹ A felelősségre vonás hiánya a dolog természetéből adódóan alapvetően politikai okokra vezethető vissza, ahogy azt a fejezet további részében részletesen ismertetem, ebből azonban logikusan adódik a kérdés, hogy van-e egyáltalán jogi lehetőség egy célzott likvidálás bírósági felülvizsgálatára és ha igen, akkor milyen módon, mely bírói fórum előtt történhet meg mindez.

Ennek megfelelően e fejezet elsőként a nemzetközi bíróságok eljárását veszi górcső alá, mégpedig oly módon, hogy megvizsgálja, hogy milyen esetben lenne lehetőség a Nemzetközi Bíróság, a Nemzetközi Büntetőbíróság eljárására és utal az emberi jogi fórumok szerepére is (2. rész). Ezt követően a kutatás a felelősségi vákuum feloldására alkalmazható egyéb alternatívák irányából elemzi a célzott likvidálásokat, mégpedig oly módon, hogy a nemzeti bíróságok által alkalmazható közvetlen vagy közvetett bírói felülvizsgálat szempontjából közelíti meg a kérdést. A fejezet példákon keresztül illusztrálja a közvetlen és közvetett bírói felülvizsgálat lehetőségét a célzott likvidálásokat végrehajtó, vagy azokat segítő államok nézőpontján keresztül (3. rész). Végül, de nem utolsó sorban fontos említést tenni a nemzeti bíróságok és a nemzetközi jog kapcsolatáról is, mégpedig abból a szempontból, hogy mennyiben lehet támaszkodni a nemzeti bíróságok nemzetközi joggal kapcsolatos jogértelmezéseire, valamint, hogy ezek a jogértelmezések milyen következményekkel járhatnak a célzott likvidálásokra nézve, másképpen mi a jelentősége a bírói felülvizsgálatnak (4. rész).

⁸⁵⁸ HCJ 769/02.

⁸⁵⁹ PI. OTTO: *Targeted killings...* 523-530. o. GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 15-24. o. ALKATOUT: *The Legality...* 133-137. o. MELZER: *Targeted killing...* 32-36. o.

⁸⁶⁰ Ezek közül kiemelt figyelmet érdemel Stuart Casey-Maslen a nemzeti eljárásokat összefoglaló munkája. Ld. CASEY-MASLEN: *Unmanned Weapons...* 180-190. o.

⁸⁶¹ A/HRC/14/24/Add. 6. 3. és 92. bek MELONI, Chantal: *State and Individual Responsibility for Targeted Killings by Drones*. In DI NUCCI, Ezio – SANTONI DE SIO, Filippo szerk.: *Drones and Responsibility – Legal, Philosophical, and Sociotechnical Perspective on Remotely Controlled Weapons*. Routledge, 2016. 51. o.

2. Feloldható-e a felelősségi vákuum? – bírósági felülvizsgálat nemzetközi szintén

A célzott likvidálások bírósági felülvizsgálatának számos lehetősége közül elsőként a nemzetközi színteret mutatom be. A nemzetközi színtérhez sorolom valamennyi állandó vagy választott nemzetközi bíróság eljárását, legyen szó akár államok közötti jogviták megoldásáról, egy állam és egy természetes személy közötti emberi jogi jogsértés elbírálásáról, vagy éppen egy természetes személy által elkövetett olyan cselekmény miatti felelősségre vonásról, amely nemzetközi jog alapján büntetendő.

A célzott likvidálás a II. fejezetben megfogalmazott – az értekezés keretében használt – definíciójából az következik, hogy a halálos erőszak alkalmazása a számos kvalifikációs jelző mellett határon átnyúló jellegű. E határon átnyúló erőszak pedig képes államközi vitát vagy vitákat generálni, amelyek rendezésére a nemzetközi jog kiforrott jogi kereteket hozott létre. Ezeket a kereteket a modern nemzetközi jog tekintetében az ENSZ 1945-ben San Franciscóban elfogadott Alapokmánya fektette le, amely nem csak létrehozta az Egyesült Nemzetek Szervezetét, hanem megalkotta az erőszak általános tilalmát is,⁸⁶² amely mára a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normájává vált,⁸⁶³ és kötelezővé tette a viták békés rendezését.⁸⁶⁴

A viták békés rendezésének elve ugyan a nemzetközi jog általános szabályainak egyike, azonban nem éri el a *jus cogens* normák szintjét.⁸⁶⁵ Az elv végrehajtására a gyakorlatban alapvetően két mód áll rendelkezésre: a diplomáciai és a bírói út.⁸⁶⁶ Bár elméletileg lehetséges, hogy a célzott likvidálás okozta államközi vita rendezhető legyen diplomáciai eszközökkel, kötelező erő hiányában⁸⁶⁷ ezek azonban az államok akaratára és az általuk képviselt tényleges erőviszonyokra bízják a jogvita kimenetelét, végső soron tehát nem vagy nem feltétlenül befolyásolják a célzott likvidálás megvalósítását oly módon, ahogy egy kötelező erejű bírói döntés képes lenne. Ebből következően a viták békés rendezésének másik nagy csoportja, a bírói vitarendezés kínálkozik megfelelő alternatívaként.

A bírói vitarendezés esetében beszélhetünk állandó és választottbírói eljárásról,⁸⁶⁸ azonban a két bírósági forma közötti különbségek tárgyalása helyütt mellőzhető. Az értekezésben kizárólag állandó nemzetközi bíróságokkal foglalkozom, tekintettel arra, hogy a Nemzetközi Bíróságra vonatkozó megállapításaim többsége *mutatis mutandis* a választott bírói fórumok esetében is helytállóak kell, hogy legyenek, az emberi jogi fórumok és a Nemzetközi Büntető Bíróság esetében pedig nem áll rendelkezésre választott bírói alternatíva hasonló, vagy azonos funkcióval. E három nemzetközi szintű felülvizsgálat előtt röviden célszerű utalni arra, hogy e bíróságok állandó jellegüktől eltekintve közel sem azonosak, ugyanis eltérő szempontok mentén, eltérő karakterű vizsgálatot folytatnak le, amelynek a dolog természetéből adódóan eltérő következményei lehetnek. Míg a Nemzetközi Bíróság előtti

⁸⁶² ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bek.

⁸⁶³ IV. fejezet 2. pont

⁸⁶⁴ ENSZ Alapokmány 2. cikk (3) bek.

⁸⁶⁵ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 225-226. o.

⁸⁶⁶ KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi...* 687. o.

⁸⁶⁷ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 228. o.

⁸⁶⁸ KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi...* 697. o.

eljárásnak a következménye egy állam jogsértésének megállapítása és az ehhez kapcsolódó egyéb jogkövetkezmények lehetnek, pl. kártérítés fizetése a sértett államnak,⁸⁶⁹ addig a Nemzetközi Büntetőbíróságon természetes személyek büntetőjogi felelőssége a bírói felülvizsgálat tárgya.⁸⁷⁰ Az emberi jogi fórumok esetében pedig egy állam és egy magánszemély közötti emberi jogi jogvita megoldása a bíróság feladata, ahol a jogsértés miatti felelősség megállapítása mellett kártérítés is megítélhető.⁸⁷¹

2.1. A Nemzetközi Bíróság

A Nemzetközi Bíróságot az ENSZ Alapokmánya hozta létre, amely az Állandó Nemzetközi Bíróság jogutódjaként fogható fel.⁸⁷² A Nemzetközi Bíróságnak joghatósága van minden olyan kérdésben, amit a jogvita felei elé terjesztenek, valamint azokban a kérdésekben, amit az ENSZ Alapokmány, vagy hatályos nemzetközi szerződések ilyenként deklarálnak.⁸⁷³

A Nemzetközi Bíróság joghatósága elsősorban politikai kérdés, ugyanis valamennyi állam „szabadon” dönt arról, hogy elfogadja-e a fórum eljárását és végső soron kötelező erejű döntését. Nem képzelhető el olyan helyzet, amikor egy állam akaratán kívül válna egy eljárás részesévé a NB előtt.

Ahhoz, hogy képet alkothassunk arról, hogy milyen eséllyel lehetne a Nemzetközi Bírósághoz fordulni célzott likvidálások bírói felülvizsgálatának céljából, célszerű elemezni a fórum és a célzott likvidálásokat megvalósító államok kapcsolatát.

Elsőként az Egyesült Államok és a Nemzetközi Bíróság viszonyát vizsgálom, hiszen ez az állam felelős a modern célzott likvidálások jelentős hányadáért. Már az ENSZ megalakítását követő első évben az Egyesült Államok alávetési nyilatkozott tett. Harry S. Truman egykori amerikai elnök 1946. augusztus 14. napján deklarálta, hogy az Egyesült Államok elfogadja a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát, három kivétellel, amelyek közül a többoldalú nemzetközi szerződések emelendőek ki. Ezek esetében az Egyesült Államok csak akkor ismerte el a NB joghatóságát, ha minden olyan állam szintén elfogadta azt, aki a szerződés részese, és egyben érinti is a meghozandó döntést. Ezek hiányában akkor áll fenn a joghatóság, ha az Egyesült Államok ahhoz külön hozzájárult.⁸⁷⁴ Ez az alávetési nyilatkozat már nincs hatályban, ugyanis 1985-ben a Nicaragua ügyben hozott döntést követően Ronald Reagan visszavonta az Egyesült Államok általános alávetési nyilatkozatát.⁸⁷⁵ Egy 2008-as tanulmány ennek ellenére rámutatott, hogy a kutatás időpontjában több mint 80 olyan nemzetközi szerződés volt hatályban, amely tartalmazott joghatósági záradékot az Egyesült

⁸⁶⁹ SHAW, Malcom N.: *International Law. Seventh Edition.* CUP, 2014. 775. és 798. o.

⁸⁷⁰ SHAW: *International...* 295. o.

⁸⁷¹ SHAW: *International...* 259-260. o.

⁸⁷² ENSZ Alapokmány 92. cikk

⁸⁷³ ENSZ Alapokmány. A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai 36. cikk (1) bek.

⁸⁷⁴ International Court of Justice: United States Recognition of Compulsory Jurisdiction 61 Stat 1218; *Treaties and Other International Acts Series* 1598. 1946. augusztus 14. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000004-0140.pdf> (2021. 04. 21.) 140-141. o.

⁸⁷⁵ ANDERSON Scott R.: *Walking Away from the World Court.* *Lawfare.* 2018. október 5. <https://www.lawfareblog.com/walking-away-world-court> (2021. 04. 21.)

Államok számára.⁸⁷⁶ Ezt követően 2018-ban a Trump-kormányzat nevében John Bolton bejelentette, hogy felülvizsgálják minden olyan nemzetközi szerződést, amely joghatósági záradékkal rendelkezik. Bolton „átpolitizáltként és ineffektívként” jellemezte a Nemzetközi Bíróságot, amely válasz volt egy iráni⁸⁷⁷ és egy palesztin keresetre,⁸⁷⁸ amelyeket az Egyesült Államok ellen nyújtottak be.⁸⁷⁹ Mindez egyébként része egy nagyobb trendnek, amely szerint az Egyesült Államok vissza kíván lépni a nemzetközi közösségben betöltött vezető szerepétől. Koh szavaival élve ez a „visszalépés nélküli távozás” politikája.⁸⁸⁰ Ez a trend Joe Biden 2021-ben beiktatott amerikai elnök működése során változhat.

A fentiekből következően megállapítható, hogy a célzott likvidálási programok tekintetében kétségkívül vezető szerepet betöltő Egyesült Államokkal szemben nem lenne lehetőség a Nemzetközi Bíróság előtti eljárás lefolytatására.

Az Egyesült Királyság ezzel szemben jelen pillanatban is rendelkezik kötelező alávetési nyilatkozattal, amelyet 2017. február 22. napján megújítottak. Az alávetési nyilatkozat hat kivételt tartalmaz, amelyek alapvetően a visszaélésszerű keresetindítást hivatottak kizárni, valamint előzetes egyeztetést tesznek kötelezővé az Egyesült Királysággal a kereset benyújtását megelőzően.⁸⁸¹ A Nemzetközi Bíróság nyilvántartása szerint számos olyan nemzetközi szerződés van hatályban jelenleg is, amely joghatósági záradékot tartalmaz az Egyesült Királyság esetében.⁸⁸²

Elméletben tehát megvan a lehetőség arra, hogy az Egyesült Királysággal szemben olyan eljárás induljon, amely végső soron kötelező döntéssel zárulna egy államközi erőszak megítélését is magába foglaló jogvitában. Ez az elméleti lehetőség azonban jelentősen szűkül az alávetési nyilatkozat egy kiskapujával, amely lehetővé teszi, hogy a brit kormány azonnali hatállyal visszavonja az alávetési nyilatkozatát.⁸⁸³ Együtt olvasva mindezt az előzetes egyeztetési kötelezettséggel, ami a joghatóság megállapításának feltétele,⁸⁸⁴ a gyakorlatban elképzelhető egy olyan helyzet, amikor a sértett állam az Egyesült Királyság által megszabott

⁸⁷⁶ MULLIGAN, Stephen P.: The United States and the „World Court”. *Congressional Research Service* 2018. október 17. <https://fas.org/sgp/crs/row/LSB10206.pdf> (2021. 04. 21.) Az eredeti tanulmányt linkként hivatkozza a szerző.

⁸⁷⁷ Application Instituting Proceedings filed in the Registry of the Court on 16 July 2018. Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Islamic Republic of Iran *v.* United States of America)

⁸⁷⁸ Application Instituting Proceedings filed in the Registry of the Court on 28 September 2018. Relocation of the United States Embassy to Jerusalem (Palestine *v.* United States of America)

⁸⁷⁹ RAMPTON, Roberta – WROUGHTON, Lesley – VAN DEN BERG, Sephanie: U.S. withdraws from international accords, says U.N. world court 'politicized'. *Reuters*. 2018. október 3. <https://www.reuters.com/article/us-usa-diplomacy-treaty/us-reviewing-agreements-that-expose-it-to-world-court-bolton-idUSKCN1MD2CP> (2021. 04. 21.)

⁸⁸⁰ „Resigning Without Leaving” Ld. KOH: *The Trump...* 39-70. o

⁸⁸¹ Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. *ICJ* 2017. február 22. <https://www.icj-cij.org/en/declarations/gb> (2021. 04. 21.) (a továbbiakban: Egyesült Királyság alávetése)

⁸⁸² Treaties. *ICJ* <https://www.icj-cij.org/en/treaties> (2021. 04. 21.)

⁸⁸³ Egyesült Királyság alávetése 2. pont

⁸⁸⁴ Egyesült Királyság alávetése 1. v) alpont

feltételeknek megfelelően hat hónappal a kereset benyújtását megelőzően értesíti az államot a keresetindítási szándékáról, akkor erre válaszul a londoni kormány – a bírói rendezésre vonatkozó politikai akarat hiányában – egyszerűen visszavonja alávetési nyilatkozatát, ezzel kerülve ki a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát.

A harmadik, egyben utolsó, a célzott likvidálások szempontjából jelentős állam Izrael, amely először 1950-ben, majd 1956-ban tett kötelező alávetési nyilatkozatot,⁸⁸⁵ azonban jelen pillanatban nem ismeri el a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát.⁸⁸⁶

Ezek alapján nem meglepő, hogy az értekezés írásának időpontjáig egyetlen esetben sem került sor eljárásra sem a Nemzetközi Bíróság, sem pedig nemzetközi választottbíróság előtt a célzott likvidálás tárgyában.⁸⁸⁷

Összegezve a fentieket megállapítható, hogy a célzott likvidálásokat végrehajtó államoknak egyáltalán nem kell tartaniuk egy ilyen ügynek a Nemzetközi Bíróság általi tárgyalásától, ugyanis az „aktív” szereplők határozott politikai akarata nélkül nincs lehetőség az eljárás lefolytatására. A konklúzió a választottbíróságok esetében is megáll, ugyanis ott a felek megegyezése a vita rendezésének módjában szintén *sine qua non* feltétele az eljárásnak. Az egyetlen lehetséges alternatíva a Nemzetközi Bíróság előtt a tanácsadó vélemény kiadására irányuló eljárás.⁸⁸⁸ Ha példának okáért az ENSZ Közgyűlése tanácsadó vélemény formájában tenne fel egy kérdést⁸⁸⁹ a célzott likvidálási programok legalitása kapcsán, az lehetőséget biztosítana a Nemzetközi Bíróság számára, hogy a nukleáris fegyverekhez hasonlóan⁸⁹⁰ behatóan foglalkozzon ezzel a kérdéskörrel. A tanácsadó vélemény kérésének jogával azonban csak korlátozott személyi kör rendelkezik,⁸⁹¹ amely így óhatatlanul szűkíti az eljárás megindításának lehetőségét.

⁸⁸⁵ MERON, Theodor: Israel's Acceptance of the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice. *Israel Law Review* 4. (1969) 307-308. o.

⁸⁸⁶ Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory. *ICJ* <https://www.icj-cij.org/en/declarations> (2021. 04. 21.)

⁸⁸⁷ Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Gambia v. Myanmar ügyben 2019. november 11. napján beadott kereset említi a célzott likvidálásokat. Ld. Application Instituting Proceedings and Request for Provisional Measures filed in the Registry of the Court on 11 November 2019. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. (The Gambia v. Myanmar) 44. o.

⁸⁸⁸ „A Bíróság bármilyen jogi kérdésben tanácsadó véleményt nyilváníthat bármely olyan szerv megkeresésére, amely az Egyesült Nemzetek Alapokmánya által, vagy annak értelmében ilyen megkeresés előterjesztésére jogosult.” Ld. ENSZ Alapokmány. A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai 65. cikk (1) bek. Tanácsadó véleményt kérhet az ENSZ Közgyűlése, valamint a Biztonsági Tanács, illetve az ENSZ minden olyan szerve vagy szakosított intézménye, amelyet a Közgyűlés erre felhatalmazott, azzal a korláttal, hogy a saját tevékenységi körükben felmerülő kérdésben tehetik meg mindezt. Ld. ENSZ Alapokmány 96. cikk (1)-(2) bek.

⁸⁸⁹ A kérdést pl. így lehetne megfogalmazni: „Létezik olyan helyzet, amelyben megengedhető a nemzetközi jog alapján az államok olyan politikája, amelynek keretében előre meghatározott, fizikai őrizetükben nem lévő személyeket határon átnyúló formában célzatosan, előre megfontoltan és szándékosan megölnék?”

⁸⁹⁰ Nukleáris fegyverek legalitása ügy

⁸⁹¹ ENSZ Alapokmány 96. cikk

2.2. A Nemzetközi Büntetőbíróság

Államközi vitarendezés hiányában célszerű megvizsgálni, hogy lehetőség van-e a célzott likvidálásokat megvalósító természetes személyeknek a nemzetközi jog megsértésén alapuló felelősségre vonására.

Az 1945 utáni nemzetközi jognak az erőszak tilalmán túl egy másik meghatározó jellemzője, hogy a nürnbergi perek „öröksége” nyomán immáron lehetőség van természetes személyek nemzetközi jogon alapuló, büntetőjogi felelősségre vonására. Ezt a jelenséget nevezzük *delicta juris gentium*-nak.⁸⁹² E felelősségre vonás az elmúlt évtizedekben főként a Biztonsági Tanács által létrehozott nemzetközi büntető törvényszékek⁸⁹³ tevékenysége által valósult meg, ez a helyzet azonban alapvetően megváltozott 1998-ban, amikor elfogadták a Nemzetközi Büntetőbíróság felállításáról szóló nemzetközi szerződést, a Római Statútumot.⁸⁹⁴ A Római Statútum tartalmazza azokat a törvényi tényállásokat, amelyeket a részes államok a nemzetközi jog alapján büntetni rendelnek és amelyek esetében elfogadják a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságát.⁸⁹⁵

A célzott likvidálások szempontjából a Római Statútum óriási jelentőséggel bírhat, ugyanis büntetni rendelt tényállásai közül számos megvalósulhat egy célzott likvidálási akció során. A dolog természetéből adódóan egy célzott likvidálási akció során történhet egyfelől háborús bűncselekmény.⁸⁹⁶ A háborús bűncselekmény megállapításának előfeltétele minden esetben egy fegyveres konfliktus, legyen az nemzetközi, vagy pedig nem nemzetközi természetű. A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága akkor áll fenn, ha a háborús bűntetteket tervszerűen vagy politika részeként követik el, illetve, ha ezek elkövetése tömegesen történik.⁸⁹⁷ A Nemzetközi Büntetőbíróság gyakorlatában ennek a joghatósági küszöbnek (*threshold*) nincs túlzott jelentősége, tekintettel arra, hogy a Fellebbviteli Tanács diszjunkatív feltételként határozta meg a terv vagy politika részeként és a tömeges elkövetés feltételeket. Tehát ezek közül akár az egyik is elegendő a bíróság joghatóságának megállapításához, abszolút követelmény hiányában azonban más is megalapozhatja a joghatóságot.⁸⁹⁸ A főügyész számára azonban fontosabbnak tűnik ez a fenti joghatósági küszöb, ugyanis az Irakkal kapcsolatos háborús bűncselekmények bejelentése tekintetében megjegyezte, hogy legfeljebb

⁸⁹² BRUHÁCS: *Nemzetközi jog II...* 202-204. o.

⁸⁹³ A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék létrehozásáról az ENSZ BT döntött. Ld. Security Council Resolution 827 (1993) S/RES/827 (1993) 1993. május 25. Az 1994. január 1. és 1994. december 31. között Ruanda területén elkövetett népirtásért és a nemzetközi humanitárius jog egyéb súlyos megsértéséért felelős személyek, valamint a szomszédos államok területén elkövetett népirtásért és egyéb hasonló jogsértésekért felelős ruandai állampolgárok megbüntetésére létrejött Nemzetközi Büntetőtörvényszéket pedig szintén az ENSZ BT hozta létre. Ld. Security Council Resolution 955 (1994) S/RES/955 (1994) 1994. november 8.

⁸⁹⁴ Az Egyesült Nemzetek Diplomáciai Konferenciája által, a Nemzetközi Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútum (a továbbiakban: Római Statútum).

⁸⁹⁵ Római Statútum 12. cikk (1) bek.

⁸⁹⁶ Római Statútum 8. cikk

⁸⁹⁷ Római Statútum 8. cikk (1) bek.

⁸⁹⁸ SCHABAS, William A.: *An Introduction to the International Criminal Court*. Fourth Edition. CUP, 2011. 127-128.

húsz érintett személy nem lépi át azt a súlyossági küszöböt, ami a bíróság számára lehetővé teszi joghatósága gyakorlását. Két évvel később azonban 12 érintett személy esetén ilyen aggályokat nem hozott fel.⁸⁹⁹ A súlyosság követelménye mint elfogadhatósági kritérium vagy joghatósági küszöb leghíresebben talán a Mavi Marmara ügyfüzérben került elő, ahol a főügyésznek a Gázai övezetet körülvevő izraeli blokádot áttörni kívánó, főként török aktivistákkal szembeni erőszakalkalmazásról⁹⁰⁰ kellett véleményt nyilvánítania. A főügyész és a Nemzetközi Büntetőbíróság sok fordulás vitájából végül a főügyész döntési autonómiája került ki győztesen.⁹⁰¹ Mindez azt támasztja alá, hogy e joghatósági küszöb nem tekinthető egy érdemleges korlátnak, sokkal inkább egy „opportunistá” módon felhívható kiútnak, amely alapján elkerülhető az eljárás megindítása.⁹⁰² Tekintettel arra, hogy a célzott likvidálási állami gyakorlatok a jelenség természetéből adódóan programok, illetve politikák, és végrehajtásuk pedig tömegesen történik, a bűncselekmény megvalósulásának e feltételei véleményem szerint adottak. A tömeges megvalósulás mellett szólnak a III. fejezetben bemutatott statisztikai adatok is.

Célszerű röviden áttekinteni, hogy mi minősül háborús bűncselekménynek a célzott likvidálások lenszóján keresztül. Tekintve, hogy immáron nemzetközi fegyveres konfliktusban is megvalósult célzott likvidálás,⁹⁰³ a Római Statútum 8. cikk 2. bek. (a) pont két tényállása, nevezetesen a szándékos emberölés⁹⁰⁴ és a vagyontárgyak katonai szükséglet által nem indokolt, jogellenes, tömeges önkényes megsemmisítése⁹⁰⁵ is szóba kerülhet, ha azt a genfi jog⁹⁰⁶ által védett személyek, pl. polgári lakosság ellen követik el. A célzott likvidálások során leggyakrabban alkalmazott módszer, a dróntámadások esetében előfordul, hogy mozgó autóban utazó személyekre lőnek ki Hellfire rakétákat⁹⁰⁷ amelyek esetében egyszerre valósulhat meg mindkét tényállási forma.

Ezen felül a nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkozó nemzetközi szokásjog, mint általános nemzetközi jog megsértése is háborús bűncselekmény alapjául szolgálhat.⁹⁰⁸ Így

⁸⁹⁹ SCHABAS: *An Introduction...* 128. o.

⁹⁰⁰ Az ügyről részletesen ld. 809. j.

⁹⁰¹ KOVÁCS Péter: Bevezetés a Nemzetközi Büntetőbíróság joggyakorlatába. Pázmány Press, 2020. 82-100. o.

⁹⁰² SCHABAS: *An Introduction...* 129. o.

⁹⁰³ Természetesen itt a Szolejmáni tábornokot 2020 elején ért dróntámadást kell kiemelni. Ld. pl. GURMENDI, Alonso: Raising Questions on Targeted Killings as First Strikes in IACs. *Opinio Juris*. 2020. január 9. <http://opiniojuris.org/2020/01/09/raising-questions-on-targeted-killings-as-first-strikes-in-iacs/> (2021. 04. 21.) Ezzel ellentétes nézetek is megjelentek: „[ú]gy érvelünk, hogy az akció nem értelmezhető úgy, hogy az eléri a nemzetközi fegyveres konfliktus szintjét Irán és az Egyesült Államok között.” Ld. ASKARY, Pouria – HOSSEINEJAD, Katayoun: Taking Territory of a Third State Seriously: Beginning of IAC and the Strike Against Major General Soleimani. *Opinio Juris*. 2020. január 22. <http://opiniojuris.org/2020/01/24/taking-territory-of-a-third-state-seriously-beginning-of-iac-and-the-strike-against-major-general-Soleimani-part-i/> (2021. 04. 21.)

A konfliktus minősítéséről ld. még VI. fejezet 2.2. pont

⁹⁰⁴ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (a) pont (i) alpont

⁹⁰⁵ Római Statútum 8. cikk (2) bek. a) pont (iv) alpont

⁹⁰⁶ A genfi jog alatt az 1949. augusztus 12. napján, Genfben kelt négy humanitárius nemzetközi jogi egyezményt, valamint az 1977. június 8-án kelt I. és II. kiegészítő jegyzőkönyveiket értjük.

⁹⁰⁷ Ilyen volt példának okáért Anwar al-Awlaki célzott likvidálása 2011-ben, akit az Egyesült Államok dróntámadás formájában ölt meg, mialatt ő egy autóban utazott Jemenben. Ld. II. fejezet 1. pont

⁹⁰⁸ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (b) pont

háborús bűncselekménynek minősül az is, ha egy katonai támadás szándékosan a polgári lakosság vagy az ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő, szintén polgári személyek ellen irányul,⁹⁰⁹ de ilyennek tekinthető az is, amikor a támadás katonai objektum helyett polgári létesítmény ellen irányul.⁹¹⁰ Ezen felül az is háborús bűncselekmény lesz, ha egy katonai parancsnok úgy indít meg egy támadást – természetesen szándékosan –, hogy tudomása van arról, hogy az adott katonai akció polgári személyek életét követelheti, ilyen személyeknek vagy létesítményeknek kárt vagy sérülést okozhat, amely nyilvánvalóan nem egyeztethető össze a tényleges és közvetlen katonai előnnyel, amely az akcióból származik.⁹¹¹ E tényállási formák relevanciáját mi sem támasztja alá jobban, minthogy tudósítások szólnak olyan esetekről, amikor egy szabadtéri éttermet⁹¹² vagy kvázi vitarendező gyűlést⁹¹³ sújtott célzott likvidálási akció.

Természetesen nem csak nemzetközi, hanem nem nemzetközi fegyveres konfliktusban is elkövethetők háborús bűncselekmények, így különösen a genfi egyezmények közös 3. cikkének⁹¹⁴ súlyos megsértésével, példának okáért az ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő személy megölésével.⁹¹⁵ De ide tartozhat a bírósági döntés nélkül meghozott halálos ítélet és az ez alapján véghez vitt kivégzés is.⁹¹⁶ A célzott likvidálás fogalma ez utóbbi helyzetekre is alkalmazandó lehet, ugyanis a "Bűncselekmény Tényállási Elemei" c. dokumentum⁹¹⁷ nem tartalmazza az őrizetet, mint tényállási elemet.⁹¹⁸ Ez utóbbi ugyanis kizárná a célzott likvidálás fogalmának alkalmazhatóságát.

A fentiek mellett a nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre vonatkozó szokásjogi normák súlyos megsértése is megvalósíthat háborús bűncselekményt, amelyek közül a polgári

⁹⁰⁹ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (b) pont (i) alpont

⁹¹⁰ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (b) pont (ii) alpont

⁹¹¹ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (b) pont (iv) alpont. Ebben a pontban még szerepel „a természeti környezetben nagy kiterjedésű, hosszantartó és súlyos károsodás” okozása, de ez a célzott likvidálási akciók tekintetében kevésbé releváns.

⁹¹² Ilyen volt Abdulrahman al-Awlaki célzott likvidálása. Ő 16 éves korában vesztette életét egy dróntámadás során 2011-ben. Ld. pl. AL-AWLAKI, Nasser: The Drone That Killed my Grandson. Opinion. *The New York Times*. 2013. július 17. <https://www.nytimes.com/2013/07/18/opinion/the-drone-that-killed-my-grandson.html> (2021. 04. 21.)

⁹¹³ Ilyen volt egy pakisztáni helyi tanács (*jirga*) vezetőjének és más civileknek a célzott likvidálása 2011-ben. Ld. pl. HAJJAR, Lisa: Lawfare and Armed Conflicts – A Comparative Analysis of Israeli and U.S. Targeted Killing Policies and Legal Challenges against Them. In Lisa Parks – Caren Kaplan (szerk.): *Life in the Age of Drone Warfare*. Durham University Press, 2017. 80. o.

⁹¹⁴ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezmények közös 3. cikke

⁹¹⁵ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (c) pont (i) alpont

⁹¹⁶ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (c) pont (iv) alpont

⁹¹⁷ A Bűncselekmény Tényállási elemei egy olyan dokumentum, amely a Római Statútum szerint segíti a Nemzetközi Büntetőbíróságot a szerződés hatálya alá tartozó törvényi tényállások értelmezésében és alkalmazásában, amelyet a részes államok Közgyűlése kétharmados többségével fogadhat el. Ld. Római Statútum 9. cikk (1) bek. Voltaképpen ebben a dokumentumban szerepelnek azok az értelmezési standardok, amelyek alapján megállapítható egy természetes személy nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelőssége egyes törvényi tényállások megvalósítása esetén.

⁹¹⁸ Elements of Crimes. International Criminal Court, 2011. <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf> (2021. 04. 21.) 34. o.

lakosság vagy az ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő személyek elleni szándékos támadások emelhetőek ki.⁹¹⁹

A szakirodalom elvetni látszik azt a lehetőséget, hogy a célzott likvidálások – leginkább elterjedt formájukban, azaz dróntámadás alkalmazásával – tiltott fegyver alkalmazásnak minősüljenek,⁹²⁰ ahogy azt is, hogy felesleges sérülést vagy szükségtelen szenvedést okoznának a célzott likvidálás tárgyának.⁹²¹ Ezzel szemben a polgári lakosság szándékos vagy éppen tudatosan gondatlan támadása,⁹²² csakúgy mint az arányosság elvének nyilvánvaló megsértése megalapozhatja a drónt irányító pilóta, és/vagy az akciót koordináló parancsnok felelősségét.⁹²³

A háborús bűncselekmények mellett azonban más tényállások is megvalósulhatnak egy célzott likvidálási program kapcsán. A háborús bűncselekmények esetében abból az alapfeltevésből indultunk ki, hogy valamilyen fegyveres konfliktus áll fenn két állam, vagy egy állam, illetve egy nem állami szereplő, egy fegyveres csoport között. A Nemzetközi Büntetőbíróság céljával lenne ellentétes, ha azonos cselekmények miatt nem lehetne felelősségre vonni az elkövetőket akkor, ha nincs fegyveres konfliktus az elkövető állama és egy nem állami szereplő között, példának okáért egy terrorszervezettel szembeni küzdelemben. Ennek apropóján véleményem szerint emberiség elleni bűntett is megállapítható a célzott likvidálást kivitelező természetes személyek esetében szándékos emberölés formájában,⁹²⁴ amely főként fegyveres konfliktus hiányában lesz alkalmazható, hiszen fegyveres konfliktus esetében valószínűleg a háborús bűncselekmény bizonyítása egyszerűbb feladat lehet. A célzott likvidálás a dolog természetéből adódóan átfogó és módszeres támadás, amely kizárólag szándékosan valósítható meg és fegyveres konfliktus hiányában mindenképpen a polgári lakosság ellen irányul. Ezt az érvet a Római Statútum tovább erősíti, mégpedig a „polgári lakosság elleni támadás” fogalmának meghatározásával, amely „olyan magatartást jelent, amely magában foglalja az 1. bekezdésben írt cselekmények polgári lakosság elleni sorozatos elkövetését, azon állam vagy szervezet politikájának végrehajtása vagy elősegítése érdekében, amelynek célja az ilyen támadás”.⁹²⁵ A célzott likvidálásokra természetükből adódóan – ahogy arra fentebb is utaltam – egy állami politika vagy program részeként tekinthetünk, amely megvalósíthatja az emberiség elleni bűntett tényállását.⁹²⁶

⁹¹⁹ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (e) pont (i) alpont

⁹²⁰ CASEY-MASLEN, Stuart: Autonomous Weapons Systems and International Criminal Law. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 222. o.

⁹²¹ Uo. 227. o.

⁹²² Uo. 230. o.

⁹²³ Uo. 235. o. A felelősségi formákról részletesen Uo. 237-245. o.

⁹²⁴ Római Statútum 7. cikk (1) bek. (a) pont. Amennyiben a drónok által végrehajtott célzott likvidálások negatív pszichés hatásait vizsgáljuk, elképzelhető, hogy ez kiegészülhet a kínzás, az üldöztetés, valamint a lelki egészség elleni súlyos sérelem okozásának tényállásaival is. Ld. Uo. 7. cikk (1) bek. (f), (h) és (k) pontok.

⁹²⁵ Római Statútum 7. cikk (2) bek. (a) pont

⁹²⁶ Létezik olyan szakirodalmi álláspont is, ami a célzott likvidáláshoz hasonló, bírói eljárásen kívüli ölést a Római Statútum 7. cikk (1) bek. h) pontja alapján is megállapíthatónak tartja, mégpedig azért, mert az ölést egyfajta üldözésnek tekinti. Ld. ARNESTO: *Extrajudicial...* 308. o. A magam részéről ezt a megoldást nem tartom

A célzott likvidálások kapcsán a fentiekben túlmenően az agresszió bűncselekménye is felmerülhet, elméletben megvalósítható tényállásként. A Római Statútum 8. *bis* cikke az agresszió bűncselekményét gyakorlatilag a 3314. sz. ENSZ Közgyűlési határozattal azonosan definiálja, természetesen arra helyezve a hangsúlyt, hogy az ilyen cselekményt kitervelő, előkészítő, kezdeményező vagy megvalósító természetes személy követi el a bűncselekményt, mégpedig akkor, ha hatékony ellenőrzést gyakorol, egy állam katonai vagy politikai cselekvése felett, vagy éppenséggel irányítja azt, és ezzel súlyosan megsérti az ENSZ Alapokmányát.⁹²⁷ Hipotetikusán tehát egy állam területének megtámadása – így a célzott likvidálás is – megvalósíthatja az agresszió tényállását, ha jellege, súlyossága és mértéke ezt indokolja.⁹²⁸ A felelősségre vonás elméleti karakterét a joghatóság gyakorlásának tárgyalása kapcsán világitom meg.

Látható tehát, hogy számos, a célzott likvidálások által megvalósítható tényállás a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságába esik, de továbbra is felmerül a kérdés, hogy ez a joghatóság mikor gyakorolható.

A Nemzetközi Büntetőbíróság akkor gyakorolhatja joghatóságát a fentiekben meghatározott bűncselekmények esetében, ha egy részes állam⁹²⁹ vagy a Biztonsági Tanács a főügyész elé utalja az ügyet,⁹³⁰ vagy a főügyész saját, egyébként diszkrecionális⁹³¹ jogkörében indít eljárást.⁹³² E joghatóság gyakorlásának azonban vannak előfeltételei. Fontos hangsúlyozni, hogy a Római Statútum részes államai automatikusan elfogadják a bíróság joghatóságát a népirtás, a háborús bűncselekmények és az emberiség elleni bűntettek esetében, az agresszió vonatkozásában azonban eltérő, különös szabályok érvényesülnek.⁹³³ A Római Statútum alapján a részes állam, valamint a főügyész általi eljárásindítás esetében a Nemzetközi Büntetőbíróság akkor gyakorolhat joghatóságot, ha egy részes állam területén, vagy pedig részes állam állampolgárai követték el a bűncselekményt.⁹³⁴ Nem részes államok esetében ez egyedi nyilatkozattal lehetséges adott büntett vonatkozásában.⁹³⁵ A joghatóság ezen felül komplementer a nemzeti büntető joghatósággal.⁹³⁶

Az agresszió bűncselekménye esetében a Biztonsági Tanács szerepe hangsúlyosabb, hiszen a joghatóság gyakorlásának előfeltételeként főszabály szerint a Biztonsági Tanácsnak is

szerencsésnek, hiszen, ha létezik külön emberölés tényállás (Római Statútum 7. cikk (1) bek. (a) pont), akkor felesleges, sőt veszélyes egy másik tényállásszerű magatartást erre az élethelyzetre kitágítani.

⁹²⁷ Római Statútum 8. *bis* cikk (1) bek.

⁹²⁸ Római Statútum 8. *bis* cikk (1) bek. és (2) bek. (a) pont

⁹²⁹ Római Statútum 13. cikk (a) pont

⁹³⁰ Római Statútum 13. cikk (b) pont

⁹³¹ ÁDÁNY Tamás: A legsúlyosabb jogsértések miatti felelősségre vonhatóság nemzetközi jogi tendenciái, különös tekintettel a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságának előfeltételeire. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2011. 135. és 137. o.

⁹³² Római Statútum 13. cikk (c) pont

⁹³³ Római Statútum 12. cikk (1) bek. és 15. *bis* – 15. *ter* cikkek és ÁDÁNY: *A legsúlyosabb...* 122. és 126. o.

⁹³⁴ Római Statútum 12. cikk (2) bek.

⁹³⁵ Római Statútum 12. cikk (3) bek.

⁹³⁶ Római Statútum 17. cikk és ÁDÁNY: *A legsúlyosabb...* 148-152. o.

döntenie kell arról, hogy agresszióknak minősíti-e a kérdéses helyzetet.⁹³⁷ Ennek hiányában az eljárás az egyéb feltételek fennállásának ellenére sem folytatható le, kivéve, ha a Biztonsági Tanács nem él a Római Statútum 16. cikke szerinti eljárás-felfüggesztési jogával.⁹³⁸ A joghatóság gyakorlásának egyébként is szűkebb⁹³⁹ keretei ezzel gyakorlatilag teljes mértékben a BT-től függenek.⁹⁴⁰ Végző soron ez azt jelenti, hogy az eljárás a BT legalább hallgatólagos jóváhagyása nélkül nem folytatható le.

Jelen pillanatban egy olyan nyomozás van folyamatban, amelynek keretében esetlegesen sor kerülhet a célzott likvidálások felülvizsgálatára, ugyanis 2020. március 5. napján a Nemzetközi Büntetőbíróság Fellebbviteli Tanácsa megváltoztatta a tárgyaláselőkészítő tanács 2019-es döntését⁹⁴¹ és engedélyezte a nyomozást az Afganisztán területén, 2003. május 1. napját követő cselekmények, valamint az afgán fegyveres konfliktushoz köthető, ahhoz megfelelően kapcsolódó és a Római Statútum más részes államai területén elkövetett cselekmények tekintetében.⁹⁴² E nyomozás megadja a potenciális lehetőséget arra, hogy amerikai jogsértéseket is vizsgálhasson a Nemzetközi Büntetőbíróság,⁹⁴³ annak ellenére, hogy az Egyesült Államok csak aláírta, de nem ratifikálta a Római Statútumot.⁹⁴⁴ E helyzet különösen érdekes annak fényében, hogy 2020. június 11-én Trump akkori amerikai elnök kiadott egy elnöki rendeletet, amely a Nemzetközi Büntetőbíróság tisztviselői, valamint családtagjai számára utazási korlátozásokat és vagyoni eszközeik befagyasztását jelentett.⁹⁴⁵ Az említett nyomozás mellett egy előzetes vizsgálat is folyamatban van, amelyet a palesztin kormány kezdeményezett 2015 első napján, mégpedig a megszállt palesztin területeken elkövetett bűncselekmények tekintetében, amelyeket 2014. június 13. napja óta követtek el.⁹⁴⁶ A főügyész 2019 végén bejelentette, hogy az eljárás lefolytatásának véleménye szerint nincs akadálya, azonban kérte egy tárgyalás-előkészítő tanács megalakítását azzal a céllal, hogy az döntsön a Nemzetközi Büntetőbíróság területi joghatóságáról.⁹⁴⁷ A kérdéses döntés

⁹³⁷ Római Statútum 15. *bis* cikk (6)-(7) bek.

⁹³⁸ Római Statútum 15. *bis* cikk (8) bek.

⁹³⁹ Római Statútum 15. *bis* cikk (4)-(5) bek.

⁹⁴⁰ ÁDÁNY: A legsúlyosabb... 142. o.

⁹⁴¹ E döntés kimondta, hogy a nyomozás lefolytatása nem szolgálná az igazság(szolgáltatás) érdekét, valamint az afganisztáni helyzet nem kecsegtet jó eséllyel a nyomozás és a vádemelés sikeres lefolytatása tekintetében. Pre-Trial Chamber II. Decision Pursuant to Article 15 of the Rome Statute on the Authorisation of an Investigation into the Situation in the Islamic Republic of Afghanistan ICC-02/17. 2019. április 12. 96. bek.

⁹⁴² Appeals Chamber. Judgment on the appeal against the decision on the authorisation of an investigation into the situation in the Islamic Republic of Afghanistan ICC-02/17 OA4. 2020. március 5. 79. bek.

⁹⁴³ ICC authorises investigation into alleged Afghanistan war crimes – The International Criminal Court ruling paves the way for an investigation into war crimes and crimes against humanity. *Aljazeera*. 2020. március 5. <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/icc-authorises-investigation-alleged-afghanistan-war-crimes-200305101406253.html> (2021. 04. 21.)

⁹⁴⁴ Rome Statute. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ShowMTDSGDetails.aspx?src=UNTSO&tabid=2&mtsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (2021. 04. 21.)

⁹⁴⁵ Executive Order on Blocking Property Of Certain Persons Associated With The International Criminal Court. 2020. június 11.

⁹⁴⁶ Preliminary examination. State of Palestine. ICC <https://www.icc-cpi.int/palestine> (2021. 04. 21.)

⁹⁴⁷ Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination of the Situation in Palestine, and seeking a ruling on the scope of the Court's territorial jurisdiction. 2019. december 20. <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=20191220-otp-statement-palestine> (2021. 04. 21.)

meghozatalára 2021 elején került sor, amelyben a Nemzetközi Büntetőbíróság kimondta, hogy Palesztina a Római Statútum tekintetében részes államnak minősül,⁹⁴⁸ és a bíróság területi joghatósága kiterjed Palesztina Izrael által elfoglalt területeire, így a Gázai övezetre, Ciszjordániára és Kelet-Jeruzsálemre.⁹⁴⁹

A célzott likvidálást kivitelező államok közül kizárólag az Egyesült Királyság ratifikálta a Római Statútumot, Izrael az Egyesült Államokhoz hasonlóan csak aláírta azt. A célzott likvidálások elkövetési helye tekintetében hasonlóan borús képpel szembesülünk, ugyanis Afganisztánon kívül egy állam sem részes a nemzetközi szerződésnek, Szomália is csak aláírta, de nem vált annak részesévé.⁹⁵⁰ Új helyzetet teremt azonban a Nemzetközi Bíróság joghatóságának Palesztina területeire való kiterjesztése, ez ugyanis megnyithatja az utat a bíróság számára az izraeli célzott likvidálások módszeres bírói felülvizsgálatához.

Az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok tekintetében még feltétlenül ki kell emelni azok Biztonsági Tanácsban betöltött állandó tagi szerepét, amely okán nem csak az agresszió tényállása tekintetében képezhetik az eljárás gátját, hanem gyakorlatilag az idők végezetéig elhúzhatnak egy-egy ügyet az eljárás felfüggesztésével.⁹⁵¹ Ehhez természetesen a Biztonsági Tanács további tagjainak asszisztálása is szükséges.

Következésképpen az elméleti lehetőség adott, hogy akár három féle tényállás alapján is felelősségre lehessen vonni a célzott likvidálást megvalósító személyeket, erre azonban a gyakorlatban eddig kevés esély kínálkozott, a részes államok „alacsony” száma okán legalábbis a célzott likvidálást kivitelező és „elszenvedő” államok tekintetében, továbbá az eljárás felfüggesztésével pedig a már folyó nyomozások és eljárások – „megfelelő” közös politikai akarattal – akár a végtelenségig késleltethetők. Mindez tehát nem kínál megfelelő alternatívát a Nemzetközi Bíróság előtti eljárásnak, ugyanis azonos „politikai” megfontolások a büntetőjogi felelősségre vonás lefolytatását is megakadályozhatják, azzal, hogy az izraeli célzott likvidálások bírói felülvizsgálata előtt úgy tűnik megnyílt az út. Kérdéses azonban, hogy a döntés kapcsán kifejtett ellenállás⁹⁵² a nemzetközi közösség oldaláról hogyan fogja befolyásolni az eljárást.

2.3. Emberi jogi bíróságok

A dolog természetéből adódóan emberi jogi testületek is felülvizsgálhatnak célzott likvidálásokat. Az ilyen akciókat végrehajtó államokkal szembeni igényérvényesítés lehetőségére azonban az V. fejezetben írottak irányadók, azzal, hogy az emberi jogok

⁹⁴⁸ Palesztina ügy 112. bek.

⁹⁴⁹ Palesztina ügy 118. bek.

⁹⁵⁰ Rome Statute. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ShowMTDSGDetails.aspx?src=UNTSO&tabid=2&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (2021. 04. 21.)

⁹⁵¹ Római Statútum 16. cikk

⁹⁵² Szijjártó Péter Magyarország külgazdasági és külügyminisztere nyilvánosan kifejezte, hogy izraeli kollégájához hasonlóan nem ért egyet a Nemzetközi Büntetőbíróság döntésével. Ld. Szijjártó Péter, *Facebook* 2021. február 9. <https://www.facebook.com/szijjarto.peter.official/posts/267934028032488> (2021. 04. 20.)

amerikaközi rendszerében az Egyesült Államokkal szemben kötelező erejű döntés nem születet.⁹⁵³

Az akciókat segítő, támogató európai államok, mint például Németország, Hollandia vagy Olaszország⁹⁵⁴ tekintetében, akik viszont csak segítséget nyújtanak egy jogsértés elkövetéséhez, a helyzet bonyolultabb. A segítségnyújtásért viselt felelősség tekintetében alapvetően két kategóriát állíthatunk fel: területi és területen kívüli.⁹⁵⁵ Területi segítségnyújtás esetében az adott állam átengedi területét a jogsértést megvalósító államnak, hogy az ott valamilyen jogsértést kövessen el. Ez abban az esetben állapítható meg, ha a jogsértés sértettje (a célszemély) a segítséget nyújtó állam területén tartózkodik.⁹⁵⁶ Ezzel szemben területen kívüli segítségnyújtásról beszélünk akkor, ha az érintett személy nincs a segítséget nyújtó állam területén, de még olyan területen sem, ami annak hatékony ellenőrzése alatt állna, hanem az egyén a jogsértést elkövető állam hatalmában van.⁹⁵⁷ Ez utóbbi lesz a célzott likvidálások tekintetében a jellemző szituáció, hiszen az európai államok közel-keleti vagy afrikai célpontok esetében nyújtanak információkat, vagy engednek át katonai és más létesítményeket az Egyesült Államoknak, hogy az ezek segítségével hajtsa végre akcióit. A segítséget nyújtó állam felelőssége alapvetően két módon állapítható meg: a nemzetközi jog elsődleges normáin – mint pl. az emberi jogi normák – vagy pedig a másodlagos jogi normáin keresztül.⁹⁵⁸ Az ARSIWA 16. cikkében a nemzetközi jogi jogsértéshez való segítségnyújtást is jogsértésnek tekinti, mégpedig akkor, ha azt a jogsértés tudtával teszik, valamint ha azonos kötelezettségek kötik a segítséget nyújtó és a jogsértést elkövető államot.⁹⁵⁹ Ebben az esetben rögtön felmerül a kérdés, hogy beszélhetünk-e azonos jogi kötelezettségekről, ha az Egyesült Államok nem részese az EJEE-nek, csak a segítséget nyújtó államok,⁹⁶⁰ esetleg e probléma kiküszöbölhető-e más azonos nemzetközi jogi kötelezettséggel, pl. az élethez való jog szokásjogi minőségével,⁹⁶¹ vagy a PPJNE alkalmazásával. De még e probléma feloldása esetén is kérdéses, hogy azonosak-e a segítséget nyújtó állam, valamint a jogsértést megvalósító állam kötelezettségei az egyénnel szemben,⁹⁶² azonban e kérdés a célzott likvidálások esetében véleményem szerint viszonylag egyszerűen tisztázható az élethez való jogból származó negatív kötelezettségek azonosságával. Milanovic a kínzás tilalma kapcsán az elsődleges emberi jogok szintjén értelmezett segítségnyújtás tilalmával érvel, amely szerinte jogellenessé tenné a beavatkozást, azonban a Bankovic ügy tanulmányából kiindulva felteszi a kérdést, hogy ha egy extraterritoriális ölés nem tartozik az állam joghatóságába, akkor egy más államnak nyújtott segítség egy fogvatartott kínzásában hogyan lehetne hivatkozható.

⁹⁵³ Az Egyesült Államok nem ismerte el az EJAE kötelező hatályát. American Convention on Human Rights. OAS <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/conventionrat.asp> (2021. 04. 21.)

⁹⁵⁴ CVIJIC, Srdjan – KLINGENBERG, Lisa – GOXHO, Delina –KNIGHT, Ella: *Armed Drones in Europe*. Open Society, European Policy Institute. 2019. <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/armed-drones-in-europe> (2021. 04. 21.)

⁹⁵⁵ MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 124. o.

⁹⁵⁶ Uo.

⁹⁵⁷ Uo.

⁹⁵⁸ MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 124-125. o.

⁹⁵⁹ ARSIWA 16. cikk

⁹⁶⁰ Milanovic hasonló érvelését ld. MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 125. o.

⁹⁶¹ PL. LUBELL: *Extraterritorial...* 170. o.

⁹⁶² Milanovic hasonló érvelését ld. MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 125. o.

Milanovic felveti, hogy még ha a joghatóság személyi alapon – azaz az egyén felett gyakorolt rendelkezés és ellenőrzés tesztjét alkalmazva – meg is lenne állapítható,⁹⁶³ kérdéses, hogy elérheti-e a szükséges ellenőrzés szintjét pusztán információ átadása egy másik államnak, akkor, ha utóbbi embereket kínoz.⁹⁶⁴ Álláspontom szerint a célzott likvidálás tekintetében elméletben az elsődleges és másodlagos normák által kínált lehetőségek is alkalmazhatók a támogató államok felelősségre vonása kapcsán. Ugyan a másodlagos jogi normák esetében a bizonyítási eljárás jóval nehezekebb, mégis ezt tartanám a megfelelőbb megoldásnak, hiszen az elsődleges normák esetén az állam joghatóságának kérdésköre megnehezítheti az eljárás lefolytatását. Ugyanis pusztán információ átadásával, vagy egy műholdas továbbító és vevő állomás használatának átengedésével a szükséges ellenőrzés véleményem szerint nem valósul meg a célzott likvidálás tárgya felett, hacsak nem alkalmazzuk az ok-okozati összefüggésre alapuló joghatósági modellt. Végző soron azonban a segítséget nyújtó állam voltaképpen nincs abban a pozícióban, hogy bármilyen módon befolyásolja a célszemély magatartását és életének elvételére sincs lehetősége.⁹⁶⁵

Látható tehát, hogy a célzott likvidálást kivitelező államok felelősségre vonása kötelező erejű döntést hozó emberi jogi fórum előtt elméletben és gyakorlatban is lehetséges. Sajnos azonban az emberi jogok amerikai rendszerében az Egyesült Államok hozzájárulásának hiányában mindegyre nincs lehetőség. Az EJEB előtt viszont az eddigi egy célzott likvidálással kapcsolatos ügy tapasztalatai pozitív képet festenek a jövőre nézve, azzal, hogy a joghatóság megállapításával kapcsolatban továbbra is kételyek merülhetnek fel egy távolról, felfegyverzett drónnal végrehajtott akció esetében.⁹⁶⁶

2.4. Részkövetkeztetések

A fentiek alapján a célzott likvidálás nemzetközi bíróságok előtti elbírálhatóságával kapcsolatban megállapítható, hogy nincs elméleti akadály annak, hogy a célzott likvidálásokat a Nemzetközi Bíróságon, vagy valamely választottbírószágon államközi vita formájában tárgyalják, azonban ennek gyakorlati megvalósulása az eljárás megindításának politikai befolyásolhatósága tekintetében kétséges, sőt, a jelenlegi nemzetközi környezetben majdhogynem kizárható. A NB egyetlen lehetősége, hogy a célzott likvidálás kapcsán kifejttesse álláspontját, egy tanácsadó vélemény kibocsátása lenne, a nukleáris fegyverek legalitásának vizsgálatához hasonlóan.

A Nemzetközi Büntetőbíróság előtti eljárás lefolytatásának sincs elméleti akadály, hiszen több törvényi tényállást is megvalósíthat egy jogellenesen végrehajtott célzott likvidálás, a gyakorlatban azonban a joghatóság megállapítása itt is nehézségekbe ütközhet, főként a Római Statútum kötelező hatályának el nem ismerése, vagy a bírósággal való együtt nem

⁹⁶³ A tesztet az EJABi gyakorlatában ld. pl. Alejandre ügy 23. bek. és MELZER: *Targeted killing...* 127-128. o.

⁹⁶⁴ MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 125-126. o.

⁹⁶⁵ A támogató állam felelősségével kapcsolatos kérdések a Nemzetközi Bíróság előtti eljárásban is felmerülhetnek. E tekintetben azonban felesleges külön megállapításokat tenni, hiszen a fentiekben részletezett politikai jellegű indokok itt is befolyásolhatják az eljárás megindítását. Ennek ellenére egy német bíróság példának okáért a német alaptörvény, a *Grundgesetz* alapján megállapította Németország felelősségét az Egyesült Államok által elkövetett jogellenes célzott likvidálás támogatása miatt. Ld. VII. fejezet 3.2.2. pont

⁹⁶⁶ Izrael mint további célzott likvidálást megvalósító állam nem részese regionális emberi jogi egyezménynek.

működés okán. A Nemzetközi Büntetőbíróság általi bírói felülvizsgálat megtörténhet akár a palesztin területeken folytatott izraeli célzott likvidálásokról vagy az Afganisztán területén történt amerikai katonai akciók vonatkozásában is. Az esetleges felelősségre vonást követő ítélet-végrehajtás gyakorlati megvalósulása pedig itt is függ a kérdéses államok politikai hajlandóságától.

A célzott likvidálásokról hatékony bírói felülvizsgálata megtörténhetne kötelező erejű döntést hozni képes regionális emberi jogi bíróságok előtt is. Azonban ezek gyakorlati megvalósíthatósága is – legalább részben – problémákkal tarkított, hiszen az Egyesült Államok nem fogadta el az EJAE kötelező hatályát, az EJEB esetében pedig kétséges, hogy a testület megállapítaná-e joghatóságát egy olyan célzott likvidálási ügyben, amelyben a támadás távolról, egy felfegyverzett drónról érkezik, vagy olyankor, amikor a felelősség egy támogató állam magatartásának fényében merül fel.

A részkövetkeztetések egyöntetűen abba az irányba mutatnak, hogy alternatív megoldásokat szükséges számba venni akkor, ha lehetőséget keresünk a célzott likvidálásokról hatékony bírói felülvizsgálatára. Ez az alternatíva pedig a nemzeti bíróságok eljárása lehet.

3. Alternatívák a felelősségi vákuum feloldására – bírósági felülvizsgálat nemzeti fórumok előtt

Az előző részben megállapítást nyert, hogy alacsony – ámbar növekvő – az esély arra nézve, hogy a célzott likvidálásokról valamilyen nemzetközi bírói fórum előtt felülvizsgálat tárgyává válnak. A felülvizsgálat hiánya pedig jelentősen hozzájárul ahhoz a felelősségi vákuumhoz, amelyet a fentiekben már bemutattam. Adódik a kérdés, hogy ha a nemzetközi bíróságok nem képesek befolyásolni e műveletek megvalósítását és ezzel párhuzamosan politikai akarat sincs arra nézve, hogy az esetleges jogszerűtlenségeket kiküszöböljék, a felelősöket megbüntessék a sértettek pedig kártérítésben vagy kártalanításban részesüljenek, akkor milyen alternatív megoldások léteznek a célzott likvidálásokról felülvizsgálatára. Ezt a következtetést egyre több szakirodalmi forrás látszik levonni, még akkor is, ha ez *expressis verbis* nem is jelenik meg a munkákban. Mínderre abból következtethetünk, hogy egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a nemzeti bíróságok által végzett felülvizsgálatok.⁹⁶⁷

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az univerzális joghatóság problematikája is, ugyanis vannak olyan, tipikusan a nemzetközi jog által kriminalizált bűncselekmények, amelyek esetében általánosan elfogadott tétel, hogy elkövetőiket, bárkik legyenek is és a világon bárhol is kövessék el ezeket, minden államnak kötelezettsége felelősségre vonni.⁹⁶⁸ Az univerzális joghatóság forrása többfajta is lehet, származhat nemzetközi szerződésből, nemzetközi szokásjogból, de az államok belső, nemzeti jogából is.⁹⁶⁹ Nemzetközi szerződésből származik

⁹⁶⁷ Pl. CASEY-MASLEN: Unmanned Weapons... 180. o. GERVASONI, Luca: Overflying Justiciability? Drones and Avoidance Doctrines Before National Courts. In: CARPANELLI, Elena – LAZZERINI, Nicole (szerk.): *Use and Misuse of New Technologies – Contemporary Challenges in International and European Law*. Springer, 2019. 327-348. o.

⁹⁶⁸ PHILIPPE, Xavier: The principles of universal jurisdiction and complementarity: how do the two principles intermesh? *International Review of the Red Cross* 88. (2006) 377. o.

⁹⁶⁹ Uo. 385. o.

például a genfi egyezmények súlyos megsértői, vagy az arra utasítást adók felkutatásának és bíróság elé állításának kötelezettsége, állampolgárságra tekintet nélkül.⁹⁷⁰ Figyelemmel arra, hogy fentebb a Nemzetközi Büntetőbíróság kapcsán megállapítottam, hogy a célzott likvidálások több *delicta juris gentium* alapú tényállást is megvalósíthatnak, logikusan következtethetünk arra, hogy az államok ilyen irányú *policy*-jait is érintheti az univerzális joghatóság elve. A példa olyannyira nem elméleti, hogy egy 2002-es izraeli célzott likvidálási akció kapcsán egy spanyol bíróság kezdeményezett büntetőeljárást 2009-ben az univerzális joghatóság elve alapján.⁹⁷¹ Bár az ügyben végül nem került sor valódi vizsgálatra, azt ugyanis a Spanyol Legfelsőbb Bíróság megtiltotta,⁹⁷² az ilyen és ehhez hasonló ügyek kényes természetét mutatja, hogy az Egyesült Államok, Izrael és Kína is komoly nyomást gyakorolt Spanyolországra az univerzális joghatóság elvének elismerése miatt.⁹⁷³

A nemzeti bíróságok által végzett felülvizsgálatokat alapvetően két nagyobb csoportra bonthatjuk: közvetlen és közvetett bírósági felülvizsgálatra. Közvetlen felülvizsgálatnak tekintem azokat a bírói eljárásokat, amelyek abban az államban folynak, amely maga is hajt végre célzott likvidálásokat és az ügy a célzott likvidálás legalitásával foglalkozik, akár egységes politika, akár az egyedi ügy szintjén. Közvetettnek minősül ezzel szemben a felülvizsgálat, ha a fent meghatározott konjunktív feltételek közül bármelyik nem teljesül. Jelesül ilyenek azok a felülvizsgálatok, amelyeket ilyen műveleteket közvetlenül végre nem hajtó, azokat csak támogató államokban folytatnak le, illetve közvetett a bírói eljárás akkor is, ha az nem közvetlenül célzott likvidálás legalitásával foglalkozik, hanem adott esetben egy közreműködő állam vagy magánvállalkozás felelősségével, függetlenül attól, hogy a bírói felülvizsgálat mely nemzeti bíróság előtt került lefolytatásra.

Ebben a részben a fenti felosztás szerint tárgyalom a nemzeti bírói felülvizsgálatokat, amelyeket konkrét ügyekkel illusztrálok. A példák bemutatását követően felétlenül értékelni kell a nemzeti bíróságok és a nemzetközi jog viszonyát, azaz arra a kérdésre kell választ találni, hogy mennyiben lehet támaszkodni a nemzeti bíróságok nemzetközi jogot értelmező határozatára, majd pedig milyen következményei lehetnek a nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatnak a célzott likvidálási programokra, végső soron tehát mi a jelentősége a nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatnak.

3.1. Közvetlen bírósági felülvizsgálat

A nemzeti bíróságok által lefolytatható közvetlen felülvizsgálatok egy szűk csoportját képezik a vizsgált ügyeknek, ugyanis a fentiekben meghatározott két konjunktív feltétel együttes fennállása szükséges ezek megállapításához, azaz, hogy a célzott likvidálást kivitelező államban és magának a programnak vagy egyedi ügynek a közvetlen felülvizsgálatáról legyen

⁹⁷⁰ Pl. I. Genfi Egyezmény 49. cikk

⁹⁷¹ WEILL, Sharon: The Targeted Killing of Salah Shehadeh. *Journal of International Criminal Justice* 8. (2009) 617-618. o.

⁹⁷² IZENBERG, Dan: Universal jurisdiction victory in Spain but battle goes on. *The Jerusalem Post*. 2010. április 19. <https://www.jpost.com/International/Universal-jurisdiction-victory-in-Spain-but-battle-goes-on> (2021. 09. 20.)

⁹⁷³ WEILL: The Targeted... 631. o.

szó az eljárásban. Ilyen bírósági felülvizsgálat egyelőre csak az Egyesült Államokban, valamint Izraelben valósult meg és ezek közül is csak utóbbiban jutott el az ügy érdeméig.

3.1.1. Bírósági felülvizsgálat az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államokban számos per indult már célzott likvidálásokról. Ezekben közös, hogy egytől-egyig elutasításra kerültek, még azelőtt, hogy az ügyet érdemben tárgyalta volna valamelyik nemzeti bírói fórum. Az Egyesült Államok tipikus példája az ún. elkerülési doktrínák alkalmazásának.⁹⁷⁴ Az alábbiakban kronologikus sorrendben tárgyalom a fellelhető ügyeket.

3.1.1.1. Al-Aulaqi⁹⁷⁵ v. Obama ügy

Nasser Al-Aulaqi, fia, Anwar Al-Aulaqi nevében nyújtott be keresetet 2010 nyarán az Egyesült Államok számos tisztviselőjével szemben, köztük Barack Obama, volt amerikai elnök ellen, amelyben fiának az ún. „kill list”-re⁹⁷⁶ való felvételét kifogásolta, hiszen szerinte Anwar Al-Aulaqi – egy jemeni-amerikai kettős állampolgár – kizárólag akkor ölhető meg szándékosan, ha konkrét, specifikus és küszöbön álló fenyegetést jelent mások életére vagy testi épségére és a halálos erőszak alkalmazásán kívül nincs más reális lehetőség a fenyegetés elhárítására.⁹⁷⁷ Az alperesek ellenkérelmükben hivatkoztak a felperes eljáráshoz fűződő érdekének hiányára, a politikai kérdés doktrínára és még számos belső jogi lehetőségre, beleértve az államtitok alapú mentességet is.⁹⁷⁸ Az ügyben eljáró John D. Bates bíró bár több okra visszavezethetően is elutasította a keresetet,⁹⁷⁹ mégis feltette a kérdést, hogy hogyan lehetséges az, hogy ha egy amerikai állampolgár elektronikus megfigyelése válik szükségessé, ahhoz elengedhetetlen a bírói felülvizsgálat, azonban tiltott akkor ha nem megfigyelni, hanem megölni óhajtja az állam az azonos személyt.⁹⁸⁰ Tekintve, hogy az értekezés nemzetközi jogi tárgyú, így az ügy részletes belső jogi elemzése mellőzhető. A felhozott elutasítási okok közül csupán egyet szeretnék kiemelni, mégpedig a politikai kérdés doktrínát, tekintve, hogy ez

⁹⁷⁴ GERVASONI: *Overflying...* 331-333. o.

⁹⁷⁵ Ebben a fejezetben az ügyekben található helyesírással közlöm a neveket. Al-Aulaqi alatt az értekezés más helyein al-Awlakit kell érteni.

⁹⁷⁶ Az ún. „kill list” egy lista, amelyen olyan személyek szerepelnek, akiket az Egyesült Államok különböző, a mai napig titkosított szempontok alapján halálos erőszak alkalmazásának célpontjaként jelölt ki nemzetbiztonsági okokból. A jelölés egy rendkívül komplex eljárás alapján történt, legalábbis az Obama-kormányzat alatt. A jelölési eljárás végén vagy egy magas rangú tisztviselő vagy maga az elnök hagyta jóvá a célzott likvidálást. Ld. PPG. E szabályok a Trump-kormányzat alatt a média szerint lazultak. Ld pl. ATHERTON, Kelsey D.: *Trump Inherited the Drone War but Ditched Accountability – Only a single formal check remains on U.S. killings worldwide.* *Foreign Policy*. 2020. május 22. <https://foreignpolicy.com/2020/05/22/obama-drones-trump-killings-count/> (2021. 04. 21.) GIL, Elad D.: *Institutional Choice and Targeted Killing: A Comparative Perspective.* *Tulane Law Review* 94. (2020) 733-734. o.

⁹⁷⁷ Nasser Al-Aulaqi, on his own behalf and as next friend of Anwar Al-Aulaqi, Plaintiff, v. Barack H. Obama, in his official capacity as President of the United States; Robert M. Gates, in his official capacity as Secretary of Defense; and Leon E. Panetta, in his official capacity as Director of the Central Intelligence Agency, Defendants. 10-1469 (JDB) 2010. december 7. (a továbbiakban Al-Aulaqi v. Obama ügy) 1. o.

⁹⁷⁸ Uo. 1-2. o.

⁹⁷⁹ A keresethez fűződő érdek hiánya (Uo. ügy 49. o.), az *Alien Tort Statute* alapú kereset feltételeinek hiánya (Uo. 50. o.) és a politikai kérdés doktrína (Uo. 65. o.).

⁹⁸⁰ Uo. 2. o.

valamennyi célzott likvidálási szituációban alkalmazható, nem kizárólag az alapul fekvő ügyben.

Az ügyben eljáró bíró kiemelte, hogy a politikai kérdés doktrína alapvetően hatalommegosztási kérdés, ami „kizárja a bírói felülvizsgálatot olyan kérdésekben, amelyek politikai választást és értékítéletet tartalmaznak, amelyeknek a feloldása alkotmányosan a Kongresszus csarnokaira vagy a végrehajtó hatalom berkeibe tartozik”.⁹⁸¹ Az ítélet azt is kimondja, hogy a végrehajtó hatalom nem ölhet meg bárkit, akit ellenségként jellemez, de a bíróság nem tudja megítélni azt, hogy egy olyan személlyel szemben, aki a tengerentúlon rejtőzik és akit a nemzetbiztonság egy terrorszervezet operatív tagjaként azonosított, alkalmazható-e halálos erőszak vagy sem.⁹⁸² Kilenc hónappal később dróntámadás végzett Anwar Al-Aulaqival.⁹⁸³ Rendkívül érdekes, hogy a döntésből azt a következtetést is le lehet vonni, hogy a politikai kérdés doktrína nem csak egy ideiglenes intézkedésre (*injunctive relief*) alkalmazható, hanem az *ex post* bírói felülvizsgáltra is.⁹⁸⁴ Fellelhető olyan álláspont is, ami az *ex ante* felülvizsgálat esetében szintén szkeptikus, azonban elfogadni látszik az *ex post* vizsgálat lehetőségét.⁹⁸⁵

3.1.1.2. Al-Aulaqi v. Panetta ügy

Ezt az ügyet méltán tekinthetjük az Al-Aulaqi v. Obama ügy folytatásának, hiszen a kereset benyújtására pontosan abból az okból került sor, amiért az első ügy sikertelenül zárult a felperes szempontjából. Ez az indok pedig nem más volt, mint, hogy 2011 szeptemberében célzott likvidálás áldozata lett Anwar Al-Aulaqi, valamint Samir Khan, mindketten amerikai állampolgárok. Néhány héttel később Anwar Al-Aulaqi fia, Abdurahman is egy drón-csapás során vesztette életét, bár esetében a katonai akció célpontja nem ő volt. Mindkét támadás Jemenben történt. E tényállás alapján szintén Nasser Al-Aulaqi, elhunyt fia és unokája nevében, valamint Sarah Khan fia nevében perelt be számos amerikai tisztviselőt.⁹⁸⁶ A kereset szerint az alperesek megsértették a felperesek az alkotmány ötödik módosításában meghatározott jogait, azzal, hogy engedélyezték célzott likvidálásukat, így kártérítést követeltek számos jogalapon.⁹⁸⁷ Ezzel szemben az alperesek kérték a kereset elutasítását, vitatva a bíróság joghatóságát, mégpedig a politikai kérdés doktrínára, valamint egyéb belső jogi pergátló kifogásokra hivatkozva.⁹⁸⁸

⁹⁸¹ El-Shifa, 607 F.3d 840. Idézi: Al-Aulaqi v. Obama ügy 65. o.

⁹⁸² Al-Aulaqi v. Obama ügy 66. o.

⁹⁸³ CASEY-MASLEN: Unmanned Weapons... 187. o.

⁹⁸⁴ EPSTEIN, Michael: The Curious Case of Anwar Al-Aulaqi: Is Targeting a Terrorist for Execution by Drone Strike a Due Process Violation When The Terrorist is a United States Citizen? *Michigan State Journal of International Law* 19. (2011)743. o.

⁹⁸⁵ VLADECK, Stephen I.: Targeted Killing and Judicial Review. *The George Washington Law Review Arguing* 82. (2014) 18-19. o.

⁹⁸⁶ Nasser Al-Aulaqi, as personal representative of the Estates of Anwar Al-Aulaqi and Abdulrahman Al-Aulaqi, *et al.*, Plaintiffs v. Leon C. Panetta, *et al.* Defendants. No. 12-1192 (RMC) 2014. április 4. (a továbbiakban: Al-Aulaqi v. Panetta ügy) 1. o.

⁹⁸⁷ Uo. 1. és 13. o.

⁹⁸⁸ Uo. 13-14. o.

Bár az ügyben eljáró Rosemary M. Collyer bírónő az egyéb, belső jogban szereplő pergátló kifogások alapján elutasította a keresetet,⁹⁸⁹ rendkívül fontos azonban, hogy nem fogadta el a politikai kérdés doktrínájának alkalmazását sem. Kiemelte ugyanis, hogy a *Supreme Court* ismétlődően bírósági felülvizsgálatra alkalmasnak találta azokat a kérdéseket, amelyek az ún. „megfelelő eljárás” (*due process*) megsértésén alapultak, még akkor is, ha azok külpolitikai kérdéseket vetettek fel.⁹⁹⁰ A bíróság az ügyben kimondta, hogy a végrehajtó és jogalkotó hatalomra ruházott jogosítványok nem jelentenek egyfajta biankó felhatalmazást e hatalmi ágak számára az amerikai állampolgárok életének megfelelő eljárás és bírói felülvizsgálat nélküli elvételére még a hadviselés vagy a nemzetbiztonság területén belül sem.⁹⁹¹ Collyer bírónő elutasította az alperesek az El-Shifa ügyre alapozott érvelését, különbséget téve az előtte fekvő ügy és a precedens tényállása között azon az alapon, hogy az áldozatok nem amerikai állampolgárok voltak.⁹⁹² A bíróság ettől eltekintve a kereset elutasításakor a politikai kérdés doktrínájához rendkívül hasonló retorikát alkalmazott. Először is leszögezte, hogy egyetlen bíróság sem bírálta még el egy dróntámadással likvidált, ellenséges amerikai állampolgár megfelelő eljáráshoz való anyagi jog jogát.⁹⁹³ Collyer bírónő a kereset elutasítását azzal indokolta, hogy speciális körülmények gátolják a felperesek által választott jogalap alkalmazását a keresetre.⁹⁹⁴ A kérdéses jogalapot több szempontból is alkalmazhatatlannak tartotta a bíróság, többek között azért, mert megkövetelte volna katonai személyzet meghallgatását, ami megzavarná és hátráltatná az Egyesült Államok haderejének tevékenységét,⁹⁹⁵ továbbá az beavatkozna az állam külpolitikájába.⁹⁹⁶ Így a bíróság nem képes és nem is fogja megkérdőjelezni azt, hogy az Egyesült Államok milyen módon kezeli a terrrorszervezetek vagy annak egy tagja jelentette fenyegetést, hiszen ez azt teszi szükségessé, hogy a bíróság nemzetbiztonsági és katonai operatív kérdéseket – mint pl., hogy kit tekintenek katonai célpontnak vagy, hogy hogyan kezeljenek egy meghatározott fenyegetést – vizsgáljon.⁹⁹⁷

Nyilvánvaló, hogy a politikai kérdés doktrínája ugyan névlegesen mellőzésre került ebben a döntésben, azonban a bíróság annak tartalmát tekintve teljes mértékben azonos döntést hozott, így érdemben nem befolyásolta a célzott likvidálások bírósági felülvizsgálatát. Az ügy iróniáját mutatja, hogy a döntés hosszabb és bonyolultabb indokolást kívánt meg Anwar Al-Aulaqi tekintetében, akiről már más bírósági eljárásban bebizonyosodott, hogy komoly részt vállalt az Egyesült Államokkal szembeni terrortámadások megszervezésében,⁹⁹⁸ mint

⁹⁸⁹ Samir Khan és Abdulrahman Al-Aulaqi halála kapcsán a bírónő azzal indokolta döntését, hogy pusztán gondatlanság nem ad alapot a megfelelő eljárás alapú keresetekre. ld. Uo. 26. o. Anwar Al-Aulaqi halála kapcsán pedig kiemelte, hogy az alperesek nem lehetnek személyesen felelősek a hadviselésért (*conducting war*). Uo. 38. o.

⁹⁹⁰ Uo. 19. o.

⁹⁹¹ Uo. 20. o.

⁹⁹² Uo. 20-21. o.

⁹⁹³ Uo. 25. o.

⁹⁹⁴ A kiválasztott jogalap az ún. *Bivens* precedens (*Bivens v. Six Unknown Named Agents of Federal Bureau of Narcotics*, 403 U.S. 388, 389 (1971)) volt. ld. *Al-Aulaqi v. Panetta* ügy 14. o.

⁹⁹⁵ *Al-Aulaqi v. Panetta* ügy 31. o.

⁹⁹⁶ Uo. 33. o.

⁹⁹⁷ Uo. 34. és 36. o.

⁹⁹⁸ *United States v. Abdulmutallab*, Crim. No. 10- CR-20005-1 (E.D. Mich.), Tr. of Plea Hr'g (Oct. 12, 2011) és *United States v. Abdulmutallab*, 739 F.3d 891 (6th Cir. 2014).

Abdulrahman Al-Aulaqi esetében, aki egyértelműen – humanitárius nemzetközi jogi szempontból – járulékos veszteség volt.

3.1.1.3. Bin Ali Jaber v. United States of America ügy

Időrendi sorrendben haladva a következő vizsgálandó eset a bin Ali Jaber család két tagjának halálához kapcsolódik, akik vélhetően egy célzott likvidálási akció polgári áldozatai lettek 2012-ben. A tényállás részletes ismertetésétől ehelyütt eltekintek, az elemzés szempontjából az a lényeges elem, hogy öt személyt érintett a dróntámadás, amely végzett Ahmed Salem bin Ali Jaberrel és Waleed bin Ali Jaberrel. A további három személy vélhetően a helyi al-Kaida tagjai voltak, akik állítólag egy a terrrorszervezet ellen intézett esküvői felszólalásról szerettek volna beszélni Ahmed Salem bin Ali Jaberrel. A drón-csapás pontosan akkor történt, amikor több sikertelen kísérlet után az öt ember egy helyen tartózkodott, amely egyben arra is utal, hogy egy *signature strike* valósult meg.⁹⁹⁹ Az ügygel kapcsolatos keresetet Faisal bin Ali Jaber terjesztette elő, amelyben annak megállapítását kérte, hogy a dróntámadás, amelyben családtagjai életüket veszítették, megsértette a nemzetközi jogot és két amerikai törvényt.¹⁰⁰⁰ Az elsőfok a keresetet főként a politikai kérdés doktrína alapján utasította el.¹⁰⁰¹

A másodfokú bíróság hasonló álláspontra helyezkedett és a politikai kérdés doktrínát funkcionális értelemben alkalmazta, így különbséget tett felülvizsgálhatatlan és teljesen felülvizsgálható kérdések között. Előbbibe tartoznak az olyan kérdések, amelyek megkövetelnék a bíróságtól, hogy megítéljék, hogy egy katonai akció bölcs (*wisdom*) döntés volt-e, utóbbiba pedig az olyan jellegű kérdések, miszerint a kormánynak volt-e hatásköre valamilyen tevékenység megtételére.¹⁰⁰² Ezek után a bíróság felhívta az El-Shifa precedenst, amely alapján úgy fogalmazott, hogy „[n]ehéz lenne elképzelni egy olyan precedens, amely közvetlenebb módon ellentétesebb lenne a felperes álláspontjával.”¹⁰⁰³ A bíróság ugyanis úgy érvelt, hogy a felperesek keresete megköveteli, hogy a bíróság meghatározza, hogy „téves vagy jogszerű” volt-e a dróntámadás, ami egyértelműen más hatalmi ág területéhez tartozik. A bíróságok ugyanis nem rendelkeznek a szükséges kompetenciával arra, hogy meghatározzák, hogy az erőszak alkalmazása jogos (*justified*) volt-e, avagy sem,¹⁰⁰⁴ sőt alkotmányosan tilalmazott számukra, hogy elvonják vagy csorbítsák (*encroach*) a végrehajtó hatalom hatásköreit.¹⁰⁰⁵

⁹⁹⁹ Ahmed Salem Bin Ali Jaber, Personal Representative of The Estate Of Salem Bin Ali Jaber, By His Next Friend Faisal Bin Ali Jaber And Esam Abdullah Abdulmahmoud Bin Ali Jaber, Personal Representative of The Estate of Waleed Bin Ali Jaber, By His Next Friend Faisal Bin Ali Jaber, Appellants V. United States of America, et al., Appellees No. 16-5093. (a továbbiakban: Bin Ali Jaber v. United States ügy) 3-5. o. A jelenségről részletesen ld. VI. fejezet 4.2.3. pont

¹⁰⁰⁰ Bin Ali Jaber v. United States ügy 3. o.

¹⁰⁰¹ Ahmed Salem Bin Ali Jaber, et al., Plaintiffs, v. United States of America, et al., Defendants. 155 F.Supp.3d 70 (2016)

¹⁰⁰² Bin Ali Jaber v. United States ügy 8. o.

¹⁰⁰³ Uo. 9. o.

¹⁰⁰⁴ Uo. 10. o.

¹⁰⁰⁵ Uo.15. o.

A döntés gyakorlatilag duplikálja az Al-Aulaqi v. Obama ügyben kimondottakat, azonban Brown bírónő párhuzamos indokolása feltétlenül kiemelt érdemmel. A bírónő szerint lehetséges, hogy az általuk alkalmazott doktrínák hibásak és hogy a technológia nagyrészt alkalmazhatatlanná tette őket, de a bíróságoktól nem várható el, hogy „fürgén” reagáljanak a valóság változásaihoz.¹⁰⁰⁶ A politikai kérdés doktrínája véleménye szerint teljesen inadekvátnak látszik a célzott likvidálások kezelésére, hiszen ezeket több száz, ha nem több ezer alkalommal megismétlik.¹⁰⁰⁷

3.1.1.4. Ahmad Muaffaq Zaidan v. Trump és Bilal Abdul Kareem v. Haspel ügyek

Az Ahmad Muaffaq Zaidan v. Trump¹⁰⁰⁸ és a Bilal Abdul Kareem v. Gina Cheri Haspel¹⁰⁰⁹ ügyek valójában folytatódó ügyek. Ahmad Muaffaq Zaidan¹⁰¹⁰ és Bilal Abdul Kareem¹⁰¹¹ foglalkozásukat tekintve újságírók, akik a közel-keleti terrorizmusról és konfliktusokról szóló tudósításokat készítenek. Zaidan úr tudomást szerzett arról, hogy a neve szerepel az Egyesült Államok terrorista gyanús személyeit tartalmazó listáján,¹⁰¹² Kareem úr pedig legalább öt alkalommal szíriai légitámadások áldozatává vált, vagy éppen elkerülte a halált. Ennek alapján e személyek felperesként keresetet nyújtottak be az Egyesült Államok számos tisztviselőjével szemben, amelyben azt állították, hogy egy belső jogi norma megsértésével rákerültek a „*kill list*”-re. Az alperesek már-már szokásos módon pergátló kifogásokat terjesztettek elő, mint pl. hogy a felpereseknek hiányzik az ügy megindításához fűződő érdeke, a politikai kérdés doktrínát, valamint, hogy a felperesek nem követelnek semmi olyasmit, amely alapján állítólagos jogsérelmük reparálható lenne, hiszen nem hoztak fel elégséges tényeket annak bizonyítására, hogy a jogsértések valóban megtörténtek.¹⁰¹³ A felperesek keresete összesen hat jogalapon¹⁰¹⁴ vitatta az Egyesült Államok döntését, amelynek alapján állítólagosan rákerültek a „*kill list*”-re. Állításuk szerint e döntésről semmilyen értesítést nem kaptak, valamint nem volt lehetőségük cáfolni sem a döntés alapjául szolgáló okokat.¹⁰¹⁵ Az Al-Aulaqi v. Panetta üggyhöz hasonlóan az ügyben itt is Collyer bírónő járt el, aki Zaidan úr keresetét azzal utasította el, hogy nem fűződik érdeke az eljárás megindításához (*lack of standing*), hiszen a spekuláción felül nem volt képes bizonyítani, hogy milyen kapcsolat van a „*kill list*” és az

¹⁰⁰⁶ Uo. Brown bírónő párhuzamos indokolása 1. o.

¹⁰⁰⁷ Uo. Brown bírónő párhuzamos indokolása 4. o.

¹⁰⁰⁸ Ahmad Muaffaq Zaidan, *et al.*, Plaintiffs, v. Donald J. Trump, President of the United States, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC) (a továbbiakban: Zaidan v. Trump ügy)

¹⁰⁰⁹ Bilal Abdul Kareem, Plaintiff, v. Gina Cheri Haspel, Director of the Central Intelligence Agency, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC) (a továbbiakban: Kareem v. Haspel ügy)

¹⁰¹⁰ Zaidan úr pakisztáni és szíriai kettős állampolgár, aki az Al Jazeera-nak dolgozik immáron több mint 20 éve. Ld. Zaidan v. Trump ügy 2. o.

¹⁰¹¹ Kareem úr amerikai állampolgár és független (*freelance*) újságíró, aki a BBC-től a CNN-ig számos médianak tudósít. Ld. Zaidan v. Trump ügy 2. o.

¹⁰¹² CURRIER, Cora – GREENWALD, Glenn – FISHMAN, Andrew: U.S. Government Designated Prominent Al Jazeera Journalist as „Member of Al Qaeda”. *The Intercept*. 2015. május 8. <https://theintercept.com/2015/05/08/u-s-government-designated-prominent-al-jazeera-journalist-al-qaeda-member-put-watch-list/> (2021. 04. 21.)

¹⁰¹³ Zaidan v. Trump ügy 1. és 7. o.

¹⁰¹⁴ Ezek között szerepel a genfi egyezmények közös 3. cikkének megsértése is. Ld. Uo. 4. o. Count Two (2)

¹⁰¹⁵ Uo. 4. o.

ún. SKYNET lista között, amin valóban szerepel.¹⁰¹⁶ Ezzel szemben Kareem úr esetében ilyen elutasítási ok nem állt fent.¹⁰¹⁷ A bíróság ezek után a kereset alapjául szolgáló belső jogi norma immunitási szabályait elemezte, ahol a vizsgálat középpontjában a kérdéses döntések meghozatalának helye és ideje állt, ugyanis az alperesek sikerrel hivatkozhatnak arra, hogy döntésüket „háború idején, a harctéren” hozták meg. Ezt azonban az ügyben eljáró bírónő nem látta megalapozottnak.¹⁰¹⁸ A politikai kérdés doktrína tekintetében a bíróság először is különbséget tett az Al-Aulaqi ügyek és az előtte fekvő ügy között,¹⁰¹⁹ majd úgy érvelt, hogy meg kell különböztetni egymástól az El-Shifa, valamint a bin Al Jaber ügyeket is, hiszen a kereset itt nem egy katonai akció elhibázott vagy nem megfelelő voltának megállapítására irányult, hanem Kareem úr „veleszületett” jogát (*birthright*) kívánta érvényesíteni, azaz azt, hogy időben élhessen az alkotmányban foglalta jogaival, mielőtt felkerül a „*kill list*”-re és halálos erőszak áldozatává válik.¹⁰²⁰ Mindezek alapján Collyer bírónő az alkotmányos jogalapokon alapuló kereseti kérelmek esetében megállapította, hogy a bírói felülvizsgálat lefolytatható, a többi kereseti kérelem tekintetében pedig helyt adott az alperesek pergátló kifogásának és politikai kérdésnek minősítette őket.¹⁰²¹

E döntés meghozatalát követően a peres felek két hónapon keresztül próbálták peren kívül megegyezni egymással, ez azonban sikertelenül zárult. Erre válaszul az alperesek az államtitok pergátló kifogással éltek.¹⁰²² Az államtitok pergátló kifogást rendkívül szűk körben lehet alkalmazni, azonban az ügyben eljáró azonos bírónő úgy látta, hogy helyt kell adnia az alperesek kifogásának.¹⁰²³

3.1.1.5. Következtetések az Egyesült Államok vonatkozásában

Az Egyesült Államok bíróságai alapvetően elutasítóak voltak a célzott likvidálások bírói felülvizsgálatával kapcsolatban és változatos indokokra hivatkozva, de mind-mind elutasították a kérdéses kereseteket.¹⁰²⁴ Ennek legfőbb oka a politikai kérdés doktrína volt, amelyet egyfajta elkerülési doktrínaként tarthatunk számon.¹⁰²⁵ Az Al-Aulaqi és a bin Ali Jaber ügyek együtt olvasva azt a képet tárják elénk, hogy az Egyesült Államokban nem lehetséges a célzott likvidálások bírói felülvizsgálata sem az akciót megelőzően sem pedig azt

¹⁰¹⁶ Uo. 11-12. o.

¹⁰¹⁷ Uo. 13-14. o.

¹⁰¹⁸ Uo. 16-18. o. E kimentési okról a konkrét ügyben ld. CROMLEY, James D.: In the Field or in the Courtroom: Redefining the APA's Military Authority Exception in the Age of Modern Warfare. *Arizona State Law Journal* 51. (2019) 1163-1187. o. A szerző megállapítja, hogy e kimentési ok bírói gyakorlata legjobban esetben relatíve szerteágazó (*sparse*), legrosszabb esetben hova tovább inkonzisztens. (Uo. 1179. o.)

¹⁰¹⁹ Az Al-Aulaqi v. Obama ügy tekintetében egy katonai akció legitim mivoltának megítélése volt a kérdés; az Al-Aulaqi v. Panetta ügyben pedig a választott jogalap volt problémás. Ld. Zaidan v. Trump ügy 21. o. Ahogy arra korábban utaltam, az Al-Aulaqi v. Panetta ügyben nem alkalmazták a politikai kérdés doktrínáját. Ld. Al-Aulaqi v. Panetta ügy 19-20. o.

¹⁰²⁰ Zaidan v. Trump ügy 28. o.

¹⁰²¹ Uo. 23-24. és 29. o.

¹⁰²² Kareem v. Haspel ügy 2. o.

¹⁰²³ Kareem v. Haspel ügy 6. o.

¹⁰²⁴ GIL: Institutional Choice... 731-732. o.

¹⁰²⁵ GERVASONI: Overflying... 329. o.

követően.¹⁰²⁶ Vannak azonban akik kritikával illetik a doktrína alkalmazását, amely főként a bin Ali Jaber ügy kapcsán vált nyilvánvalóvá. A bin Ali Jaber ügyben eljáró bíróság – e nézetek szerint – hibát követett el akkor, amikor felelősségi vákuumot keresett ott, ahol valójában nem is volt, ugyanis a politikai kérdés doktrína jogszabálysértésen alapuló keresetindítás esetén nem, vagy csak nagyon szűk körben alkalmazható.¹⁰²⁷ A doktrína alapvetően két esetben gátolja meg a bírói felülvizsgálatot: ha nincsenek olyan bíróilag értékelhető normák vagy standardok, amik alapján döntést lehetne hozni, vagy pedig alkotmányosan egy másik hatalmi ág hatáskörébe utalt kérdéstről van szó.¹⁰²⁸ A kérdéses ügyben viszont mindenképpen voltak olyan jogi normák, amelyek alapján döntést lehetett volna hozni, említsük akár az Egyesült Államok különböző kormányzatai által kiadott irányelveket a célzott likvidálások kivitelezésére, vagy azokat a nemzetközi jogi normákat, amelyek korlátok közé szorítják az állam cselekvését.¹⁰²⁹ Hovatovább már az Egyesült Államokban is volt példa arra, hogy a bíróságok beavatkoztak a terrorizmus elleni küzdelemben, említsük csupán a Hamdan v. Rumsfeld ügyet.¹⁰³⁰ Ezek tehát elegendő alapulfekvő normát szolgáltatnak egy bírói döntéshez. Az pedig, hogy az adott művelet megfelel-e a fenti normáknak, nyilvánvalóan jogi, nem pedig politikai kérdés.¹⁰³¹ Mások az El-Shifa precedens alkalmazhatatlanságára is felhívják a figyelmet, amit a Zivotofsky döntés kétséget kizáróan felülírt.¹⁰³² Mindezeket túlmenően arra is fontos utalni, hogy látszólag azonos tényállások mentén változatos döntések születnek a politikai kérdés doktrína alkalmazhatósága tekintetében, hiszen még az Al-Aulaqi v. Obama és a bin Ali Jaber ügyben alkalmazták, addig az Al-Aulaqi v. Panetta és a Zaidan v. Trump ügyekben alkalmazhatatlannak találták azt, annak ellenére, hogy valamennyi esetében drón által végrehajtott célzott likvidálási akciót kellett volna felülvizsgálnia a bíróságoknak. A doktrína alkalmazásából fakadó ellentmondásos joggyakorlatnál sokkal sötétebb képet fest az, hogy az államtitok pergátló kifogásra való hivatkozás úgy tűnik, hogy valamennyi esetben az Egyesült Államok rendelkezésére áll, így az áldozatok igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréshez való joga minden esetben sérülni fog.¹⁰³³

3.1.2. Bírói felülvizsgálat Izraelben

Izrael, és különösen az *Israeli Supreme Court* híres arról, hogy számos ítéletet hozott a terrorizmus elleni küzdelemben megengedhető eszközökről. Az *Israeli Supreme Court*-nak eddig két alkalommal kellett ítéletet mondania a célzott likvidálási program egészével kapcsolatban. Elsőként 2002-ben a bíróság még úgy találta, hogy – hasonlóan a fentiekben

¹⁰²⁶ GERVASONI: Overflying... 331-332. o.

¹⁰²⁷ Constitutional law – Political Question Doctrine – D.C. Circuit Holds Statutory Challenge to Drone Strike Is Nonjusticiable – *bin Ali Jaber v. United States*, 861 F.3d 241 (D.C. Cir.), cert. denied, 138 S. Ct. 480 (2017). Harvard Law Review. 131. (2018) 1473. és 1480. o.

¹⁰²⁸ Constitutional law... 1476. o. Ezt megerősítette a Zivotofsky ügy is. Ld. Zivotofsky *ex rel.* Zivotofsky v. Clinton, 566 U.S. 189, 196 (2012)

¹⁰²⁹ MAURI, Diego: The political question doctrine *vis-à-vis* drones' 'outsized power': Antithetical approaches in recent case-law. *Questions of International Law* 68. (2020) 10-11. o.

¹⁰³⁰ Hamdan ügy. Az ügyről részletesen más szempontból ld. MÉSZÁROS: *Alkotmányosság válságban?*... 153–155. o.

¹⁰³¹ Uo.

¹⁰³² Constitutional law... 1475. 1477-1478. o.

¹⁰³³ MAURI: The political... 12-13. o. GERVASONI: Overflying... 333-337. o.

bemutatott amerikai gyakorlathoz – a háború megvívásának mikéntje egy olyan kérdés, amely nem vizsgálható felül a bíróság által.¹⁰³⁴ E döntés azonban súlyos kritikát kapott nem csak Izraelen belül, hanem a teljes nemzetközi közösségekben,¹⁰³⁵ amelynek nyomán 2006-ban a bíróság végül érdemben felülvizsgálta a célzott likvidálásokat.¹⁰³⁶

A keresetet két palesztin jogvédő csoport terjesztette elő számos alperessel, köztük Izrael Kormányával szemben, amely nem egy meghatározott eset kapcsán előterjesztett kártérítési igény volt, hanem az *Israeli Supreme Court*-hoz –*High Court of Justice*, vagy héberül *Bagatz* funkciójában eljárva – benyújtott panasz volt. E testület – egyebek mellett – bárki által kezdeményezett elsőfokú eljárásban köztestületek, kormányzati szervek vagy hatóságok elleni keresetek tárgyában ítélezik.¹⁰³⁷ A jogvédő csoportok keresete szerint Izrael olyan preventív csapásokon alapuló célzott likvidálási programot üzemeltet Júdeában, Szamáriában, valamint a Gázai övezetben, amelynek célpontjai olyan terroristák, akik Izrael elleni terrortámadásokat terveznek ki, indítanak meg vagy követnek el. Bizonyos esetekben pedig ezek a preventív célzott likvidálások ártatlan életeteket is követelnek. A kereset lényege tehát abban állást foglalni, hogy jogszerű-e az Izrael által alkalmazott célzott likvidálási program.¹⁰³⁸

E fejezet keretei között eltekintek az ítélet részletes ismertetésétől, annak kizárólag a bírósági felülvizsgálattal kapcsolatos megállapításaira és az ítélet lényegének tömör összefoglalására szorítokozom, az ügy érdemi megállapításaira az értekezés más részein már több alkalommal hivatkoztam. Az ügy alperesei természetesen ebben az esetben is hivatkoztak arra, hogy az bíróilag felülvizsgálhatatlan,¹⁰³⁹ hiszen „[e] kereset, csakúgy, mint elődje, megkísérli a harci zónába vonni bíróságot annak érdekében, hogy olyan kérdésekkel foglalkozzon, amely tisztán műveleti jellegű, amelyek nem felülvizsgálhatóak.”¹⁰⁴⁰ A bíróság ítéletében különbséget tett normatív, valamint intézményi felülvizsgálhatatlanság (*non-justiciability*) között.¹⁰⁴¹ Normatív felülvizsgálhatatlanság – azaz, hogy nincs olyan norma vagy standard, ami alapján el lehetne dönteni az ügyet – nem létezik sem általánosan, sem pedig a kérdéses ügy kapcsán, ugyanis mindig létezik valamilyen jogi norma, amely alapján el lehet dönteni az ügyet.¹⁰⁴² Az intézményi felülvizsgálhatatlanság ugyanakkor hivatkozható az izraeli bíróságok előtt és dióhéjban azt a helyzetet takarja, amikor nem kívánatos, hogy egy bíróság felülvizsgálja a tényállással érintett kérdést.¹⁰⁴³ A bíróság szerint az intézményi felülvizsgálhatatlanság azonban négy okból nem alkalmazható, amely voltaképpen három valódi indok, illetve egy többletkövetelmény. E szerint felül lehet vizsgálni a kérdést, ha az emberi jogi jogsértéssel

¹⁰³⁴ HCJ 5872/01.

¹⁰³⁵ OTTO: *Targeted killings...* 4-5. o.

¹⁰³⁶ HCJ. 769/02.

¹⁰³⁷ About the Supreme Court, *Israeli Supreme Court* <https://supreme.court.gov.il/sites/en/Pages/Overview.aspx> (2021. 04. 21.) (Israeli) Basic Law: The Judiciary, 1984. 15. (d)

¹⁰³⁸ HCJ. 769/02. 464. o.

¹⁰³⁹ Uo. 517. o. 47. bek.

¹⁰⁴⁰ Uo. 469. o. 8. bek.

¹⁰⁴¹ Uo. 507. o. 48. bek.

¹⁰⁴² Uo. 507-508. o. 48. bek.

¹⁰⁴³ Uo. 508. o. 49. bek.

kapcsolatos,¹⁰⁴⁴ vagy ha az jogi nem pedig politikai vagy katonai jellegű,¹⁰⁴⁵ illetve ha nemzetközi bíróság foglalkozott már hasonló ügygel.¹⁰⁴⁶ Negyedik indokként az ítélet a retrospektív felülvizsgálat szükségességét emeli ki.¹⁰⁴⁷ Tekintve, hogy a bíróság valamennyi általa támasztott feltételt teljesítettként értékelte, úgy határozott, hogy a kérdés bírói úton felülvizsgálható.¹⁰⁴⁸

A következő kérdés, amelyre a bíróságnak választ kellett adnia az a bírósági felülvizsgálat terjedelme volt. Ennek kapcsán az ítélet meghatározta a felülvizsgálhatóság két szélsőértékét. Az egyik esetben a bíróságnak döntenie kell arról, hogy mi az alkalmazandó jog és ilyenkor azt kell vizsgálni, hogy a végrehajtó hatalom megfelelően értelmezte-e ezt a jogot.¹⁰⁴⁹ A skála másik végén a professzionális katonai kérdésekkel kapcsolatos eljárást helyezte el, amelynek során a bíróságnak az a feladata, hogy megállapítsa, hogy egy észszerű katonai parancsnok hogyan döntött volna az adott szituációban.¹⁰⁵⁰ Ezzel összefüggésben az ítélet kimondta, hogy a „katonai megfontolások” és az „állambiztonság” nem „varázsszavak”, amelyek meggátolják a bírósági felülvizsgálatot.¹⁰⁵¹ Az esetek többségében természetesen a helyes döntés a két szélsőérték között fog elhelyezkedni. A bíróság tehát nem egy katonai akció szükségességét vagy értelmét hivatott vizsgálni, hanem annak legalitását; másképpen nem az a feladata, hogy a bíró megmondja, hogy milyen katonai módszerrel és hogyan kellett volna megvalósítani egy akciót, hanem azt, hogy mi a jogszerű.¹⁰⁵² Ebből következően a bíróság úgy foglalt állást, hogy a bírósági felülvizsgálat terjedelme a célzott likvidálások vonatkozásában szükségszerűen korlátozott, mivel egyfelől *ex post*nak kell lennie, másfelől pedig a fő vizsgálatot egy vizsgálóbizottságnak kell lefolytatnia.¹⁰⁵³

Az *Israeli Supreme Court* az ügy érdemét tekintve végső soron kimondta, hogy nem lehet eldönteni, hogy a célzott likvidálási program eredendően jogszerű, vagy jogszerűtlen, azt kizárólag eseti jelleggel lehet eldönteni.¹⁰⁵⁴ A döntés jelentősége – azon túl, hogy ez volt az első döntés, ami érdemét tekintve vizsgálta felül a célzott likvidálásokat¹⁰⁵⁵ – voltaképpen nem más, mint, hogy megerősítette a jog uralmát és meghatározott bizonyos alkalmazandó feltételeket és egy felelősségre vonási rendszert.¹⁰⁵⁶ Ez utóbbi azonban csak 2014-ben jött létre a már említett *ex post* vizsgálatok formájában, amelyek azonban titkosítottak és csak

¹⁰⁴⁴ Uo. 508-509. o. 50. bek.

¹⁰⁴⁵ Uo. 510-511. o. 52. bek.

¹⁰⁴⁶ Uo. 511. o. 53. bek.

¹⁰⁴⁷ Uo. 511. o. 54. bek.

¹⁰⁴⁸ Uo. 507-511. o.

¹⁰⁴⁹ Uo. 512. o. 56. bek.

¹⁰⁵⁰ Uo. 512-513. o. 57. bek.

¹⁰⁵¹ Uo. 513. o. 57. bek.

¹⁰⁵² Uo. 513-514. o. 58. bek.

¹⁰⁵³ Uo. 518. o. 59. bek.

¹⁰⁵⁴ Uo. 519. o. 64. bek.

¹⁰⁵⁵ GIL: Institutional Choice... 741. o.

¹⁰⁵⁶ Ezekről a feltételekről részletesen ld. BERLIN, Eric: The Israeli Supreme Court's *Targeted Killings* Judgment: A Reaffirmation of the Rule of Law During War. *Michigan State International Law Review* 21. (2013) 517-546. o.

egyetlen ismert eljárásról tudunk.¹⁰⁵⁷ Más források a vizsgálatokkal megbízott bizottság létezését már 2010-re teszik.¹⁰⁵⁸ A vizsgálatot követő retroaktív bírói felülvizsgálatra pedig úgy tűnik, hogy sohasem került sor.¹⁰⁵⁹ Bár az IDF mára nagyon szűk körben alkalmazza csak a bíróság döntését – a „magányos farkas” terroristák esetében, akik közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben – és megengedőbb standardokkal dolgoznak más esetekben.¹⁰⁶⁰ Rendkívül ironikus, hogy Izrael abból az okból képes megkerülni e védelmi standardok alkalmazását, mert az *Israeli Supreme Court* döntése csak az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevő személyekre vonatkozik, mivel azonban 2012-2014 óta Izrael a Hamász katonai szárnyának tagjait harcosnak vagy kombattásnak tekinti, más terrorszervezetek tagjait pedig fegyveres csoport folyamatos harci funkcióval rendelkező tagjainak,¹⁰⁶¹ így az a Melzer¹⁰⁶² járult hozzá a célzott likvidálásokra alkalmazandó egyetlen bírói úton kikényszeríthető felelősségi rezsím enyhüléséhez, aki maga csak rendkívül szűk körben tartja jogszerűnek a célzott likvidálásokat, ahogy arra az értekezés számos pontján rámutattam.

A döntés jelentősége úgy gondolom mégis vitathatatlan, ugyanis szinte azonos tényállási elemek mellett az *Israeli Supreme Court* elzárkózott attól, hogy politikai kérdésnek minősítse a célzott likvidálásokat. Ugyanerre a lépésre az Egyesült Államok bíróságai 15 évvel később sem szánták el magukat teljes mértékben.

3.1.3. Részkövetkeztetések

A nemzeti bíróságok által végzett közvetlen bírói felülvizsgálatok tekintetében megállapítható, hogy nem csupán a nemzetközi bíróságok esetében jelenik meg a politika, mint az ügyek felülvizsgálatának akadálya, hanem ez jelen van a nemzeti fórumok eljárásában is.

Az Egyesült Államok bíróságai belátható időn belül nem fognak érdemben dönteni célzott likvidálási ügyekben, ugyanis bár túllépni látszanak a politikai kérdés doktrína alkalmazásán (legalábbis néhány esetben), de az államtitok pergátló kifogás továbbra is meggátolhatja a jogi kérdések érdemi elbírálását.

Az *Israeli Supreme Court* döntése kiválóan példázza, hogy kellő elhatározással át lehet lépni a politikai és katonai jellegű kérdések jelentette tilalomfán, hiszen a célzott likvidálások eredendően olyan jogi kérdések megválaszolását teszik szükségessé, amelyek semmi esetre sem tartozhatnak a végrehajtó hatalom diszkrecionális jogkörébe. Az izraeli döntés utóhatása jól mutatja, hogy egy bírói döntés ugyan jelentős előrelépést jelenthet a felelősségre vonás irányába, azonban a politikai akarat itt is meghatározó, hiszen a megfelelő politikai

¹⁰⁵⁷ GIL: Institutional Choice... 745-746. o. Rabi és Plaw egyetlen ilyen eljárást sem talált. Ld. RABI – PLAW: Israeli Compliance... 256. o.

¹⁰⁵⁸ RABI – PLAW: Israeli Compliance... 250. o. A szerzőpáros kimeli, hogy 2008-ban már létrejött egy *ad hoc* jellegű bizottság is.

¹⁰⁵⁹ Uo. 257-258. o.

¹⁰⁶⁰ GIL: Institutional Choice... 746. o. RABI – PLAW: Israeli Compliance... 252-257. o.

¹⁰⁶¹ RABI – PLAW: Israeli Compliance... 253-255. o.

¹⁰⁶² Tekintve, hogy Melzer volt a szerzője az ICRC az ellenségeskedésben közvetlen részvételre vonatkozó anyagának, amely alapján Izrael – legalábbis részben – kialakította új álláspontját. Ld. Uo. 254. o.

eszközökkel évekig késleltethető egy-egy felelősségre-vonási mechanizmus létrehozása, vagy egy egyszerű politikai jellegű döntés-értelmezéssel szűkíthető a megszületett ítélet alkalmazási köre. Ilyenkor természetesen új bírósági felülvizsgálat szükséges, hogy az „új” tényállás alapján milyen szabályok alkalmazása válik szükségessé.

Ugyan a célzott likvidálásokat szabályozó nemzetközi jogot az államok alakítják, és a kormányoknak – legalábbis részben – nagyobb beleszólása van a nemzetközi jog kialakulásának folyamatába,¹⁰⁶³ ez nem jelent számukra egyfajta biankó felhatalmazást arra nézve, hogy a „nemzetközi jogalkotás” mint politikai kérdés, vagy az állam és polgárai biztonságának védelme, mint nemzetbiztonsági, esetenként katonai problematika zászlaja alatt megsértsék egyfelől az áldozatok igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréshez vagy jogvédelemhez fűződő jogát, másfelől pedig büntetlenséget garantáljanak maguknak és a konkrét műveletek végrehajtói számára.

3.2. Közvetett bírósági felülvizsgálat

A közvetett bírósági felülvizsgálat lehetősége sokkal szélesebb körben áll fenn, mint közvetlen párja. Ebbe a csoportba sorolható szinte valamennyi nemzeti bíróság által végzett felülvizsgálat, de különösen azok, amelyek egy közreműködő állam, személy vagy szervezet (jogi személy) felelősségét vizsgálják. Szintén ebbe a csoportba tartoznak az olyan felülvizsgálatok, amelyeket a célzott likvidálás elkövetési helye szerinti államban végeznek el. A következőekben részletesen foglalkozom az Egyesült Királyságban és Németországban lezajlott közvetett bírósági felülvizsgálatokkal, majd röviden kitérek az olasz és holland közreműködés esetére, valamint a pakisztáni felülvizsgálatra. Végül, de nem utolsó sorban azt vizsgálom, hogy milyen szerepe lehet a jogi személy közreműködőknek a felelősségre vonásban.

3.2.1. Bírósági felülvizsgálat az Egyesült Királyságban

Az Egyesült Királyságban eddig két bírósági ügy foglalkozott a célzott likvidálásokkal, amelyek közül egy közvetett felülvizsgálatot valósított (volna) meg. A másik ügyben egy célzott likvidálásokkal kapcsolatos közérdekű adatigénylés elutasításáról volt szó.¹⁰⁶⁴ Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy bár az Egyesült Királyság maga is hajt végre dróntámadásokat, ezekkel kapcsolatban eddig közvetlen bírósági felülvizsgálat nem történt, a brit állam ezt parlamentáris ellenőrzéssel helyettesíti.¹⁰⁶⁵ A lentebb részletezett ügyben az Egyesült Királyság bíróságai – az Egyesült Államokhoz hasonlóan – elkerülési doktrínákat alkalmaztak.¹⁰⁶⁶

3.2.1.1. R (Khan) v The Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs ügy

Az ügy tényállása szerint a felperes, Noor Khan a pakisztáni Észak-Vazirisztánban él, ahol édesapja a helyi *jirga* – amely voltaképpen nem más, mint egy idős bölcsekből álló testület,

¹⁰⁶³ IV. pont.

¹⁰⁶⁴ Corderoy and Ahmed v Information Commissioner, Attorney-General and Cabinet Office [2017] UKUT 495 (AAC) 1. o.

¹⁰⁶⁵ GIL: Institutional Choice... 735-741. o.

¹⁰⁶⁶ GERVASONI: Overflying... 331-333. o.

amely magyar terminológiával élve békéltetőtestületi funkciót tölt be – vezetője volt és egy gyűlés alkalmával 40 másik személlyel együtt célzott likvidálás áldozata lett 2011-ben, amelyet vélelmezhetően a Egyesült Államok követett el.¹⁰⁶⁷ Egy évvel korábban médiavisszhangot kapott, hogy az Egyesült Királyság tartózkodási információkat szolgáltat az Egyesült Államok részére dróntámadásai végrehajtásához.¹⁰⁶⁸ Az ügy felperese ebből az apropóból megkereste az Egyesült Királyság illetékes tisztviselőjét azzal kapcsolatban, hogy milyen szabályok alapján és milyen gyakorlata van az állam információ szolgáltatásának a pakisztáni dróntámadásokkal kapcsolatban, a magyarázatot azonban az Egyesült Királyság megtagadta, azzal az indokkal, hogy az magában hordozná a közérdek, beleértve a nemzetbiztonság és létfontosságú nemzetközi partnerekkel való kapcsolatok veszélyeztetését.¹⁰⁶⁹ Ebből az okból kifolyólag az ügy felperese egy megállapító ítélet iránt nyújtott be keresetet, amelyben voltaképpen arra kereste a választ, hogy az a brit állami tisztviselő, aki közreműködik az információ átadásban bűnös lehet-e emberölés valamilyen formájában, illetve, hogy létezik-e olyan tilalom amely alapján nem lehet információt szolgáltatni abban az esetben, ha ezt háborús bűncselekmény elkövetéséhez használnák fel. A kereset a fentiekén túl egy szabályrendszer kidolgozását is kérte az Egyesült Királyság részéről az ilyen információk átadásával kapcsolatban.¹⁰⁷⁰ E keresetet első fokon elutasították,¹⁰⁷¹ azzal az indokkal, hogy az bíróilag felülvizsgálhatatlan, hiszen megkövetelné az Egyesült Államok tevékenységének elítélését.¹⁰⁷² A másodfokú eljárás keretében a pontosított kereseti kérelem arra irányult, hogy az információ átadás bűncselekményt valósít-e meg, akár nemzeti, akár *delicta juris gentium* vonatkozásban, illetve, hogy ha az ölést egy brit állampolgár követné el, akkor az hivatkozhatna-e a kombattáns immunitásra.¹⁰⁷³

A másodfokú bíróság döntésében teljes mértékben egyetértett az elsőfokú bírósággal a tekintetben, hogy egy állam bírósága nem hozhat ítéletet egy másik állam tevékenységével kapcsolatban.¹⁰⁷⁴ Ez az elv azonban nem alkalmazandó akkor, ha egy állam tevékenysége megsérti a nemzetközi jog szabályait vagy az az angol közpolitika elveivel ütközik, vagy akkor, amikor az emberi jogok súlyos megsértésének esete forog fent.¹⁰⁷⁵ Ezen túl mérlegelés alapján is el lehet vetni a bírósági felülvizsgálatot más állam tevékenysége kapcsán.¹⁰⁷⁶ A bíróság végül elutasított valamennyi kereseti követelést, mégpedig azzal az indokkal, hogy az Egyesült Államok tevékenysége felett kellene ítéletet mondania, amire nincs joghatósága.¹⁰⁷⁷ A döntés a vonatkozó szakirodalom szerint teljes mértékben inkonzisztensnek tűnik, hiszen látszólag nem csupán korábbi precedensekkel megy szembe, hanem kizárja az Egyesült Államok

¹⁰⁶⁷ R (Khan) v. Sec’y of State for Foreign and Commonwealth Affairs, [2014] EWCA (Civ) 24, [2014] 1W.L.R. 872 (Eng.) (a továbbiakban: Khan ügy) 1. bek.

¹⁰⁶⁸ Uo. 2. bek.

¹⁰⁶⁹ Uo. 3. bek.

¹⁰⁷⁰ Uo. 4. bek.

¹⁰⁷¹ Uo. 5. bek.

¹⁰⁷² Uo. 8. bek.

¹⁰⁷³ Uo. 6. bek.

¹⁰⁷⁴ Uo. 25-27. bek.

¹⁰⁷⁵ Uo. 28. bek.

¹⁰⁷⁶ Uo. 29. bek.

¹⁰⁷⁷ Uo. 36-37. és 51. bek.

célzott likvidálási programjának bírói felülvizsgálatát is.¹⁰⁷⁸ A bíróság által hivatkozott „állami cselekmény doktrína” (*act of state doctrine*)¹⁰⁷⁹ az angol jogban két csoportra bontható, a külföldi állam cselekménye doktrínára (*Foreign Act of State Doctrine*) és a „korona cselekménye doktrínára” (*Crown Act of State Doctrine*). Míg a kérdéses ügyben az előbbit, addig egy közvetlen felülvizsgálat esetében utóbbit lehetne alkalmazni, hiszen az pergátló kifogásként érvényesülne az Egyesült Királyság elleni kártérítési perben olyan aktusok esetében, amelyek az állam *jure imperii*-jébe tartoznak. Mindez pedig rendkívül hasonlít az amerikai politikai kérdés doktrínára.¹⁰⁸⁰

3.2.2. Bíróági felülvizsgálat Németországban

Németország nem rendelkezik önálló célzott likvidálási programmal, azonban jelentősen hozzájárul az Egyesült Államok katonai akcióihoz. Egyfelől információkkal látja el partnerét, másfelől a németországi Ramsteinben található légibázis átengedésével technikai segítséget is nyújt a célzott likvidálások megvalósításához.¹⁰⁸¹ A technikai segítségnyújtás lényegét tekintve abból áll, hogy az Egyesült Államok a ramsteini légibázis műholdas továbbító és vevő állomását (*Satelliten-Relaisstation*) használja a célzott likvidálási programját végrehajtó drónok irányítására. Ez a gyakorlatban úgy működik, hogy a drón egy jelet küld Ramsteinbe műholdon keresztül, ami aztán továbbítja a jelet Németországból az Egyesült Államokba optikai kábel segítségével. Voltaképpen ez teszi lehetővé a drónok valós idejű irányítását és ezért lenne lehetetlen a jelenlegi amerikai célzott likvidálások kivitelezése az együttműködés hiányában.¹⁰⁸² A következőkben két olyan ügy felülvizsgálatával foglalkozom, amelyek Németországnak pontosan-e közreműködő tevékenységét vitatják német bíróságok előtt.

3.2.2.1. Unterbindung der Nutzung der Air Base Ramstein für bewaffnete US-Drohneinsätze im Jemen

Az ügy alapját képező tényállás rendkívül ismerős lehet, hiszen az teljes mértékben megegyezik a bin Ali Jaber ügygel, ugyanis azonos felperesek keresetéről van szó.¹⁰⁸³ A németországi eljárást egy német jogvédő szervezet, az ECCHR¹⁰⁸⁴ segítségével indították meg, és úgy érveltek, hogy Németország köteles megtiltani az Egyesült Államok számára a ramsteini légibázis dróntámadásokra való felhasználását, hiszen attól tartanak, hogy ők maguk is célzott likvidálás áldozatává válhatnak a közeljövőben. A keresetet a német Grundgesetzből folyó pozitív intézményvédelmi kötelezettségből (*Schutzpflicht*) vezették le.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁷⁸ CASWELL, Michael K.: R (Khan) v. The Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs: U.K. Court—The Pontius Pilate of Drone Strikes. *Tulane Journal of International and Comparative Law* 23. (2015) 551-555. o.

¹⁰⁷⁹ Uo. 548. o.

¹⁰⁸⁰ GERVASONI: *Overflying...* 330. o.

¹⁰⁸¹ CVIJIC – KLINGENBERG – GOXHO – KNIGHT: *Armed Drones...* 11. o.

¹⁰⁸² Uo. 12-13. o.

¹⁰⁸³ VII. fejezet 3.1.1.3. pont

¹⁰⁸⁴ Wer wir sind. ECCHR <https://www.ecchr.eu/ueber-uns/> (2021. 04. 21.)

¹⁰⁸⁵ BEINLICH, Leander: Germany and its Involvement in the US Drone Programme before German Administrative Courts. *EJIL:Talk!* 2019. április 8. <https://www.ejiltalk.org/germany-and-its-involvement-in-the-us-drone-programme-before-german-administrative-courts/> (2021. 04. 21.)

Az ügyben eljáró elsőfokú bíróság 2015-ben befogadhatónak nyilvánította a keresetet, azonban a bírói felülvizsgálatot rendkívül korlátozott mértékben tartotta megengedhetőnek, így kizárólag az önkényesség vizsgálatára terjesztette ki azt. A bíróság szerint a pozitív kötelezettségek és a külkapcsolatok olyan területek, ahol az államoknak nagyobb mozgásterük van, így elfogadta a német kormány érvelését, miszerint az amerikai biztosítékokra való támaszkodás elégséges a kereset szempontjából Németországgal szemben támasztott kötelezettségek teljesítéséhez.¹⁰⁸⁶

Az ügyben döntést másodfokon a kölni székhelyű *Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* hozta meg 2019-ben.¹⁰⁸⁷ Az ítélet jelentősége vitathatatlan: nem csupán kimondta, hogy „[a]nnak érdekében, hogy [a német szövetségi kormány] pozitív intézményvédelmi kötelezettségének [*Schutzpflicht*] eleget tudjon tenni a felperesekkel szemben az szükséges, hogy utánajárjon a jemeni drón-bevetési gyakorlattal kapcsolatban fennálló általános, nemzetközi jogszerűségi kételyeknek és szükség esetén hasson [*hinwirken auf*] az Egyesült Államokra arra nézve, hogy az ingatlant [a ramsteini légibázist] kizárólag nemzetközi jogi szempontból jogszerű bevetésekre használják”¹⁰⁸⁸ (Betoldás a Szerzőtől); de számos megállapítást tett a célzott likvidálások nemzetközi jogi jogszerűségével kapcsolatban is,¹⁰⁸⁹ példának okáért azt, hogy Egyesült Államok és az al-Kaida az Arab Félszigeten valamint az Iszlám Állam között nem nemzetközi fegyveres konfliktus áll fenn.¹⁰⁹⁰ E fejezetben a döntéssel annak érdemét tekintve nem foglalkozom, csupán arra helyezem a hangsúlyt, hogy hogyan nyilatkozott a német bíróság az ügy felülvizsgálhatóságával kapcsolatban. Az értekezésben másutt az ügy érdemi megállapításait is elemzem.

A bíróság az ügy érdemének összefoglalásakor kimondta, hogy a tényállás nemzetközi jogi elemzése alapján a végrehajtó hatalomnak nincs diszkrecionális jogköre a cselekvésre, így a bírói felülvizsgálat indokolt.¹⁰⁹¹ A bíróság indokolásában kiemelte, hogy a nemzetközi jog belső jogban való érvényesülése és a hatékony jogvédelemhez való jog nem teszi lehetővé a kérdés felülvizsgálhatatlanná tételét, hiszen a bíróságok nem fogadják el külön vizsgálat nélkül más hatalmi ágak egy helyzet jogi minősítésére vonatkozó véleményét.¹⁰⁹² Bár a bíróság elismeri, hogy a jogalkotónak lehetősége van bizonyos szűk keretek között meghatározott kérdéseket felülvizsgálhatatlannak nyilvánítani, azonban ehhez megfelelő alkotmányos alap szükséges és ezek egyike sem áll fenn a kérdéses ügyben. Felülvizsgálhatatlanságról akkor beszélhetnénk, ha a felülvizsgálat tárgyának saját dinamikája és a végrehajtó hatalom döntésének bonyolultsága érdemben korlátozza a bírósági felülvizsgálat gyakorlati

¹⁰⁸⁶ VG Köln, 3 K 5625/14. BEINLICH, Leander: Drones, Discretion, and the Duty to Protect the Right to Life: Germany and its Role in the US Drone Programme Before the Higher Administrative Court of Münster. *Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law Research Paper Series* 2019/22. sz. 4-5. o.

¹⁰⁸⁷ OVG 4 A 1361/15.

¹⁰⁸⁸ OVG 4 A 1361/15. 135. o.

¹⁰⁸⁹ OVG 4 A 1361/15. 71-126. o.

¹⁰⁹⁰ OVG 4 A 1361/15. 110-111. o.

¹⁰⁹¹ OVG 4 A 1361/15. Leitsätze 3. o. 4. bek.

¹⁰⁹² OVG 4 A 1361/15. 130. o.

lehetőségét.¹⁰⁹³ A célzott likvidálás azonban olyan kérdéseket vet fel, mint egy személy vagy objektum legitim katonai célpontnak minősítése egy fegyveres konfliktuson belül, az önvédelem jogának, vagy az emberi jogok nemzetközi rezsimjének alkalmazása egy halálesettel kapcsolatban. Ezek nem politikai, hanem jogi kérdések, amelyek megválaszolása pedig nem esik kívül a bíróságok joghatóságán.¹⁰⁹⁴

Bár léteznek a szakirodalomban olyan álláspontok, amelyek nem elégedettek a döntéssel, főként a tekintetben, hogy az nem ment elég messzire a kötelezettségmegállapítás során, másképpen a bíróság megijedt a saját bátorságától;¹⁰⁹⁵ vagy felhívják arra a figyelmet, hogy a szövetségi kormánynak így is elég nagy mozgástere marad a külpolitikai cselekvésre, amelyet már a szövetségi alkotmánybíróság is megerősített.¹⁰⁹⁶ Ennek ellenére a magam részéről üdvözlendőnek tartom a bíróság döntését, főként annak *völkerrechtsfreundlich* jellege és a célzott likvidálások első valódi tényálláson alapuló, részletes felülvizsgálata okán. Kétségtelen, hogy az indokolás egyes részei nemzetközi jogi szempontból vitathatóak, mégis a bíróság egy óriási lépést tett a hatékony jogvédelemhez való jog érvényesülésének irányába.

Az ítélettel szemben a szövetségi kormány fellebbezést nyújtott be a *Bundesverwaltungsgericht*-hez,¹⁰⁹⁷ amely 2020 végén megváltoztatta a másodfokú döntést. A döntés a fentiek fényében csalódásra adhat okot, hiszen a *Bundesverwaltungsgericht* az első felperes esetében perképeség (*Klagebefugnis*) hiányában elutasította a keresetet,¹⁰⁹⁸ arra hivatkozva, hogy a személy nem is él Jemenben, ott csak ingatlanokkal rendelkezik, ahova nem kötelező elutaznia.¹⁰⁹⁹ A második és harmadik felperes esetén a bíróság először is megállapította, hogy Németország „közös felelőssége” (*Mitverantwortung*) a tényállás kapcsán nem állapítható meg, ugyanis infrastruktúra rendelkezésre bocsátása önmagában nem keletkeztet ilyen felelősséget.¹¹⁰⁰ A *Bundesverwaltungsgericht* ezt követően hosszan taglalja, hogy véleménye szerint az *Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* által megállapított tényállás alapján nem állapítható meg Németország felelőssége, hiszen az állam alapjogvédelmi kötelezettségének eleget tett.¹¹⁰¹ Egyfelől a bíróság álláspontja szerint Németország kialakította saját jogi álláspontját a dróntámadásokkal kapcsolatban és ezzel párhuzamosan nem volt semmi oka

¹⁰⁹³ OVG 4 A 1361/15. 131. o.

¹⁰⁹⁴ OVG 4 A 1361/15. 131-132. o.

¹⁰⁹⁵ SAUER, Heiko: Angst vor der eigenen Courage? Licht und Schatten im Drohnurteil des OVG Münster. *Verfassungsblog*. 2019. március 22. <https://verfassungsblog.de/angst-vor-der-eigenen-courage-licht-und-schatten-im-drohnurteil-des-ovg-muenster/> (2021. 04. 21.)

¹⁰⁹⁶ BOTHE, Michael: Wegschauen verletzt das Recht auf Leben: Zum Drohnurteil des OVG Münster. *Verfassungsblog*. 2019. március 21. <https://verfassungsblog.de/wegschauen-verletzt-das-recht-auf-leben-zum-drohnurteil-des-ovg-muenster/> (2021. 04. 21.)

¹⁰⁹⁷ Bundesregierung geht wegen Urteil zu US-Drohneneinsätzen in Revision – Ein Gericht hat die Bundesregierung dazu verpflichtet, zu prüfen, ob US-Drohneneinsätze gegen Völkerrecht verstoßen. Die Regierung geht in Revision. *Handelsblatt*. 2019. május 12. <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/kampfdrohnen-bundesregierung-geht-wegen-urteil-zu-us-drohneneinsaetzen-in-revision/24332442.html?ticket=ST-16251469-1eCB2K3M7frntYAlE6fk-ap6> (2021. 04. 21.)

¹⁰⁹⁸ BVerwG 6 C 7.19 18. bek.

¹⁰⁹⁹ Uo. 25. bek.

¹¹⁰⁰ Uo. 33. bek.

¹¹⁰¹ Uo. 66. bek.

kételkedni az Egyesült Államok jogszerű magatartásában,¹¹⁰² továbbá az államnak nagy mozgástere van más államok magatartásának nemzetközi jogi szempontú értékelése tekintetében, főként abból a szempontból kiindulva, hogy drónok bevetése számos nemzetközi jogi problémát hordoz magában, amelyek megítélése koránt sem egyértelmű.¹¹⁰³ Németország ennek ellenére diplomáciai csatornákon keresztül folyamatosan konzultált a műveletekről az Egyesült Államokkal, amely szükséges és egyben elégséges lépés volt a részéről.¹¹⁰⁴ A *Bundesverwaltungsgericht* azt is kiemelte, hogy a kül- és biztonságpolitika területén a bíróságoknak tiszteletben kell tartaniuk a kormányzat értékelését.¹¹⁰⁵ A bíróság az állam felelősségét csak akkor állapíthatja meg, ha a kormányzat egyáltalán nem tett lépéseket az alapvető jogok védelme érdekében, vagy a megtett intézkedések a cél eléréséhez teljesen alkalmatlanok vagy a szükségéstől lényegesen elmaradnak.¹¹⁰⁶

Az ügy felpereseit képviselő ECCHR ügyvédje időközben bejelentette, hogy a német szövetségi alkotmánybírósághoz és idővel az EJEB-hez fordulnak.¹¹⁰⁷

3.2.2.2. Feststellung von Pflichtverletzungen in Bezug auf bewaffnete US-Drohneneinsätze in Somalia

A fenti másodfokon meghozott ítélettel azonos napon egy másik hasonló ügyet is tárgyalt a kölni bíróság, nevezetesen a szomáliai dróntámadások ügyét. Az ügy egy szomáliai pásztor 2012-es állítólagos halálához kapcsolódik, amely ügyben a pásztor fia által benyújtott keresetet az elsőfokon eljáró német bíróság elutasított, arra hivatkozva, hogy nincs kellően bizonyított kapcsolat a német kormány mulasztása és a felperes alkotmányos jogai között.¹¹⁰⁸

A másodfokú bíróság elutasította a keresetet, mint befogadhatatlant, de részben érdemben is vizsgálta a kérdést.¹¹⁰⁹ A bíróság ítéletében egyfelől nem találta bizonyítottnak, hogy van egy olyan megismétlődési veszély, amely indokolná a bíróság beavatkozását, hiszen egyfelől a felperes sosem volt áldozata ilyen támadásnak és az ügyben eljáró tanács a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján nem volt meggyőződve arról, hogy a felperes apja valaha is dróntámadás áldozatává vált volna.¹¹¹⁰ Ezen felül azt sem találta bizonyítottnak, hogy az alperes, azaz a német kormány tudomással lett volna arról, hogy a ramsteini légibázist szomáliai légitámadásokhoz használta fel az Egyesült Államok az állítólagos támadás időpontjában, azaz 2012-ben.¹¹¹¹

¹¹⁰² Uo. 70. bek.

¹¹⁰³ Uo. 71-74. bek.

¹¹⁰⁴ Uo. 75-81. bek.

¹¹⁰⁵ Uo. 81. bek.

¹¹⁰⁶ Uo. 67. bek.

¹¹⁰⁷ Jemeniten scheitern mit Klage wegen bewaffneter US-Drohneneinsätze. *Zeit Online*. 2021. november 26. https://www.zeit.de/politik/deutschland/2020-11/urteil-bundesverwaltungsgericht-leipzig-klage-jemen-us-drohnen-einsatz-ramstein-deutschland?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (2021. 04. 21.)

¹¹⁰⁸ VG Köln, 4 K 5467/15. CASEY-MASLEN: Unmanned Weapons... 182. o.

¹¹⁰⁹ BEINLICH: Drones,... 1. o. 1. jegyzet

¹¹¹⁰ OVG 4 A 1072/16. Feststellung von Pflichtverletzungen in Bezug auf bewaffnete US-Drohneneinsätze in Somalia 33. o.

¹¹¹¹ Uo. 21-22. o.

3.2.3. Bírósági felülvizsgálat más államokban

Németországon és az Egyesült Királyságon felül más államok is közreműködnek az Egyesült Államok célzott likvidálási programjának végrehajtásában, köztük Olaszország és Hollandia is.

Olaszország tekintetében a közreműködés materiális, hiszen a Sigonella bázisról indulnak az Egyesült Államok drónjai, amelyeket Libában és Észak Afrikában vetnek be, igaz csak védelmi akciók keretében.¹¹¹² Az egyik olasz bírósági ügy pontosan ezzel a közreműködéssel kapcsolatos közérdekű adatigénylés nyomán alakult ki, ugyanis a hatóságok megtagadták, hogy információt adjanak át az ECCHR-nek a Sigonella légbázisról induló drónok alkalmazásának jogi keretéről. Az eljárás jelen pillanatban is folyamatban van.¹¹¹³ A másik olasz ügy egy olasz állampolgár, Giovanni Lo Porto pakisztáni halála kapcsán merült fel. Lo Portot egy al-Kaidához köthető terrorszervezet rabolta el 2012-ben majd három évvel később egy *signature strike* áldozata lett. Az ügyel kapcsolatban jelenleg nyomozás van folyamatban, amit egy 2018-as bírósági ítélet rendelt el. Az elrendelő bírósági ítélet felvetette azt a kérdést, hogy vajon az áldozat halála fegyveres konfliktus keretében következett-e be.¹¹¹⁴

Hollandia az Egyesült Királysághoz hasonlóan információátadással segíti az Egyesült Államok célzott likvidálási programját, ugyanis holland metaadatokat használnak fel az al-Shabaab tagjainak célzott likvidálására Szomáliában.¹¹¹⁵ Ezzel kapcsolatban jelenleg egy eljárás van folyamatban, amelynek tényállása szerint két szomáliai nomádot ért dróntámadás 2014-ben, amelyhez állítólagosan Hollandiából származó információkat is felhasználtak. Elsőként a felperesek állam általi jogi képviselőért nyújtottak be keresetet, amelyet elsőfokon elutasítottak, másodfokon viszont megadtak a felperesek részére. Az ügyben további fejlemények várhatók.¹¹¹⁶

A közreműködő államok mellett más államban is született bírósági felülvizsgálati döntés a célzott likvidálásokkal kapcsolatban, mégpedig egy olyan államban, ahol rendszeresen végrehajtanak ilyen katonai akciókat. Ez az állam nem más, mint Pakisztán. A pakisztáni *Peshawar High Court* egy 2012-es döntésében kimondta, hogy az Egyesült Államok által végzett célzott likvidálási akciók teljes mértékben jogellenesek, de a döntésben foglaltakat azóta sem hajtották végre.¹¹¹⁷ Ez utóbbi nem is csoda, annak fényében, hogy a bíróság egyebek mellett

¹¹¹² CVJIC – KLINGENBERG – GOXHO – KNIGHT: *Armed Drones...* 58. o.

¹¹¹³ ECCHR Case Report – The US airbase Sigonella in Sicily. *ECCHR* 2020 június https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Sigonella_2020June.pdf (2021. 04. 21.)

¹¹¹⁴ ECCHR Case Report, US drone strikes: The killing of Giovanni Lo Porto in Pakistan. *ECCHR* 2018 május https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Drones_Giovanni_Lo_Porto_2018May.pdf (2021. 04. 21.)

¹¹¹⁵ CVJIC – KLINGENBERG – GOXHO – KNIGHT: *Armed Drones...* 24-25. o.

¹¹¹⁶ Somali drone victims vs. the Dutch State – Somali drone victims pursue their lawsuit against the Dutch State. *Nuhanovic Foundation* <http://www.nuhanovicfoundation.org/en/litigation-projects/somali-drone-victims-vs-the-dutch-state/> (2021. 04. 21.) Az elutasító döntést ld. ECLI: NL: RBAMS: 2017: 10203. A fellebbezést ld. ECLI: EN: RVS: 2019: 4005.

¹¹¹⁷ Peshawar High Court. Writ Petition No. 1551-P/2012. 13-16. o.

és végső eszközként az amerikai drónok lelövésére kötelezte a pakisztáni kormányt.¹¹¹⁸ Érdekességként jegyezhető meg, hogy az egyesített ügyek közül az egyiket az a Noor Khan indította meg, aki az Egyesült Királyságban is próbálkozott jogérvényesítéssel.¹¹¹⁹ Az ítélet végre nem hajtása okán a felperesek újabb keresetet nyújtottak be az akkori miniszterelnökkel szemben.¹¹²⁰

3.2.4. Alternatív felülvizsgálati lehetőségek

Továbbra is a közvetett felülvizsgálat esetei között maradva találhatunk olyan alternatív lehetőségeket, amelyek esetlegesen csökkenthetik a jelenlegi felelősségi vákuumot. Ahogy fentebb több helyütt említettem, a célzott likvidálások leggyakoribb megvalósulási formája a dróntámadás, azaz amikor egy pilóta nélküli, felfegyverzett légi járművel hajtanak végre egy ilyen műveletet. A drónok elterjedése az elmúlt évek során robbanásszerű fejlődést mutatott.¹¹²¹ Ezzel párhuzamosan azonban a modern fegyveres konfliktusokban egy másik szereplő is megjelent, ezek pedig a katonai és biztonsági magánvállalatok.¹¹²² E két szereplő pedig kölcsönösen kapcsolódik egymáshoz, hiszen a drónok alkalmazása függ e magánvállalatok tevékenységétől. A Predator és Reapaer típusú amerikai drónok egy 24 órás bevetéséhez legalább 350 fő személyzetet szüségeltetnek, ezeknek pedig jelentős hányada a fent említett vállalatok alkalmazottja vagy szerződéses partnere. Az ilyen cégek nem csak kifejlesztik és legyártják e kifinomult hadi gépezeteket, hanem felelnek azok karbantartásáért és működtetéséért is.¹¹²³ Az Egyesült Államok légierője példának okáért úgy nyilatkozott, hogy a magánvállalatok nem irányítják a drónokat a katonai akciók célpontkiválasztás folyamatában, de közreműködnek a repülésben, valamint a fel- és leszállásban. Ezen felül e cégek jelentős szerepet töltenek be a drónok által gyűjtött adatok feldolgozásában, amely azt a veszélyt hordja magában, hogy a magánvállalatok ráhatással lehetnek a célpontkiválasztási eljárásra és folyamatra. Az Egyesült Államok légierője tagadja, hogy ilyen jellegű döntések születnének, a média viszont tudósított ennek ellenkezőjéről.¹¹²⁴

A fentiek alapján jogosan merül fel a kérdés, hogy nem lehetséges-e, hogy e katonai magánvállalatok valamilyen formában felelősséggel tartoznak azokban az esetekben, ha e cégek által szolgáltatott információk alapján kerül sor egy illegális célzott likvidálásra.¹¹²⁵ A

¹¹¹⁸ Uo. 19. o. v. pont

¹¹¹⁹ VII. fejezet 3.2.1.1. pont

¹¹²⁰ AHMED, Zohra: Strengthening Standards for Consent: The Case of U.S. Drone Strikes in Pakistan. *Michigan State International Law Review*. 23. (2015) 510. o.

¹¹²¹ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate...* 282-287. és 291-298. o.

¹¹²² A katonai és biztonsági magánvállalatok olyan cégek, amelyek katonai és/vagy biztonsági szolgáltatásokat nyújtanak, függetlenül attól, hogy hogyan definiálják saját magukat. Ilyen tevékenységnek minősül a fegyveres őrzés vagy fegyverrendszerek karbantartása és működtetése és még sok más feladat. A definíciót ld. The Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices for States related to operations of private military and security companies during armed conflict, 2008. <https://www.icrc.org/en/publication/0996-montreux-document-private-military-and-security-companies> (2021. 04. 21.) Preface 9. a)

¹¹²³ DICKINSON: Drones,... 95. és 97. o.

¹¹²⁴ DICKINSON: Drones,... 97-98. o.

¹¹²⁵ BETTWY, David Shea: Drones, Private Military Companies and the Alien Tort Statute: The Looming Frontier of International Tort Liability. *California Western International Law Journal* 47. (2016) 28. o.

válasz egyértelműen pozitív, ugyanis ezekben az esetekben nem csak polgári jogi, hanem büntetőjogi felelősségre vonás is megvalósulhat.¹¹²⁶ A polgári jogi felelősségre vonásra az Egyesült Államokban példának okáért az ún. *Alien Tort Statute* adna lehetőséget, amely a magánvállalatok külföldi, nemzetközi jogot sértő cselekményei esetén hívható fel.¹¹²⁷ Az esetek jelentős hányadában azonban ezek a keresetek is nehézségekbe ütköznek, mint amilyen a már ismertetett politikai kérdés doktrína, hiszen a magánvállalat érvelhet azzal, hogy a kereset alapkérdése olyan jellegű, amelynek bírói felülvizsgálata nem lehetséges. Ebből az okból kifolyólag ez a megoldás sem fedi le teljesen a már ismertetett felelősségi vákuumot, csak egy újabb utat kínál a bírói felülvizsgálat megvalósítására.¹¹²⁸

3.2.5. Részkövetkeztetések

A közvetlen és közvetett bírósági felülvizsgálatok elemzése alapján megállapítható, hogy az Egyesült Államok, valamint az Egyesült Királyság bíróságai részéről a közeljövőben nem várható olyan ítélet, amely kitérne a célzott likvidálások legalitására, ennek oka pedig a két állam bírói fórumai által alkalmazott elkerülési doktrínák, valamint az államtitkok pergátló kifogás alkalmazása.

Izrael és Németország esetében – ahol megtörtént a célzott likvidálások érdemi bírói felülvizsgálata – a bíróságok egyfajta keretrendszert határoztak meg arra nézve, hogy milyen körülmények között és hogyan lehetnek jogszerűek ezek a célzott katonai akciók. Az ítéletek végrehajtása azonban mindkét állam esetében politikai, Németország esetében pedig felsőbb bírói nehézségekbe ütközik. Utóbbi esetben ez olyannyira igaz, hogy a *Bundesverwaltungsgericht* döntése értelmében Németország semmilyen további lépésre nem köteles. A bíróság érvelése azonban több szempontból is megkérdőjelezhető, elég csak arra utalni, hogy a kormánynak nincs oka kételkedni a célzott likvidálási program jogszerűségében. Az értekezés eddig a pontig azonban pontosan arra mutatott rá, hogy a célzott likvidálásokról-esetéről ítéltetők meg és az állami gyakorlat számos kétélyre adhat okot az akciók legalitását illetően.

Más közreműködő államok, így különösen Olaszország és Hollandia esetében is hamarosan várható ítélet a célzott likvidálásokkal kapcsolatban, de a döntések végrehajtása szintén politikai kérdés lehet. A pakisztáni bírói felülvizsgálat jól illusztrálja, hogy a bíróságok akkor járnak el megfelelően, ha elfogadják, hogy a politikailag, különösen a külpolitikailag rendkívül meghatározott kérdésekben a bírói felülvizsgálat csak korlátozott lehet és a bírói döntésnek tartózkodnia kell attól, hogy a hatalommegosztás elvével ellentétesen behatoljon a végrehajtó hatalom hatáskörébe, sőt már-már maga legyen politikaformáló tényező. Ellenkező esetben a pakisztánihoz hasonló végrehajthatatlan és csak papíron létező ítéletek születnek.

Végül, de nem utolsó sorban a katonai vagy biztonsági magánvállalatok támogató tevékenységén keresztül szintén közvetett bírósági felülvizsgálat valósítható meg, azonban e

¹¹²⁶ STAUFFER, Hilary: Corporate Liability: An Alternative Path to Accountability? In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 204-215. o.

¹¹²⁷ BETTWY: Drones,... 1-2. o.

¹¹²⁸ STAUFFER: Corporate... 216. o.

kereseteknek hasonló nehézségekkel kell szembenézniük, mint a többi bemutatott eljárásformának.

4. A nemzeti bíróságok és a nemzetközi jog kapcsolata, a bírói felülvizsgálat jelentősége

A fentiekben bemutatott bírósági döntések után felmerül a kérdés, hogy milyen jelentősége lehet ezeknek az ítéleteknek egyfelől a nemzetközi jog, másfelől a célzott likvidálásokról való vonatkozásában. Először is rögzítendő, hogy a nemzeti bíróságok ítéletei nem számítanak a nemzetközi jog forrásainak,¹¹²⁹ bár mint bírói döntések a jogszabályok megállapításának segédesszövegeiként felhasználhatók.¹¹³⁰ A nemzeti bíróságok döntései ugyanakkor alapvetően kétféle hatást fejtenek ki a nemzetközi jog tekintetében: egy statikus és egy dinamikus. Előbbi lehetővé teszi, hogy az államok betartsák a nemzetközi jog normáit, azaz voltaképpen kikényszerítik azok alkalmazását. Utóbbi pedig azt fejezi ki, hogy a nemzeti bíróságok döntései részben hozzájárulhatnak a nemzetközi jog alakulásához és alkalmazásához.¹¹³¹ A nemzeti bíróságok döntései példának okáért a szerződés alkalmazásában utólagosan kialakult gyakorlatnak¹¹³² minősülhetnek, amely a szerződés értelmezés tekintetében játszhat szerepet, ám bár csak szűk keretek között.¹¹³³ A nemzetközi szokásjog vonatkozásában a nemzeti bíróságok döntései lényegesen nagyobb szerepet játszanak, ugyanis e normák általában nem rendelkeznek írott formával, így identifikációjuk kiemelten fontos.¹¹³⁴ A nemzeti bírói fórumok döntései tehát a többi hatalmi ág (végrehajtó és jogalkotó) mellett szerepet játszanak a nemzetközi szokásjog kialakulásában, hiszen az állam szerveként tevékenységük az államnak betudható,¹¹³⁵ így hozzájárulnak a szükséges állami gyakorlat és *opinio juris* kimutathatóságához.¹¹³⁶

A nemzeti bíróságok e funkciójából adódhatna a következtetés, hogy e bírói fórumok döntései abból a szempontból lesznek relevánsak a nemzetközi jog és különösen a célzott likvidálásokról való vonatkozó nemzetközi jogi normák tekintetében, hogy ezek segíthetnek megállapítani az alkalmazandó jogi normákat, azokat képesek lehetnek kikényszeríteni az államon belül, sőt hozzájárulhatnak a szokásjogi norma kialakulásához is. Mi a helyzet azonban akkor, ha a hatalmi ágak, adott esetben például a végrehajtó hatalom és a bírói hatalom között ellentét van egy nemzetközi jogi norma értelmezése tekintetében? Melyiknek van elsőbbsége? A szakirodalom ezt a kérdést a szokásjogi norma kialakulása kapcsán tárgyalja, ahol különbséget tesz két nézet között, miszerint vagy mindig a végrehajtó hatalom dönt, vagy pedig az a hatalmi ág vagy szerv, amelynek a nemzeti jog szerint végső jogosultsága

¹¹²⁹ AMMANN, Odlie: Domestic Courts and the Interpretation of International Law – Methods and Reasoning Based on the Swiss Example. Brill – Nijhoff, 2019. 142-143. o.

¹¹³⁰ ENSZ Alapokmány. A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai 38. cikk 1. bek. d) pont

¹¹³¹ AMMANN: *Domestic...* 133. o.

¹¹³² VCLT 31. cikk 3. bek. b) pont

¹¹³³ AMMANN: *Domestic...* 147-148. o.

¹¹³⁴ AMMANN: *Domestic...* 143. o.

¹¹³⁵ ARSIWA 4. cikk 1. bek. Az igazságszolgáltatási funkciót mint a 4. cikk alá tartozó tevékenységet a ARSIWA kommentárja is ilyenként említi. Ld. ARSIWA kommentár 41. o. (6) bek.

¹¹³⁶ Draft conclusions on identification of customary international law, with commentaries 2018. A/73/10. Conclusion 6. 2. bek. Vö. AMMANN: *Domestic...* 150. o.

van a kérdésről határozni.¹¹³⁷ A Nemzetközi Jogi Bizottság arra hívja fel a figyelmet, hogy az „elsőbbség” jogi norma függvénye lehet, ennek megfelelően egyes normák, esetében a nemzeti bíróságok döntései, más esetben viszont a végrehajtó hatalom véleménye élvez elsőbbséget,¹¹³⁸ illetve arra is, hogy azok a bírósági döntések, amelyeket a jogalkotó hatalom „visszafordít” azaz azzal ellentétes jogot alkot, vagy a végrehajtó hatalom nem hajt végre, kevésbé hozható fel a szokásjogi norma kialakulása melletti bizonyítékként.¹¹³⁹ Mindemellett fontos figyelmeztetni arra is, hogy a nemzeti bíróságok általában nem számítanak különösebben „szakértőnek” a nemzetközi jogi kérdések felülvizsgálata során. Ezt jól mutatja az *Israeli Supreme Court* egy 2018-as döntése a Gázai övezetet és Izraelt elválasztó kerítés árnyékában zajló tömegtüntetések megítélésével kapcsolatban.¹¹⁴⁰ Ez viszont arra figyelmeztet, hogy kellő önmérséklettel kell szemlélni a nemzetközi jogot értelmező és alkalmazó döntéseket, figyelembe véve az ítélet indokolását és az ügy körülményeit.¹¹⁴¹

A fentieket mérlegelve, észszerűen az a következtetés vonható le a nemzetközi jog tekintetében, hogy „[a] nemzeti bíróságok döntései nem kényelmes »útlevegások« vagy »gyors megoldások«. Ezek értelmezési segédeszközök, amelyeket »intellektuális fegyverek« kell alkalmazni, nem kényelmi vagy eredmény-orientált válogatás alapján.”¹¹⁴² A célzott likvidálások kapcsán tehát a nemzeti bíróságok feladata egyfelől, hogy statikus elemként biztosítsák, hogy az államok betartsák a nemzetközi jog szabályait és dinamikus elemként hozzájáruljanak az államok szokásjogalkotó tevékenységéhez. Ez utóbbi segítséget nyújthat a nemzetközi bíróságok számára az alkalmazandó szokásjogi vagy esetlegesen szerződéses jogi normák értelmezésében is. Rendkívül fontos megjegyezni, hogy a nemzeti bíróságok döntései azonban értelmüket veszítik abban esetben, ha azokat a végrehajtó hatalom ignorálja, vagy kiskapukat keres kikerülésükre. Végső soron tehát e tekintetben is rendkívül meghatározó szerepe van annak, hogy az állam milyen formában kívánja meghatározni saját külpolitikáját és mennyire ad a nemzetközi jog érvényesülésére. A jogállami garanciák és egy erős bírósági rendszer azonban véleményem szerint képes lehet arra, hogy legalább a hatályos nemzetközi jogi normák alkalmazására rábírja az államot. Ez természetesen azonban elég távoli probléma abban az esetben, ha egyes államok bíróságai vonakodnak, vagy pedig képtelenek arra, hogy felülvizsgálják e célzott katonai akciókat.¹¹⁴³

5. Következtetések

Összegezve a fentiekben bemutatott bírósági felülvizsgálati lehetőségeket, azt mondhatjuk, hogy a nemzetközi bíróságok célzott likvidálásokat felülvizsgáló döntései még – legalábbis részben – váratnak magukra, ugyanakkor a jogi lehetőség a Nemzetközi Bíróság, a

¹¹³⁷ AMMANN: *Domestic...* 150-151. o.

¹¹³⁸ Identification of customary international law. Ways and means for making the evidence of customary international law more readily available. Memorandum by the Secretariat. A/CN.4/710/Rev.1. 2019. február 14. 29. o. 80. bek.

¹¹³⁹ A/73/10. 128. o. (5) bek.

¹¹⁴⁰ HCJ 3003/18. Az ügy elemézést ld. KIS KELEMEN: Emberi jogok... 95-103. o.

¹¹⁴¹ SHERESHEVSKY, Yahli: 3003/18 Yesh Din – Volunteers for Human Rights v. Chief of General Staff, Israel Defense Forces (I.D.F). *The American Journal of International Law* 113. (2019) 368. o.

¹¹⁴² AMMANN: *Domestic...* 156. o.

¹¹⁴³ STAUFFER: *Corporate...* 197. o.

Nemzetközi Büntetőbíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt is adott, hogy kötelező erejű döntésben nyilvánítsanak véleményt ezekről a műveletekről. Fontos azonban az is, hogy e döntések meghozatala és végrehajtása feltételezi, hogy az eljárás állami alanyai legalábbis nem hátráltatják az ügy elbírálását.

A nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatot két csoportra oszthatjuk: közvetlen és közvetett bírói felülvizsgálatra. Valamennyi nemzeti bírósági döntés legnagyobb problémája azok bel- és külpolitikai korlátozottsága: amely vagy oly módon jelenik meg, hogy a nemzeti bíróság elkerülési doktrínák alkalmazásával nem vizsgálja felül a célzott likvidálásokat, vagy a felülvizsgálatot követően a kormányzat kihasználva külpolitikai kérdésekben meglévő mozgásterét a lehető legszűkebben értelmezi a bíróság döntését. A nemzeti bíróságok döntései a célzott likvidálások tekintetében ennek ellenére fontosak, tekintettel arra, hogy megfelelő politikai akarat és jogállami berendezkedés mellett képesek arra, hogy kikényszerítsék a nemzetközi jog végrehajtását, valamint hozzájárulnak a műveletekre vonatkozó szokásjogi normák megismeréséhez és alakításához, még akkor is, ha kellő önmérséklettel támaszkodhatunk csak ezekre a döntésekre.

VIII. Következtetések

E fejezet célja és rendeltetése, hogy az értekezésben tett megállapításokat összegezve levonja a következtetéseket az államok célzott likvidálási gyakorlatának nemzetközi jogi szempontú vizsgálatával kapcsolatban.

Célzott likvidálás alatt azok a határon átnyúló halálos erőszak alkalmazások értendők, amelyek szándékosan, célzatosan és előre megfontoltan történnek, mégpedig olyan módon, hogy az akció célja egy egyénileg meghatározott célszemély halála. Az akció az államnak betudható, a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó fizikai őrizetében és nincs jogerős bírói döntés, amely alapot adna az az ölésre. E fogalmi elemek alapján lehetőség van elhatárolni a célzott likvidálásokat más hasonló fogalmaktól, mint amilyen a merénylet, illetve a törvénytelen emberölés, amelyek mindegyike legalább azt kívánja meg, hogy az állami magatartás jogellenes legyen, szemben a célzott likvidálás jogilag semleges, nem predeterminált jellegével. Emellett az akció elhatárolható a halálbüntetéstől a jogerős bírói ítélet és az ebből következő „jogszerűség” miatt, továbbá a preventív akcióktól is, ugyanis a célzott likvidálások elsődleges célja a célszemély életének elvétele. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a célzott likvidálásoknak ne lehetne egyfajta speciális preventív célzata is. Ez különösen az emberi jogi szempontú jogszerűségi vizsgálatok fényében fontos.

A felfegyverzett pilóta nélküli repülőgépek gyakorlatilag összeforrottak a modern kori célzott likvidálásokkal. Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy a célzott likvidálásokra képes pilóta nélküli platformok megjelenése a gyakori nézettel ellentétben nem egyértelműen 2001. szeptember 11-hez köthető, ugyanis az Egyesült Államok már ezt megelőzően is dolgozott ezen a technológián, sőt a drón-technológia mint olyan több mint százéves múltra tekint vissza. A pilóta nélküli rendszereket alapvetően alacsony bekerülési költség és magas üzemeltetési kiadások jellemzik, amelyek azonban lehetővé teszik a célpontok folyamatos megfigyelését, majd pontos megsemmisítését, amely így ideálissá teszi őket a célzott likvidálási programok megvalósításához.

A célzott likvidálások történetének vizsgálatából egyértelműen látszik, hogy ez az állami magatartás egyáltalán nem tekinthető újkeletűnek, hiszen azt az államok több mint ezer éve alkalmazzák. A modern célzott likvidálások nem is kizárólag abból a szempontból különlegeseek, hogy azokat főként fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel hajtják végre, hanem az, hogy azokra – bizonyos kivételektől eltekintve – egy átfogó állami politika keretében kerül sor, amelyek sok áldozattal járnak és amelyeket az államok gyakran megfelelő jogi és politikai érvekkel is megpróbálnak alátámasztani. A célzott likvidálások igazolására alkalmazott érvek közül kiemelést érdemel az az önvédelmi narratíva, amellyel az államok eddig szinte valamennyi célzott likvidálás esetében éltek és amely egyfajta legitimitást hivatott biztosítani a műveleteknek. Másfelől az államok részéről az is jellemző, hogy a célzott likvidálásokat fegyveres konfliktusos szituációba helyezik el, amelyből a humanitárius nemzetközi jog alkalmazási kötelezettsége is következik ezekre az immáron katonai akciókra. A célzott likvidálások tekintetében nem aktív államok jogi álláspontjának megállapítása szempontjából az érdekegyezőség miatt a terrorizmus elleni küzdelemben végrehajtott akciók

nem kecsegtetnek túl sok reménnyel, azonban az ilyenek nem tekinthető, első modern államközi célzott likvidálás arra is rámutatott, hogy az államok ilyenkor sem foglalnak egyértelműen állást, ezzel is növelve későbbi mozgásterüket hasonló kérdésekben.

A határon átnyúló elemmel rendelkező célzott likvidálások jogszerűségi vizsgálatának első és legfontosabb állomása a kérdés *jus ad bellum*, azaz az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalapok oldaláról történő vizsgálata. Elsőként rögzítendő, hogy a modern nemzetközi jog abból a premisszából indul ki, hogy az államközi erőszakalkalmazás jogellenes, amely norma nem csak szerződéses és szokásjogi természetű, hanem a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályának szintjét is elérte. A *jus cogens* norma tartalmát tekintve álláspontom szerint egy szűkebb meghatározással kell dolgozzunk, nevezetesen a nem konszenzuális, univerzális nemzetközi szervezeten – jelen esetben ez az ENSZ – kívüli és nem önvédelemből alkalmazott erőszak tilalmával. E korlátozásra az erőszaktilalom alóli „kivételek” jogi természetéből adódó problémák miatt van szükség.

Az erőszak tilalma alól a nemzetközi jog jelen pillanatban három kivételt ismer, úgymint a területi állam hozzájárulását, az ENSZ BT felhatalmazását, valamint az önvédelem jogát. A célzott likvidálások esetében elméletben bármely kivétel alkalmazható lehet, azonban ezek közül a gyakorlatban csak két jogalap jelenik meg. Számos célzott likvidálásra a területi állam hozzájárulásával került és kerül sor a mai napig, azonban tudunk olyan államról is, amely élt a hozzájárulás visszavonásának lehetőségével. A hozzájárulás mint jogalap kiemelkedő jelentőségét mutatja, hogy a terrorizmus elleni küzdelemben végrehajtott célzott likvidálásokhoz adott hozzájárulások jogszerűségét kevésbé lehet megkérdőjelezni a népek önrendelkezési joga alapján, és a terület feletti hatékony ellenőrzés sem egy abszolút értelemben vett követelmény az ilyen műveletek során. A Biztonsági Tanács az értekezés elkészítéséig nem adott felhatalmazást célzott likvidálásokra, sőt a terrorizmus elleni küzdelem keretében elfogadott határozatok is inkább tekinthetőek a konstruktív kétértelműség példáinak vagy pedig egyfajta szimpátia nyilvánításnak, mint valódi felhatalmazásnak az erőszak alkalmazására. Az önvédelem joga szintén kiemelkedő jelentőséggel rendelkezik a célzott likvidálások területén ugyanis számos állam erre a jogalapra alapítja akcióinak *jus ad bellum* jogszerűségét. E tekintetben mindenképpen fontos aláhúzni, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság főként a megelőző önvédelem és a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem lehetőségének túlzottan kiterjesztő értelmezése miatt olyan *policy*-t folytat, amely megnöveli a célzott likvidálások *jus contra bellum* legalitási kockázatát, ugyanakkor ez nem jelenti egyben azt is, hogy e két állam által elkövetett műveletek minden esetben jogellenesek lennének, ezeket ugyanis esetről-esetre kell elbírálni. Izrael kapcsán viszont lényegesen egyszerűbb a helyzet, ugyanis a megszállt vagy hatékony ellenőrzés alatt tartott területeken végrehajtott akciókra nem vonatkozik az erőszak tilalma, így a célzott likvidálások *jus ad bellum* nem lehetnek jogellenesek. Végül, de nem utolsó sorban a téma szempontjából az egyik legkiemelkedőbb jelenség az államok által gyakorolt konstruktív kétértelműség, amely saját későbbi mozgásterük kiszélesítése érdekében homályosítja el az akciókra vonatkozó nemzetközi jogi normák tartalmát.

Egy célzott likvidálás nem csupán az államközi erőszaktilalom jogi normáját képes megsérteni, hanem a célszemély – egyebek mellett – élethez való jogát is, így az akciókat az

emberi jogok nemzetközi rendszerének fényében is vizsgálni szükséges. Elsőként mindenképpen rögzíteni kell, hogy az Emberi Jogi Bizottság 36. sz. Értelmező Iránymutatása által a *jus ad bellum* jogszerűséghez kapcsolt emberi jogi legalitási teszt alapjában rúgná fel az emberi jogok nemzetközi rendszere és a humanitárius nemzetközi jog alkalmazhatósága között fennálló nagy vonalakban a *lex specialis*-szal jellemezhető viszonyt és számos egyéb problémát is szülne, így bármilyen nemes szándék vezette is az EJB-t e dogma megalkotása során, az alkalmazhatatlan a hatályos nemzetközi jog rendszerében. Az emberi jogok nemzetközi rendszerének szabályai minden olyan célzott likvidálás esetében alkalmazandóak, amelyek nem kapcsolódnak egy fegyveres konfliktushoz. Tekintve, hogy az államokat az emberi jogi szerződésekből és a nemzetközi szokásjogból folyó negatív, tiszteletben tartási kötelezettségei saját területükön kívül is kötik, a célzott likvidálás akkor lesz jogszerű, ha az nem minősül az élettől való jog önkényes megsértésének. A legfontosabb ebből fakadó következtetés az, hogy az államok leggyakrabban alkalmazott célzott likvidálási gyakorlata, miszerint előre kiválasztott személyeket egy listára helyeznek, majd ezeket a személyeket aztán további egyedi vizsgálat nélkül ölik meg, az emberi jogok nemzetközi rendszerének fényében jogellenes, ugyanis az ilyen műveleteket jogszerűen csak akkor lehet alkalmazni, ha a célszemély küszöbön álló fenyegetést jelent mások életére és más mód nincs a fenyegetés elhárítására. Ebből adódóan tehát minden esetben egyedi mérlegelés alapján engedélyezhető egy célzott likvidálás az emberi jogi rendszer alapján, példának okáért egy öngyilkos merénylő jelentette küszöbön álló fenyegetéssel szemben. A legalitás azonban ilyenkor sem biztosított, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az emberi jogok nemzetközi rendszerének szabályai alapján az akcióval egyáltalán nem, vagy csak rendkívül szűk körben járhat járulékos veszteség.

A célzott likvidálásokat végrehajtó államokkal szemben bár elméletileg lehetőség lenne fellépni és – ahol erre lehetőség van – akár reparációs igényeket is érvényesíteni, ezek azonban jelentős eljárásjogi akadályokba ütköznek, vagy azért, mert az államok nem részesei a felülvizsgálatot biztosító nemzetközi szerződéseknek, vagy pedig azért, mert kétséges, hogy a fórumok megállapítanák-e a célzott likvidálást kivitelező állam joghatóságát egy művelet során. Ezen a téren azonban az utóbbi időben előrelépés látszik.

Az élethez való jog önkényes megsértésének vizsgálatát fegyveres konfliktusok esetében a *lex specialis* humanitárius nemzetközi jog szabályai szerint kell megítélni, amely kiegészül emberi jogi szabályokkal. Az állami gyakorlat elemzése azt mutatja, hogy célzott likvidálásokra sor került már nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetében egyaránt, nem beszélhetünk azonban egy globális terrorizmus elleni háborúról, amelyben bármilyen eszköz, így a célzott likvidálás is korlátok nélkül megengedhető. A terrorizmus elleni küzdelemben – államnak való betudás hiányában – alapvetően nem nemzetközi fegyveres konfliktusokról beszélhetünk, ilyen áll fenn Izrael, illetve a Hamász katonai szárnya között és az Egyesült Államok és számos fegyveres csoport között, mint például az AQAP. Az Egyesült Királyság az Iszlám Állam terrorszervezettel szemben szintén egy nem nemzetközi fegyveres konfliktus részese volt, amely keretében célzott likvidálásokat is végrehajtott. Nemzetközi fegyveres összeütközés keretében a kifejezés modern értelmében csak Irán és az Egyesült Államok között került sor célzott likvidálásra. Mindez azonban gyakran másképpen képződik le az államok saját jogi meggyőződésében, amelynek okát abban kereshetjük, hogy azok célja minél

szélesebb személyi kör minél egyszerűbb támadhatóságát lehetővé tenni, amelyből gyakorta nem csak a konfliktusminősítésre, de még az abban résztvevő felekre vonatkozó tévedések is következnek.

A célzott likvidálásoknak mindenkor meg kell felelniük a humanitárius nemzetközi jog alapelveinek, amelyek mindegyik konfliktustípusban irányítják a hadviselő felek magatartásait. Egyfelől minden katonai akciónak szükségesnek kell lennie egy katonai cél elérése érdekében, továbbá különbséget kell tenni civilek és harcosok között, ahol előbbiek csak akkor és annyiban támadhatóak amennyiben közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben. A célzott likvidálások szempontjából hangsúlyosabb nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban nem létezik a bárhol és bármikor támadható kombattánsi kategória, így itt legfeljebb folyamatos harci funkcióval rendelkező személyekről beszélhetünk. E kategória növekvő támogatottságot élvez az állami gyakorlatban. Kiemelendő, hogy a katonai akciókból eredő várható katonai előnynek meg kell haladnia a támadással járó, észszerűen bekövetkező járulékos veszteség mértékét, amely így szabadabb kezet ad az államoknak az emberi jogi rendszerben megismert járulékos veszteség felfogásnál. Végül, de nem utolsó sorban egy katonai akció, így a célzott likvidálás sem okozhat szükségtelen szenvedést a célszemélyeknek.

A célzott likvidálások vonatkozásában számos olyan kérdés merülhet fel, amely beárnyékolhatja egy művelet legalitását. Egyfelől az akciót nem lehet alattomban vagy hitszegéssel, például civil ruhába bújva végrehajtani – legalábbis ami a nemzetközi fegyveres konfliktusokat illeti. Másfelől az államok által alkalmazott megoldások, mint a dupla támadás vagy a viselkedésminták, vagy egyéb ismertetőjegyek alapú támadások gyakorta jogellenesek lesznek a fenti szabályok óhatatlan sérelme okán. Végző soron érvelhetünk úgy is, hogy például a dupla támadásos akciók *ab ovo* ellentétesek a hadijogból fakadó elővigyázatossági követelménnyel. Ezzel szemben viszont vannak olyan alkalmazott megoldások, amelyek védelmi funkciót töltenek be, azonban a hatályos nemzetközi jogban nem rendelkeznek megfelelő beágyazottsággal, így azt az államok legfeljebb *policy* vagy más alapon követik, úgymint az elfogás előnyben részesítése az öléssel szemben. Bár a célzott likvidálást önmagában nem tiltja semmi a humanitárius nemzetközi jogban, a fentiekből látszik, hogy az mégis számos ponton ütközhet akadályokba még fegyveres konfliktusok esetén is.

A fentieket összegezve az a következtetés vonható le, hogy a célzott likvidálás egy olyan katonai vagy titkosszolgálati akció, amely esetenként teljes mértékben a jog által megengedhető magatartások peremén helyezkedik el,¹¹⁴⁴ amely bár szűk körben, de lehet jogszerű, az azt kivitelező államok jogi meggyőződéséből fakadó gyakorlata azonban az esetek jelentős részében átbillentí az egyensúlyt és a műveletet az illegálitás szakadékába taszítja.

A célzott likvidálásokra általában egyfajta felelősségi vákuumban kerül sor, amely azt jelenti, hogy mindeddig a műveleteket végrehajtó államok és személyek elkerülték a jogellenes akciók

¹¹⁴⁴ MELZER: *Targeted killing...* 419. o. A szerző ezt a humanitárius nemzetközi jog vonatkozásában írta, de úgy vélem, ez kiterjeszthető a fentiek szerint a kérdés *jus ad bellum* és emberi jogi megítélésére is.

miatti valódi felelősségre vonást. Erre azonban elméletileg lehetőség van mind nemzetközi, mind pedig nemzeti bírói fórumok előtt. Ami a nemzetközi bírói fórumokat illeti, a Nemzetközi Bíróság előtti eljárás minden célzott likvidálást kivitelező állam esetében a kérdéses állam politikai akaratától függ, ez azonban nem szab gátat egy, a nukleáris fegyverek legalitásához hasonló tanácsadó vélemény kiadásának. A Nemzetközi Büntetőbíróság előtt háborús bűncselekmény, emberiség elleni bűncselekmény és agresszió miatt is sor kerülhet a felelősségre vonásra, azonban a nagyhatalmak itt is képesek politikai akaratukkal blokkolni a testület eljárását. Mindenesetre e bíróság az afganisztáni és palesztinai célzott likvidálások esetében is esélyt kap az értekezéssel érintett kérdések egy részének megválaszolására. Az emberi jogi fórumok szempontjából az Egyesült Államokkal szemben az emberi jogok amerikai rendszerében kötelező erejű bírói felülvizsgálatnak nem lehet helye, az európai államok viszont könnyen az Emberi Jogok Európai Bírósága elé kerülhetnek az ilyen programokban való részvételük folytán, mint ahogy egy célzott likvidálást már jogellenesnek nyilvánított a testület.

Tekintettel arra, hogy eddig alig volt lehetőség a célzott likvidálások nemzetközi bírói fórumok előtti felülvizsgálatára és ez jórészt a jövőben sem változik majd, a felelősségi vákuum kitöltéséhez a nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatra is szükség lehet. A nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatot alapvetően két csoportja oszthatjuk. Közvetlen a bírósági felülvizsgálat abban az esetben, ha arra a célzott likvidálást végrehajtó államban kerül sor és a felülvizsgálat a művelet legalitását érinti. Ezzel szemben közvetett a felülvizsgálat akkor, ha a fenti konjunktív feltételek közül akár egy nem teljesül. Közvetlen bírósági felülvizsgálatra eddig az Egyesült Államokban és Izraelben került sor. Míg az Egyesült Államok bíróságai különböző elkerülési doktrínák alkalmazásával meggátolták és valószínűsíthetően a jövőben is gátolni fogják a célzott likvidálások közvetlen felülvizsgálatát, addig Izraelben a program érdemi felülvizsgálata is megtörtént, bár az ítélet gyakorlati végrehajtásához erőteljes kételyek fűződnek. Közvetett felülvizsgálatra az Egyesült Királyságban, Németországban és Pakisztánban is sor került, valamint Hollandiában és Olaszországban vannak folyamatban lévő ügyek. Az Egyesült Királyság bíróságai az Egyesült Államokéhoz hasonlóan egy elkerülési doktrína alkalmazása mellett döntöttek, Németországban viszont érdemében is felülvizsgálták a kérdést, azzal, hogy a jemeni dróntámadások ügyében harmadfokon eljáró fórum nagyon tág mozgásteret állapított meg a kormánynak a kül- és biztonságpolitikai döntések meghozatalában, amely nagyjából egyenértékű azzal, mintha nem is mondott volna semmit a kérdésről. Egy pakisztáni bíróság ezzel szemben túl messzire ment és már-már önmaga szeretett volna politikaformáló tényező lenni. A nemzeti bíróságok előtti felülvizsgálat közvetett esetének egyik jövőbeni lehetőségét a katonai magánvállalatok célzott likvidálásokban betöltött szerepe adhatja. A nemzeti bíróságok előtti felülvizsgálat nem csak abból a szempontból jelentős, hogy ezáltal lehetőség van a célzott likvidálási programok korlátok közé szorítására, vagy megtiltására, de a bíróságok ítéletei eszközül hívhatók a nemzetközi szokásjog normáinak meghatározásakor és mint állami szervek e normák kialakításában is részt vehetnek.

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy az értekezés elején felvetett hipotézisek – némely esetben kiegészítésekkel – igazolást nyertek.

„Amikor szólnak az ügyük, hallgatnak a műzsák, de még akkor is, amikor szólnak az ügyük, a katonai parancsnoknak tiszteletben kell tartania a jogot. A társadalom ereje arra, hogy szembe szálljon ellenségeivel azon a felismerésen nyugszik, hogy ez egy olyan értékekért folyó küzdelem, amely érdemes a védelemre. A jog uralma egy ezek közül az értékek közül.”¹¹⁴⁵

Aharon Barak

¹¹⁴⁵ HC 168/91. Morcos v. Minister of Def., 45(1) P.D. 467, 470-71. Angolul idézi: BARAK, Aharon: The Role of a Supreme Court in a Democracy, and the Fight against Terrorism. *University of Miami Law Review* 53. (2002) 131. o. Saját fordítás. A fordítás a héber szöveg angol változata alapján készült a megjelölt forrásból.

Összefoglaló

A doktori értekezés témája a célzott likvidálások nemzetközi jogi szempontú vizsgálata, különös tekintettel a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazására. A kutatás megkezdésének időpontjában a célzott likvidálás egy olyan állami eszköz volt, amelyet a 2000-es évek eleje óta kizárólagosan a terrorizmus elleni küzdelemben alkalmaztak, ez a helyzet azonban alapjaiban változott meg 2020 januárjában, amikor az Egyesült Államok egy felfegyverzett drón segítségével célzottan likvidálta Kászem Szolejmáni iráni tábornokot. Ezzel ez az állami *policy* voltaképpen kikerült a terrorizmus elleni küzdelem kizárólagos köréből és megnyitotta az utat egy sokkal szélesebb körű állami gyakorlat előtt.

Az értekezés a fenti jelenség vizsgálatára vállalkozott, mégpedig nemzetközi jogi szempontból, amelyhez elengedhetetlenül szükséges a releváns állami magatartások nemzetközi jogi szempontú vizsgálata és elemzése.

Célzott likvidálás alatt a disszertáció keretei között olyan határon átnyúló halálos erőszak alkalmazások értendők, amelyek szándékosan, célzatosan és előre megfontoltan történnek, mégpedig olyan módon, hogy az akció célja egy egyénileg meghatározott célszemély halála. Az akció az államnak betudható, a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó fizikai őrizzetében és nincs jogerős bírói döntés, amely alapot adna az erőszakalkalmazásra. E fogalmi elemek alapján lehetőség van elhatárolni a célzott likvidálásokat más hasonló fogalmaktól, mint amilyen az asszaszináció, vagy merénylet, illetve a törvénytelen emberölés, amelyek alapvetően jogellenesek. Emellett az akció elhatárolható a halálbüntetéstől, hiszen annak alapja jogerős bírói ítélet, továbbá a preventív akcióktól is, ugyanis a célzott likvidálás elsődleges célja a célszemély életének elvétele, amely mellett másodlagosan természetesen jelen lehet a prevenció is.

A célzott likvidálásokat az államok több, mint ezer éve alkalmazzák. A modern célzott likvidálások azonban abból a szempontból különlegesek, hogy azokra általában valamilyen formájú állami politika keretében kerül sor, amelyek kiterjedt célzott likvidálási gyakorlattal párosulnak. A célzott likvidálások igazolására gyakorta önvédelmi kontextusban, állítólagos fegyveres összeütközések során kerül sor. A terrorizmus elleni küzdelemben végrehajtott akciók esetében a célzott likvidálások szempontjából nem érdekelt államok jogi meggyőződése alapvetően nem mérvadó, hiszen a terrorszervezetek elleni fellépés rendszerint a teljes nemzetközi közösség érdeke, így az államok politikai okokból sem érdekeltek konkrét jogi álláspontjuk kifejezésére. Az államok közötti célzott likvidálás esetében bár ez az érdekközösség alapvetően nem áll fenn, az eddig egyetlen modern kori államközi célzott likvidálás tapasztalatai azt mutatják, hogy még e tekintetben is vegyes képet kapunk az államok e műveletekhez való hozzáállásáról.

Tekintve, hogy az értekezés keretei között vizsgált célzott likvidálások általában határon átnyúló elemmel rendelkeznek, ezeket a műveleteket elsőként a *jus contra bellum* rendszere alapján szükséges vizsgálni. A modern nemzetközi jog az erőszak tilalmán nyugszik, amely szerződéses és szokásjogi jellege mellett *jus cogens* természetű is. E feltétlen alkalmazást igénylő

norma szűk keretek között érvényesül, azaz csak a nem konszenzuális, univerzális nemzetközi szervezeten (jelen esetben ez az ENSZ) kívüli és nem önvédelemből alkalmazott erőszakra vonatkozik. Az erőszak tilalma alól három kivétel létezik: a területiállam hozzájárulása az ENSZ BT felhatalmazása, valamint az önvédelem természetes joga. Elméletben bármely kivétel alkalmazható lehet a célzott likvidálási akciók *jus ad bellum* jogi alátámasztására, azonban az állami gyakorlat ezek közül kettőt részesít előnyben, nevezetesen a hozzájárulást és az önvédelmet. A területi állam hozzájárulásával gyakorta valósulnak meg célzott likvidálások, amelyeket főként az tesz lehetővé, hogy ezeket az akciókat általában a terrorizmus elleni küzdelem keretei között valósítják meg. Bár elméletben a Biztonsági Tanács képes lenne felhatalmazást adni célzott likvidálásokra, erre mind a mai napig egyetlen esetben sem került sor, a terrorizmus elleni küzdelemben elfogadott határozatok pedig inkább politikai célokat szolgáltak a nagyhatalmak csatározásaiban, vagy pedig szimpátiát fejeztek ki az áldozatok felé, mintsem megfelelő jogalapot nyújtottak volna a támadásokkal szembeni fellépésre. Számos állam önvédelmi jogára alapítja célzott likvidálási programját, azonban ezek a jogi álláspontok gyakran nagyon távol állnak a hatályos nemzetközi jog adta lehetőségektől, elég itt a megelőző önvédelemre vagy pedig a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem problémájára utalni. Összességében egyedül Izrael tekinthető *jus contra bellum* konformnak célzott likvidálási programját illetően, viszont ez is csak abból az okból van így, mert a megszállt vagy hatékony ellenőrzés alatt tartott területeken végrehajtott támadásokra ez a normaanyag egészen egyszerűen nem vonatkozik. Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság túlzottan kiterjesztően értelmezi a nemzetközi jog adta lehetőségeket az önvédelem vonatkozásában. A célzott likvidálások *jus ad bellum* elemzése során nyilvánvalóvá válik, hogy az államok számos esetben fordulnak a konstruktív kétértelműség eszközhöz, amellyel igyekeznek jövőbeni saját játéktérüket olyan tágra szabni, amennyire csak lehetséges.

A célzott likvidálások az erőszak tilalma mellett a célkeresztben álló személy emberi jogait, egyebek mellett és legfőképpen az élethez való jogát is sérthetik. Egy művelet *jus ad bellum* jogellenessége vagy jogszerűsége nincs hatással az akció emberi jogi szempontú vizsgálatára, ugyanakkor a célzott likvidálás teljes jogszerűsége szempontjából természetesen mindkét szabályrendszert tiszteletben kell tartani. Az élethez való jog megsértését fegyveres konfliktusok esetén – amennyiben az akció kapcsolódik a fegyveres összeütközéshez – a humanitárius nemzetközi jog szabályai szerint kell értékelni, konfliktus hiányában azonban az emberi jogok nemzetközi rendszere lesz irányadó. Az államokat területükön kívül is kötik negatív emberi jogi kötelezettségeik. A célzott likvidálások emberi jogi vizsgálatának középpontjában az élet önkényes elvételének kérdése áll, amely akkor nem valósul meg, ha arra egy legitim célból, például mások életének védelme miatt kerül sor. A műveletet akkor lehet végrehajtani, ha a célszemély küszöbön álló fenyegetést jelent mások életére és nincs egyéb lehetőség a fenyegetés elhárítására. Ebből az is következik, hogy az államok által alkalmazott listák, amelyek alapján a legtöbb célzott likvidálásra sor kerül, az emberi jogok nemzetközi rendszere fényében további egyedi vizsgálat nélkül jogellenesnek tekinthetők. Ezen felül az akcióval járulékos veszteség nem, vagy csak rendkívül szűk körben járhat. Erre akkor van lehetőség, ha a békés szemlélődőknek okozott sérelem elkerülhetetlen, de nem szándékos erőszakalkalmazás folytán valósul meg és e személyek jó eséllyel életben maradnak a műveletet követően. Az emberi jogi egyezmények extraterritoriális hatályának vizsgálata a

célzott likvidálásokat kivitelező államokkal szembeni igényérvényesítés szempontjából fontos, amelyre bár elméletileg minden lehetőség megvan, az a gyakorlatban számos eljárási akadályba ütközik, úgymint a politikai hajlandóság vagy a bírói fórumok esetenként szűkre szabott joghatóság-felfogása. Ez utóbbi probléma úgy tűnik, hogy a közeljövőben megszűnhet, legalábbis az emberi jogok európai rendszerében.

Fegyveres konfliktusok során az élethez való jog sérelmét a humanitárius nemzetközi jog szabályai alapján kell megítélni. A fegyveres konfliktusok létezésének bizonyítása azonban korántsem egyszerű feladat. Míg a nemzetközi fegyveres összeütközések voltaképpen intenzitási küszöb nélkül létrejönnek, a nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetében nemcsak erős ellenségeskedést, de egyfajta szervezettséget is bizonyítani szükséges a nem állami szereplő oldaláról. Az államok hozzáállása e fegyveres konfliktusokhoz alapvetően abban ragadható meg, hogy azok minél szélesebb személyi kör támadhatóságát minél egyszerűbb szabályok alapján tegyék lehetővé, ezzel azonban gyakorta túlterjeszkednek a nemzetközi jog adta lehetőségeken és vagy a konfliktus minősítésében, vagy pedig az összeütközésben részes felekben tévednek. Célzott likvidálásokra eddig főként nem nemzetközi fegyveres konfliktusok keretében – a terrorizmus elleni küzdelem zászlaja alatt – került sor, de az állami gyakorlatban találunk nemzetközi fegyveres konfliktusban végrehajtott akciót is.

Ezekben az esetekben minden célzott likvidálásnak tiszteletben kell tartania a humanitárius nemzetközi jog alapvető szabályait, azaz a katonai szükségesség, a különbségtétel, az arányosság és az emberiség elveit, amely természetesen kiegészül egy elővigyázatossági elvvel is, amely voltaképpen a többi alapvető elv való megfelelés *ex ante* vizsgálatát jelenti. A hadviselés joga emellett az emberi jogok nemzetközi rendszeréhez hasonlóan – ámbár szűkebb körben – szintén tartalmaz egy *ex post* vizsgálati kötelezettséget is.

A célzott likvidálások szempontjából az egyik legjelentősebb kérdéskör a támadhatóság. Míg a kombattánsok vagy harcosok bárhol és bármikor támadhatóak, addig a polgári személyek csak akkor és addig, ameddig közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben. Nem nemzetközi fegyveres konfliktusok esetén – amelyekben a célzott likvidálások gyakoribbak – a polgári személyek mellett legfeljebb olyanokról beszélhetünk, akik folyamatos harci funkcióval rendelkeznek, ezzel felfüggesztve védett státuszukat a konfliktusban.

A célzott likvidálások megítélésénél a humanitárius nemzetközi jog speciális szabályait is figyelembe kell venni, úgymint a hitszegés tilalmát, amely megtiltja példának okáért a civilnek öltözött katonák általi célzott likvidálásokat. A legtöbb esetben dupla támadásra sincs lehetőség, hiszen ezek nagy valószínűséggel áldozatokat követelnek a polgári lakosság, valamint a *hors de combat* személyek körében, mégpedig szándékosan, nem járulékos veszteségként. A viselkedésminták vagy egyéb ismertetőjegyek alapján véghezvitt akciók pedig rendszerint nem rendelkeznek kellő joggal a támadás megindításához. Végül, de nem utolsó sorban az elfogás előnyben részesítése az öléssel szemben nem humanitárius nemzetközi jogi követelmény, azt az államok főként *policy* vagy eltérő (nemzeti) jogi alapon követik.

A célzott likvidálások egyfajta felelősségi vákuummal jellemezhetőek, amelyben sem egyéni felelősségre vonásra nem került sor eddig, az állami felelősségre vonásnak azonban több példáját is megtalálhatjuk a gyakorlatban, például az Alekszandr Valterovics Litvinyenko ellen elkövetett merényletért az Orosz Föderáció felelősségét mondta ki az Emberi Jogok Európai Bírósága. E felelősségre vonás megtörténhet elméletileg mind nemzeti, mind pedig nemzetközi bíróságok előtt. Bár a nemzetközi bíróságok eljárása előtt elsősorban politikai és eljárásjogi akadályok állhatnak, a közelmúlt fejleményei mérsékelt bizakodásra adhatnak okot, különösen a Nemzetközi Büntetőbíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága tekintetében. A tanácsadó vélemény kibocsátásának lehetősége pedig továbbra is a Nemzetközi Bíróság rendelkezésére áll a célzott likvidálások vonatkozásában is.

A nemzetközi bíróságok előtti felülvizsgálat eddig részben sikertelen volta a nemzeti bíróságok előtti igényérvényesítés, mint egyfajta alternatív felelősségre vonási forma jelentőségét növelheti. Utóbbinak két fajtája között tehetünk különbséget: beszélhetünk közvetlen és közvetett bírósági felülvizsgálatokról. Közvetlen felülvizsgálatra mindeztidig az Egyesült Államokban – sikertelenül – és Izraelben került sor. Utóbbi esetében bár az ítélet az ügy érdemét is vizsgálta annak végrehajtása a gyakorlatban komoly kívánni valókat hagy maga után különösen a felelősségre vonás és utólagos vizsgálatok terén. Ezzel szemben közvetett felülvizsgálatra az Egyesült Királyságban, Németországban és Pakisztánban is sor került, két másik államban pedig folyamatban van. Az Egyesült Királyság esetében szintén egyfajta elkerülési doktrína gátolta meg a valódi felülvizsgálatot, Németországban viszont az ügy érdemére vonatkozó másodfokú döntéstől történt egy lényeges hátralépés az ügy harmadfokon meghozott ítéletében. Pakisztán esetében pedig a helyi bíróság valójában kilépett saját szerepéből és külpolitika alakító funkciót vindikált magának. Összefoglalóan tehát a nemzeti bíróságok vagy túl szűk, vagy pedig túl tág körben élnek – vagy éppen nem élnek – a bírósági felülvizsgálat lehetőségével, ugyanakkor annak kiemelkedő jelentősége lehetne nem csak a nemzetközi szokásjogi normák meghatározása, de kialakítása kapcsán is.

English Summary

I. Introduction

The aim of this outline is to summarize the main conclusions of my dissertation, in order to give an overall comprehensive picture on the legality of targeted killings in international law, with special attention to the use of armed unmanned aerial vehicles or drones. Although several monographs have been committed to this issue under international law,¹ most of them focus on selected issues, such as the application of international humanitarian law (IHL) and/or human rights law to this phenomenon and omit relevant questions, for instance the legality of these operations under the *jus contra bellum régime*. A serious lack of attention at least on the monograph level can be identified in case of the judicial review of targeted killing operations. Only a handful of articles tackle these issues,² none of which seems comprehensive enough to address the magnitude of the situation. Based on the above, my focus will be on these ‘neglected’ issues of targeted killings, keeping in mind that the analysis of the standard set of questions cannot be omitted in case one would like to give a complete examination of all issues related to the legality of targeted killings in international law.

II. Definition of targeted killings

The first task in every analysis on targeted killings must start with the definitions. Although a significant number of definitions can be found in the literature,³ the most compelling among these is the formula used by Nils Melzer.⁴ In my understanding of the notion of targeted killing, I use Melzer’s definition with one crucial addition for the purpose of reflecting the extraterritorial nature of the contemporary targeted killing policies. In line with the above, targeted killings are the extraterritorial use of lethal force, with the intent, deliberation, and premeditation to kill individually selected persons. The use of force is attributable to the state and the targeted person is not in the physical custody of the attacker, and there is no binding judicial decision authorizing the killing of the individual. These definitional elements make it possible to differentiate among several other notions frequently

¹ See for example: MELZER, Nils: *Targeted Killing in International Law*. OUP, 2008. OTTO, Roland: *Targeted Killings and International Law*. Springer, 2012. HÖFER, Martin Felix: *Gezielte Tötungen*. Mohr Siebeck, 2013. KAPAUN, Nina: *Völkerrechtliche Bewertung gezielter Tötungen nicht-staatlicher Akteure*. Institute for International Peace and Security Law, 2014. GUNNEFLO, Markus: *Targeted Killing – A Legal and Political History*. CUP, 2016. ALKATOUT, Josef: *The Legality of Targeted Killings in View of Direct Participation in Hostilities*. Duncker & Humblot, 2015.

² See for example: CASEY-MASLEN, Stuart: Unmanned Weapons Systems and the Right to Life. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (eds.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. pp. 158-194. VLADECK, Stephen I.: Targeted Killing and Judicial Review. *The George Washington Law Review Arguendo* 82. (2014) pp. 11-28.

³ See for example: SOLIS, Gary: Targeted Killing and the law of armed conflict. *Naval War College Review*, 60. (2007) p. 127. Report of the Sepcial Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executins, Philip Alston. Addendum. Study on Targeted Killings. A/HRC/14/24/Add. 6. para. 1. POWELL, H. Jefferson: *Targeting Americans – The Constitutionality of the U.S. Drone War*. OUP, 2016. p. xix.

⁴ MELZER: Targeted killing... p. 5.

used to describe these state policies, such as extrajudicial killings⁵ and assassinations.⁶ These notions define *ab ovo* illegal actions, which makes them imperfect for the illustration of potentially legal operations. Other notions such as preventive killings and the death penalty would also not be precise, because of the primary aim of prevention by the former and the binding judicial decision basis of the latter. This does not mean that targeted killings cannot have a special, yet secondary preventive aim. The complex relationship of the different notions can be depicted by the following figure and table.

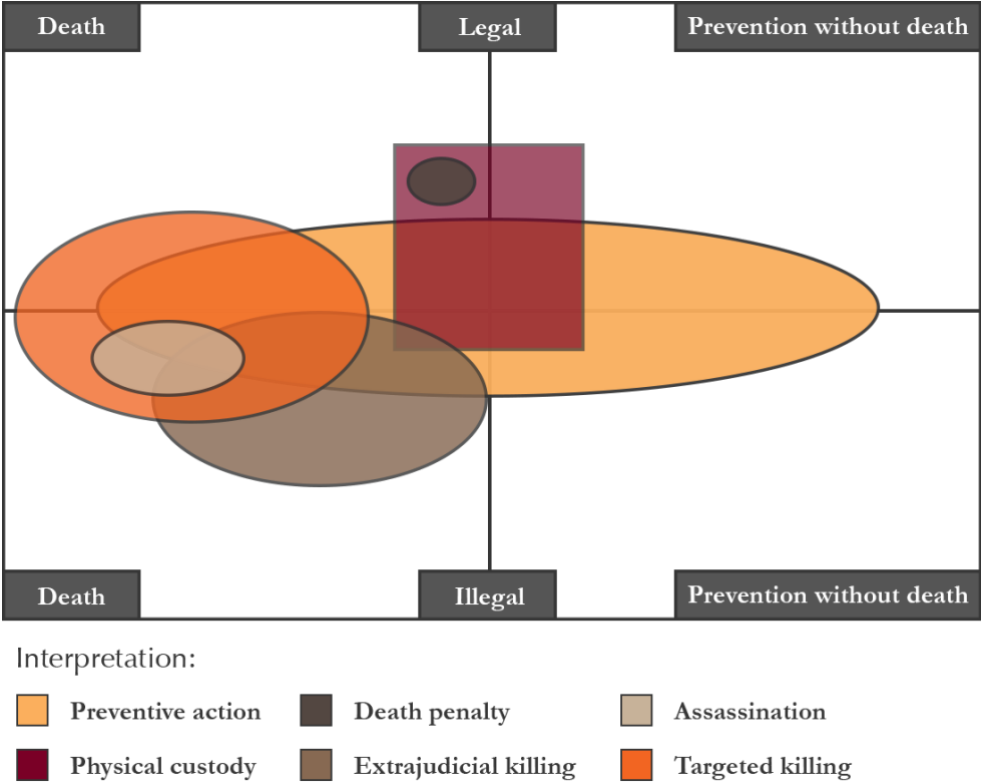


Figure No. 1.
The relationship of the different notions

⁵ KRETZMER, David: Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Executions or Legitimate Means of Self-Defence? *European Journal of International Law*, 16. (2005) p. 176.

⁶ See for example: SCHMITT, Michael N.: State-Sponsored Assassination in International and Domestic Law. *Yale Journal of International Law*, 17. (1992) pp. 619-685.

Characteristics	Targeted killing	Assassination	Extrajudicial killing	Preventive action	Death penalty
Lethal use of force	Use of lethal force	Use of lethal force	Use of lethal force	Use of lethal and non-lethal force	Use of lethal force
Mental background of the commission	Intentional Premeditated Deliberate aim: killing	Intentional Premeditated Deliberate aim: killing	Intentional Premeditated Deliberate aim: killing	Intentional, negligent, luxoria Premeditated Deliberate aim: prevention	Intentional Premeditated Deliberate aim: killing
Attribution	Attribution to the state	Attribution to the state	Attribution to the state	Attribution to the state	Attribution to the state
Physical custody	Lack of physical custody	Lack of physical custody	Physical custody or the lack thereof	Physical custody or the lack thereof	Physical custody
Judicial decision	Lack of judicial decision	Lack of judicial decision	Lack of judicial decision	Lack of judicial decision	Judicial decision
Legal evaluation	Neutral	Illegal in light of international or domestic law	Illegal in light of international or domestic law	Neutral	Legal in light of domestic law
		Treachery in armed conflict			

Table No. 1.
The characteristics of different notions

III. State practice of targeted killings

My main conclusions regarding the state practice of targeted killings are as follows: the use of armed drones is deeply connected to modern-day targeted killing operations, since they are their most typical instrument. It needs to be emphasized however that these platforms have not emerged from the ashes of 11 September 2001, rather they have already been developed earlier for counterterrorism purposes,⁷ moreover the technology has been used for more than 100 years for military objectives.⁸ States nevertheless have been using targeted killings as means and methods of war or even counterterrorism long before the drone technology has emerged.⁹ Modern-day targeted killings are special not because this is a new phenomenon altogether, rather since they are committed in a form of comprehensive state policy. Several states have been keen to find legal justification for their use of force, all of

⁷ PLAW, Avery – FRICKER, Matthew S. – COLON, Carlos R.: *The Drone Debate – A primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside conventional Battlefields*. Rowman & Littlefield, 2016. pp. 16-21.

⁸ PALIK Máttyás (eds.): *Pilóta nélküli repülés profiknak és amatőröknek, második javított kiadás*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2013. p. 25-26. (Hungarian source). The author describes the attack on Venice by Austrian troops on 22 August 1849 with unmanned balloons filled with ammunitions.

⁹ BACHMANN, Sascha–Dominik: Targeted Killings: Contemporary Challenges, Risks and Opportunities. *Journal of Conflict & Security Law* 18. (2013) p. 264. OTTO: *Targeted killings...* pp. 8-9. The authors highlight for instance the targeted killing of Isoroku Yamamoto and the battle of Stalingrad in the 2nd World War.

which focus on some form of self-defense and a state of armed conflict in which targeted killings may be permissible.¹⁰ Unfortunately, these legal justifications usually involve an overly broad concept of use of force and targetability. It seems more troubling that other states do not argue their legal position on these state policies in an unambiguous fashion. This might have something to do with the nature of the targeted killing programs, namely that they are customarily connected to counterterrorism operations, which means that the international community has a common goal in combating these groups. Nonetheless, when it comes to targeted killings not connected to terrorism, e.g. the drone strike on Qasem Soleimani by the U.S., states tend to remain vague and divided on the issue.

IV. Legality of targeted killings

The legality of every targeted killing operation stands on two legs. Based on the policies' extraterritorial nature, a *jus ad bellum* investigation is required to ascertain whether the interstate use of force was justified. Second, it must be examined whether the targeted person's right to life (among others) has been violated by the targeted killing operation, meaning that it constituted an arbitrary deprivation of the right to life.

1. Jus ad bellum analysis

Modern international law stands on the premise that interstate use of force is prohibited¹¹ and only in a handful of situations may a state use force lawfully against another state. The prohibition on the use of force may constitute a peremptory norm of international law.¹² In my understanding however the *jus cogens* norm should be understood as the prohibition on non-consensual, non-self-defensive and non-authorized use of force by a universal international organization (in this case the United Nations). Otherwise, there would be serious concerns regarding the structure of the norm considered as peremptory.

International law recognizes three exceptions to the prohibition on the use of force, namely consent, self-defense and the authorization by the Security Council. In principle, all of the exceptions might be used to justify a particular targeted killing, however in state practice only two of these justifications occur.

¹⁰ Remarks by the President at the National Defense University. White House. 23 May 2013 <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> House of Lords – House of Commons, Joint Committee on Human Rights: The Government's policy on the use of drones for targeted killing, Second Report of Session 2015-16, <https://publications.parliament.uk/pa/jt201516/jtselect/jtrights/574/574.pdf> (hereinafter: UK position) HCJ 769/02. The Public Committee Against Torture et al. V. The Government of Israel et al. para. 10.

¹¹ UN Charter, Article 2(4) A similar rule may be found in customary international law see: *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14. para 181.

¹² Fourth report on peremptory norms of general international law (*jus cogens*) by Dire Tladi, Special Rapporteur, A/CN.4/727. para 68. Some commentators however questioned this nature. See: GREEN, James, A.: Questioning the Peremptory Status of the Prohibition of the Use of Force. *Michigan Journal of International Law* 32. (2011) pp. 215-257.

A considerable number of targeted killings take or took place with the consent of the state in which the operations materialize. For instance, Afghanistan,¹³ Yemen, Somalia, Pakistan¹⁴ and Iraq¹⁵ all have consented to the targeted killing operations of the U.S. at some point. Some commentators nonetheless questioned the legality of such consents at least in case of Pakistan, Somalia, and Yemen.¹⁶ Research shows however that in the fight against terrorism neither effective control, nor an effective government is required for consent to be valid,¹⁷ and even tacit or passive consent may grant the possibility of use of force.¹⁸

The Security Council has not yet issued an authorization to conduct targeted killings. It has been argued that some resolutions adopted in the framework of counterterrorism legitimize the use of targeted killings, such as 1368 (2001) 1373 (2001) and 2249 (2015). These resolutions however cannot be accepted as legitimizing the use of force,¹⁹ rather we should look at them as excellent examples of constructive ambiguity in international law, in which everyone got what they aimed for.²⁰ The United States and its allies can argue that they have authorization to use force, while Russia and its allies can argue that the resolution maintained and reinforced the *status quo*.

The right to self-defense is also significant, for all states involved in targeted killing policies in one way or another claim self-defense as a justification to use force. My research showed however that the U.S. and the U.K. tend to extend the right to self-defense way broader than it is permissible under international law. This is especially relevant in two issues, namely preventive use of force and self-defense against non-state actors. For instance, the U.S. advocates a right to preventive self-defense wrapped in the disguise of ‘imminence’,²¹ which

¹³ BANNELIER–CHRISTAKIS, Karine: Military Interventions against ISIL in Iraq, Syria and Lybia, and the Legal Basis of Consent. *Leiden Journal of International Law* 29. (2016) p. 744.

¹⁴ ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal* 44. (2011) p. 736. Pakistan publicly contested the U.S. drone program at a later date. See: BANNELIER–CHRISTAKIS: Interventions... p. 769.

¹⁵ PADDEU, Federica I.: Military assistance on request and general reasons against force: consent as a defence to the prohibition of force. *Journal on the Use of Force in International Law* 7. (2020) p. 34.

¹⁶ HEYNS, Christof – AKANDE, Dapo – HILL–CAWTHORNE, Lawrence – CHENGETA, Thompson: The International Law Framework Regulating The use of Armed Drones. *International and Comparative Law Quarterly*, 65. (2016) p. 797.

¹⁷ BANNELIER–CHRISTAKIS: Interventions... p. 762. KAJTÁR Gábor: The Use of Force Against ISIL in Iraq and Syria—A Legal Battlefield. *Wisconsin International Law Journal* 34. (2017) pp. 535-584.

¹⁸ BANNELIER–CHRISTAKIS: Interventions... p. 769.

¹⁹ KAJTÁR Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. Eötvös Kiadó, 2015. pp. 425-432. (Hungarian source)

²⁰ AKANDE, Dapo – MILANOVIC, Marko: The Constructive Ambiguity of the Security Council’s ISIS Resolution, *EJIL:Talk!* 21 November 2015. <https://www.ejiltalk.org/the-constructive-ambiguity-of-the-security-councils-isis-resolution/> MILANOVIC, Marko: Accounting for the Complexity of the Law Applicable to Modern Armed Conflicts. In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (eds.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. OUP, 2019. p. 45.

²¹ Department of Justice White Paper. Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against a U.S. Citizen Who Is a Senior Operational Leader of Al-Qa’ida or An Associated Force. 8 November 2011 The <https://www.justice.gov/sites/default/files/oip/legacy/2014/07/23/dept-white-paper.pdf>. p. 7. The UK works with a similar, but not that extensive premise. See: UK position pp. 45-48.

has no basis in international law.²² When it comes to self-defense against non-state actors both the U.K. and the U.S. adopts a direct right to self-defense against these organizations,²³ in contravention of accepted international law principles which require attribution of the action of the non-state actors to a state.²⁴ At the end of the day, this means that although targeted killing operations may be conducted lawfully under *jus ad bellum*, most states violate these rules on many occasions due to their overly extensive understanding of the right to self-defense. The only state which will most likely not violate the prohibition on the use of force with its targeted killing program is Israel since there is no other state against which the violation would occur at least in terms of the UN Charter and the customary prohibition on the use of force.²⁵

Based on the above, the following *jus ad bellum* test should be applied to every targeted killing operation:

²² See for instance the bombing of the Osirak nuclear reactor: RUYS, Tom: Israel's Airstrike Against Iraq's Osirak Nuclear Reactor—1981. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. pp. 329. and 332.

²³ UK position pp. 43-44. Letter dated 7 September 2015 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the President of the Security Council S/2015/688. Letter dated 23 September 2014 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. S/2014/695.

²⁴ KAJTÁR: A nem állami szereplők elleni fegyveres... pp. 92-95.

²⁵ This statement is without prejudice to the decision of the International Criminal Court's decision on Palestine. See: Pre-trial Chamber I. Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 5 February 2021. para 112-113.

Jus ad bellum Test

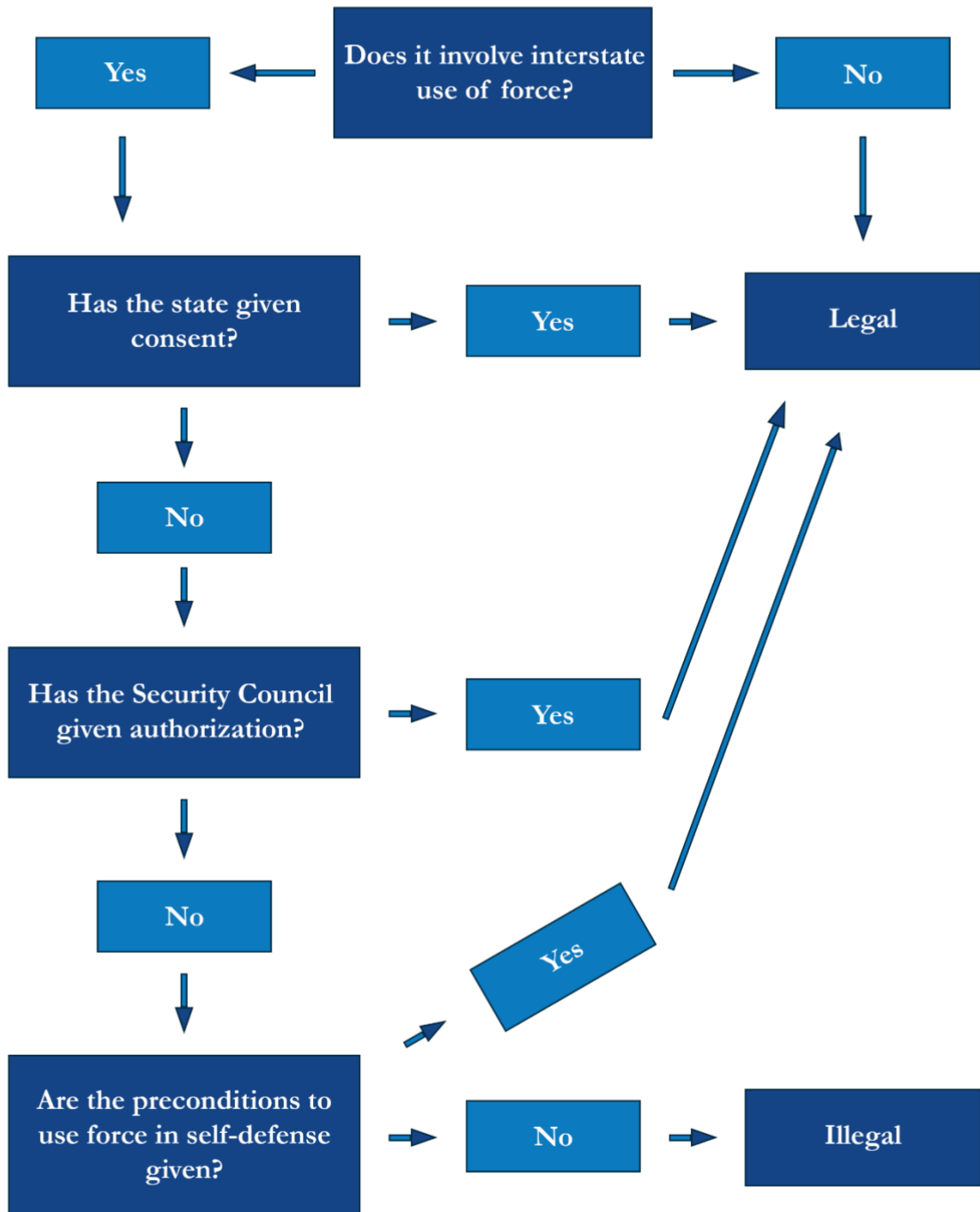


Figure No. 2.
Jus ad bellum Test

2. Human rights law analysis

The second issue that needs to be addressed is the already mentioned problem of arbitrary deprivation of life in case of targeted killing operations. On the international level, targeted killing operations are generally governed by human rights law, except for times of armed conflict. In these circumstances, human rights law is supplemented and for some extent overridden by the *lex specialis* international humanitarian law.²⁶ But even in these special cases, there can be situations that are still primarily governed by human rights law. These are those which are not connected to the conduct of hostilities or armed activities of the armed groups parties to the conflict.²⁷

Contrary to the views of the Human Rights Committee, I do not share the sentiment that an operation's human rights legality is dependent upon a lawful use of force on the interstate level, since it would hardly be adequate in the current state of international law.²⁸ I believe that all states are bound by their negative obligations stemming from treaty law and customary international law even outside their respective territories,²⁹ therefore a targeted killing operation is conducted lawfully, when it does not constitute an arbitrary deprivation of life, for which the following test should be applied:

²⁶ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996*, p. 226. (hereinafter: Nuclear Weapons Case) para. 25.

²⁷ MELZER: *Targeted killing...* pp. 78-79. and 140. Cf HOFFMANN Tamás: Book Review. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) p. 868

²⁸ Human Rights Committee, General Comment No. 36. 3 September 2019. CCPR/C/GC/36. para. 70. Cf. LIEBLICH, Eliav: The Humanization of Jus ad Bellum: Prospects and Perils. SSRN, 26 January 2021 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3512378

²⁹ MILANOVIC, Marko: *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties – Law, Principles and Policy*. OUP, 2011. pp. 209-210.

Human Rights Test

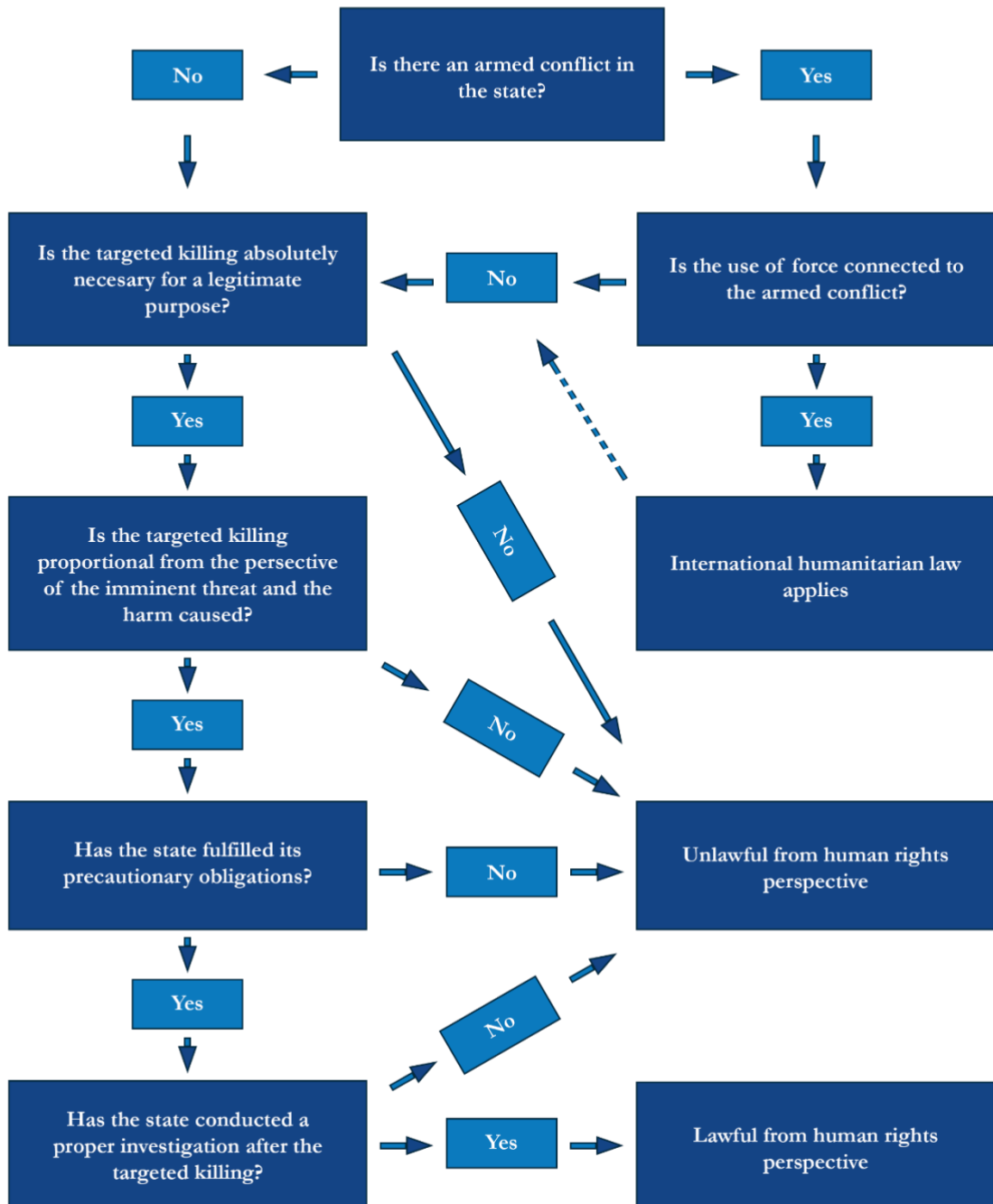


Figure No. 3.
Human Rights Test

My most important conclusion regarding this test is that targeted killing practices as they stand today would likely be unlawful from a human rights perspective. For example, the U.S. drone program operates based on a so-called 'kill list',³⁰ which designates targetable persons. In the absence of an armed conflict scenario, without showing that the targeted person poses an imminent threat³¹ to life, no intentional lethal use of force may be used against him/her. This does not mean that no targeted killing operation may take place outside of an armed conflict, but they must be evaluated individually according to the above illustrated test and moreover a very strict policy should be used for collateral damages, which would give the innocent bystanders a fair chance of survival.³²

Since human rights law obligations bind states even outside their own territory, the issues of jurisdiction considering various human rights treaties may only have relevance before judicial or quasi-judicial bodies evaluating targeted killing operations.

3. *Jus in bello* analysis

Most targeted killing operations, however, take place in times of armed conflict. These conflicts are usually non-international armed conflicts, between various organized armed groups and states,³³ but the Soleimani strike is a great example that targeted killing operations can occur even in an international armed conflict setting.³⁴

For a targeted killing policy to be lawful under the law of armed conflict, it must adhere to the principles of IHL and the special rules of the legal *régime* as well. First, all targeted killing operations must be necessary for a military purpose and at the same time not prohibited by IHL. Second, a distinction should be made among civilians, combatants and functional members of an organized armed groups having a continuous combat function, where the former can only be targeted if and for such time as they directly participate in hostilities. Third, the military advantage likely to occur with the operation must outweigh the collateral damage likely to be caused by the same operation. Fourth, no unnecessary suffering should be inflicted.³⁵ While it can be argued that a targeted killing operation would generally meet

³⁰ Procedures for approving direct action against terrorist targets located outside the united states and areas of active hostilities. 22 May 2013. https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/presidential_policy_guidance.pdf

³¹ 'Imminence' in this sense depicts seconds rather than hours, or even a more prolonged time frame. See: CASEY-MASLEN, Stuart: Legality of Use of Armed Unmanned Systems in Law Enforcement. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (eds.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. p. 51.

³² Case of *Finogenov and Others v. Russia* (Application no. 18299/03 27311/03) Judgment, 20 December 2011. para 232. This issue is very well illustrated in the movie *Eye in the Sky* by Gavin Hood.

³³ See for example the RULAC database <https://www.rulac.org/>

³⁴ GURMENDI, Alonso: Raising Questions on Targeted Killings as First Strikes in IACs. *Opinio Juris*. 9 January 2020. <http://opiniojuris.org/2020/01/09/raising-questions-on-targeted-killings-as-first-strikes-in-iacs/> Cf. ASKARY, Pouria – HOSSEINEJAD, Katayoun: Taking Territory of a Third State Seriously: Beginning of IAC and the Strike Against Major General Soleimani. *Opinio Juris*. 22 January 2020. <http://opiniojuris.org/2020/01/24/taking-territory-of-a-third-state-seriously-beginning-of-iac-and-the-strike-against-major-general-Soleimani-part-i/>

³⁵ MELZER, Nils: *International Humanitarian Law. A Comprehensive Introduction*. ICRC, 2016. pp. 17-20.

the first and the fourth condition, the targetability issues could cloud the overall legality of the operations. My research found that state practice in the last couple of year was keen to accept the notion of continuous combat function for the purpose of unbroken targetability of functional members of organized armed groups.³⁶ However, I found no supporting practice for other newly advocated positions such as the absolute necessity to use lethal force against military objectives in armed conflict,³⁷ except for policy considerations or national legal principles to the same effect. Based on the above, the following IHL test should be applied to targeted killing operations in times of armed conflict:

³⁶ See Germany for example: OVG 4 A 1361/15. pp. 95-98. Bundesministerium der Verteidigung. Law of Armed Conflict Manual. Joint Service Regulation (ZDv) 15/2. May 2013. para. 1308. Norway: The Chief of Defence. Manual of Armed Conflict. 2013. para. 3.36-3.44. Denmark: Danish Ministry of Defence – Defence Command Denmark. Military Manual on International Law Relevant to the Danish Armed Forces in International Operations. 2016. pp. 168-173. and 180-182. New-Zealand: New Zealand Defence Force. Manual of Armed Forces Law. Law of Armed Conflict. Vol. 4. para. 6.5.25.-6.5.30.

³⁷ MELZER, Nils: *Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law*. ICRC 2009. p. 77.

Jus in bello Test

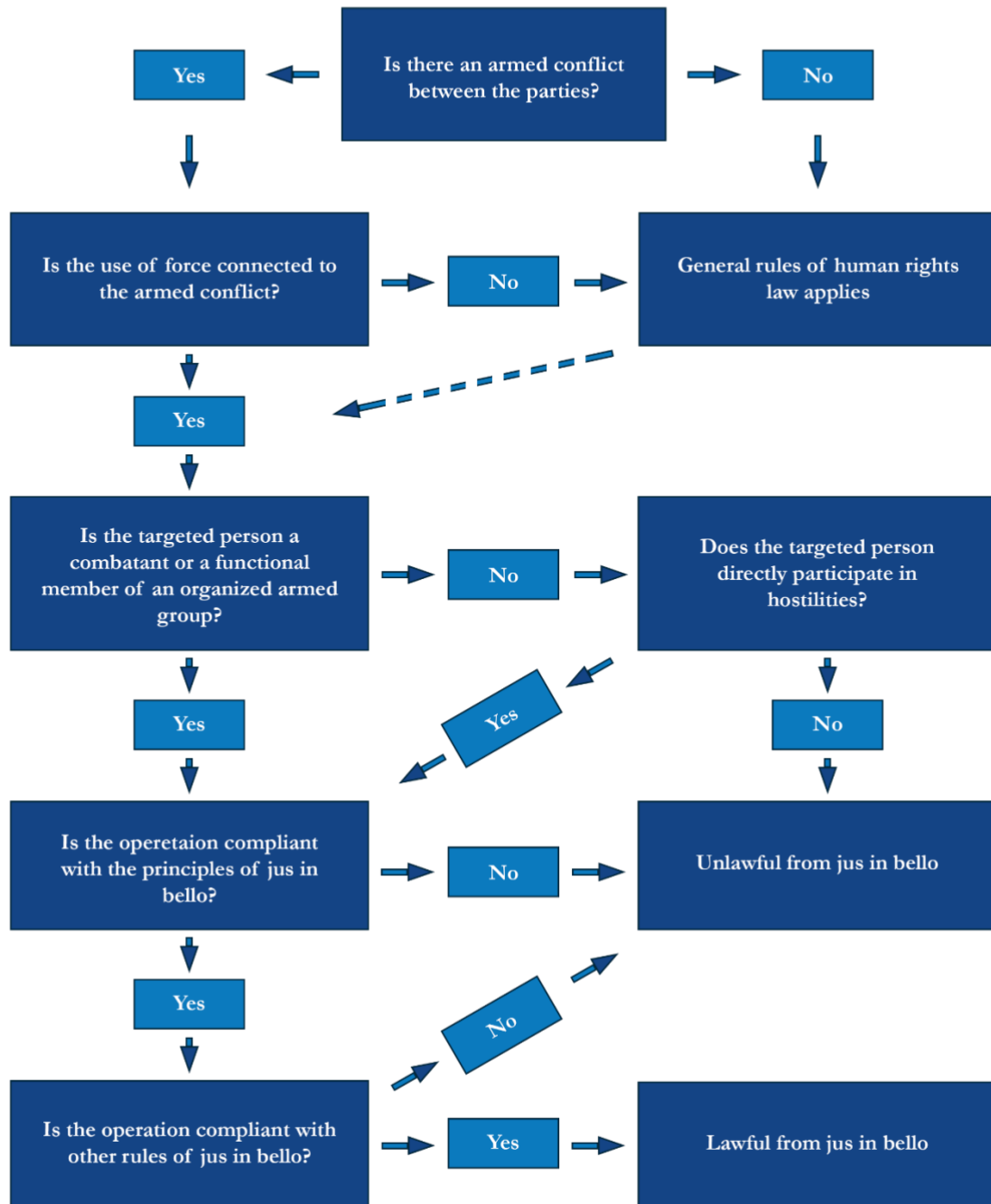


Figure No. 4.
IHL test

V. Judicial review of targeted killings

Targeted killings operate in a sort of accountability vacuum,³⁸ which means that both states and individuals engaged in these operations have largely evaded responsibility for illegal conduct so far. Conversely, in principle there is a possibility for establishing responsibility for unlawful targeted killings on the international and national level before a judicial forum.

As for international judicial review, the procedure before the International Court of Justice is dependent upon the political will of the parties of a legal dispute, therefore review of targeted killing operations before this forum is extremely unlikely, save for the possibility of an advisory opinion procedure similar to the one given in the case of nuclear weapons. When it comes to the International Criminal Court (ICC), once again in principle a number of war crimes and perhaps even crimes against humanity and the crime of aggression can be committed within the framework of targeted killing operations,³⁹ although the political will of the permanent members of the Security Council and the unwillingness of states to cooperate with this judicial body might preclude it from effectively tackling the issue. For this the ICC will have plenty of opportunity, for instance through the ongoing investigation of the crimes committed in Afghanistan since 2003⁴⁰ and in Palestine since 2014.⁴¹ Various human rights forums, such as the European Court of Human Rights (ECtHR) and the Inter-American Commission of Human Rights (IACoHR) may also have jurisdiction to hear cases of alleged targeted killings by the U.K. and U.S. respectively. As for the ECtHR, it needs to be emphasized that the court so far has operated on a primarily territorial extraterritorial jurisdictional basis, which was supplemented by a physical control based personal jurisdiction model. Considering the *Bankovic* precedent⁴² it was highly unlikely that the ECtHR would find jurisdiction for a targeted killing operation conducted by an armed drone, however recent case-law, such as the targeted killing of Alexander Valterovich Litvinenko suggests that the court can in fact adjudicate extraterritorial targeted killings⁴³ and furthermore at least in times of armed conflict it would rule in favor of a limited jurisdiction for procedural obligations (*ex post* investigation).⁴⁴ On the other hand, the IACoHR operates on a personal jurisdictional model governed by for instance the *Alejandro* precedent,⁴⁵ which would be sufficient for a procedure against the U.S. although with non-binding results. Based on the above, one must turn to national judicial reviews.

National judicial reviews can be assigned to two distinct groups: direct and indirect judicial review. Direct review can occur in a state which conducts targeted killings, and the judicial

³⁸ A/HRC/14/24/Add. 6. para. 3. and 92.

³⁹ Rome Statute Article 7(1)(a) 8(2)(a)(i), (iv) (2)(b)(i)(ii)(iv) (c)(i)(iv) (e)(i) 8bis(2)

⁴⁰ Afghanistan. Situation in the Islamic Republic of Afghanistan. ICC-02/17. <https://www.icc-cpi.int/afghanistan>

⁴¹ State of Palestine. Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. <https://www.icc-cpi.int/palestine>

⁴² Case of *Bankovic and Others v. Belgium and 16 other Contracting States* (Application no. 52207/99) Admissibility Decision, 12 December 2001.

⁴³ Case of *Carter v. Russia* (Application no. 20914/07) Judgment, 21 September 2021.

⁴⁴ Case of *Georgia v. Russia (II)* (Application no. 38263/08) Judgment, 21 January 2021. Case of *Hanan v. Germany* (Application no. 4871/16) Judgment, 16 February 2021.

⁴⁵ *Alejandro and Others v. Cuba* (Case No. 11.589 Report No. 86/99) 29 September 1999.

oversight is aimed at the legality of that policy. Indirect reviews are those which do not meet both abovementioned criteria.

Direct judicial review has so far taken place in Israel and the U.S. The Israeli targeted killing case(s)⁴⁶ are frequently cited and very well analyzed in the literature; however, little is known about the implementation of the second judgment itself. Research shows that although Israel seems to uphold the operational requirements stemming from the judgement, the accountability and judicial review side of the obligations are seriously lacking in practice and the applicability of the overall judgment seems to be relegated to being used only against individuals directly participating in hostilities.⁴⁷ Nevertheless, Israel's was the first national judgment ever to be delivered on the merits of targeted killing operations. In the United States, several cases⁴⁸ have been brought before various courts all of which were decided in the preliminary objections phase. U.S. courts heavily rely on notions such as the political question doctrine⁴⁹ and other national instruments precluding jurisdiction, for example state secrets. It is highly unlikely that U.S. courts would change the existing case-law on the issue any time soon.

A significant number of cases have been brought before other national courts mostly in Europe questioning various aspects of targeted killings, more precisely drone strikes in the form of indirect judicial review. For example, in the U.K. a case was dismissed also on preliminary objections related to the U.S. targeted killing policy on very similar grounds to the American political question doctrine.⁵⁰ In Germany however, a court in Cologne has addressed the merits of the relationship of Germany and the U.S. targeted killing activities in Yemen and Somalia. In the Yemeni case, the court extensively dealt with international law issues, and at the end ruled that the state should work towards (*hinwirken auf*) the U.S. using the Ramstein military base in accordance with international law.⁵¹ This judgment was later overruled by the *Bundesverwaltungsgericht*, stating that Germany has done everything it needed to do to make sure that the U.S. policy is sound in terms of international law.⁵² In Pakistan,

⁴⁶ HCJ 769/02. The Public Committee Against Torture et al. V. The Government of Israel et al. HCJ 5872/01. Barakeh v. Prime Minister

⁴⁷ Plaw, Avery E. – Rabi, Shahaf: Israeli Compliance with Legal Guidelines for Targeted Killing. *Israel Law Review*. 53. (2020). pp. 225-258.

⁴⁸ See for example: Ahmad Muaffaq Zaidan, et al., Plaintiffs, v. Donald J. Trump, President of the United States, et al., Defendants. 17-581 (RMC) Ahmed Salem Bin Ali Jaber, et al., Plaintiffs, v. United States of America, et al., Defendants. 155 F.Supp.3d 70 (2016) Bilal Abdul Kareem, Plaintiff, v. Gina Cheri Haspel, Director of the Central Intelligence Agency, et al., Defendants. 17-581 (RMC) Nasser Al-Aulaqi, as personal representative of the Estates of Anwar Al-Aulaqi and Abdulrahman Al-Aulaqi, et al., Plaintiffs v. Leon C. Panetta, et al. Defendants. No. 12-1192 (RMC) 4 April 2014. Nasser Al-Aulaqi, on his own behalf and as next friend of Anwar Al-Aulaqi, Plaintiff, v. Barack H. Obama, in his official capacity as President of the United States; Robert M. Gates, in his official capacity as Secretary of Defense; and Leon E. Panetta, in his official capacity as Director of the Central Intelligence Agency, Defendants. 10-1469 (JDB) 7 December 2010

⁴⁹ Mauri, Diego: The political question doctrine *vis-à-vis* drones' 'outsized power': Antithetical approaches in recent case-law. *Questions of International Law* 68. (2020) pp. 3-22.

⁵⁰ Corderoy and Ahmed v Information Commissioner, Attorney-General and Cabinet Office [2017] UKUT 495 (AAC)
R (Khan) v. Sec'y of State for Foreign and Commonwealth Affairs, [2014] EWCA (Civ) 24, [2014] 1W.L.R. 872 (Eng.)

⁵¹ OVG 4 A 1361/15.

⁵² BVerwG 6 C 7.19

a different court issued a judgment on the ‘merits’ of U.S. targeted killing operations, in which the court required as *ultima ratio* the shooting down of American drones.⁵³ The judgment was never implemented. In other states, such as Italy and the Netherlands other cases are still ongoing, all of which are related to the U.S. drone program one way or another.⁵⁴

VI. Conclusions

Based on the above, it can be argued that targeted killing policies can be conducted lawfully under international law even in the absence of an armed conflict, although the reality is that those states which are involved in these operations follow such wide policies for the conduct of these strikes in terms of self-defense and targetability, that it is very improbable that at the end of the day, most of the operations could be considered legal.

Judicial review of targeted killing operations is extremely important for the purpose of overcoming the accountability vacuum these policies have operated in for more than two decades. International judicial review is a possibility— which has already taken place in connection with the assassination of Litvinenko—to find solutions to these issues. National reviews, although rare, can—as the German case shows—highlight various issues of targeted killings. First, they can be used to better understand the underlying legal *régimes* governing targeted killing operations in international and domestic legal settings as well, and they can also contribute to the identification and articulation of customary international law norms as state practice or *opinio juris*.⁵⁵ Moreover, they can be an effective tool to combat illegal targeted killing policies by precluding the states from using these practices or by hindering the cooperation between essential partners in these operations.

⁵³ Peshawar High Court. Writ Petition No. 1551-P/2012.

⁵⁴ ECLI: EN: RVS: 2019: 4005. ECLI: NL: RBAMS: 2017: 10203. ECCHR Case Report, US drone strikes: The killing of Giovanni Lo Porto in Pakistan. ECCHR May 2018 https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Drones_Giovanni_Lo_Porto_2018May.pdf

⁵⁵ Draft conclusions on identification of customary international law, with commentaries 2018. A/73/10. Conclusion 6. para. 2.

Forrásjegyzék

Könyvek

- ÁDÁNY Tamás: *A legsúlyosabb jogsértések miatti felelősségre vonhatóság nemzetközi jogi tendenciái, különös tekintettel a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságának előfeltételeire*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2011.
- AGAMBEN, Giorgia: *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press, 1998.
- ALKATOUT, Josef: *The Legality of Targeted Killings in View of Direct Participation in Hostilities*. Duncker & Humblot, 2015.
- AMMANN, Odile: *Domestic Courts and the Interpretation of International Law – Methods and Reasoning Based on the Swiss Example*. Brill – Nijhoff, 2019.
- BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály: *Magyar Büntetőjog – Általános rész*. Osiris, 2015.
- BIHARI Mihály: *Politológia. A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2013.
- BLAHÓ András – PRANDLER Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Akadémiai Kiadó, 2014.
- BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog I. – Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, 2011.
- BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog II. – Különös rész*. Dialóg Campus Kiadó, 2011.
- CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018.
- CASEY-MASLEN, Stuart: *Jus ad Bellum – The Law on Inter-State Use of Force*. Hart, 2020.
- CLAUSEWITZ, Carl von: *A háborúról*. Zrínyi Kiadó, 2013.
- Commentary on the Second Geneva Convention: Convention (II) for the Amelioration of the Condition of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, 2nd edition*. ICRC, 2017.
- CRAWFORD, Emily: *Identifying the Enemy – Civilian Participation in Armed Conflict*. OUP, 2015.
- DA COSTA, Karen: *The Extraterritorial Application of Selected Human Rights Treaties*. Martinus Nijhoff Publishers, 2012.
- DE WET, Erika: *Military Assistance on Request and the Use of Force*. OUP, 2020.
- DINSTEIN, Yoram: *Non-International Armed Conflicts in International Law*. CUP, 2014.
- DINSTEIN, Yoram: *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, CUP, 2016.
- DINSTEIN, Yoram: *War, Aggression and Self-Defence, 6th edition*. CUP, 2017.
- FORCESE, Craig: *Destroying the Caroline – The Frontier Raid that Reshaped the Right to War*. Irwin Law, 2018.
- GRAY, Christine: *International Law and the Use of Force. 3rd Edition*. OUP, 2008.
- GROTIUS, Hugo: *A háború és béke jogáról. II. kötet*. Pallas Stúdió - Attraktor Kft., 1999.
- GROTIUS, Hugo: *A háború és béke jogáról*. Kriterion Könyvkiadó, 1973.
- GUIORA, Amos N.: *Legitimate Target. A Criteria-Based Approach to Targeted Killing*. OUP, 2013.
- GUNNEFLO, Markus: *Targeted Killing – A Legal and Political History*. CUP, 2016.
- HALMAI Gábor – TÓTH Gábor (szerk.): *Emberi jogok*. Osiris, 2008.
- HENCKAERTS, Jean-Marie – DOSWALD-BECK, Louise: *Customary International Humanitarian Law – Volume I: Rules*. ICRC–CUP, 2005.
- HERCZEGH Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.
- HÖFER, Martin Felix: *Gezielte Tötungen*. Mohr Siebeck, 2013.
- KAJTÁR Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. Eötvös Kiadó, 2015.
- KAPAUN, Nina: *Völkerrechtliche Bewertung gezielter Tötungen nicht-staatlicher Akteure*. Institute for International Peace and Security Law, 2014.
- KEENE, Shima D.: *Lethal and Legal? The Ethics of Drone Strikes*. United States Army War College Press. 2015.
- KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer, 2014.
- KNUCKEY, Sarah (szerk.): *Drones and Targeted killings – Ethics, Law, Politics*. International Debate Education Association, 2015.
- KOH, Harold Hongju: *The Trump Administration and International Law*. OUP, 2019.
- KOLB, Robert: *Peremptory International Law – Jus Cogens*. Hart Publishing, 2015.
- KOVÁCS Péter: *Bevezetés a Nemzetközi Büntetőbíróság joggyakorlatába*. Pázmány Press, 2020. 82-100. o.
- KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog. 3., átdolgozott és bővített kiadás*. Osiris, 2016.

- LATTMANN Tamás: *A fegyveres erő terrorizmussal szembeni alkalmazásának nemzetközi jogi körvonalai*. Dialóg Campus Kiadó, 2018.
- LUBELL, Noam: *Extraterritorial Use of Force Against Non-State Actors*. OUP, 2011.
- MCDONALD, Jack: *Ethics, Law and Justifying Targeted Killings – The Obama administration at war*. Routledge, 2017.
- MELZER, Nils: *International Humanitarian Law. A Comprehensive Introduction*. ICRC, 2016.
- MELZER, Nils: *Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law*. ICRC 2009.
- MELZER, Nils: *Targeted Killing in International Law*. OUP, 2008.
- MÉSZÁROS Gábor: *Alkotmányosság válságban? – Különleges helyzetek és kezelésük modelljei az alkotmányos demokráciákban*. Menedzser Praxis, 2018.
- MILANOVIC, Marko: *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties – Law, Principles and Policy*. OUP, 2011.
- MOIR, Lindsay: *Reappraising the Resort to Force – International law, Jus ad Bellum and the War on Terror*. Hart, 2010.
- ORAKHELASHVILI, Alexander: *Peremptory Norms in International Law*. OUP, 2006.
- OTTO, Roland: *Targeted Killings and International Law*. Springer, 2012.
- PALIK Mátyás (szerk.): *Pilóta nélküli repülés profiknak és amatőröknek, második javított kiadás*. Nemzeti Közszerkesztési Egység, 2013.
- PETRETEI József: *Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények*. Kodifikátor Alapítvány, 2016.
- PLAW, Avery – FRICKER, Matthew S. – COLON, Carlos R.: *The Drone Debate – A primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside conventional Battlefields*. Rowman & Littlefield, 2016.
- POWELL, H. Jefferson: *Targeting Americans – The Constitutionality of the U.S. Drone War*. OUP, 2016.
- RUYS, Tom: *'Armed Attack' and Article 51 of the UN Charter – Evolutions in Customary Law and Practice*. CUP, 2010.
- SANDOZ, Yves – SWINARSKI, Christophe – ZIMMERMANN, Bruno (szerk.): *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. ICRC, 1987.
- SASSÓLI, Marco – BOUVIER, Antoine A. – QUINTIN, Anne: *How Does Law Protect in War. Volume I. Outline of International Humanitarian Law. Third Edition*. ICRC.
- SCHABAS, William A.: *An Introduction to the International Criminal Court. Fourth Edition*. CUP, 2011.
- SCHMIDT, Lars: *Das humanitäre Völkerrecht in modernen asymmetrischen Konflikten. Eine Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Israel-Palästina-Konflikts*. Duncker & Humboldt, 2012.
- SHAW, Malcom N.: *International Law. Seventh Edition*. CUP, 2014.
- SIPOS Attila: *Nemzetközi légi jog – Szabályok három dimenzióban*. Wolters Kluwer, 2015.
- SPITZER Jenő: *Önvédelem versus terrorizmus – Az erők tilalma és az önvédelem joga a nemzetközi jogban, különös tekintettel az Izlám Állam elleni nemzetközi fellépés lehetőségeire*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2019.
- SULYOK Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Gondolat, 2004.
- SZILÁGYI Péter: *Jogi Alaptan. Átdolgozott, 2. kiadás*. Osiris, 2003.
- TIBORI-SZABÓ Kinga: *Anticipatory Action in Self-Defence – Essence and Limits under International Law*. Springer, 2011.

Tanulmányok

- AHMED, Zohra: Strengthening Standards for Consent: The Case of U.S. Drone Strikes in Pakistan. *Michigan State International Law Review*. 23. (2015) 459-517. o.
- AKANDE, Dapo – LIEFLÄNDER, Thomas: Clarifying Necessity, Imminence, and Proportionality in the Law of Self-Defence. *The American Journal of International Law* 107. (2013) 563-570. o.
- AKERSON, David: Applying *Jus In Bello* Proportionality to Drone Warfare. *Oregon Review of International Law* 16. (2014) 173-224. o.
- ALEXANDER, Samuel: Double-tap Warfare: Should President Obama Be Investigated for War Crimes? *Florida Law Review* 69. (2017) 261-295. o.
- ARNESTO, Cyril: Extrajudicial Killings and Enforced Disappearances in the Philippines as Crimes Against Humanity under the Rome Statute. *Asia Pacific Yearbook of International Humanitarian Law*. 4. (2008-2011) 305-331. o.
- BACHMANN, Sascha–Dominnik: Targeted Killings: Contemporary Challenges, Risks and Opportunities. *Journal of Conflict & Security Law*. 18. (2013) 259-288. o.
- BALÁZS Gergő – KAJTÁR Gábor: Negyven évvel a teheráni túsdráma után – az önvédelem joga az állami képviseltek elleni támadások esetén. *Állam- és Jogtudomány* 61. (2020) 3-24. o.
- BANNELIER-CHRISTAKIS, Karine: Military Interventions against ISIL in Iraq, Syria and Lybia, and the Legal Basis of Consent. *Leiden Journal of International Law* 29. (2016) 743-775. o.

BARAK, Aharon: The Role of a Supreme Court in a Democracy, and the Fight against Terrorism. *University of Miami Law Review* 53. (2002) 1205-1216. o.

BEINLICH, Leander: Drones, Discretion, and the Duty to Protect the Right to Life: Germany and its Role in the US Drone Programme Before the Higher Administrative Court of Münster. *Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law Research Paper Series* 2019/22. sz. 1-23. o.

BEN-NAFTALI, Orna – MICHAELI, Karen R: We Must Not Make a Scarecrow of the Law: A Legal Analysis of the Israeli Policy of Targeted Killings. *Cornell International Law Journal*, 36. (2003.) 233-292. o.

BEN-NAFTALI, Orna – MICHAELI, Keren R.: Justice-Ability: A Critique of the Alleged Non-Justiciability of Israel's Policy of Targeted Killings. *Journal of International Criminal Justice*, 1. (2003) 368-405. o.

BERLIN, Eric: The Israeli Supreme Court's *Targeted Killings* Judgment: A Reaffirmation of the Rule of Law During War. *Michigan State International Law Review* 21. (2013) 517-546. o.

BETHLEHEM, Daniel: Self-Defense Against An Imminent or Actual Armed Attack by Nonstate Actors. *The American Journal of International Law* 106. (2012) 770-777. o.

BETTWEY, David Shea: Drones, Private Military Companies and the Alien Tort Statute: The Looming Frontier of International Tort Liability. *California Western International Law Journal* 47. (2016) 1-33. o.

BLUM, Gabriella – HAYMANN, Philip: Law and Policy of Targeted Killing. *Harvard National Security Journal*, 1. (2010). 145-170. o.

BODNAR, Adam – PACHO, Irmina: Targeted Killings (Drone Strikes) and the European Convention on Human Rights. *Polish Yearbook of International Law* 32. (2012) 189-208. o.

BOOTHBY, William: And for Such Time as: The Time Dimension to Direct Participation in Hostilities. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 741-768. o.

BRUHÁCS János: Jus Contra Bellum – Glosszák az erőszak nemzetközi jogi tilalmához. In BLUTMAN László (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. SZTE ÁJK, 2014. 69-84. o.

BUCHAN, Russel: The Rule of Surrender in International Humanitarian Law. *Israel Law Review* 51. (2018) 3-27. o.

BUTCHARD, Patrick M.: Back to San Francisco: Explaining the Inherent Contradictions of Article 2(4) of the UN Charter. *Journal of Conflict & Security Law* 23. (2018) 229-267. o.

CANESTARO, Nathan: American Law and Policy on Assassinations of Foreign Leaders: The Practicality of Maintaining the Status Quo. *Boston College International and Comparative Law Review*, 26. (2003) 1-34. o.

CASEY-MASLEN, Stuart: Autonomous Weapons Systems and International Criminal Law. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 217-249. o.

CASEY-MASLEN, Stuart: Legality of Use of Armed Unmanned Systems in Law Enforcement. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 46-61. o.

CASEY-MASLEN, Stuart: Unmanned Weapons Systems and the Right to Life. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 158-194. o.

CASEY-MASLEN, Stuart: Pandora's box? Drone strikes under *jus ad bellum*, *jus in bello*, and human rights law. *International Review of the Red Cross* 94. (2012) 597-625. o.

CASWELL, Michael K.: *R (Khan) v. The Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs*: U.K. Court—The Pontius Pilate of Drone Strikes. *Tulane Journal of International and Comparative Law* 23. (2015) 539-556. o.

Constitutional law – Political Question Doctrine – D.C. Circuit Holds Statutory Challenge to Drone Strike Is Nonjusticiable – *bin Ali Jaber v. United States*, 861 F.3d 241 (D.C. Cir.), *cert. denied*, 138 S. Ct. 480 (2017). *Harvard Law Review*. 131. (2018) 1473-1480. o.

CORTEN, Oliver: The 'Unwilling or Unable' Test: Has it Been, and Could it be, Accepted? *Leiden Journal of International Law* 29. (2016) 777-799. o.

CROMLEY, James D.: In the Field or in the Courtroom: Redefining the APA's Military Authority Exception in the Age of Modern Warfare. *Arizona State Law Journal* 51. (2019) 1163-1187. o.

CSAPÓ Zsuzsanna: „[...] és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni.” Az 1969. évi bécsi egyezmény és a *ius cogens* módosíthatósága. *Állam- és Jogtudomány* 61. (2020) 25-43. o.

CSAPÓ Zsuzsanna: Drónok harca- kérdések keresztüztében, Van-e szükség új nemzetközi szabályozásra. In CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): *Emlékkötet Hercegh Géza születésének 85. évfordulójára – A ius in bello fejlődése és mai problémái*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 39-63. o.

- DAKA Marija – KIS KELEMEN Bence: Extraterritorialitás az emberi jogi bíróságok gyakorlatában. *Jura*, 2017/1. sz. 207-218. o.
- DAVID, R. Steven: Israel's Policy of Targeted Killing. *Ethics & International Affairs*, 17. (2003) 111-126. o.
- DEEKS, Ashley S.: „Unwilling or Unable”: Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defense. *Virginia Journal of International Law* 52. (2012) 483-550. o.
- DENNIS, Michael J.: Application of Human Rights Treaties Extraterritorially in Times of Armed Conflict and Military Occupation. *American Journal of International Law* 99. (2005) 119-141. o.
- DICKINSON, Laura A.: Drones, Automated Weapons, and Private Military Contractors – Challenges to Domestic and International Legal Regimes Governing Armed Conflict. In LAND, Molly K. – ARONSON, Jay D. (szerk.): *New Technologies for Human Rights Law and Practice*. CUP, 2018. 93-124. o.
- DINSTEIN, Yoram: Keynote Address: The Recent Evolution of the International Law of Armed Conflict: Confusions, Constraints, and Challenges. *Vanderbilt Journal of International Law* 51. (2018) 701-712. o.
- DORSEY, Jessica – PAULUSSEN, Christophe: A common European position on armed drones? Charting EU member states' views on questions of counterterrorism uses of force. *Global Affairs*, 1. (2015). 277-283. o.
- DOSWALD-BECK, Louise: The right to life in armed conflict: does international humanitarian law provide all the answers? *International Review of the Red Cross*, 88. (2006) 881-904. o.
- DÖRR, Oliver – RANDELZHOFFER, Albrecht: Ch.I. Purposes and Principles, Article 2 (4) In SIMMA, Bruno – KHAN, Daniel-Erasmus – NOLTE, Georg – PAULUS, Andreas – WESSENDORF, Nikolai (eds.) *The Charter of the United Nations: A Commentary, Volume I*. OUP, 2012. 200-234. o.
- EPSTEIN, Michael: The Curious Case of Anwar Al-Aulaqi: Is Targeting a Terrorist for Execution by Drone Strike a Due Process Violation When The Terrorist is a United States Citizen? *Michigan State Journal of International Law* 19. (2011) 723-744. o.
- EVIATAR, Daphne: Drones and the Law: Why We Do Not Need a New Legal Framework for Targeted Killing. In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 170-198. o.
- FEKETE Balázs – JAKAB András: A jogtudományi munka alapjai. In JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A Jogtudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-ORAC, 2015.
- FRANCK, Thomas M.: What Happens Now? The United Nations after Iraq. *The American Journal of International Law* 97. (2003) 607-620. o.
- FRANCK, Thomas M.: Who Killed Article 2(4)? or: Changing Norms Governing the Use of Force by States. *The American Journal of International Law* 64. (1970) 809-837. o.
- FRAU, Robert: Unmanned Military Systems and Extraterritorial Application of Human Rights Law. *Göteborg Journal of International Law* 1. (2013) 1-18. o.
- FRY, James D.: Attribution of Responsibility. In NOLLKAEMPER, André – PLAKOKEFALOS, Ilias (szerk.): *Principles of Shared Responsibility in International Law – An Appraisal of the State of the Art*. Cambridge, 2014. 98–133. o.
- GERVASONI, Luca: Overflying Justiciability? Drones and Avoidance Doctrines Before National Courts. In CARPANELLI, Elena – LAZZERINI, Nicole (szerk.): *Use and Misuse of New Technologies – Contemporary Challenges in International and European Law*. Springer, 2019. 327-351. o.
- GIL, Elad D.: Institutional Choice and Targeted Killing: A Comparative Perspective. *Tulane Law Review* 94. (2020) 711-758. o.
- GILL, Terry D. – TIBORI-SZABÓ, Kinga: Twelve Key Questions on Self-Defense against Non-State Actors. *International Law Studies* 95. (2019) 467-505. o.
- GLAZIER, David: The Drones: It's in the Way That You Use It. In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 142-169. o.
- GOWLLAND-DEBBAS, Vera: Is the UN Security Council Bound by Human Rights Law? *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* 103. (2009) 199-202. o.
- GREEN, James, A.: Questioning the Peremptory Status of the Prohibition of the Use of Force. *Michigan Journal of International Law* 32. (2011) 215-257. o.
- GREENWOOD, Christopher: The relationship between ius ad bellum and ius in bello. *Review of International Studies*, 9. (1983) 221-234. o.

- HAJJAR, Lisa: Lawfare and Armed Conflicts – A Comparative Analysis of Israeli and U.S. Targeted Killing Policies and Legal Challenges against Them. In Lisa Parks – Caren Kaplan (szerk.): *Life in the Age of Drone Warfare*. Durham University Press, 2017. 59-88. o.
- HAKIMI, Monica: What Might (Finally) Kill the *Jus ad Bellum*? *Public Law and Legal Theory Research Paper Series*. 688. (2020). 1-20. o.
- HATHAWAY, Oona – NIELSEN, Elizabeth – NOWLAN, Aileen – PERDUE, William – PURVIS, Chelsea – SOLOW, Sara – SPIEGEL, Julia: Human Rights abroad: When do Human Rights Treaty Obligations Apply Extraterritorially? *Arizona State Law Journal* 43. (2011) 389-426. o.
- HELLER, Kevin Jon: 'One Hell of a Killing Machine' Signature Strikes and International Law. *Journal of International Criminal Justice*, 11. (2013) 89-119. o.
- HENDERSON, Ian – CAVANAGH, Bryan: Unmanned Aerial Vehicles: Do They Pose Legal Challenges? In NASU, Hitoshi – MCLAUGHLIN, Robert (szerk.): *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. Asser Press - Springer, 2014. 193-212. o.
- HENRY, Etienne: The Falklands/Malvinas War—1982. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 361-378. o.
- HEYNS, Christof – AKANDE, Dapo – HILL-CAWTHORNE, Lawrence – CHENGETA, Thompson: The International Law Framework Regulating The use of Armed Drones. *International and Comparative Law Quarterly*, 65. (2016) 791-827. o.
- HOFFMAN Tamás: Is the Gaza Strip Still an Occupied Territory? – Divergent Approaches in International Humanitarian Law. In KAJTÁR Gábor – KARDOS Gábor (szerk.): *Nemzetközi jog és Európai jog: Új metszéspontok – Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 28-44. o.
- HOFFMANN Tamás: A fegyveres konfliktus minősítési problémái a polgárháborúba történő külföldi katonai beavatkozás esetén. In KIRS Eszter (szerk.): *Egységesedés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban. Studia Iuris Gentium Mikolciensia – Tomus IV*. Bíbor Kiadó, 2009. 25-42. o.
- HOFFMANN Tamás: Book Review. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) 867-873. o.
- HOFFMANN Tamás: Dr. Opinio Juris and Mr. State Practice: The Strange Case of Customary International Humanitarian Law. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Iuridica* 46. (2006) 373-394. o.
- HRNJAZ, Miloš – POPOVIĆ, Janja Simentić: Protracted Armed Violence as a Criterion for the Existence of Non-international Armed Conflict: International Humanitarian Law, International Criminal Law and Beyond. *Journal of Conflict & Security Law* 25. (2020) 473-500. o.
- JOHANSSON, Patrik: Equivocal Resolve? Toward a Definition of Chapter VII Resolutions. *Umeå Working Papers in Peace and Conflict Studies* 7. (2008) 1-32. o.
- JOHNSON, Jeh, Charles: National Security Law, Lawyers and Lawyering in the Obama Administration. Dean's Lecture at Yale Law School. February 22, 2012. *Yale Law & Policy Review*. 31. (2012) 141-150. o.
- KAJTÁR Gábor: A nem állami szereplők elleni fegyveres fellépés lehetőségei és problémái. In FARKAS Ádám – VÉGH Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézmények és jogi kihívások*. Zrínyi Kiadó, 2020. 92-114. o.
- KAJTÁR Gábor: Az általános erőszaktilalom rendszerének értéktartalma és hatékonysága a posztbipoláris rendszerben. In KAJTÁR Gábor – KARDOS Gábor (szerk.): *Nemzetközi jog és Európai jog: Új metszéspontok – Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 60- 85. o.
- KAJTÁR Gábor: Az önvédelem jogának *jus cogens* természete. In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 119-127. o.
- KAJTÁR Gábor: Betudás a nemzetközi humanitárius jogban. *Közjogi Szemle* 2020/3. sz. 29-37. o.
- KAJTÁR Gábor: Fragmentation of Attribution in International Law. In KAJTÁR Gábor – ÇALI, Başak – MILANOVIC, Marco (szerk.): *Secondary Rules of Primary Importance*. (Megjelenés alatt)
- KAJTÁR Gábor: The Use of Force Against ISIL in Iraq and Syria—A Legal Battlefield. *Wisconsin International Law Journal* 34. (2017) 535-584. o.
- KAJTÁR Gábor: Vonakodik vagy nem képes? Az önvédelem jogának újabb paradigmaváltó kísérlete. *Közjogi Szemle* 2018/1. sz. 1-10. o.
- KENDALL, J. Nicholas: Israeli Counter-Terrorism: Targeted Killings under International Law. *North Carolina Law Review*. 80. (2002) 1069-1088. o.

- KIS KELEMEN Bence: A célzott likvidálás az emberi jogok nemzetközi rendszerének tükrében. *Fundamentum*, 2018/1. sz. 30-40. o.
- KIS KELEMEN Bence: A halálbüntetésről. *Diszkurzus*, 5. (2015) 50-59. o.
- KIS KELEMEN Bence: Az élő pajzs és a humanitárius nemzetközi jog, avagy átütheti-e a katonai szükségesség a humanitás elvének pajzsát? In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herzegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 147-164. o.
- KIS KELEMEN Bence: Célzott likvidálás – fogalmi dilemmák. In MÁRTON Mónika (szerk.): *Studia Iuvenum Iurispritorum* 9. PTE ÁJK. 2018. 265-282. o.
- KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (1.) A dróntámadások *jus ad bellum* jogszerűségi vizsgálata. *Honvédségi Szemle*, 2018/1. sz. 70-82. o.
- KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (2.) A dróntámadások jogszerűségének vizsgálata a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok tükrében. *Honvédségi Szemle*, 2018/2. sz. 16-29. o.
- KIS KELEMEN Bence: Emberi jogok a gázai kerítés árnyékában – Elemzés az Izraeli Legfelső Bíróságnak a tömegtüntetésekre alkalmazandó joganyaggal kapcsolatos döntéséről. *Fundamentum* 23. (2019) 95-108. o.
- KIS KELEMEN Bence: Extraterritoriális célzott likvidálás a hagyományos hadszíntereken kívül, az Egyesült Államok drón-programjának tükrében. Szakdolgozat, PTE ÁJK, 2016.
- KIS KELEMEN Bence: Gondolatok a *jus ad bellum* köréből a célzott likvidálás tükrében. *Közjogi Szemle*, 2017/3. sz. 76-83. o.
- KIS KELEMEN Bence: Human Shielding, Subjective Intent and Harm to the Enemy. *Conflict & Security Law*. 25. (2020) 537-564. o.
- KIS KELEMEN Bence: Humanitárius intervenció? Az Egyesült Államok 2017-2018-as szíriai légitámadásainak *jus ad bellum* elemzése. In KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Brubács János 80. születésnapja tiszteletére*. PTE ÁJK, 2019. 135-155. o.
- KIS KELEMEN Bence: Targeted killing, armed drones and the international law of use of force. *Scientific Proceedings of Guram Tavartkiladze Tbilisi Teaching University* 8. (2018) 15-26. o.
- KIS KELEMEN Bence: Targeted Killings and Human Rights Law. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 6. (2018) 245-259. o.
- KIS-BENEDEK József: A palesztin intifáda biztonságpolitikai és katonai összefüggései. *Felderítő Szemle*, 2006/3. 41-72. o.
- KISS Máttyás: *Az Egyesült Államok és Irán 2020-as katonai akcióinak nemzetközi jogi megítélése az erőszak alkalmazását lehetővé tevő jogalapok szempontjából*. OTDK dolgozat, 2021.
- KISS Máttyás: Az Egyesült Államok és Irán kapcsolata: történeti áttekintés és napjaink kihívásai. *Scriptura* 2020/2. sz. 31-44. o.
- KONCSIK Marcell: Extraterritorial application of human rights conventions: is a cause-effect notion of jurisdiction finally recognized? *Arsboni* 8. (2020) 21-35. o.
- KREZMER, David: Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Executions or Legitimate Means of Self-Defence? *European Journal of International Law*, 16. (2005) 171-212. o.
- LATTMANN Tamás: Fegyveres konfliktusok és az emberi jogok – miért nehéz kérdés. In ELSPEETH, Guild: *Mikor bűncselekmény a háború? Biztonság és európai emberi jogok: az egyéni jogok védelme szükséghelyzet és fegyveres összeütközés idején*. L'Harmattan, 2009. 7-22. o.
- LATTMANN, Tamás: A megkülönböztetés tilalma a nemzetközi jog, azon belül pedig a nemzetközi humanitárius jog rendszerén belül. In SZALAYNÉ-SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Egyenlő bánásmód irányelvek – helyzetkép. Tanulmányok az uniós joganyag tagállami alkalmazásáról*. Publikon Kiadó, 2019. 127-133. o.
- LESH, Michelle: Accountability for targeted killing operations. International humanitarian law, international human rights law and the relevance of the principle of proportionality. In Jadranka Petrovic (szerk.): *Accountability for Violations of International Humanitarian Law*. Routledge, 2016. 95-116. o.
- LINDERFALK, Ulf: The Effect of Jus Cogens Norms: Whoever Opened Pandora's Box, Did You Ever Think About the Consequences? *The European Journal of International Law* 18. (2008) 853-871. o.
- Living under drones: death, injury, and trauma to civilians from US drone practices in Pakistan. International Human Rights and Conflict Resolution Clinic at Stanford Law School and Global Justice Clinic at NYU School of Law. 2012.
- LOTTRIONTE, Catherine: Targeted Killings By Drones: A Domestic and International Legal Framework. *Journal of International and Comparative Law*, 3. (2016) 19-70. o.

- LUBELL, Noam: Fragmented Wars – Multi-Territorial Military Operations against Armed Groups. In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (szerk.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. OUP, 2019. 3-32. o.
- MARIN, Craig: Challenging and Refining the „Unwilling or Unable” Doctrine. *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 52. (2019) 387-461. o.
- MARKS, Stephen P.: Principles and Norms of Human Rights Applicable in Emergency Situations: Underdevelopment, Catastrophes and Armed Conflict. In VASAK, Karel (szerk.): *The International Dimensions of Human Rights*. Paris 1982. 175-212. o.
- MARTIN, Craig: Going Medieval: Targeted Killing, Self-Defense and the *Jus ad Bellum* Regime. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 223-252. o.
- MAURI, Diego: The political question doctrine *vis-à-vis* drones’ ‘outsized power’: Antithetical approaches in recent case-law. *Questions of International Law* 68. (2020) 3-22. o.
- MAXWELL, Mark: Rebutting the Civilian Presumption: Playing Whack-A-Mole Without a Mallet? In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP. 2012. 31-59. o.
- MCGOLDRICK, Dominic: Extraterritorial Application of the International Covenant on Civil and Political Rights. In COOMANS, Fons – KAMMINGA, Menno T. (szerk.): *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties*. Intersentia, 2004. 41-72. o.
- MCPMAHAN, Jeff: Targeted Killing: Murder, Combar of Law Enforcemnt. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP. 2012. 135-155. o.
- MELONI, Chantal: State and Individual Responsibility for Targeted Killings by Drones. In DI NUCCI, Ezio – SANTONI DE SIO, Filippo szerk.: *Drones and Responsibility – Legal, Philosophical, and Sociotechnical Perspective on Remotely Controlled Weapons*. Routledge, 2016. 47-64. o.
- MELZER, Nils: Keeping the Balance Between Military Necessity and Humanity: A Response to Four Critiques of the ICRC’s Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation In Hostilities. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 831-916. o.
- MERON, Theodor: Extraterritoriality of Human Rights Treaties. *American Journal of International Law* 89. (1995) 78-82. o.
- MERON, Theodor: Israel’s Acceptance of the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice. *Israel Law Review* 4. (1969) 307-332. o.
- MESSINEO, Francesco: Attribution of Conduct. In NOLLKAEMPER, André – PLAKOKEFALOS, Ilias (szerk.): *Principles of Shared Responsibility in International Law – An Appraisal of the State of the Art*. Cambridge, 2014. 60-97. o.
- MILANOVIC, Marko: Accounting for the Complexity of the Law Applicable to Modern Armed Conflicts. In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (szerk.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. OUP, 2019. 33-59. o.
- MILANOVIC, Marko: Al-Skeini and Al-Jedda in Strasbourg. *European Journal of International Law* 23. (2012) 121-139. o.
- MILANOVIC, Marko: From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties. *Human Rights Law Review* 8. (2008) 411-448. o.
- MILANOVIC, Marko: Special Rules of Attribution of Conduct in International Law. *International Law Studies*. 96. (2020) 295-393. o.
- MILANOVIC, Marko: State Responsibility for Acts of Non-state Actors: A Comment on Griebel and Plücker. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) 307-324. o.
- MOLNÁR Kata: A gerilla-harcmodor nemzetközi jogi megítélése. In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herceg Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 261-275. o.
- O’CONNELL, Mary Ellen: Unlawful Killing with Combat Drones – A Case Study of Pakistan, 2004-2009. *Notre Dame Law School Legal Studies Research Paper No.* 09-43. (2010) 1-26. o.
- OHLIN, Jens David: Targeting Co-Belligerents. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 60-89. o.

ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal*, 44. (2011) 729-752. o.

ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal* 44. (2011) 729-752. o.

PADDEU, Federica I.: Military assistance on request and general reasons against force: consent as a defence to the prohibition of force. *Journal on the Use of Force in International Law* 7. (2020) 227-269. o.

PARKS, W. Hays: Part IX of the ICRC “Direct Participation in Hostilities” Study: No Mandate, No Expertise, and Legally Incorrect. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 769-830. o.

PHILIPPE, Xavier: The principles of universal jurisdiction and complementarity: how do the two principles intermesh? *International Review of the Red Cross* 88. (2006) 375-398. o.

PLAW, Avery – REIS, João Franco: The Contemporary Practice of Self-Defense – Evolving Toward the Use of Preemptive or Preventive Force? In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 229-256. o.

POBIJIE, Erin – DECLERCQ, Fanny – STEENBERGHE, Raphaël van: The Killing of Khalil al-Wazi by Israeli Commandos in Tunis—1988. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 403-407. o.

PONGRÁCZ Alex: A bukott államok problémájának aktuális kérdései. *Jog, állam, politika* 2015/4. sz. 23-37. o.

QUIGLEY, John: The Six Day War—1967. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 131-142. o.

RABI, SHAHAF – PLAW, AVERY E.: Israeli Compliance with Legal Guidelines for Targeted Killing. *Israel Law Review*. 53. (2020). 225-258. o.

RADIN, Sasha: Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflict. *International Law Studies*, 89. (2013) 696-743. o.

RADIN, Sasha: Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflicts, *International Law Studies* 89. (2013) 696-743. o.

RAISZ Anikó: Az Emberi Jogok Amerikaközi Védelme. *Sectio Juridica et Politica, Miskolc* 28. (2010) 281-295. o.

RUYS, Tom: Israel’s Airstrike Against Iraq’s Osiraq Nuclear Reactor—1981. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 329-341. o.

SATHN, Carsten: ‘Jus ad bellum’, ‘jus in bello’ ... ‘jus post bellum’? – Rethinking the Conception of the Law of Armed Force. *The European Journal of International Law*. 17. (2020) 921-943. o.

SCHACK, Mark: Resisting Clarity: Scandinavian Ambiguity in the ‘Unable or Unwilling’-Debate. *Nordic Journal of International Law* 90. (2020) 31-59. o.

SCHMITT, Michael N.: Deconstructing Direct Participation in Hostilities: The Constitutive Elements. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 697-739. o.

SCHMITT, Michael N.: State-Sponsored Assassination in International and Domestic Law. *Yale Journal of International Law*, 17. (1992) 619-685. o.

SHERESHEVSKY, Yahli: 3003/18 Yesh Din – Volunteers for Human Rights v. Chief of General Staff, Israel Defense Forces (I.D.F). *The American Journal of International Law* 113. (2019) 361-368. o.

SOLIS, Gary: Targeted Killing and the law of armed conflict. *Naval War College Review*, 60. (2007) 127-146. o.

SPITZER Jenő: Koordináták a legalitás felé – A dróntámadások nemzetközi joggal való összeegyeztethetőségének egyes kérdései. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2017/1-2. sz. 69-99. o.

SPITZER Jenő: A felfegyverzett drónok alkalmazásának egyes nemzetközi jogi kérdései. In FARKAS Ádám – VÉGH Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézmények és jogi kibívások*. Zrínyi Kiadó, 2020. 172-190. o.

STAUFFER, Hilary: Corporate Liability: An Alternative Path to Accountability? In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 195-216. o.

STERIO, Milena: The United States’ Use of Drone in the War on Terror: The (Il)legality of the targeted killings under international law. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 45. (2012) 197-214. o.

SULYOK Gábor: Humanitárius intervenció az ezredforduló után. BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herzegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 85-118. o.

VALENZANO, Ana et al.: Stress Profile in Remotely Piloted Aircraft Crewmembers During 2 h Operating Mission. *Frontiers in Physiology*, 9. (2018) 461. cikk.

- VALKI László: A koszovói válság és a humanitárius intervenció. *Acta humana: emberi jogi közlemények* 13. 2002. 136-165. o.
- VALKI László: A szeptember 11-i terrortámadások és a nemzetközi jog. In TÁLAS Péter (szerk.): *Válaszok a terrorizmusra. Avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig.* SVKH–Chartapress, 2002. 107-121. o.
- VAN MUNSTER, Rens: The War on Terrorism: When the exception becomes the rule. *International Journal for the Semiotics of Law*. 17. (2004) 141-153. o.
- VAN SCHAACK, Beth: The United States’ Position on the Extraterritorial Application of Human Rights Obligations: Now is the Time for Change. *International Law Studies* 90. (2014) 20-65. o.
- VENTURINI, Gabriella: Necessity in the Law of Armed Conflict and in International Criminal Law. *Netherlands Yearbook of International Law* 41. (2010) 45-78. o.
- VIDMAR, Jure: Rethinking *jus cogens* after Germany v. Italy: Back to Article 53? *Netherlands International Law Review* 60. (2013.) 1-25. o.
- VLADECK, Stephen I.: Targeted Killing and Judicial Review. *The George Washington Law Review Arguing* 82. (2014) 11-28. o.
- WALLACE, D. – CASTELLO, J.: Eye in the sky: Understanding the mental helath of unmanned aerial vehicle operators. *Journal of Military and Veteran’s Health*. 25. (2017) 36-41. o.
- WATKIN, Kenneth: Opportunity Lost: Organized Armed Groups and the ICRC “Direct Participation in Hostilities” Interpretive Guidance. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 641-695. o.
- WATTS, Sean: Law-of-War Precautions. A Cautionary Note. In JENSEN, Eric Talbot – ALCALA, Ronald T.P. (szerk.): *The Impact of Emerging Technologies on the Law of Armed Conflict*. OUP, 2019. 99-145. o.
- WEILL, Sharon: The Targeted Killing of Salah Shehadeh. *Journal of International Criminal Justice* 8. (2009) 617-631. o.
- WEIZMANN, Natalie: Armed Drones and the Law of Armed Conflict. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 89-122. o.
- WEIZMANN, Nathalie: Remotely Piloted Aircraft and International Law. In AARONSON, Michael – JOHNSON, Adrian: *Hitting the Target? How New Capabilities are Shaping International Intervention*. RUSI, 2013. 33-44. o.
- WHITTLE, Devon: The Limits of Legality and the United Nations Security Council: Applying the Extra-Legal Measures Model to Chapter VII Action. *The European Journal of International Law*. 26. (2015) 671-698. o.
- WIEBE, Matthew C.: Assassination in Domestic and International Law: The Central Intelligence Agency, State Sponsored Terrorism, and the Right to Self-Defense. *Tulsa Journal of Comparative and International Law*, 11. (2003) 363-406. o.
- WRIGHT, Jason D.: ‘Excessive’ ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. *International Review of the Red Cross* 94. (2012) 819-854. o.

Szakmai blogbejegyzések

- AKANDE, Dapo – MILANOVIC, Marko: The Constructive Ambiguity of the Security Council’s ISIS Resolution, *EJIL: Talk!* 2015. november 21. <https://www.ejiltalk.org/the-constructive-ambiguity-of-the-security-councils-isis-resolution/> (2021. 02. 27.)
- ANDERSON Scott R.: Walking Away from the World Court. *Lawfare*. 2018. október 5. <https://www.lawfareblog.com/walking-away-world-court> (2021. 04. 21.)
- ASKARY, Pouria – HOSSEINEJAD, Katayoun: Taking Territory of a Third State Seriously: Beginning of IAC and the Strike Against Major General Soleimani. *Opinio Juris*. 2020. január 22. <http://opiniojuris.org/2020/01/24/taking-territory-of-a-third-state-seriously-beginning-of-iac-and-the-strike-against-major-general-soleimani-part-i/> (2021. 04. 21.)
- BEINLICH, Leander: Germany and its Involvement in the US Drone Programme before German Administrative Courts. *EJIL:Talk!* 2019. április 8. <https://www.ejiltalk.org/germany-and-its-involvement-in-the-us-drone-programme-before-german-administrative-courts/> (2021. 04. 21.)
- BERKES Antal: A New Extraterritorial Jurisdictional Link Recognised by the IACtHR, *EJIL:Talk!* 2018. március 28. <https://www.ejiltalk.org/a-new-extraterritorial-jurisdictional-link-recognised-by-the-iacthr> (2021. 04. 19.)

BOTHE, Michael: Wegschauen verletzt das Recht auf Leben: Zum Drohnenurteil des OVG Münster. *Verfassungsblog*. 2019. március 21. <https://verfassungsblog.de/wegschauen-verletzt-das-recht-auf-leben-zum-drohnenurteil-des-ovg-muenster/> (2021. 04. 21.)

CHACKO, Elena – DEEKS, Ashley: Who is on Board with „Unwilling or Unable”, *Lawfare*. 2016. október 10. <https://www.lawfareblog.com/who-board-unwilling-or-unable> (2021. 03. 03.)

CHESNEY, Robert: A Revived CIA Drone Strike Program? Comments on the New Policy. *Lawfare*. 2017. március 14. <https://www.lawfareblog.com/revived-cia-drone-strike-program-comments-new-policy> (2021. 01. 28.)

GURMENDI, Alonso: Raising Questions on Targeted Killings as First Strikes in IACs. *Opinio Juris*. 2020. január 9. <http://opiniojuris.org/2020/01/09/raising-questions-on-targeted-killings-as-first-strikes-in-iacs/> (2021. 04. 21.)

GURMENDI, Alonso: The Other Carolines. *Opinio Juris*. 2020. február 17. <http://opiniojuris.org/2020/02/17/the-other-carolines/> (2021. 03. 01.)

KAJTÁR Gábor: Az erőszak tilalma. In JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. március 16. <https://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma> (2021. 03. 01.)

KAY, Steven – KERN, Joshua: The Statehood of Palestine and Its Effect on the Exercise of ICC Jurisdiction. *Opinio Juris*. 2019. július 5. <http://opiniojuris.org/2019/07/05/the-statehood-of-palestine-and-its-effect-on-the-exercise-of-icc-jurisdiction%E2%BB%BF/> (2021. 03. 28.)

KRESS, Claus – NUBBERGER, Benjamin: The German Constitutional Court on the Right of Self-Defense Against ISIS in Syria. *Just Security*. 2019. október 16. <https://www.justsecurity.org/66600/the-german-constitutional-court-on-the-right-of-self-defense-against-isis-in-syria/> (2021. 03. 03.)

MILANOVIC, Marko: Belgium’s Article 51 Letter to the Security Council [UPDATED]. *EJIL:Talk!* 2016. június 17. <https://www.ejiltalk.org/belgiums-article-51-letter-to-the-security-council/> (2021. 03. 03.)

MILANOVIC, Marko: Drones and Targeted Killings: Can Self-Defense Preclude Their Wrongfulness? *EJIL:Talk!* 2010. január 10. <https://www.ejiltalk.org/drones-and-targeted-killings-can-self-defense-preclude-their-wrongfulness/> (2021. 03. 25.)

MILANOVIC, Marko: Drowning Migrants, the Human Rights Committee, and Extraterritorial Human Rights Obligations. *EJIL:Talk!* 2021. március 16. <https://www.ejiltalk.org/drowning-migrants-the-human-rights-committee-and-extraterritorial-human-rights-obligations/> (2021. 04. 18.)

MILANOVIC, Marko: Extraterritorial Investigations in Hanan v. Germany; Extraterritorial Assassinations in New Interstate Claim Filed by Ukraine against Russia. *EJIL:Talk!* 2021. február 26. <https://www.ejiltalk.org/extraterritorial-investigations-in-hanan-v-germany-extraterritorial-assassinations-in-new-interstate-claim-filed-by-ukraine-against-russia/> (2021. 04. 19.)

MILANOVIC, Marko: Important Cases Against Russia before the European Court. *EJIL:Talk!* 2012. január 4. <https://www.ejiltalk.org/important-cases-against-russia-before-the-european-court/> (2021. 04. 18.)

MILANOVIC, Marko: Self-Defense and Non-State Actors: Indeterminacy and the Jus ad Bellum. *EJIL:Talk!* 2010. február 21. <https://www.ejiltalk.org/self-defense-and-non-state-actors-indeterminacy-and-the-jus-ad-bellum/> (2021. 02. 22.)

MILANOVIC, Marko: The Bottom Line of Jaloud, *EJIL:Talk!* 2014. november 26. <https://www.ejiltalk.org/the-bottom-line-of-jaloud/> (2021. 04. 19.)

NUBBERGER, Benjamin: The Federal Government continues to justify the fight against ISIL in Syria on grounds of collective self-defence. *German Practice in International Law*. 2019. október 21. <https://gpil.jura.uni-bonn.de/2019/10/the-federal-government-continues-to-justify-the-fight-against-isil-in-syria-on-grounds-of-collective-self-defence/> (2021. 03. 03.)

SARI Aurel: Jaloud v Netherlands: New Directions in Extra-Territorial Military Operations. *EJIL:Talk!* 2014. november 24. <https://www.ejiltalk.org/jaloud-v-netherlands-new-directions-in-extra-territorial-military-operations/> (2021. 04. 19.)

SAUER, Heiko: Angst vor der eigenen Courage? Licht und Schatten im Drohnenurteil des OVG Münster. *Verfassungsblog*. 2019. március 22. <https://verfassungsblog.de/angst-vor-der-eigenen-courage-licht-und-schatten-im-drohnenurteil-des-ovg-muenster/> (2021. 04. 21.)

TALMON, Stefan: German Constitutional Court considers self-defence against non-State actors a tenable interpretation of Article 51 of the UN Charter. *German Practice in International Law*. 2019. október 10. <https://gpil.jura.uni-bonn.de/2019/10/german-constitutional-court-considers-self-defence-against-non-state-actors-a-tenable-interpretation-of-article-51-of-the-un-charter/> (2021. 03. 03.)

VEGA-BARBOSA, Giovanni – ABOAGYE, Lorraine: Human Rights and the Protection of the Environment: The Advisory Opinion of the Inter-American Court of Human Rights, *EJIL:Talk!* 2018. február 26. <https://www.ejiltalk.org/human-rights-and-the-protection-of-the-environment-the-advisory-opinion-of-the-inter-american-court-of-human-rights/> (2021. 04. 19.)

Publicisztika

AIKINS, Matthieu: Times Investigation: In U.S. Drone Strike, Evidence Suggests No ISIS Bomb. *The New York Times*. 2021. szeptember 10. <https://www.nytimes.com/2021/09/10/world/asia/us-air-strike-drone-kabul-afghanistan-isis.html> (2021. 09. 28.)

AL-AWLAKI, Nasser: The Drone That Killed my Grandson. Opinion. *The New York Times*. 2013. július 17. <https://www.nytimes.com/2013/07/18/opinion/the-drone-that-killed-my-grandson.html> (2021. 04. 21.)

ATHERTON, Kelsey D.: Trump Inherited the Drone War but Ditched Accountability – Only a single formal chack remains on U.S. killings worldwide. *Foreign Policy*. 2020. május 22. <https://foreignpolicy.com/2020/05/22/obama-drones-trump-killings-count/> (2021. 04. 21.)

BAKER, Peter – COOPER, Helene – MAZETTI, Mark: Bin Laden is Dead, Obama Says. *The New York Times*. 2011. május 1. <http://www.nytimes.com/2011/05/02/world/asia/osama-bin-laden-is-killed.html?pagewanted=all> (2021. 01. 22.)

Bundesregierung geht wegen Urteil zu US-Drohneinsätzen in Revision – Ein Gericht hat die Bundesregierung dazu verpflichtet, zu prüfen, ob US-Drohneinsätze gegen Völkerrecht verstoßen. Die Regierung geht in Revision. *Handelsblatt*. 2019. május 12. <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/kampfdrohnen-bundesregierung-geht-wegen-urteil-zu-us-drohneinsatzen-in-revision/24332442.html?ticket=ST-16251469-LcCB2K3M7frntYAIE6fk-ap6> (2021. 04. 21.)

COOPER, Helen – SCHMITT, Eric: U.S. Airstrikes in Syria Target Iran-Backed Militias That Rocketed American Troops in Iraq. *The New York Times*. 2021. február 25. <https://www.nytimes.com/2021/02/25/us/politics/biden-syria-airstrike-iran.html?smid=tw-share> (2021. 03. 05.)

CROWLEY, Michael – HASSAN, Falih – SCHMITT, Eric: U.S. Strike in Iraq Kills Qassim Suleimani, Commander of Iranian Forces. *The New York Times*. 2020. január 2.

CURRIER, Cora – GREENWALD, Glenn – FISHMAN, Andrew: U.S. Government Designated Prominent Al Jazeera Journalist as „Member of Al Qaeda”. *The Intercept*. 2015. május 8. <https://theintercept.com/2015/05/08/u-s-government-designated-prominent-al-jazeera-journalist-al-qaeda-member-put-watch-list/> (2021. 04. 21.)

DIXON, Robin: Azerbaijan's drones owned the battlefield in Nagorno-Karabakh – and showed future of warfare. *The Washington Post*. 2020. november 11.

ENTOUS, Adam – LUBOLD, Gordon: Obama's Drone Revamp Gives Military Bigger Responsibility, Keeps CIA Role. *The Wall Street Journal*. 2016. június 16. <https://www.wsj.com/articles/barack-obamas-long-awaited-drone-program-revamp-preserves-a-cia-role-1466088122> (2021. 01. 28.)

GROSS, Judah Ari: 3 months after Gaza conflict, IDF gearing up for another round of fighting. *The Times of Israel*. 2021. augusztus 25. <https://www.timesofisrael.com/3-months-after-gaza-conflict-idf-gearing-up-for-another-round-of-fighting/> (2021. 08. 30.)

GULED, Abdi: US confirms airstrike killed al-Shabab commander in Somalia. *AP News*. 2017. augusztus 4. <https://apnews.com/article/4f61d26e796a4810933f55c118d52910> (2021. 01. 22.)

ICC authorises investigation into alleged Afghanistan war crimes – The International Criminal Court ruling paves the way for an investigation into war crimes and crimes against humanity. *Aljazeera*. 2020. március 5. <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/icc-authorises-investigation-alleged-afghanistan-war-crimes-200305101406253.html> (2021. 04. 21.)

Intelligence Community Legal Reference Book. Office of the Director of National Intelligence Office of General Counsel. Winter 2020. <https://www.dni.gov/files/documents/OGC/IC%20Legal%20Reference%20Book%202020.pdf> (2021. 01. 28.)

Iran summons Brazil's charge d'affaires in Tehran after Soleimani comments. *Reuters*. 2020. január 7. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-security-iran-brazil/iran-summons-brazils-charge-daffaires-in-tehran-after-Soleimani-comments-idUSKBN1Z61IF?feedType=RSS&> (2021. 01. 29.)

Israeli forces destroy Hamas internal security headquarters — report. *TASS*. 2021. május 13. <https://tass.com/world/1289159> (2021. 08. 30.)

IZENBERG, Dan: Universal jurisdiction victory in Spain but battle goes on. *The Jerusalem Post*. 2010. április 19. <https://www.jpost.com/International/Universal-jurisdiction-victory-in-Spain-but-battle-goes-on> (2021. 09. 20.)

Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. *BBC News*. 2020. július 2. <https://www.bbc.com/news/world-europe-45812399> (2021. 01. 22.)

Jemeniten scheitern mit Klage wegen bewaffneter US-Drohneinsätze. *Zeit Online*. 2021. november 26. https://www.zeit.de/politik/deutschland/2020-11/urteil-bundesverwaltungsgericht-leipzig-klage-jemen-us-drohnen-einsatz-ramstein-deutschland?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (2021. 04. 21.)

MASOOD, Salman – SHAH, Pir Zubair: C.I.A. Drones Kill Civilians in Pakistan. *The New York Times*. 2011. március 17. <https://www.nytimes.com/2011/03/18/world/asia/18pakistan.html> (2021. 04. 18.)

MAZETTI, Mark – SCHMITT, Eric – WORTH, Robert F.: Two-Year Manhunt Led to Killing of Awlaki in Yemen. *The New York Times*. 2011. szeptember 30. <http://www.nytimes.com/2011/10/01/world/middleeast/anwar-al-awlaki-is-killed-in-yemen.html?pagewanted=all> (2021. 01. 22.)

NIEBERG, Patty – AKRAM, Fares: A look at Israel's targeted killing of militant leaders. *AP News*. 2019. november 12. <https://apnews.com/article/40995aaf33404879bf39db678d4b9532> (2021. 03. 28.)

RAMPTON, Roberta – WROUGHTON, Lesley – VAN DEN BERG, Sephanie: U.S. withdraws from international accords, says U.N. world court 'politicized'. *Reuters*. 2018. október 3. <https://www.reuters.com/article/us-usa-diplomacy-treaty/us-reviewing-agreements-that-expose-it-to-world-court-bolton-idUSKCN1MD2CP> (2021. 04. 21.)

SABBAGH, Dan: Targeted killings via drone becoming 'normalised' - report. *The Guardian*. 2020. január 19.

Salisbury: What we know a year after the Skripal poison attack. *Deutsche Welle*. 2019. március 4. <https://www.dw.com/en/salisbury-what-we-know-a-year-after-the-skripal-poison-attack/a-47757214> (2021. 01. 22.)

TROIANOVSKI, Anton: As Evidence Mounts that Navalny Was Poisoned by State, Russians Just Sigh. *The New York Times*. 2020. december 23. <https://www.nytimes.com/2020/12/23/world/europe/russia-navalny-poisoning.html?auth=login-email&login=email> (2021. 01. 22.)

Trump confirms 'Islamic State' leader al-Baghdadi killed in US operation. *Deutsche Welle*. 2019. október 27. <https://www.dw.com/en/trump-confirms-islamic-state-leader-al-baghdadi-killed-in-us-operation/a-51007825> (2021. 01. 22.)

VARSHALOMIDZE, Tamila – SIDDIQUI, Usaid – REGENCIA, Ted: Taliban celebrates victory as last US troops leave Afghanistan. *Aljazeera*. 2021. augusztus 30. <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/30/white-house-confirms-kabul-airport-rocket-attack-live-news> (2021. 09. 26.)

WOODS, Chris: CIA's Pakistan drone strikes carried out by regular US air force personnel. *The Guardian*. 2014. április 14. <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/14/cia-drones-pakistan-us-air-force-documentary> (2021. 01. 28.)

WOODS, Chris: The Story of America's Cery First Drone Strike. *The Atlantic*. 2015. május 30. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/05/america-first-drone-strike-afghanistan/394463/> (2021. 01. 27.)

Nemzetközi szerződések

7. Annex a Nemzetközi Polgári Repülési Egyezményhez – A légi jármű felség- és lajstromjele. 6. kiadás, 2012. július.

A fojtó vagy mérges gázokat terjesztő lövedékek eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény

A hadifoglyokkal való bánásmódról vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény

A hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény

A léggömbökről lövedékek és robbanóanyagok indításának, és hasonló természetű cselekményeknek öt éves időszakra való eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény

A nemzetközileg védett személyek, köztük a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló, New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXVIII. ülészakán az 1973. évi december hó 14. napján kelt egyezmény

A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény
A semleges Hatalmak és személyek szárazföldi háborúban meglévő jogairól és kötelességeiről szóló, Hágában 1907. október 28-án kelt egyezmény
A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló 1907. évi október hó 28. napján Hágában kelt egyezmény
A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény
A szerződéses jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés
A tengeri haderők sebesültjei, betegek és hajótöröttei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény
Az 1864. évi genfi egyezmény elveinek a tengeri háborúkban történő alkalmazásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény
Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyzőkönyv
Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyzőkönyv
Az Amerikai Államok Szervezetének az Amerika Államok Bogotában tartott 1948. április 30. napján tartott 9. konferencián elfogadott Chartája
Az Egyesült Nemzetek Diplomáciai Konferenciája által, a Nemzetközi Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútum
Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
Az Egyesült Nemzetek San Franciscóban, 1945. évi június hó 26. napján kelt Alapokmánya
Az Ember és Népek Jogairól szóló, 1981. június 1-jén Kenyában kelt Afrikai Karta
Az Ember Jogainak és Kötelességeinek az Amerikai Államok Bogotában tartott 1948. május 2. napján tartott 9. konferencián elfogadott Amerikai Nyilatkozata
Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény
Az emberi jogokról szóló, 1969. november 22-én San Josében kelt Amerikai Egyezmény
Az emberi testben könnyen szétmenő vagy ellapuló lövedékek eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény
Charter of the Organization of African Union, Addis Ababa, 25 May 1963.

Nemzetközi bírói döntések

Nemzetközi Bíróság

Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment, I.C.J. Reports 2005, p. 168.
Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1971, p. 16.
Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I. C.J. Reports 2004, p. 136.
Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226.
Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14.
North Sea Continental Shelf, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3.
Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Judgment, I.C.J. Reports 2003, p. 161.
Corfu Channel case, Judgment of April 9th 1949: I. C. J. Reports, 1949, p. 4.

Nemzetközi Büntetőbíróság

Appeals Chamber. Judgment on the appeal against the decision on the authorisation of an investigation into the situation in the Islamic Republic of Afghanistan ICC-02/17 OA4. 2020. március 5.
Pre-Trial Chamber II. Decision Pursuant to Article 15 of the Rome Statute on the Authorisation of an Investigation into the Situation in the Islamic Republic of Afghanistan ICC-02/17. 2019. április 12.
Pre-trial Chamber I. Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 2021. február 5.

A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényesék

Prosecutor v. Blagoje Simić et al. Trial Chamber, Judgment 16 October 2003.
Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber, Decision on the defence motion for interlocutory appeal on jurisdiction, 2 October 1995.
Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber, Judgment 15 July 1999.
Prosecutor v. Ljube Bošković & Johan Tarčulovski, Trial Chamber, Judgment 10 July 2008.
Prosecutor v. Pavle Strugar, Appeals Chamber, Judgment 17 July 2008.
Prosecutor v. Stanislav Galić, Trial Chamber, Judgment 5 December 2003.

Emberi Jogok Európai Bizottsága

G v. the United Kingdom and Ireland (Application no. 9837/8), Decision, 1985. március 7.

Emberi Jogok Európai Bírósága

Case of Ahmet Özkan and Others v. Turkey (Application no. 21689/93) Judgment, 2004. április 6.
Case of Al-Saadoon And Mufdhi v. The United Kingdom (Application no. 61498/08) Judgment, 2010. március 2.
Case of Al-Skeini and Others. v. United Kingdom (Application no. 55721/07) Judgment, 2011. július 7.
Case of Banković and Others v. Belgium and 16 other Contracting States (Application no. 52207/99) Admissibility Decision, 2001. december 12.
Case of Carter v. Russia (Application no. 20914/07) Judgment, 2021. szeptember 21.
Case of Ergi v. Turkey (Application no. 66/1997/850/1050) Judgment, 1998. július 28.
Case of Finogenov and Others v. Russia (Application no. 18299/03 27311/03) Judgment, 2011. december 20.
Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08) Judgment, 2021. január 21.
Case of Hanan v. Germany (Application no. 4871/16) Judgment, 2021. február 16.
Case of Isayeva v. Russia (Application No. 57950/00) Judgment, 2005. február 24.
Case of Issa and Others v. Turkey (Application no. 31821/96) Judgment, 2004. november 16.
Case of Jaloud v. The Netherlands (Application no. 47708/08) Judgment, 2014. november 20.
Case of Loizidou v. Turkey (Application no. 15318/89) Judgment on Preliminary Objections, 1995. március 23.
Case of Öcalan v. Turkey (Application no. 46221/99) (Chamber) Judgment, of 2003. március 12.
Case of Öcalan v. Turkey Application no. 46221/99, (Grand Chamber) Judgment, 2005. május 12.
Case of Pad and Others v Turkey (Application no. 60167/00) Admissibility Decision, 2007. június 28.

Emberi Jogok Amerikaiközi Bizottsága

Abella v. Argentina (La Tablada) (Case No. 11.137 Report No. 55/97.) 1997. november 18.
Coard and Others v. United States (Case no. 10.951 Report No. 109/99) 1999. szeptember 29.
Djamel Ameziane v. United States of America (Case no. 12.865 Report No. 29/20.) 2020. április 22.
Report on the Situation of Human Rights in Chile. OEA/Ser.L/V/II.66. Doc.17. 1985. szeptember 9.
Salas and Others v. United States (Case no. 10.573 Report No. 31/93) 1993. október 14.

Emberi Jogok Amerikaiközi Bírósága

Case of Fairén Garbí and Solís Corrales v Honduras (Series C No 6.) Judgment, 1989. március 15.
Opinión Consultiva Solicitada por la República de Colombia, Medio Ambiente y Derechos Humanos (Obligaciones estatales en relación con el medio ambiente en el marco de la protección y garantía de los derechos a la vida y a la integridad personal – interpretación y alcance de los artículos 4.1 y 5.1. en relación con los artículos 1.1 y 2 de la Convención Americana Sobre Derechos Humanos) OC-23/17 de 2017. november 15.

Állandó Nemzetközi Bíróság

Series A.–No. 10. September 7th, 1927. Collection of Judgments. The Case of the S.S. „Lotus”

Nemzeti bírósági ítéletek

Izrael

HC 168/91. Morcos v. Minister of Def., 45(1) P.D. 467, 470-71.ba

HCJ 3003/18. Yesh Din – Volunteers for Human Rights v. Chief of General Staff, Israel Defense Forces (I.D.F.)
HCJ 5872/01. Barakeh v. Prime Minister
HCJ 769/02. The Public Committee Against Torture et al. V. The Government of Israel et al.

Németország

BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 17. September 2019 - 2 BvE 2/16 -, Rn. 1-55.
BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006 - 1 BvR 357/05 - Rn. (1-156)
BVerwG 6 C 7.19
OVG 4 A 1072/16. Feststellung von Pflichtverletzungen in Bezug auf bewaffnete US-Drohneinsätze in Somalia
OVG 4 A 1361/15. Unterbindung der Nutzung der Air Base Ramstein für bewaffnete US-Drohneinsätze im Jemen
VG Köln, 3 K 5625/14.
VG Köln, 4 K 5467/15.

Amerikai Egyesült Államok

Ahmad Muaffaq Zaidan, *et al.*, Plaintiffs, v. Donald J. Trump, President of the United States, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC)
Ahmed Salem Bin Ali Jaber, *et al.*, Plaintiffs, v. United States of America, *et al.*, Defendants. 155 F.Supp.3d 70 (2016)
Ahmed Salem Bin Ali Jaber, Personal Representative of The Estate Of Salem Bin Ali Jaber, By His Next Friend Faisal Bin Ali Jaber And Esam Abdullah Abdulmahmoud Bin Ali Jaber, Personal Representative of The Estate of Waleed Bin Ali Jaber, By His Next Friend Faisal Bin Ali Jaber, Appellants V. United States of America, *et al.*, Appellees No. 16-5093.
Al-Bihani v. Obama, 619 F.3d 1 (D.C. Cir. 2010)
Bilal Abdul Kareem, Plaintiff, v. Gina Cheri Haspel, Director of the Central Intelligence Agency, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC)
Bivens v. Six Unknown Named Agents of Federal Bureau of Narcotics, 403 U.S. 388, 389 (1971)
El-Shifa, 607 F.3d 840.
Hamdan v Rumsfeld, 548 US 557, 629-631 (2006)
Nasser Al-Aulaqi, as personal representative of the Estates of Anwar Al-Aulaqi and Abdulrahman Al-Aulaqi, *et al.*, Plaintiffs v. Leon C. Panetta, *et al.* Defendants. No. 12-1192 (RMC) 2014. április 4.
Nasser Al-Aulaqi, on his own behalf and as next friend of Anwar Al-Aulaqi, Plaintiff, v. Barack H. Obama, in his official capacity as President of the United States; Robert M. Gates, in his official capacity as Secretary of Defense; and Leon E. Panetta, in his official capacity as Director of the Central Intelligence Agency, Defendants. 10-1469 (JDB) 2010. december 7.
United States v. Abdulmutallab, 739 F.3d 891 (6th Cir. 2014)
United States v. Abdulmutallab, Crim. No. 10- CR-20005-1 (E.D. Mich.), Tr. of Plea Hr'g (Oct. 12, 2011)
Zivotofsky *ex rel.* Zivotofsky v. Clinton, 566 U.S. 189, 196 (2012)

Egyesült Királyság

Al-Saadoon and Others v. Secretary of State for Defence [2015] EWHC 715 (Admin) 2015. március 17.
Corderoy and Ahmed v Information Commissioner, Attorney-General and Cabinet Office [2017] UKUT 495 (AAC)
R (Khan) v. Sec'y of State for Foreign and Commonwealth Affairs, [2014] EWCA (Civ) 24, [2014] 1WLR. 872 (Eng.)

Hollandia

ECLI: EN: RVS: 2019: 4005.
ECLI: NL: RBAMS: 2017: 10203

Pakisztán

Peshawar High Court. Writ Petition No. 1551-P/2012.

Nemzeti jogi normák

(Israeli) Basic Law: The Judiciary, 1984.

Authorization for Use of Military Force. 50 USC 1541.

Executive Order 12333—United States intelligence activities.

Executive Order on Blocking Property Of Certain Persons Associated With The International Criminal Court.

2020. június 11.

Federal Law No. 35-FZ on Counteracting Terrorism (2006) (Oroszország)

ENSZ dokumentumok

Közgyűlési határozatok

3314 (XXIX). Definition of Aggression. Adopted on 14 December 1974. A/RES/3314.

67/19. Status of Palestine in the United Nations. Adopted on 29 November 2012. A/RES/67/19.

Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. Adopted on 12 December 2001. A/RES/56/83.

Draft conclusions on identification of customary international law, with commentaries 2018. A/73/10.

Identification of customary international law. Ways and means for making the evidence of customary international law more readily available. Memorandum by the Secretariat. A/CN.4/710/Rev.1. 2019. február 14.

Biztonsági Tanács határozatok

Security Council Resolution 1973 (2011) S/RES/1973 (2011) 2011. március 17.

Security Council Resolution 1368 (2001) S/RES/1368 (2001) 2001. szeptember 12.

Security Council Resolution 1373 (2001) S/RES/1373 (2001) 2001. szeptember 28.

Security Council Resolution 2249 (2015) S/RES/2249 (2015) 2015. november 20.

Security Council Resolution 84 (1950) S/1588 1950. július 7.

Security Council Resolution 611 (1988) S/RES/611 (1988) 1988. április 25.

Security Council Resolution 687 (1991) S/RES/687 (1991) 1991. április 8.

Security Council Resolution 827 (1993) S/RES/827 (1993) 1993. május 25.

Security Council Resolution 955 (1994) S/RES/955 (1994) 1994. november 8.

Biztonsági Tanácshoz intézett levelek

Az Egyesült Államok 51. cikke szerinti levele az ENSZ számára. 2020. január 8.
<https://www.justsecurity.org/wp-content/uploads/2020/01/united-states-article-51-letter-Soleimani.pdf>
(2021. 03. 03.)

Letter dated 31 July 2002 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of The Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary General, A/57/269-S/2002/854. 2002. július 31.

Letter dated 11 September 2002 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General S/2002/1012. 2002. szeptember 11.

Letter dated 23 September 2014 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. S/2014/695. 2014. szeptember 23.

Letter dated 7 September 2015 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the President of the Security Council S/2015/688. 2015. szeptember 8.

Letter dated 10 December 2015 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Germany to the United Nations addressed to the President of the Security Council. S/2015/946. 2015. december 10.

Letter dated 7 June 2016 from the Permanent Representative of Belgium to the United Nations addressed to the President of the Security Council. S/2015/688. 2016. június 9.

Nemzetközi Jogi Bizottság dokumentumai

Draft Articles on the Law of Treaties with commentaries. Adopted in 1966. Yearbook of the *International Law Commission*, 1966, vol. II. 248. o. A/CN.4.L.936.

Fourth report on preemptory norms of general international law (jus cogens) by Dire Tladi, Special Rapporteur, A/CN.4/727. 2019. január 31.

Peremptory norms of general international law (jus cogens) Text of the draft conclusions and draft annex provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading. A/CN.4.L.936. 2019. május 29.

ENSZ különmegbízotti jelentések

Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Philip Alston. Addendum. Study on Targeted Killings. A/HRC/14/24/Add. 6. 2010. május 28.

Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. A/68/382. 2013. szeptember 13.

Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Christof Heyns. A/HRC/26/36. 2014. április 1.

Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, Ben Emmerson. A/HRC/25/59. 2014. március 10.

Second report on jus cogens by Dire Tladi, Special Rapporteur. A/CN.4./706. 2017. március 16.

Use of armed drones for targeted killings. Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. A/HRC/44/38. 2020. augusztus 15.

Egyéb ENSZ dokumentumok

A.S. and Others v. Italy (Communication No. 3042/2017) CCPR/C/130/3042/2017. 2021. január 27.

A.S. and Others v. Malta (Communication No. 3043/2017) CCPR/C/128/3043/2017. 2021. január 27.

Application Instituting Proceedings and Request for Provisional Measures filed in the Registry of the Court on 11 November 2019. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. (The Gambia v. Myanmar)

Application Instituting Proceedings filed in the Registry of the Court on 16 July 2018. Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Islamic Republic of Iran v. United States of America)

Application Instituting Proceedings filed in the Registry of the Court on 28 September 2018. Relocation of the United States Embassy to Jerusalem (Palestine v. United States of America)

Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials, Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990.

Economic and Social Council Resolution 1982/35. 1982. május 7.

ENSZ BT 4370. ülésről készült jegyzőkönyv, S/PV.4370, New York. 2001. szeptember 12.

ENSZ BT 7271. ülésről készült jegyzőkönyv, S/PV.7271. New York. 2014. szeptember 19.

ENSZ BT 7565. ülésről készült jegyzőkönyv, S/PV.7565, New York. 2015. november 20.

Human Rights and Law Enforcement – A Trainer’s Guide on Human Rights for the Police, Professional Training Series, No. 5/Add.2., United Nations, 2002.

Human Rights Committee, General Comment No. 31. 2004. március 29. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13.

Human Rights Committee, General Comment No. 36. 2019. szeptember 3. CCPR/C/GC/36.

In larger freedom: towards development, security and human rights for all. Report of the Secretary-General. A/59/2005. 2005. március 21.

Sergio Euben Lopez Burgos v. Uruguay (Communication No. R.12/52, UN Doc. Supp. No. 40 (A/36/40)) 1981. július 29.

UN Commission on Human Rights, Extrajudicial, summary or arbitrary executions, 5 March 1992, E/CN.4/RES/1992/72

Európai uniós dokumentumok

MELZER, Nils: *Human Rights Implications of the Usage of Drones and Unmanned robots in warfare*. Directorate-General for External Policies. European Union. 2013.

DORSEY, Jessica – BONACQUISTI, Giulia: *Towards an EU common position on the use of armed drones*. Directorate-General for External Policies. European Union. 2017.

Az Európai Parlament 2014. február 27-i állásfoglalása a katonai robotrepülőgépek használatáról 2014/2567(RSP)

Európa Tanács dokumentumok

Recommendation 2069 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law. 2015. április 23.

Resolution 2051 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law. 2015. április 23.

Amerikai Államok Szervezete dokumentumok

CP/RES. 930 (1632/08) 2008. március 5.

Katonai kézikönyvek

Bundesministerium der Verteidigung. Law of Armed Conflict Manual. Joint Service Regulation (ZDv) 15/2. May 2013.

Danish Ministry of Defence – Defence Command Denmark. Military Manual on International Law Relevant to the Danish Armed Forces in International Operations. 2016.

Department of Defense Law of War Manual of the United States of America. Utolsó módosítás 2016 december. Executive Series ADDP 06.4 Law of Armed Conflict, 11 May 2006.

Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863.

Manuel de Droit des Conflicts Armés. Ministère de la Défense, 2012.

New Zealand Defence Force. Manual of Armed Forces Law. Law of Armed Conflict. Vol. 4. Utolsó módosítás 2019. január 8.

The Chief of Defence. Manual of Armed Conflict. 2013.

The Joint Service Manual of the Law of Armed Conflict JSP 383. 2004.

The Laws of War on Land. Oxford, 9 September 1880.

Egyéb dokumentumok

Amnesty International: Israel and the Occupied Territories: Israel must end its policy of assassinations MDE 15/056/2003. 2003. július 4.

<https://www.amnesty.org/download/Documents/108000/mde150562003en.pdf> (2021. 01. 25.)

Attorney General's Speech at International Institute for Strategic Studies. The modern law of self-defence. 2017. január 11.

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/583171/170111_Imminence_Speech_.pdf (2021. 01. 29.)

BROOK-HOLLAND, Louisa: *Overview of military drones used by the UK armed forces. Briefing Paper, No. 06493*, House of Commons Library, 2015. október 8. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn06493/> (2021. 01. 28.)

Clostridium Botulinium. International Programme on Chemical Safety Poisons Information Monograph 858 Bacteria. WHO. <https://www.messenger.com/t/100000717308400> (2021. 01. 27.)

CVIJIC, Srdjan – KLINGENBERG, Lisa – GOXHO, Delina – KNIGHT, Ella: *Armed Drones in Europe*. Open Society, European Policy Institute. 2019. <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/armed-drones-in-europe> (2021. 04. 21.)

Department of Justice White Paper. Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against a U.S. Citizen Who Is a Senior Operational Leader of Al-Qa'ida or An Associated Force. 2011. november 8. <https://www.justice.gov/sites/default/files/oip/legacy/2014/07/23/dept-white-paper.pdf>

ECCHR Case Report – The US airbase Sigonella in Sicily. ECCHR 2020 június https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Sigonella_2020June.pdf (2021. 04. 21.)

ECCHR Case Report, US drone strikes: The killing of Giovanni Lo Porto in Pakistan. ECCHR 2018 május https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Drones_Giovanni_Lo_Porto_2018May.pdf (2021. 04. 21.)

Elements of Crimes. International Criminal Court, 2011. <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf> (2021. 04. 21.)

House of Commons, Oral answers to Questions. 2015. szeptember 7. <https://publications.parliament.uk/pa/cm201516/cmhansrd/cm150907/debtext/150907-0001.htm> (2021. 01. 28.)

House of Lords – House of Commons, Joint Committee on Human Rights: The Government’s policy on the use of drones for targeted killing, Second Report of Session 2015-16, <https://publications.parliament.uk/pa/jt201516/jtselect/jtrights/574/574.pdf> (2021. 01. 28.)

International Court of Justice: United States Recognition of Compulsory Jurisdiction 61 Stat 1218; Treaties and Other International Acts Series 1598. 1946. augusztus 14. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000004-0140.pdf> (2021. 04. 21.)

MILLS, Claire: *ISIS/Daesh: the military response in Iraq and Syria. Briefing Paper, No. 06995*. House of Commons Library, 2017. október 8. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn06995/> (2021. 01. 28.)

Ministry of Defence: Joint Doctrine Publication 0-30.2, Unmanned Aircraft Systems, Development, Concepts and Doctrine Centre, 2017. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/673940/doctrine_uk_uas_jdp_0_30_2.pdf (2021. 01. 28.)

MULLIGAN, Stephen P.: The United States and the „World Court”. *Congressional Research Service* 2018. október 17. <https://fas.org/sgp/crs/row/LSB10206.pdf> (2021. 04. 21.)

New inter-State application brought by Ukraine against Russia. ECHR 069 (2021) 2021. február 23. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%7B%22003-6946898-9342602%22%7D%7D> (2021. 04. 19.)

PARKS, W. Hays: Memorandum of Law, Executive Order 12333 and Assassination, Reproduction Department of the Army. 1989. november 2. <https://www.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/targetedkilling/papers/ParksMemorandum.pdf> (2021. 01. 25.)

POSTMA, Foeke: *Military Drones and the EU*. The role of unmanned systems in the European Union’s defence developments. PAX, 2019. <https://www.paxforpeace.nl/media/files/pax-report-military-drones-and-the-eu.pdf> (2021. 01. 29.)

Pre-Trial Chamber I., Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 2020. január 22.

Procedures for approving direct action against terrorist targets located outside the United States and areas of active hostilities. 2013. május 22. https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/presidential_policy_guidance.pdf (2021. 01. 28.)

Remarks by President Biden on the End of the War in Afghanistan. 2021. augusztus 31. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/08/31/remarks-by-president-biden-on-the-end-of-the-war-in-afghanistan/> (2021. 09. 26.)

Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. 01. 22.)

Statement by Ben Emmerson, UN Special Rapporteur on Counterterrorism and Human Rights concerning the launch of an inquiry into the civilian impact, and human rights implications of the use of drones and other forms of targeted killing for the purpose of counter-terrorism and counter-insurgency. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. 2012. január 24. <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Terrorism/SRCTBenEmmersonQC.24January12.pdf> (2021. 01. 22.)

Statement by the Department of Defense. 2020. január 2. <https://www.defense.gov/Newsroom/Releases/Release/Article/2049534/statement-by-the-department-of-defense/> (2021. 03. 03.)

Statement from the President on the Death of Abu Bakr al-Baghdadi. *White House*. 2019. október 27. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-death-abu-bakr-al-baghdadi/> (2020. október 29.)

The Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices for States related to operations of private military and security companies during armed conflict, 2008. <https://www.icrc.org/en/publication/0996-montreux-document-private-military-and-security-companies> (2021. 04. 21.)

The Public Commission to Examine the Maritime Incident of 31 May 2010. The Turkel Commission. Report. Part One. https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/downloads_eng1/en/ENG_turkel_eng_a.pdf (2021. 04. 02.) 2-4. bek.

Internetes források

About the Supreme Court, *Israeli Supreme Court* <https://supreme.court.gov.il/sites/en/Pages/Overview.aspx> (2021. 04. 21.)

American Convention on Human Rights. OAS <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/conventionrat.asp> (2021. 04. 21.)

British Drones: An Overview. Drone Wars. 2019 május. <https://dronewars.net/british-drones-an-overview/> (2021. 01.04.)

Center for the Study of Targeted Killing, <https://targetedkillingproject.com/> (2017. 08. 30.)

COLE, CHRIS: Information tribunal dismisses Drone Wars appeal over British drone secrecy. *Drone Wars UK*, 2017. augusztus 17. <https://dronewars.net/2017/08/17/information-tribunal-dismisses-drone-wars-appeal-over-british-drone-secrecy/> (2021. 01. 28.)

Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. *ICJ* 2017. február 22. <https://www.icj-cij.org/en/declarations/gb> (2021. 04. 21.)

Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory. *ICJ* <https://www.icj-cij.org/en/declarations> (2021. 04. 21.)

Episode 23 – The Gaza Conflict. *JIB/JAB The Laws of War Podcast*. 2021. június 11. <https://jibjabpodcast.com/episode-23-the-gaza-conflict/> (2021. 08. 30.)

Etymology of Assassin. Alamut, <http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/etymolAss.html> (2021. 01. 25.)

Explanation of statistics on fatalities. B’Tselem. https://www.btselem.org/statistics/casualties_clarifications (2021. 01. 28.)

Fatalities before Operation „Cast Lead”. B’Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/before-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 01. 28.)

Fatalities during Operation Cast Lead. B’Tselem <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/during-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 01. 28.)

Fatalities since Operation Cast Lead. B’Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/after-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 01. 28.)

Foreign Ministry Spokesperson Geng Shuang's Regular Press Conference on January 3, 2020. 2020. január 3. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1729508.shtml (2021. 01. 29.)

Hamas. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Hamas> (2021. 03. 28.)

International Covenant on Civil and Political Rights. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&clang=en (2021. 04. 19.)

LIEBLICH, Eliav: The Humanization of Jus ad Bellum: Prospects and Perils. *SSRN*, 2021. 01. 26. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3512378 (2021. 04. 16.)

Macon PHILIPS, Macon: Osama Bin Laden Dead. *The White House President Barack Obama*. 2011. május 2. <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/05/02/osama-bin-laden-dead> (2020. október 29.)

Military occupation of Palestine by Israel. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/military-occupation-of-palestine-by-israel#collapse3accord> (2021. 03. 28.)

New America Foundation, <https://www.newamerica.org/international-security/data-projects/> (2021. 01. 28.)

Non-international armed conflict in Somalia. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflict-in-somalia#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

Non-international armed conflicts in Iraq. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-iraq#collapse4accord> (2021.03. 28.)

Non-international armed conflicts in Pakistan. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-pakistan#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

Non-international armed conflicts in Syria. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-syria#collapse5accord> (2021.03. 28.)

Preliminary examination. State of Palestine. *ICC* <https://www.icc-cpi.int/palestine> (2021. 04. 21.)

Press release on Foreign Minister Sergey Lavrov’s telephone conversation with US Secretary of State Mike Pompeo. 2020. január 3. https://www.mid.ru/en/telefonnye-razgovory-ministra/-/asset_publisher/KLX3tiYzsCLY/content/id/3989636?fbclid=IwAR1MIayIU5RBCzlfD5opHmRvEPtSrLtQ_56d1bj-Y1BvB6lb4aav4P3yBXg (2021. 01. 29.)

Rome Statute. UN Treaty Collection.
https://treaties.un.org/Pages/ShowMTDSGDetails.aspx?src=UNTSO&tabid=2&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (2021. 04. 21.)

Somali drone victims vs. the Dutch State – Somali drone victims pursue their lawsuit against the Dutch State. *Nuhanovic Foundation* <http://www.nuhanovicfoundation.org/en/litigation-projects/somali-drone-victims-vs-the-dutch-state/> (2021. 04. 21.)

Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination of the Situation in Palestine, and seeking a ruling on the scope of the Court's territorial jurisdiction. 2019. december 20. <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=20191220-otp-statement-palestine> (2021. 04. 21.)

Strikes in Afghanistan. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=afghanistan&from=2015-1-1&to=now (2021. 01. 28.)

Strikes in Pakistan. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=pakistan&from=2004-1-1&to=now (2021. 01. 28.)

Strikes in Somalia. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=somalia&from=2007-1-1&to=now (2021. 01. 28.)

Strikes in Yemen. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=yemen&from=2002-1-1&to=now (2021. 01. 28.)

Szijjártó Péter, *Facebook* 2021. február 9. <https://www.facebook.com/szijarto.peter.official/posts/267934028032488> (2021. 04. 20.)

The Bureau of Investigative Journalism, <https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war> (2021. 01. 28.)

The Long War Journal, <http://www.longwarjournal.org/> (2021. 01. 28.)

Treaties. ICJ <https://www.icj-cij.org/en/treaties> (2021. 04. 21.)

U.S. airstrikes in Pakistan called 'very effective' *CNN Politics*. 2009. május 18. <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/05/18/cia.pakistan.airstrikes/> (2021. 01. 21)

UK Drone Strike Stats, *Drone Wars UK*. <https://dronewars.net/uk-drone-strike-list-2/> (2021. 01. 28.)

Victims of Palestinian Violence and Terrorism since September 2000. *Israel Ministry of Foreign Affairs*. <https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Terrorism/Palestinian/Pages/Victims%20of%20Palestinian%20Violence%20and%20Terrorism%20since.aspx> (2021. 03. 28.) Utolsó frissítés: 2020. december 20.

Wer wir sind. *ECCHR* <https://www.ecchr.eu/ueber-uns/> (2021. 04. 21.)

Filmek

Enemy at the Gates. Jean-Jacques Annaud (rendezte). Paramount Pictures, 2001.

Eye in the Sky. Gavin Hood (rendezte). Entertainment One, 2015.